
LAUSITZ
BAUTZEN
GÖRLITZ
LIEGNITZ
BOROSZLÓ
SZILÉZIAI HERCEGSÉG
PRÁGA
OPPELN
CSEHORSZÁG
LENGYEL KIRÁLYSÁG
KRAKKÓ
RATIBOR
TROPPAU
OLMÜTZ
MORVAORSZÁG
BRÜNN
HALICS
PASSAU
NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG
ÁRVAVÁRA
BÁRTFA
LŐCSE
EPERJES
TRENCSÉN
KASSA
LINZ
KREMS
BESZTERCEBÁNYA
UNGVÁR
MUNKÁCS
NAGYSZOMBAT
SELMECBÁNYA
SÁROSPATAK
MELK
BÉCS
POZSONY
NYITRA
FÜLEK
ALSÓ-AUSZTRIA
SZÉCSÉNY
MISKOLC
MOLDVA
SZIGET
SZATMÁR
BÉCSÚJHELY
ESZTERGOM
VÁC
EGER
SOPRON
VISEGRÁD
GYŐR
TATA
DEBRECEN
NAGYBÁNYA
BRUCK
PEST
BUDA
KŐSZEG
STÁJERORSZÁG
ZILAH
NÉMETÚJVÁR
FEHÉRVÁR
VESZPRÉM
GRÁC
VASVÁR
SZOLNOK
DÉS
BESZTERCE
VÁRAD
KARINTIAI HERCEGSÉG
ERDÉLYI VAJDASÁG
KECSKEMÉT
KESZTHELY
KOLOZSVÁR
SIMONTORNYA
GYULA
TORDA
VÁSÁRHELY
CILLI
KALOCSA
KANIZSA
JENŐ
NAGYENYED
KRAJNAI HERCEGSÉG
VARASD
SZEGED
CSANÁD
ARAD
SOLYMOS
SEGESVÁR
MEDGYES
KÖRÖS
SZIGETVÁR
PÉCS
MOHÁCS
LIPPA
ALVINC
GYULAFEHÉRVÁR
TRIESZT
ZÁGRÁB
SEBES
DÉVA
Kenyérmező
TEMESVÁR
SZEBEN
BRASSÓ
VELENCEI KÖZTÁRSASÁG
SZLAVÓNIA
VAJDAHUNYAD
FIUME
ESZÉK
VELENCE
SZISZEK
POZSEGA
BÁCS
BRÓD
ZENGG
PÉTERVÁRAD
SZALÁNKEMÉN
ARGYAS
TIRGOVIST
ARBE
PALÁNKA
SZÖRÉNYI BÁNSÁG
ZIMONY
SZABÁCS
ORSOVA
SZÖRÉNYVÁR
HAVASALFÖLD
BANJALUKA
SZREBERNIKI BÁNSÁG
NÁNDORFEHÉRVÁR
SZENDRŐ
GALAMBÓC
MACSÓI BÁNSÁG
JAJCAI BÁNSÁG
ZÁRA
BODONY
KNIN
JAJCA
NIKÁPOLY
ANCONA
TÖRÖK BIRODALOM
SPALATO
NIS
VÁRNA
Rigómező
PIRÓT
SZÓFIA

UTAZÁSOK A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

DÜMMERTH DEZSŐ

A KÉT HUNYADI

Lektorálta
KOMJÁTHY MIKLÓS

Fotós
GÖMBÖS TAMÁS

Rajz
POLGÁR MARIANN

Előzék térkép
BICZÓ TAMÁS

A szerkesztés lezárva 1984. december 31-én

ISBN 963 243 279 7
ISSN 0133–7327

TARTALOM

Első fejezet

Második fejezet

Harmadik fejezet

Huius nympha loci, sacri custodia fontis,
Dormio dum blandae sentio murmur aquae.
Parce meum, quisquis tangis cava marmora, somnum
Rumpere, sive bibas sive lavere tace.

Szent forrást őrzök védő nimfája e helynek,
Alszom míg zsongít vízcsobogás moraja.
Hogyha e márványtálhoz lépsz, ne zavard meg az álmom
Kímélj, szó nélkül mosd le magad vagy igyál.

(Felirat a Duna partja fölött, egy alvó nimfa szobrának talapzatán, Mátyás király kútján, a XV. századból.)

ELSŐ FEJEZET

A SZEREPLŐK FELVONULNAK

A MAGYAR KIRÁLYESZME MEGTÖRÉSE

Zsigmond személye és hosszú uralkodása, ez a fél évszázadnyi idő – 1387-től 1437-ig – volt az összekötő kapocs és az „átvezető rész" az Anjou-kor és a Hunyadi-kor között. Szereplését itt kizárólag ebből a szempontból értékeljük, s nem akarjuk részletes életrajzát vizsgálni. Csupán azokra az eszmetörténeti, politikai és társadalomtörténeti főbb motívumokra kívánunk rámutatni, melyeket ő részben szándékosan idézett fel, részben pedig amelyekben személye eszköz és előkészítő volt a történeti fejlődésnek az egyéni elhatározásoktól független folyamatában.

Egyik első és legfontosabb ténykedése volt uralkodásának – s ebben tudatos és tudattalan elemek egyaránt közrejátszottak –, hogy az Árpádoktól örökölt és az Anjou-ház által töretlenül továbbvitt magyar királyeszmét a maga lényegi voltában megváltoztatta. Ez hosszú, és majd csak a Habsburg-évszázadokban kiteljesedő folyamatnak a kezdete volt, irányvonala azonban már a XV. század első éveitől világosan megfigyelhető.

Az irányvonalat legtisztábban akkor látjuk, ha felidézzük, mik voltak az Árpád-házi és Anjou-házi királyeszme fő sajátosságai. Szent István államalapítása, sőt, már Álmos fejedelemnek vezéri méltósága óta megszülettek a magyar uralkodói eszmének bizonyos sajátosságai, melyet egyes kiválóbb utódok tovább alakítottak, formáltak, erősítettek. E sajátosságok megoszlottak bizonyos eszmei-ideális, valamint a reálpolitika által diktált motívumok között. Sorrendben ezeket találjuk: őstisz-

telet, állami szuverenitás, központi királyi hatalom, nyugat-keleti egyensúlypolitika, hajlandóság az idegenek befogadására, és – főként a tatár betörés óta – a latin kultúrkör sértetlenségét őrző határőrszerep, amely Nagy Lajos uralkodásának a végén már a török előretöréssel találta szemben magát.

A változások kezdeteit úgy mérhetjük le, ha figyelembe veszszük, miként viszonyult Zsigmond a királyeszmének említett sajátosságaihoz?

Az *őstisztelet* még a kereszténység előtti sámánizmus mítikus mondavilágába nyúlt vissza, Álmos származásával kezdődött, majd a kereszténység korában „a szent királyok" misztikus szinezetű, de modern, dinasztikus elvnek népet, nemzetet és államot összetartó, reálpolitikai erejével párosult, biztosítva az ország számára a szilárd kormányzás folytonosságát. Csak az utolsó Árpád-házi király, III. Endre halálával látszott egy időre megzavarodni ez a folytonosság. De a leányági Árpád-vér örökségének eszméje szerencsésen társult az oligarchák széthúzó erőivel szemben a két Anjou határozott szervezőképességével, a nagybirtokosok megfegyelmezésével és az ellenállók letörésével. Hozzájárult ehhez, mint az őstiszteletet erősítő eszmei motívum, a már Károly Róbert által újjáélesztett Szent László-kultusz országot mentő, határőrző katonai eszménye a latin keresztény egyház keretei között.

Hogyan viszonyult mindehhez Zsigmond?

A leányági Árpád-vér, akárcsak Nagy Lajosnál, őnála is – méghozzá három ágon – kapcsolódott ősei közé. Apai nagyanyja, Przemysl Erzsébet, II. Vencel cseh király leánya, nemcsak a cseh dinasztia vérét közvetítette, hanem II. Vencel anyja, Kunigunda révén annak az ármányos természetű Anna hercegnőét is, aki IV. Béla magyar király leánya és – egyúttal – a magyarok nagy ellenségének, II. Ottokár cseh királynak anyósa volt. De – és ez a második vonal – II. Vencel apja, az említett Ottokár, anyja, Konstancia révén maga is Árpád-származék: III. Béla király unokája volt. A harmadik vonalat Zsigmond anyja, IV. Károly császár negyedik felesége, Pomerániai Erzsébet közvetítette, aki – a Nagy Lajos édesanyjával való rokonság révén –

dédunokája volt IV. Béla király másik leányának, a boldogként tisztelt Jolán hercegnőnek, a lengyel Piaszt-házból való Boleszláv kalisi herceg feleségének.

És mégis: e tények ellenére, sehol sem olvassuk a forrásokban, a rendek gyülekezetének megnyilvánulásaiban, hogy Zsigmondot valaha is mint „Árpád vérét" emlegetnék, és hogy trónfoglalásában származásának bármi szerepe is lett volna. Amiről a források világosan beszélnek, az Nagy Lajos végakaratával egyező módon az a körülmény, hogy Zsigmond Anjou Máriának, Lajos király leányának és a magyar trón örökösének férje, aki védelmül mint férfi és társuralkodó áll felesége mellett, hogy kettejük utódai örököljék törvényes módon a magyar trónt. Világos tehát, hogy az ősi Árpád-házi jog már szétválaszthatatlan volt az Anjou örökösödési jogtól ebben a felfogásban.

Árpád vére azonban már a XIV. század elején el volt terjedve az európai dinasztiákban a különböző női ágakon, nemcsak Közép-Európában, de a távoli nyugati széleken, a spanyol és portugál területeken is, a német fejedelmi házakat nem is említve. Károly Róbert már annak idején megvívta a csatát a Przemysl és a Wittelsbach Árpád-származékkal szemben, s elérte, hogy a magyar trónon csupán az Anjou-ág örökösödése jöhetett tekintetbe. A személyes alkalmasság mellett ehhez még az 1269-ben kötött Árpád-Anjou családi szerződés is kétségtelenül alapot szolgáltatott, támogatva a pápai politikától is. A XIV. század végére a puszta vérségi leszármazás jelentősége elhalványult, hiszen erre az időre egyre jobban sokasodtak az európai dinasztiákban a Zsigmondhoz hasonlatosan nőági Árpád-utódok – sőt már régebben, egyes magyar főúri, és köznemesi családokban is joggal hivatkozhattak arra, hogy Árpád-származékok. Az őstisztelet a gyakorlati politikában csak akkor lehetett alap, ha ahhoz megfelelő tekintély és megfelelő reális viszonyok is járultak. A körülmények és a megváltozott eszmetársítás a számtalan ős sorozatából az egyes dinasztiákban nem Árpád, hanem más, a magyaroktól idegen ősök javára billentette a súlyt.

Zsigmond esetében is így volt. A közelebbi apai ágú ősök erősebb meghatározó ereje többet számított, mint a távoli generá-

ciókban bekapcsolódó Árpádoké. Ne feledjük: Károly Róbert esetében sem csak a puszta leszármazás volt döntő, a támogató politikai erők mellett sem, hanem az a körülmény is, hogy ő még jól ismerte uralkodását megérő Árpád-házi nagyanyját, Mária nápolyi királynét, és neki mint gyermeknek, neveltetését legalább részben ez az Árpád-házi nagyanya irányította az idegen nápolyi földön is. Zsigmond esetében más volt a helyzet: apja IV. Károly német-római császár, a gyakorlatban cseh királyságát szerette jobban, mivel anyai ágon cseh származék volt. Zsigmond tizenkét éves koráig ebben a prágai cseh udvarban kapta első benyomásait. Igaz, ekkor Nagy Lajos Budára hozatta, megtanulta a magyar nyelvet és megismerte a magyar szokásokat, de a források arról is beszámolnak, hogy magyar környezete kezdettől az idegent látta benne, még Anjou felesége és anyósa is. S itt kerülnek előtérbe az őstisztelő motívumok után a magyar *állami szuverenitást* és a *központi királyi hatalmat* érintő vonalak, ahogy azok Zsigmond körül alakultak. Természetének előnyös tulajdonságai, kitűnő diplomáciai érzéke és a világpolitikai összefüggéseket áttekintő képessége ekkor még nem alakultak ki. De az csakhamar kiderült – ami a magyarok szemében nagy bűnnek számított –, hogy semmiféle katonai tehetsége nincsen. Ezenfelül szeretett tékozolni és szerette az erkölcstelen élvezetekben való tobzódást, ami a magyar udvar szellemétől szintén idegen volt. Főként anyósának nagyfokú idegenkedése Nagy Lajos halála után arra vezetett, a rendek egy részének ellenállásával együtt, hogy Zsigmond kétszer is saját, apai családja segítségével, a cseh trónt öröklő Vencellel, és a morva őrgróffal, Jodokkal, német-cseh-morva hadak élén jelent meg Magyarországon. A Vág folyó vidékét cseh zálogba vetette a magyar trón elnyerése érdekében, és ezzel a szakadék közte és magyar alattvalói között végzetesen elmélyült. Közkeletű szólás lett „a cseh" Zsigmondot emlegetni, és csak később derült ki, hogy a csehek sem szerették, sőt éppen „magyarbarát"-nak tartották. De ez csak élete végére derült ki. Zsigmond uralma elején – Anjou Máriát korán elveszítve, és gyermektelenül maradva – meggyengült helyzetében szabadjára engedte természetének

kegyetlen vonásait. Vérfürdőkkel félemlítette meg a vele szemben állókat. A magyarok részéről viszont az a megaláztatás érte, hogy a főurak elfogták és börtönbe zárták. Miután a nikápolyi csatát a törökkel szemben még 1396-ban elvesztette, gyáván bujkált a Balkánon, nem mert azonnal hazatérni, bár a felelősség az egyesült francia haderővel együtt nem csupán őt terhelte.

Ez a magatartás és ezek a cselekedetek nemcsak hogy az ősi, és az idők folyamán egyre jobb emlékezetű Árpád- és Anjou-királyeszmébe nem illettek, hanem Zsigmond emberi tekintélyét is mélyre süllyesztették. Másfelől azonban súlyos zavarok mutatkoztak a rendi társadalomban is. A legnagyobb vérfürdőt Zsigmond éppen Nagy Lajos egykori hívei, Lackfi István nádor és pártja körében rendezte. Mintha csak a nemesi társadalom legértékesebb részét irtotta volna ki: a megmaradtak, még a Zsigmond-ellenesek sem voltak képesek különleges találékonyságra. A királyt elfogták ugyan, jól látták, hogy nem alkalmas a magyar trón betöltésére, hiszen a dalmát városok elvesztésével még területi sérelem is érte Nagy Lajos országát, s zavarok mutatkoztak más melléktartományokban is. A nemesi társadalom tehetetlenségét, s egyben a viszonyok kilátástalanságát is mutatta azonban az a szomorú tény, hogy a fogoly Zsigmond helyett nem találtak alkalmasabb embert a királyi trónra.

A tehetetlenséget csak fokozta a nemességnek az a megmutatkozó szűkkeblűsége, hogy éppen az „ősi erényeket" tagadva meg, semmi hajlamot nem mutattak fegyvert fogni az ország védelmére. Ezekben az időkben a királyé mellett az országbárók moralitása is tovább süllyedt: Zsigmond helyébe is idegen uralkodót szerettek volna állítani, arra számítva, hogy ez majd a saját katonáival fogja megvédeni az országot. Éppen akkor, mikor a török hatalom már nagy erővel jelentkezett a Balkán kapujában.

Az egyetlen komolyabb királyjelölt, Anjou László nápolyi uralkodó, Nagy Lajos unokaöccse és családjának utolsó férfisarja már azért sem jöhetett komolyan számításba, mert csak egy érvénytelen koronázás erejéig volt hajlandó belemenni a játékba az ország déli részén. De különben sem érdekelte igazán

Magyarország, mint az élete fékeveszett, szomorú történetéből ismeretes. Inkább Róma és Itália ura szeretett volna lenni, de irreális célokkal és a pápaság ellen. Itt szembe került magával Zsigmonddal is, akinek nagy szerencséje volt, hogy Anjou László még nála is méltatlanabbnak látszott az uralkodásra, és még kegyetlenkedéseiben is felülmúlta a fogoly magyar királyt, akit a főrendek végül is kieresztettek börtönéből.

Zsigmond újból elfoglalta a trónt. Magyar király volt, de együttérzésről már a magyar alattvalókkal való konfliktusai miatt sem lehetett nála szó. Annál fontosabb volt a dinasztikus érzés, jelen esetben bátyjának, a császári címet viselő Vencel cseh királynak bonyodalmai kapcsán. Zsigmond Magyarországon megelégedett azzal, hogy egy olyan főúri ligát hívott életre, melynek a királyné védelmében elesett Garai Miklós fián, az ifjabb Garai Miklóson kívül nem is volt magyar származású, vagy legalább a magyarokkal rokonszenvező tagja. De hiszen nem is akarta ezt. Az ausztriai-stájer Cillei Hermann grófnak, továbbá az ugyancsak német Medvei Eberhard zágrábi püspöknek egyre gyarapodó, királyi adományokból származó nagybirtokaikon kívül éppúgy nem volt közük Magyarországhoz, mint a Lengyelországból beköltöző Stibor vajdának, vagy az itáliai Ozorai Pipó temesi grófnak, ennek a kegyetlenkedésekben is elől járó, bár művészetpártoló, igazi elő-reneszánsz típusú embernek. Jó ideig ezek intézték az ország sorsát. Sőt, Zsigmond még tovább ment. Mivel mindenekelőtt Csehország helytartója kívánt lenni, Prágába utazott Vencel bátyjához. Itt azonban a fivérek összevesztek. S ekkor, 1402-ben történt meg a döntő lépés a magyar királyság sorsa szempontjából. Zsigmond öccsével, Prokoppal együtt elfogja bátyját, Vencelt, akit letesz a császári méltóságáról. S annak reményében, hogy ő lehessen majd a cseh király és a német-római császár is – ezek végül is mind apjának, IV. Károlynak a címei –, Vencelt biztos őrizetre kell bízni. Biztosabb őrizőt pedig nem találhat, mint a családi ügyekben mindig résen álló Habsburgokat, akikkel már sógorságban is van. Hiszen Zsigmond Erzsébet nevű nővére Habsburg III. Albert osztrák herceghez ment nőül. Fiúk,

IV. Albert az, aki elvállalja Vencel őrzését annak fejében, hogy Zsigmond biztosítja a Habsburg-család részére – aminek elnyerése már I. Rudolf óta a leghőbb vágyuk – a magyar és cseh korona öröklését. A magyar király ekkor olyan szerződést köt Alberttel, hogy az ő gyermektelen halála esetére a Habsburgok örökölhetik Magyarország és Csehország trónját.

Ez nem ifjonti fellobbanás volt, ebben a politikai irányulásban következetes maradt. Miután megkötötte második házasságát idegen kegyencének, Cillei Hermannak a leányával, Borbálával, s e házasságból egy Erzsébet nevű leány született, őt 1422-ben nőül adta IV. Albert fiához, V. Albert osztrák herceghez, akiből 1437-ben, Zsigmond halála után, egyéb vérségi örökös híján, valóban magyar és cseh király, egyúttal pedig német-római császár lett.

De már 1402-ben megtette Zsigmond azt is, hogy csehországi távolléte idejére IV. Albert osztrák herceget nevezte ki Magyarország helytartó kormányzójává, az esztergomi érsek és a magyar nádor jogainak teljes mellőzésével, s ezért még 12 000 aranyat is fizettetett neki a magyar kincstárból.

Ezek ismeretében világos, hogy Zsigmondot nemcsak a magyar királyeszme őstisztelete nem kötelezte, de könnyelműen kockára tette az ország szuverenitását és a hatalom központi kormányzását is, idegeneknek engedve azt át, még ha csak ideiglenesen is. Az irányzat tovább is fennmaradt, Zsigmond uralkodását mindvégig jellemezte.

Amikor 1402 szeptemberében Pozsonyban, ahol Zsigmond ezúttal is – csehországi útjáról visszatérve – morva hadak élén jelent meg és Kanizsai István esztergomi érsek leszerelt ellenállása után megkötötte a Habsburg örökösödési szerződést, Magyarország szuverenitásának jövője megpecsételődött. Természetesen Zsigmond és kortársai nem láthatták előre a jövőt, amely a török veszély fellépésével, másfél évszázad múltán módosult és legrosszabb formában következett be, újabb és újabb családi szerződésekre is hivatkozva. Maga Mátyás király is kötött ilyen Habsburg örökösödési szerződést kényszerhelyzetében, hogy a III. Frigyes által eltulajdonított magyar koronát

visszakaphassa. Csakhogy Mátyás ekkor még bizonyos volt abban, hogy törvényes utóda lesz, míg Zsigmond számára teljesen közömbös volt az ország szuverenitásának fennmaradása, és a szerződést komoly kényszerítő szükség nélkül kötötte. Igaz, a magyar szuverenitást ekkor még nem fenyegette közvetlen veszély. De ennek lehetősége ettől kezdve, ha a távolból is, megjelent.

Mi több: a német birodalommal való összekapcsolódásban, melyet a római királyság, majd 1433-tól a német császárság címének, trónjának elfoglalása jelentett, halványulni kezdett a szuverén Magyarországnak az az *egyensúlyszerepe* is, mely Közép-Európában elfoglalt helyzetét a nyugati, a keleti és a déli szomszédság együttesében jellemezte. A mérleg kezdett túlságosan a nyugati Európa felé billenni, nem a kulturális előrehaladásban, hanem abban a veszélyben, hogy Magyarország súlytalanná kezd válni a német birodalom szomszédságában.

Zsigmond nemzetközi jellegűvé tette a magyar királyi trónt s vele a királyeszmét a maga őseredeti értelmében, s ezzel ezt az ideát, amely az ország épségének és szabad rendelkezésének fenntartására vonatkozott – ezt a korábban oly fontos államvédő eszmét –, megtörte. Magyarország épsége még fennállt, szuverenitása is érvényben volt, de az idegen uralkodókra való hagyományozással mintha Zsigmond és a vele ellentétben álló magyar rendek abban egyetértettek volna, hogy a királynak a nemzet kebléből származó, a nemzettel együttérző „apai hatalma" megszűnt. Tehát a trón nem más, mint a „többet ígérő" nemzetközi erők szabad vadászzsákmánya. A pénzgazdálkodás kifejlődésével és a reneszánsz lendületével együtt volt ebben már valami üzletszerű és lealacsonyító vonás is. Ha az üzletszerűség az ipar és a kereskedelem területén jelentkezik ilyen fokon, erős polgárságot hozva létre, mint Angliában, Franciaországban, Itáliában – hatalmas lendítőerőt jelentett volna az országnak. De mivel csak az uralkodói önkény találkozása volt a nemesi rendek puszta önzésével, az államvédő szerep áruba bocsátása alkalmassá lett arra, hogy az ország létalapját támadja meg.

Miután láttuk, hogyan hanyagolta vagy torzította el Zsigmond a magyar királyeszme motívumai közül az Árpád-hagyományú őstisztelet után a szuverenitás fontosságát is, a főrendekkel mintegy karöltve ásva alá – nem gonosz eltökéltséggel, de a pillanatnyi érdeket tekintő, önző nemtörődömséggel – a magyar állami önrendelkezés lehetőségeit, azt is látnunk kellett, hogy *az idegenek befogadását* sem Árpád-házi értelemben, az ország szerves egységébe építve fogta fel. Ellenkezőleg: ő nem hajtott végre nagymérvű idegen-telepítéseket, de azt a néhány idegent, akinek helyet adott, az ország irányító főhivatalaiba állította, s velük együtt kormányozva, az ország lakosságát jórészt idegen gondolkodású emberek irányítása alá helyezte, ebben a vonatkozásban is megtörve a magyar királyeszmét. Csak természetes, hogy mindezek folyományaként a királyeszme utolsó motívuma: *a latin kultúrkört őrző határőrszerep* jelentősége is deformálódott. Nem csupán a törökkel szemben vallott kudarcot Nikápolynál az egyesült francia haderőkkel együtt, de a latin kereszténységnek Csehországban támadt új ellenségeivel is sikertelenül harcolt végső soron. Az itt támadó mozgalom nem a keleti mohamedanizmus volt, hanem a kereszténységen belül támadt „új eretnekség", a huszitizmus. Ez lényegében a katharok régóta lappangó mozgalmának társadalmi gyökerű feltámadása volt, de éppúgy Róma-ellenes és latin egyház ellenes, mint a keletről támadó nem keresztények inváziója. Igaz, hogy az angol Wycliff tanait követő cseh Husz János híveinek tanai lényegében megmaradtak speciálisan cseh problémának, de itt, erre a helyre lokalizálva, győzhetetlenül tartották magukat, és a magyar és cseh koronát egyszerre viselő Zsigmond semmiféle végső, katonai sikert nem tudott velük szemben elérni. Kezdettől megmutatkozó, hadászati tehetségtelensége tehát még a leghalványabb hasonlóságot sem tudta felmutatni az Árpád- és Anjou-uralkodók hagyományaival.

Csak a latin egyházhoz való viszonyában mutatkozott meg Zsigmondnak legjelentékenyebb és legtehetségesebb tulajdon-

sága: kitartó és ernyedetlen diplomáciai képessége, amellyel egész Európában nagy tekintélyt vívott ki magának.

Uralkodásának ez az eredménye azonban teljesen független volt a magyar királyeszme motívumaitól. Úgy is mondhatjuk, túlnőtt rajtuk: hiszen Zsigmond, amikor irányító kézzel belenyúlt a római egyház zavaros ügyeibe, elősegítve a konstanzi zsinat összehívását, megszüntetve az egy időben uralkodó három pápa botrányát, nem a magyar trón szerényebb magaslatáról intézkedett. Apai öröksége, a római királyság, illetve a később bekövetkező, német-római császári koronázás tette lehetővé számára, hogy az avignoni gallikanizmus és a prágai huszitizmus pártalakulásainak közepette Róma egyházi uralmát, ha megváltozott értelemben is, de újra hatóerővé tegye Európában.

A Hunyadiak korának előkészítéséhez mint fontos, nemzetközi háttér, a pápaság hatalmának újraerősödése, és Zsigmondnak ebben játszott, sikeres szerepe is hozzátartozik.

Míg a cseh koronára még sokáig, Vencelnek 1419-ben bekövetkezett haláláig kellett várnia Zsigmondnak, a megüresedett császári trón már előbb alkalmat nyújtott neki a világpolitikai szereplésre. Igaz, császárrá koronázására még 1433-ig kellett várnia, de a lényeges az volt, hogy a lemondatott Vencel nyomán császárrá lett Wittelsbach Rupprecht halála után, 1414-ben Zsigmondot Aachenben, Nagy Károly egykori székvárosában, ünnepélyesen római királlyá koronázták. Ekkor már folytak az általa összehívott konstanzi zsinat tanácskozásai. Ez, míg egyrészt a latin egyházszakadás reménytelenül bonyolultnak látszó ügyeit, s vele a pápai hatalom problémáit igyekezett megoldani, ugyanakkor már Husz János prágai egyetemi tanárnak az angol Wycliff eszméi után terjedő tanaival is szembenézett.

A zsinat összehívását fontos, európai diplomáciai tárgyalások előzték meg. Zsigmond ennek következtében hosszú időn át távol maradt Magyarországtól, 1420 előtt nem is tért vissza. A francia, az aragón, az angol királyokkal, a német fejedelmekkel folyó tárgyalásai egész Európában tekintélyt szereztek a számára, s egyengették római királysága, majd császársága felé az utat.

Az anyagi bázis mindehhez továbbra is a jórészt idegenek kormányzására bízott Magyarországról származó jövedelme volt. A külföldet elkápráztató pompát a magyar kincstárnak még ekkor is tekintélyes, befolyó összegei tették lehetővé. 1412-ben Budán jött létre egy nagy, európai találkozó Ulászló lengyel királlyal, a német birodalom hűbéres fejedelmeivel és a nyugati országok diplomáciai képviselőivel. Ezután azonban Zsigmond évekig tartó európai körútra indult. Mikor hároméví tanácskozás után, 1417-ben a zsinatnak sikerült lemondatnia XII. Gergelyt és XXIII. Jánost, a makacsul ellenálló, avignoni XIII. Benedeket pedig megfosztották a pápai tróntól, a latin egyház egysége hosszú idő után helyreállt. A megüresedett trónra most már egyedüli pápának Oddone Colonna bíborost választották meg, ki V. Márton néven uralkodott 1417 és 1431 között. Zsigmond, még utoljára Nagy Károly eszmei nyomdokain, római királyként, majd 1433 óta Rómában megkoronázott német-római császárként, trónjának hagyományos tekintélyével befolyásolta a Konstanzba, a kis svájci városba összehívott zsinat munkáját, sőt nem kis mértékben irányította is azt. 1431-től a bázeli zsinat megnyitásakor is szerepet vállalt.

Magyarország szempontjából azonban az új idők tekintetében baljós szimbólum volt, hogy a zsinaton szavazati jogot kapó nemzetek sorában a magyarok – a csehekkel, lengyelekkel és a többi, német hűbéres tartománnyal együtt – a „német nemzet" osztályába tartozva szerepeltek. Pedig Magyarország ekkor még minden német uralomtól ténylegesen és jogilag is független, tekintélyes ország volt. A meghatározó szerepet azonban eldöntötte uralkodója, Zsigmond, aki ekkor már Magyarországgal együttesen kormányozta a német birodalom tartományait. A zsinaton résztvevő többi nemzet, az angol, a francia, az olasz, majd a spanyol mind-mind a maga nevében szólhatott (csupán az angolokhoz kellett hozzászámítani az uralmuk alá hajtott skótokat is).

Pedig rövidesen kitűnt – éppen a csehekkel szemben –, hogy Zsigmond még a ténylegesen hűbéres német tartományban, apja és apai nagyanyja országában, Csehországban sem feltétlen úr.

Husz János követőit ugyanis nem tudta legyőzni, sőt, a mozgalom terjedt. A husziták ugyan belülről nem voltak egységesek, utraquista, taborita és számtalan más szektájuk különféle tanokat terjesztett. Mégis volt bennük valami lényegesen közös: az a tény, hogy a pápaság vagyonosságán, erkölcstelen életmódján botránkoztak meg elsősorban, és a szegény, egyszerű élethez való visszatérést sürgették, mint régebben a katharok. De jellegzetes módon, az egyház világi megnyilvánulásait ostorozó új tanítás egyúttal mindjárt teológiai és hitéleti problémákba is bonyolódott, az eredeti tanításnak a lelki élettel kapcsolatos tételeiből is sokat elvetve. Ezért nem is tarthatjuk pusztán társadalmi mozgalomnak, hiszen magvát a katolikus hitet sok vonatkozásban tagadó új elméletek jelentették.

A huszitizmus gyökere Wycliff tanításában volt, mint említettük, akit voltaképpen a reformáció előhírnökének tekinthetünk. Ebben a tanításban, az eszmetörténet és a hitélet szempontjából az a döntő, hogy a papoknak általánosságban hanyatló magatartásán megbotránkozva, nemcsak a helytelen külső megnyilvánulásokat vetette el, hanem az ősi, vallási hagyományban nyugvó, belső meggyőződést is, melyet visszatetsző, külső burok takart. Az a megbotránkoztató gyakorlat például, hogy a papok pénzt fogadtak el a bűnök megvallásának és feloldozásának szentségével kapcsolatban árusított, úgynevezett „búcsú"-cédulákért, Wycliffet és követőit nem csupán a pénzügyletek megszüntetésére sarkallta, hanem magának a bűn bevallásának, a gyónásnak megszüntetésére is. S mivel ezzel kapcsolatban a keresztény hit ősi hagyományából még sok más hagyomány is eredt, melyekről nem esik szó a Bibliában, az új tanok hirdetői kimondották, hogy egyedül csak a Biblia lehet az alapja a keresztény hitnek. Így fordultak a halottakért mondott mise ellen is, tagadva, hogy az élők az elhunytak segítségére siethetnek. Ehhez fűződve aztán tagadni kellett a halál utáni ideiglenes szenvedések helyét, a tisztítótűz létezését is, és ki kellett mondani a predestináció merev tanát: az emberek vagy üdvözülnek vagy elkárhoznak, előre rendelt sorsuk szerint. Az üdvözültekért felesleges misét mondani, a kárhozottakért pedig hiábavaló.

Az értelem fölött álló vallásos hitnek ez az ésszerűsítése természetesen kiterjedt a képek és az ereklyék tiszteletére is, ahol ugyancsak tapasztalhatók voltak túlburjánzások. Az orvoslás itt éppúgy a merev tagadás lett, mint végül, de nem utolsósorban, a pápai hatalom elvetésében. Hiszen a pápa fejedelmi-világi hatalma az egyházszakadás három pápájával torzítva éppen eléggé botránkoztatott. A világi és lelki hatalom közötti különbségtevés árnyalatai azonban nem illettek a wycliffista-huszita elképzelésbe. Annál is inkább, mert a Bibliában arról sem lehet olvasni, hogy Jézus Krisztus alapozta volna meg a pápai hatalmat: ez is a hagyományból fejlődött ki, bár – katolikus felfogás szerint – a Péternek adott hatalomba ez is bele van foglalva. De az egyházi reform még tovább haladt, és magát a keresztény szertartásoknak középponti lényegét, a kenyér és a bor Krisztusra emlékeztető áldozati szentségét is kritika tárgyává tette. Itt viszont már magának a Bibliának a jelentőségét vetették el. A Szentírásban ugyanis az olvasható, hogy Jézus Krisztus az apostolaival elköltött utolsó vacsorán örökbe hagyta nekik a kenyérben és a borban az ő valóságos testét és vérét. A katolikus hit ezt mindig is így tartotta. Wycliff és követői azonban, ha a Biblia szavait nem is tagadták meg forma szerint, de úgy értelmezték, hogy mindez szimbólum, jelkép, tehát közelebb hajlították a racionalizmushoz, az érthetőséghez. A vallási életre rátapadó sok visszaélés, bonyodalom, visszatetsző megnyilvánulás közepette a reformerek mindent magyarázni, tisztázni akartak, magát a hitet is, akár a hagyományok elvetése árán.

Husz János kezdetben távol tartotta magát attól, hogy mindenben Wycliff követője legyen. Csak utolsó „De ecclesia" címen megfogalmazott művében fogadta el nagyrészt az egykori oxfordi tanár tanítását. A tömegekre azonban nem az értelem határait meghaladó dogmák magyarázatai hatottak, hanem ami látható és kézzelfogható volt: az apostoli szegénység hirdetése, a pápa hatalmának elvetése és főként az egyházi szertartásokban a nemzeti nyelv használata a latin helyett. Mert papok és laikusok között nem láttak többé hierarchikus különbséget.

Ez a demokratizmus, valamint a prédikálás fontosságának előtérbe állítása a szegénységeszme felújított törekvéseivel, intő jel lehetett volna a feudalizmus külső formáiba erősen belebonyolódott egyháznak. De az ellenállás mindkét részen merev volt és éles.

Miután felderengett a lehetősége annak, hogy a nemzeti nyelvet is felkaroló mozgalom cseh nemzeti egyházzá alakul, és e mintára más országokban is elterjedhet, a zsinat megidézte Husz Jánost, aki meg is jelent. Mivel azonban kifejtett katolikus egyházellenes tanait nem volt hajlandó visszavonni, a zsinat, sajnos az erőszakos inkvizíciós módszerben akart megoldást keresni, és Husz Jánosból – hívei számára – vértanút csinált, amikor máglyán égettette el. Halála következtében a mozgalom a felháborodás szenvedélyétől is fűtve, még inkább megerősödött Csehországban és fegyveres felkelésre vezetett, amellyel szemben Zsigmond, a balszerencsés hadvezér, végső soron tehetetlen maradt. A Csehországban dúló huszita hadjáratok Magyarország északi részére is átcsapó rablásokba és öldöklésekbe torkolltak, anélkül, hogy véglegesen békét lehetett volna kötni. Csak elszigetelni lehetett híveiket, amennyiben a huszitizmus valójában – állandó nyugtalanságot okozó – de csupán „cseh ügy" maradt. Más kérdés, hogy az anyanyelvűséget szorgalmazó törekvések a liturgiában, istentiszteletben Magyarországon is hatottak, de itt ez – természetszerűleg – a „magyarnyelvűség" egy bizonyos mozgalmává alakult át, közvetlen cseh összeköttetéseit hamar elveszítve. Miután a huszitizmus csak a cseh nemzeti öntudatra hatott, ugyanakkor pedig a magyar Felvidéken pusztítva és a népet sanyargatva jelentek meg a cseh „szabadcsapatok", mindez az egyházi tanoktól függetlenül is nemzeti ellenérzést váltott ki.

Mikor 1433-ban Rómában, az ismét pápai székhellyé lett „örök városban" megtörtént Zsigmondnak német-római császárrá való koronázása, V. Márton utóda, IV. Eugén által, a magyar királyeszme a kormányzó hatalomban is kezdett egyre súlytalanabbá válni a német birodalom európai tekintélye, de a cseh problémák miatt is. A nyugat-keleti egyensúlypolitika fel

sem merült, hiszen nyugat számára már csak az Ázsiából kiindulva terjeszkedő török probléma létezett egyre fenyegetőbben, amellyel szemben Zsigmond nem tudott egyetlen szerencsés ütközetet sem megvívni. Csak abban volt szerencsés, hogy életében a török még Magyarország határait nem fenyegette.

Másrészt kétségtelen: a császárrá koronázott Zsigmond nagyobb, egyetemesebb hatalmú európai uralkodó lett, mintha csupán egyetlen királyeszmét képviselt volna. De különös módon éppen ekkor, élete végén, császárrá koronázása, bőséges külföldi tapasztalata és a cseh felkelőkkel, huszitákkal való sok kudarca után kezdett váratlanul a magyarsághoz vonzódni. Ekkor már legszívesebben Budán lakott, de külföldön is tüntetően magyarokkal vette magát körül. Amikor csak lehetett, magyarul beszélt, és nyíltan hangoztatta, hogy sem német, sem cseh földön nem érzi olyan jól magát, mint Magyarországon. Csakhogy ekkor már késő volt ahhoz, hogy a történteket visszafordítsa. Nemcsak a németek érezték maguktól idegennek, és nemcsak a csehek mondogatták gyűlölködve róla, hogy „gennyedjen el a magyarjaival" – de a magyarok számára is teljesen idegen maradt, sok, véres kegyetlenkedése, az ország vezető legjobbjainak kiirtása és hosszú idegenben való tartózkodása miatt. Végül is abban maradt leginkább egyedül, hogy minden diplomáciai sikere és elért tekintélye mellett sem tudott sehol semmiféle rokonszenvet ébreszteni maga iránt. Pedig utolsó rendelkezésében a magyar lovagkirály, Szent László sírja mellett jelölte ki magának Váradon a végső nyugvóhelyet. (Nagyvárad, 1920 óta Oradea néven Romániához tartozik.)

HABSBURG ALBERT MAGYAR KIRÁLY

Annak a szinte törvényszerű folyamatnak felismerése, amelyet az előzőkben Zsigmond uralkodása alatt ábrázoltunk, a magyar szuverenitás ellen törekvő Habsburg-dinasztia előtérbe segítésével, nem jelentette azt, hogy az egyénekben, a személyiségekben rejlő különbségek is feltétlenül előre kiszámítható ese-

ményeknek engedelmeskedtek volna. Mikor Zsigmond halála után, az 1402. és 1422. évi Habsburg örökösödési szerződés természetes következményeként magyar trónra lépett az ausztriai fejedelmi dinasztia első tagja, szó sem volt arról, mintha Magyarország valami alárendelt szerepet kezdene játszani az osztrák és cseh együttesben. Ellenkezőleg. Zsigmond trónra lépő veje, Habsburg Albert megkapta ugyan a magyar koronával együtt a cseh koronát is, sőt a német-római királyi méltóságot is a német választófejedelmek döntése alapján – Magyarország szuverenitása, sőt, tekintélye nem csorbult egyelőre az európai államszövetségben. Albert ugyanis úgy döntött, hogy birodalmának középpontja Magyarország lesz, és székhelyét Budán kívánta berendezni.

A cseh huszita mozgalomnak meg nem alkuvó csoportjai azonban, a taboriták és a „kelyhesek" fegyveres támadásra használták fel a trónváltozást, éppúgy, mint – más okból – a lengyelek. Ez utóbbiak királyát, Ulászlót ugyanis Zsigmond életének utolsó idejében a császár és király tulajdon felesége, Cillei Borbála és ennek fivére, Frigyes akarták a trónörökös Albert helyett trónra juttatni.

Az alapképletet tehát korántsem lehetett egyszerűen a magyarok és az idegenek ellentétére redukálni. Nemcsak azért, mert ebben a korban nemzeti öntudatot már igen, de modern értelmű nacionalizmust még nem kereshetünk. De azért sem, mert a Magyarországon irányító szerephez jutott idegenek között is mély ellentétek támadtak. S ezen belül, a fellépő intrikákban, majd politikai konspirációkban még – a férfiak mellett – a becsvágyó asszonyoknak is nagy szerep jutott.

Az ausztriai Habsburg-orientáció távolról sem jelentett egyet az ugyancsak osztrák-stájer földről származó Cillei-családnak Zsigmond udvarában egyre növekvőbb szerepkörével. Bár a Cilleiek származásukban, egyszerű grófságukkal nem versenyezhettek a császárt és római királyokat adó Habsburg-dinasztiával, mégis, hatalmi féltékenységből megpróbálták, hogy a magyar trónt, ha nem is maguknak, de legalább általuk irányítható fejedelemnek szerezzék meg.

Zsigmond segítette egészen magasra a Cillei-családot, főleg azzal, hogy Cillei Hermannt nem csupán befolyásos kegyeltjévé tette, hanem Anjou Mária halála után Cillei leányát, Borbálát feleségül vette. Élete vége felé kellett súlyosan csalódnia lépésében. Akkor történt ez először, mikor Cillei Borbála házasságtörése nyilvános botrány formájában jutott köztudomásra. A kor, de különösen a magyar udvari közfelfogás, sokkal szigorúbban ítélt a közerkölcsöt sértő vétkek ügyében, mint azt talán a mai ember gondolná. Magyar királynéval – ilyen nyíltan – ilyen botrány még nem esett meg, leszámítva V. István feleségének, Kun Erzsébetnek életmódját. Zsigmond kénytelen volt egy időre elzáratni feleségét, bár az is tény, hogy erre csak az egyház és a „közvélemény" nyomása kényszerítette. Maga Zsigmond, aki ugyancsak nem volt a házastársi hűség mintaképe, legszívesebben elkendőzte volna a dolgot, mint ahogy feleségének rövidesen meg is bocsátott, és nem kívánt ítélkezni felette. Csakhogy Cillei Borbála nem volt hálás.

A legközelebbi, és most már az eddigieknél is súlyosabb vétkét azzal követte el, hogy fivérével, Cillei Frigyessel együtt összeesküvést szőtt Zsigmond, és tulajdon veje, Habsburg Albert ellen. Ha a magyar koronával egyelőre nem tudtak is mit kezdeni, a csehekkel kezdtek konspirációba, hogy Zsigmondot és Albertet elütve a cseh királyságtól, azt a lengyel Ulászló királynak szerezzék meg.

Habsburg Albert, aki az elfogulatlan források szerint is, nem csupán Ausztriának volt kiváló fejedelme, hanem magyar földön is jó király lett volna – különösen, miután Magyarországnak szánta a vezető szerepet –, mint tiszta jellemű és ép érzékű ember, nem kedvelte anyósát és a Cillei-rokonságot. Ez főként azok után vált nyilvánvalóvá, hogy az összeesküvés lelepleződött, és az öreg Zsigmond, felháborodásában útra kelve Buda felé, Znaimban, közvetve ennek az idegmegrázkódtatásnak is köszönhette, már amúgy is elgyengült lévén, 1437-ben bekövetkezett halálát. Az összeesküvés ugyan nem ért célt, és Albert akadály nélkül elfoglalhatta a trónt és elfogadhatta a reá szálló három koronát, a németet, a magyart és a csehet – de

a csehek és a lengyelek nyugtalansága már feléledt – és a huszitizmus hívei különben is várták a kedvező alkalmat. Ilyen körülmények között Albertnek – aki a magyar rendek kívánságának és saját akaratának is megfelelően kijelentette, hogy Budán fogja székhelyét tartani – koronázás után, a kényszerűségtől hajtva mégis elsősorban a cseh nyugtalanságot kellett leszerelnie.

Így történt, hogy pár héttel magyar koronázása után elhagyta az országot, egy egész esztendőre. A magyar rendek ebben a király korábbi ígéretének megszegését látták. Mire Albert visszatért Csehországból, a magyarok körében általános nyugtalanságot talált. Hogy ezt lecsillapítsa, országgyűlést hívott egybe.

Az országgyűlés, mint Magyarország készülő, történeti drámájának színpada, megdöbbentő képben villantja fel a királyságot irányító egyénck és a tömegek: a nemzetet képviselő nemesi rendek felvonulását. Az élen ott áll a magyar trónt először elnyerő Habsburg, aki kiválva családjának eddig a puszta, hatalmi önzést követő szerepköréből, őszinte felelősségérzettel és a mélybe húzó erőkkel való küzdelemben, megpróbálja a központi irányítás megvalósítását. De nem úgy, mint korábban Zsigmond, aki alattvalói kívánságaival, törekvéseivel sohasem törődött, és nem is úgy, mint még korábban Károly Róbert és Nagy Lajos.

Albert szerepköre más. Az idők is változtak. Zsigmondnak hosszú, a magyar királyeszme lényegét megtörő, átváltoztató uralma után, ő sem térhet vissza, még ha akarna is, a Nagy Lajos halálával megszakadt fejlődés folyamatához. Származása, neveltetése azt sugallhatná, hogy most a nyersen önző, Habsburg-dinasztikus érdekkel próbáljon kormányozni, úgy, ahogy azt – a megváltozott körülmények között majd később – családjának tagjai meg is teszik. Albert azonban figyelmes, mai szóval szinte azt mondhatnánk, „udvarias" a magyarokkal szemben. Igaz, az országaiban uralkodó nyugtalan állapotokon kívül egy készülő, török támadás nagy veszedelme is korlátok közé szorítja. De, ha autokrata természete volna, ez éppen a körülmé-

nyek nyomására is kiütközhetnék személyéből. Albert nem autokrata, nem kényúr, hanem őszintén akarja a magyarközpontú, békés kormányzást, és mindenekelőtt, a támadó törökkel szemben az ország védelmét.

Murád szultán ugyanis, a hozzá pártolt Vlád Drakul vlach (vlach = oláh, mai szóval román) vajdával együtt már Albert távolléte idején Erdélybe tört, s több hetes rablás, pusztítás után 70 000 fogollyal távozott az országból.

Az ekkor még a Kárpátokon túlról támadó, és a törökök segédcsapataivá vált vlach fegyveresek, a szultán jól képzett, hatalmas seregével együtt szörnyű pusztítást vittek véghez a Maros völgyében és a szászok földjén.

Ezek az események csak növelték az országgyűlésre sereglő rendek felháborodását. Az ország védtelenségéért a király távollétét okolták, pedig Albert nem vitt ki az országból a védelemre szolgáló fegyvereseket: a nemesi rendek, akik ősi hagyományok és törvények erejével a király távollétében is kötelesek lettek volna – saját, jól felfogott érdekükben – haderőt kiállítani, cselekvés helyett irányítás nélkül maradt passzív tömegként viselkedtek. Mintha csak Szókratész mondását akarták volna igazolni a tömegről, a tehetetlen sokaságról, amely a kevesek jóságától és a kevesek gonoszságától egyaránt távol állva, hol jót, hol rosszat tesz, aszerint, milyen egyének irányítása alá kerül. Önmagától nem tud tenni semmit.

De ez a passzivitás csak az ország védelmére vonatkozó cselekedetek hiányában mutatkozott meg. Az elmulasztott tetteket a király vádolása pótolta, és az országgyűlés meghozott törvényei, amelyek az uralkodó szabad mozgását igyekeztek megkötni. Az 1439. évi 2-ik törvénycikk kimondta, hogy a király nem, csak a főurak tanácsa választhat ezután nádort: királyhelyettes helytartót. A honvédelem kötelezettségét viszont teljesen a királyra és a kevés vezető főemberre hárították, arra szorítva Albertet, hogy királyi zsoldosokkal lássa el Magyarország védelmét, és a nemeseket csak akkor hívja hadba, ha e zsoldosok és a más, hadra kötelezett, úgynevezett banderiális haderők a védelmet már nem tudnák ellátni. Hol voltak már ekkor az

ország történetének korábbi mélypontján, a tatárjárás idején a királyt és az országot életük kockáztatásával, feláldozásával is védő nemesek? Vagy Károly Róbertnek és Nagy Lajosnak még az ország közvetlen érdekein is kívülálló, itáliai harcaiban hősiesen küzdő, európai elismerést is kivívó katonái? A vitézek maguk, a katonák, tehát az emberanyag, mint majd a későbbi harcokban kitűnik, most sem hiányzott, de elmerült a gazdátlanná vált nemesi tömeg uralma alatt. Mert valami ilyenféle jelenséggel van dolgunk. Nagy Lajos – aki a maga harcos-lovagias egyéniségével nem először testesített meg a magyar trónon olyan uralkodótípust, amely személyisége varázsát a fegyelmezés erejével együtt tudta alattvalóinak nemcsak tudatvilágával, hanem tudattalan ösztöneivel is párosítani – mintha a sírba vitte volna magával a nemzet harci szellemét is. Ebben a korban – a feudális uralkodás virágjában –, mikor az autokrata uralkodó kezében összpontosuló állami abszolutizmus is Európa-szerte kifejlődőben volt, az alattvalók a mintát is uralkodójukról vették. Zsigmond önzése, kényurasága és olykor az ésszerűségtől is el-elszakadó hatalomvágya, azon túl, hogy vérfürdőivel éppen Nagy Lajos legjobb híveit irtotta ki a vezető főnemességből, példamutatásával mint valami ragályt terjesztette el az ország érdekeitől függetlenülő tanácsadó klikkjeinek megteremtésével, hogy az alattvaló nemesség nagy tömegei is ehhez hasonlóan viselkedjenek. Nem mintha egyedül csak Zsigmond személyéből lehetne megmagyarázni a XV. század első felében a korszakváltás jelenségeit. A középkor nagy, tömegeket mozgató, a vallás jegyében olykor nagyon is messze, nem evilági célokra mutató eszményeinek halványulásával most Európa-szerte előtérbe kerültek az egyének. De nem mindig a konstruktív képességű, hasznosat és jót alkotó egyéniségek, hanem a régi hatalmasokat a maguk kisebb köreiben is híven utánzó önző kényurak, a saját korlátaikon túl nem emelkedők, az önmaguk világán túl közönyösek kis egyénei. Voltaképpen a polgárság erősödésének kora ez a pénzgazdálkodás alapjain. Csakhogy fejlett polgárságú országokban mindez nem csupán a pénzre–hatalomra vágyó önzés, hanem a jó mesterségek, a szép művé-

szetek megerősödését is jelentette. Milyen jellemző, hogy ekkor, a reneszánsz kezdetén, a művészetek megújuló forrásait mutató itáliai városállamok polgársága sem akar harcolni, és zsoldosokkal, pénzért védetik magukat. Súlyos árat is fizetnek érte, mikor idegen hadseregek gázolnak át többször is hazájukon. Az 1439. évi országgyűlésen megnyilvánuló, általános nemesi szűklátókörűségben és önzésben is mintha egy ilyen „polgári" visszahúzódás, a zavartalan hatalomélvezés vágya nyilvánulna meg. Csakhogy Magyarországon, ahol a polgárok helyét is a nemesek foglalják el, mint az északi, keleti és déli szomszédságban, egyelőre semmi nyomát nem találjuk még a szép mesterségekért való lelkesedésnek, amely a katonáskodás elhárítását valamennyire kimenthetné. Mintha most, a lovagkor elmúltával, maga a nemesi életmód és mentalitás kerülne első válságába. Természetesen az általánosítások sohasem teljesen igazak, a főurak sorában is feltűnnek itt-ott az őszinte, jó törekvések képviselői, mint Hédervári Lőrinc, a későbbi évek nádora és mások is. De egy kiemelkedő, irányító személyiség fellépése még várat magára. S ki tudja ekkor még, hogy egyáltalán jön-e? Hiszen olykor hosszú emberöltők múlnak el irányt adó, nagy személyiségek feltűnése nélkül, más országokban is.

Irányt adni akaró, parancsolgatni szerető személyekben egyébként, mint rendesen, ugyan nincs hiány. Csak éppen a magasabb képességek és a magasabb szándékok hiányzanak. Albert király cselekvésének egyik fő kerékkötője tulajdon felesége, Erzsébet, Zsigmondnak Cillei Borbálától született egyetlen leánya, aki ugyancsak nem nélkülözi az önálló célkitűzéseket. De sajnos, ezek nem sokkal különbek, sőt, mint később kiderült, egyenesen károsabbak a magyar politika és jövő szempontjából, mint anyjának, a vétkes Cillei Borbálának áruló praktikái.

Luxemburgi Erzsébetet nem házasságtöréssel lehet vádolni, mint anyját, sőt nagybátyját, Cillei Frigyest is, aki odáig ment, hogy alacsony rangú szeretőjét feleségül is vette, miután előző törvényes asszonyát, Frangepán Erzsébetet megölte. Zsigmond leánya nem a házastársi hűségben, csak a hatalmaskodásban, az

erőszakban és olyan alattomos asszonyi praktikában vétkes, amely Szent István koronájára is ráteszi kezét.

Erzsébet nyilván Anjou Mária példájára gondol: hiszen apja, Zsigmond is annak idején Nagy Lajos leányának kezével örökölte a trónt, és Mária királynő, amíg élt, társuralkodó maradt. Úgy gondolja, hogy férje, Albert is, csak az ő kezével jutott a magyar trónhoz. Ebben igaza is van. Csakhogy Anjou Mária Szent István koronájával megkoronázott örököse volt apjának, és csak azután lett felesége Zsigmondnak. Zsigmond leányát viszont nem koronázta királynővé senki, csupán férjének, Albertnek fejére helyezték Szent István koronáját és ez nagy különbség. Mária *királynő* volt, de Erzsébet csak *királyné* maradt. Cillei Borbála leányának és Cillei Frigyes unokahugának azonban elviselhetetlen volt az a gondolat, hogy a hatalom központi irányítása ne az ő kezében fusson össze, hanem a Cillei-atyafiságot egyáltalán nem kedvelő Albertében.

Az Erzsébettel összefonódó Cillei-praktikának jól kezére játszott a magyar rendek elégedetlensége és gyanakvása a Habsburg-sarjadék iránt. A királynénak sikerült olyan irányba hangolni az országgyűlést, közvetett úton, hogy a rendek a törvényszövegben kinyilvánították: „Erzsébet királyné az ország örököse". Mikor pedig a hatalmát korlátozó törvények után Albert az országgyűlés végén újból hűségeskült tétetett alattvalóival, azok ismét felhasználták az alkalmat, hogy az asszony szerepét emeljék ki, akit „a királyság születése jogán elsősorban illet meg" – s akinek éppúgy hűséget esküsznek, mint a királlyá koronázott Albertnak.

Ezzel Erzsébet mintegy társuralkodónővé lépett elő, és úgy is igyekezett viselkedni. Murád török szultán százharmincezer főnyi seregével ugyanis ezalatt már délen, az ország határai felé közeledett, s elkerülhetetlennek látszott az első olyan döntő ütközet a törökkel, amelyben már nem a melléktartományokat, hanem magának a magyar királyságnak a határait kell megvédeni. Erzsébet, férje oldalán, a főpapokkal és zászlósurakkal indul a török elleni hadba, huszonnégyezer ember élén. A déli országhatáron a még magyar hűbéres

Brankovics György szerb despota seregei csatlakoznak a török elleni készülethez.

A törökkel való döntő ütközet azonban most még nem következett be. Murád szultán Szendrő várának bevétele után nyugati irányba tért, Bosnyákország felé, ahol a magyar királyság egy másik hűbéresét, II. Tvartkó bosnyák királyt kényszerítette hódolatra. Ezt a fordulatot szerencsének lehetett nevezni a hadra kelt magyar királyi seregre nézve. A szörényi bánság határvidékén, Szalánkeménnél táborozó magyar hadak közt ugyanis, miközben a török támadást várta, hirtelenül vérhasjárvány lépett fel. A török támadást elkerülték ugyan, de a ragályos betegség annyira megtizedelte a fegyveres erőket, hogy maradványaik feloszlottak. Maga Albert király is betegen indult észak felé, és halálát érezve, hazájába, osztrák földre kívánkozott, miután becsülettel igyekezett megfelelni a magyar korona védelmének. De már nem érhette el a hazai földet: útközben, 1439 októberében még magyar földön, Neszmélyben meghalt.

A KORONATOLVAJ KIRÁLYNÉ

Albert váratlan halála nagy fontosságú szerephez juttatta Cillei Borbála vérségi és szellemi örököseit: a hatalmat önmagáért akaró, az országot mintegy személyes tulajdonként kezelő, eltorzult királyeszme híveit. De ugyanilyen fontos szerephez jutott váratlanul a nemzet egészét képviselő nemesség, a maga gazdátlan tömegében, amely eddig csak ahhoz volt szokva, hogy családi jogon „örökös" királyokat ismerjen el. Igaz, az Árpádok kihalása után közvetlenül már megmutatta, hogy nem egykönnyen hagyja dinasztikus és családi szerződések által befolyásoltatni magát. De ez az ellenállás végül is a nagybirtokos főurak, az oligarchák anarchiával fenyegető, az ország kereteit szétzüllesztő uralmához vezetett, míg csak a rendek királyválasztó akarata és az Árpád–Anjou-örökség meg nem békült egymással.

Most is az oligarchák uralmának veszélye fenyegetett. De az

„örökös" királyság hívei – Albert halála után – nem tudtak más trónkövetelőt felmutatni, mint Cillei Borbála leányát, az erőszakos Erzsébetet, aki ráadásul még az örökösödésben sem tudott ősi jogokra hivatkozni. Csupán apjára, Zsigmondra, aki első felesége, Anjou Mária utódok nélküli halála után maga is elvesztette az örökösödés jogát. De Erzsébet özvegy királynét még személyes érdemek sem támogatták. Egyetlen hivatkozási alapja maradt: várandós állapota, amely most igen hasznosnak bizonyult a Cillei-rokonságtól ellenszenvvel elforduló Albert halála után. A születendő gyermek nevében ugyanis remény volt a még Zsigmond által kötött Habsburg-családi szerződés folytonosságára hivatkozni – ha már a magyar rendek nem tartották mindannyian természetesnek –, hogy a koronázatlan Erzsébetnek még férje életében tett hűségesküjüket továbbra is érvényesnek tekintsék.

Mert valóban ez volt a helyzet: a nemesi rendek véleménye megoszlott. Albert halála után, Erzsébet, Cillei Borbála leánya, anyai családjának híveire számíthatott. Elsősorban unokatestvérére, Cillei Ulrikra, és a Zsigmond idegenpártoló uralmát oly lelkiismeretlenül kiszolgáló Garai Miklós utódára, Lászlóra. Hozzájuk lehetett sorolni még a német Medveieket, és a birtokaik dunántúli fekvése, Ausztria-közelsége miatt csatlakozó Kanizsai családot, a dalmata Frangepán Bertalant, valamint a Zsigmond által felemelt Rozgonyi család egyik ágát, István temesi főispánt. A legnagyobb birtokú rangadókról Garai–Cillei-ligának nevezett tömörüléshez jellegzetes módon csatlakozott egy kalandor cseh lovag, egy huszita-taborita tanítvány, Giskra János. Erzsébet királyné pártjának minden jogi és magyar érdekű szempontot mellőző gondolkodását jól mutatta, hogy Albert özvegye ezt a cseh Giskrát ruházta fel gyakorlatilag a legnagyobb hatalommal, terjedelmes birtokadományok révén az egész Felvidék (a mai Szlovákia) és az itt fekvő, fontos bányavárosok urává tette. A Garaiaknak pedig már régebbi eredetű, hatalmas országrészt jelentő földbirtokát egy ideig nagy erővel egészítette ki a pártalakulásban a vele gazdagságban és hatalomban vetélkedő Újlaki Miklós vagyona, aki a délvidéki, macsói

bánság tisztében osztozott Garai Lászlóval és Maróti Lászlóval. Nagyhatalmú szervezkedés volt ez tehát, de tekintélyben nem több, mint bármely, közönséges oligarchapárté, lényegében magánhatalmi frakció. Még az örökös királyeszmére való hivatkozásuk is ingatag talajon állott: hiszen élete végén már Zsigmond is elfordult felesége árulása miatt a Cillei-családtól.

Ennek ellenére a nagybirtokosok uralma most is döntőnek bizonyult. Természetesen jelen volt az oligarcha-uralom jellegzetessége, a kizárólagos önérdek, a minden egyetemesebb célt nélkülöző, eszmei üresség. De – és itt kell felfigyelnünk az idők változásaira – az öncélúan hatalmaskodó oligarchia körébe ismét utat talált az egyetemes, nemzeti érdeket képviselő ideának egyelőre még csak halvány és ellentmondásokkal teljes, mégis egyre erősödő irányvonala.

Csakhogy ez az idea most nem az „örökös királyság" eszményeként jelentkezett, és az természetes is volt.

Ezzel a Cillei–Garai-párttal szemben állt ugyanis a másik csoportosulás. Azt lehet mondani, hogy birtokaik szerint ezek a Duna–Tisza közét, a Tiszántúlt és Erdélyt képviselték, élükön katonafőurakkal, tömegükben köznemesekkel. Vezéreik között azonban ott volt a dunántúliakhoz számító Hédervári Lőrinc nádor, Marczali Imre asztalnokmester, valamint az ország minden részén valami módon jelenlevő Rozgonyi család másik ágából Simon egri püspök és György pozsonyi főispán. Rajtuk kívül a Perényiek, Pálócziak, Csákiak és a Bebek-Czudar família atyafisága. És mindezeken túl egy új név is szemünkbe ötlik, amelynek viselője szorosan véve egyik família atyafiságába sem tartozott, de birtokai és tisztsége, a szörényi bánság révén máris jelentős pozíciót képviselt, az erdélyi Hunyadvár ura: Hunyadi János.

Amikor az oligarchia körébe behatoló egyetemes nemzeti érdek eszméjét említettük, annak körvonalait e főleg a Dunától keletre eső nemesi birtokosoknak és az őket vezető katonafőuraknak gondolatvilágában kell látnunk. Mi okozhatta azt, hogy ebben a keletebbre eső birtokoshálózatban egy pozitív eszme magját találjuk, szemben az „örökös királyság" üressé

vált szólamánál semmi egyebet felmutatni nem tudó másik nagybirtokospárttal?

A választ a fenyegető külpolitikai és főként hadi helyzetben: a török támadás veszélyének felismerésében láthatjuk. Nem azért, mintha az ország valamennyi birtokosának és többi lakójának érdeke lett volna védekezés nélkül kiszolgáltatnia magát a terjeszkedő török hatalom uralmának, és a vele járó, ázsiai természetű despotikus, rabszolgajellegű társadalmi berendezkedésnek, a kereszténységtől és vele az európai civilizációtól idegen hit- és gondolatvilágnak. A távolabbra eső országrészek birtokosai azonban nem érezték magukhoz olyan közelállónak a veszélyt, mint azok, akik Murád szultánnak az országhatárig való előrenyomulása óta közvetlen szonszédságába kerültek ennek a fenyegető, idegen hatalomnak. Ők pontosabban látták a szomszédos tartományok, a magyar királyság hajdani alattvalóinak sorsát is, akiknek e hadak csapásai alatt török hűségre kellett térniük. Mert ez sem jelentett számukra békét, hanem újabb harcot török szolgálatban, most már eddigi hűbéruruk, a magyar király országa ellen. A vlachok, majd a szerbek és a bosnyákok példája eléggé igazolta ezt.

A keleti országrész tehát az országnak a török elleni védelmét tartotta most már fő feladatának, az 1439. évi török támadás alatt ráébredve, hogy semmiféle „királyi zsoldosok" fegyvereiben nem bízhat, különösen most, mikor nincs is király. Helyette csupán egy úrhatnám asszony kormányoz, egy meg nem született magzatra hivatkozva. S ha ez megszületik, neki is fő érdekszférája a Habsburgok Ausztriája lesz, mint ahogy a Cillei-párt viselkedése már most is elárulta.

Ebben a zavarossá alakuló helyzetben, amikor megszakadóban volt a trónöröklés folytonossága, és az „apai hatalom" erős kormánya alól a nemesség képviseletében a nemzet már szabadulni akart, az országgyűlésen összesereglő rendeknek kellett tanúságot tenniük arról, vajon valóban eléggé érettek-e az önrendelkezésre? A Budán 1440 januárjában megnyíló országgyűlést csak egy esztendő választotta el az előzőtől, melyen még – Albert életében – a királytól vártak minden védelmet, még-

pedig úgy, hogy a kormányzás területén egészen szűk térre szorították. Ez az egy év a fenyegető török veszedelemmel és az ország „gazdátlanná" válásával látszólag kedvezett a „katonai" pártnak. Azoknak, akik minden vitás kérdésen túl egy alkalmas személy keresését tekintették fő feladatuknak, az előző évben megtapasztalt török veszély elhárítására. Ausztriától, illetve a Habsburgoktól, most már, Albert halála után ilyen alkalmas személyt nem várhattak. Más, nyugatabbra fekvő országtól még kevésbé. Az országnagyok tulajdonképpen Nagy Lajos király hagyományaihoz nyúltak vissza, amikor az északkeleti szomszéd Lengyelországban találták meg az igazi segítséget.

Lengyelországban ez időben, 1434 óta, III. Ulászló (helyesebben Vladislav, magyarul László) néven annak az egykor pogány litván fejedelemnek, Jagellónak az idősebbik fia uralkodott, aki még 1386-ban keresztény hitre térve, Nagy Lajos leányát, Hedviget vette nőül, és II. Ulászló néven örökölte Hedvig révén a lengyel trónt. Az Anjou-hercegnő korai, gyermektelen halála után még háromszor nősült. Fiai csak egy litván hercegnővel kötött negyedik házasságából születtek. Legidősebb fia, III. Ulászló, az ekkor uralkodó lengyel király is még csak tizenhat éves volt ebben az időben. A magyar országgyűlés figyelme méltán fordult feléje: talán a keleti Európa fejlődésének fáziskülönbsége miatt is, ez az Ulászló király egyéniségében a lovagkirály-típushoz állt közel. Ekkor, a reneszánsz kezdetén, a nyugati országokban már kihalt ez a királytípus, és az utolsó Anjou halála óta Magyarországon sem talált új képviselőre. Csak az emlékekben élt. Ez az emlék, mely a védelemre és a háborúra való mindenkori készségét jelképezte, a pillanatnyi politikai realitásokat is támogatta.

A lengyel király meghívása a magyar trónra azért volt a reálpolitika jele, mivel Lengyelország ebben az időben, a hozzá tartozó nyugati orosz tartományok révén, keleten, a tatárok által már 1223-ban megszállt, más orosz területekkel érintkezve, valójában Európát a törökkel együtt fenyegető tatár birodalom szomszédságában feküdt. Igaz, hogy az orosz fejedelmek, tartományurak nem voltak már ebben az időben olyan szoros alá-

vetettjei a tatároknak, mint a töröknek meghódolt balkáni országok, de gyakorlatilag mégis a tatár főkán vazallusaiként éltek. Ezekkel a tatárokkal, a közös, ázsiai eredet és a kereszténységgel való szembenállás révén az előretörő, és náluknál most már sokkal veszedelmesebb törökök éppen ekkor keresték az összeköttetést, a szövetséget Európa ellen. A lengyel király, amikor keleti határait védte, gyakorlatilag a tatárokkal harcolt, s ha győzött, az ő uralmukat gyengítette. Nem volt tehát Európában más keresztény uralkodó, aki most a törökök szomszédságába került magyar királyság nehéz helyzetét annyira megértette volna, mint Ulászló.

Az országgyűlés küldöttséget menesztett Krakkóba a lengyel királyhoz, a választás feltételeinek részletes megbeszélésére. A helyzet távol állt mindenféle törvénytelen színezettől, vagy alattomos pártoskodó jellegtől, hiszen még Erzsébet özvegy királyné beleegyezését is kikérték és megnyerték. A nemzeti közvélemény később mégis megoszlott, mert a gyermekének 1440. február 22-én életet adó királyné visszavonta beleegyezését Ulászló királlyá választásába. Helyette saját, csecsemő fiát, Habsburg Lászlót proklamálta – e néven ötödikként – magyar királlyá. A királyválasztó nemzeti akarat érvényesülésének azonban ez már csak részlegesen tudott gátakat vetni. A magyar rendi követek március 8-án megválasztották királlyá Ulászlót, aki a választást elfogadta.

Jagelló fia lovagiasan viselkedett. Nem riadt vissza a nehézségektől, amelyek a királyné véleményének változásával érték, és tulajdon lengyel alattvalóitól sem hagyta magát lebeszélni a magyar vállalkozásról. Kijelentette, hogy mindkét ország – Magyar- és Lengyelország – védelmét egyaránt vállalja a keleti veszély ellen és a magyar korona elidegenített tartományait vissza akarja szerezni. De Erzsébet királyné felé is lovagias gesztust mutatott, még akkor is, ha ebbe a politikai számítás is belejátszott. A királyné ellenséges indulatával szemben továbbra is a békülékenység igyekezete mellett maradt. Erzsébet a bányavárosoknak utasítást adott, hogy zárják el Ulászló elől a „magyar utat", s e célból leghívebb emberét, a cseh Giskra Jánost,

ezt az ügyes hadvezért, de inkább rablónak, mint lovagnak bizonyuló támaszát tette meg az egész Felvidék urává. Az északi országrész zaklatása, pusztulása már ezzel a ténnyel, Giskra uralmának kiterjedésével megindult, mert emberei, kapitányai szabadon sarcolhatták a védtelen falvakat, városokat.

Míg az özvegy királyné ilyen módon – apja egykori politikáját folytatva – az osztrák–stejer Cilleiek mellett cseh segítséggel próbálta a maga számára biztosítani Magyarországot, Ulászló házasságot ajánlott neki és még azt is kész volt megígérni, ha utóduk nem születik, akkor Habsburg Lászlót teszi meg örökösévé. Ezek a lovagias ajánlatok azonban már csak azért is irreálisak voltak, mert Erzsébet királyné közben megtette a legvégső lépést, tulajdon uralomvágyától elvakítva, de – kétségtelenül – a Zsigmond által valamikor szentesített Habsburg-családi szerződést tovább építve. Ugyanis fia számára gyámul Albert osztrák herceget nevezte ki, aki mögött már ebben az évben feltűnt a magyar királyi trón igazi „pártfogója", mégpedig a Habsburg Frigyes, akit e néven mint harmadikat a birodalomban, római királlyá, tehát a császári korona várományosává választottak. S mivel Erzsébet tapasztalhatta, hogy Ulászló bevonulását nem tudja megakadályozni az országba, a lovagias ajánlatokra igazi, asszonyi cselfogással válaszolt. Komornájával, a német Kottaner Ilonával ellopatta a visegrádi várban gondosan őrzött Szent István-koronát, s mintha csak személyes magántulajdonával, házi ékszerével rendelkeznék, magával vitte Székesfehérvárra. Természetesen ez nem sikerült volna, ha nem akadnak nagyon is befolyásos főúri támogatói, akik részt ugyan nem vettek a lopásban, de hallgatólagosan eltűrték. Ilyen volt a sajátosan mindig idegen hatalmi érdekek politikáját támogató Garai család sarja, László, aki a véleményét megváltoztató királynéhoz szegődött. S ilyen volt az öreg Szécsi Dénes esztergomi érsek is, az ország akkori prímása, aki hajlandó volt az eltulajdonított koronával a csecsemőt megkoronázni – helyesebben csak éppen a fejéhez érinteni a magyar királyságnak ezt a jelentőségben most hatalmasan megnövekvő szimbólumát.

Ulászló már Egerben, egy legjobb hívének, Rozgonyi Simon egri püspöknek székhelyén volt, mikor párthíveivel értesült a jogtalan koronázásról, mely megfelelt ugyan a külső, az alaki feltételek egy részének: Fehérváron, a prímás keze által illette az ötödiknek nevezett László fejét a korona – csak éppen a nemzet képviselőinek megkérdezése nélkül, sőt, az országlakók legnagyobb részének akarata ellenére.

Míg a lopással, az árulással vegyes koronázásnak annyi haszna volt, hogy a korábban is a Cillei-párthoz húzó főemberek egy része ismét a királynéhoz szegődött, annál inkább kibontakozott a „szabadkirályválasztó" pártnak, Ulászló híveinek felháborodásában a Szent István-korona körül már úgyis kialakulóban levő jogelmélete. Ezzel a jogelmélettel, a szabadkirályválasztás gyakorlatában megszűnt – természetesen lassú, előkészítő folyamat eredményeként – a királyok kizárólagos személyes szerepe az ország nevében. A korona szimbóluma most már végképp a király fölé nőtt, éppen a királyeszme eltorzulása idején. S e koronaszimbólummal együtt megjelent az 1440. évi országgyűlés hivatalos dokumentumában a királyt választó rendek tömegének akarata.

A RENDEK TÖMEGEI ÉS A KORONAESZME

A színrelépők között most voltaképpen I. Ulászló király következnék, a magyar trón új birtokosa. Mielőtt azonban átvenné a kormányzást, a magyar történelemben valami eddig szokatlan történik. A dinasztikus személyek után váratlanul az addig mélyben állók, az alattvalók sokasága jelenik meg. Már nem is egyes főurakról, nagyhatalmú tartománygrófokról van szó, hiszen ezeknek időleges szereplése Kun László és Károly Róbert első idejében is feltűnt. Pártfrakciókat irányító nagyurakban, főúri ligákban most sincs hiány. De példa nélkül áll az, hogy 1440 januárjában, a Budán kezdődő országgyűlésen az ország minden tájáról érkező rendi sokaság adjon irányt a történendőknek.

A magyar királyeszmét eltorzító Zsigmond leánya, Erzsébet, aki magát a koronát is ellopta, hiába koronáztatta meg csecsemőjét, és kezdte el az ország kiszolgáltatását egy újabb, a Luxemburginál is sokkal veszedelmesebb dinasztiának, az Ausztriában élő Habsburgoknak. Igaz, tud pártot alakítani magának az alattvalókból. De csak pártot, és nem egységes, nemzeti közvéleményt. A „nemzet" mint puszta csoportosulás, párt felett való, magasabb szellemi egység tulajdonképpen most jelenik meg, az „ellenpárt" oldalán, amely sokkal több, mintha csupán politikai párt lenne.

Az az írásos dekrétum, amely 1440. július 17-ről keltezve, a nevezetes budai országgyűlésről fennmaradt, hű tükre annak a folyamatnak, hogyan pótolja az alattvalók sokasága a maga számára védelmül a tőle elvett királyeszmét. Részben tudatos, de részben tudattalan folyamatról van szó.

A latin nyelvű dekrétum elemzésének indító kulcsszava elsősorban a *multitudo=sokaság* kifejezés. Ezzel juttatja különös jelentőséghez az országgyűlés határozatait, megjegyezve, hogy a résztvevők „olyan hatalmas tömegben gyűltek össze", amilyenre az összes előző királyok idejéből nem emlékeztek. S hozzátehetjük: nem csökkenti a „sokaság" értékét az sem, hogy elsősorban az ország nemességéről van itt szó. Hiszen a főurak korábbi, kizárólagos szerepe után már az is nagy előrehaladást jelent, hogy a középszerű, átlagos életviszonyok között élő köznemesség nagy tömegei is hallathatják véleményüket. S mellettük már ott vannak a szabad királyi városok nem nemes képviselői is. Népképviseleti parlamentet még senkitől sem kérhetünk számon a XV. században. Anakronisztikus ugrásokat nem lehet tenni a fejlődésben: a nemzet képviseletének kell megszületnie előbb a nemesi jellegű országgyűlésen, és most éppen az történik.

Rendi tömegek lepik el Budát, hogy megválasszák maguknak, saját akaratuk szerint az új királyt, függetlenül minden dinasztikus „örökösödési" elhatározástól. Ezeket a tömegeket nem érdekli, kiknek ígérte oda a megkérdezésük nélkül annak idején a koronát Zsigmond, és hogy kiknek a számára lopta el a

leánya. Az év első hónapjaiban – mint említettük – még nincs is szakadás, úgy látszik, Albert özvegye is velük tart, de amikor kiderül, hogy mégsem – akkor sem változtatnak akaratukon. A kihalt Árpádok után nincs már értelme, hogy „örökös dinasztiára" hivatkozzanak, még egy olyat úgysem találnak, amely velük együtt nőtt, keletkezett. Az Árpádok után visszanyerték választási szabadságukat, és ennek az eszmének fontossága már akkor is érvényre jutott, mikor Károly Róbertet annak idején harmadszor is meg kellett koronázni, Szent István koronájával.

Most fordított a helyzet: éppen azt kell kimondani, hogy a nemzet akaratából egy nem Szent István-i koronával való koronázás is érvényes lehet, ha az eredeti szimbólumhoz nem lehet hozzájutni. Döntő súlyú mondatok kerülnek az országgyűlés dekrétumába: „. . . a koronázás mindig az országlakók akaratától függ, és a korona hatékonysága és ereje az ő jóváhagyásukon alapul". (Kovachich Márton György: Vestigia comitiorum, 235–243. 1.) Az eredeti okmány az egészen általános „*regnicola*" (országlakó) szóval – és nem az elkülönítő nobilis (nemes) megjelöléssel – fejezi ki a nemzeti akarat birtokosát, és ez a második kulcsszó.

Ha ehhez harmadiknak a *voluntas* (akarat) kifejezést is hozzávesszük, előttünk áll „az országlakók akaratától függő koronázás" fogalmában egy felnőtt, önrendelkezést szerző nemzet képe.

S mire irányul ez az akarat? Mint a szöveg többi részéből kitűnik, egy *alkalmas* (idoneus) király megválasztására. Az alkalmasság (idoneitas) voltaképpen nem új fogalom, ismerte már a régebbi középkor is. Az Árpádok dinasztiáján belül is nagy volt a szerepe, mikor a „törvényes ágon" sorra kerülő Salamonnal szemben unokatestvére, az „alkalmas" László került a trónra. Már ebben a régi aktusban is volt bizonyos szerepe az alattvalók kívánságának. Csakhogy most az országlakók kívánsága már nem csupán egy dinasztia körén belül, hanem egészen szabadon érvényesül. Még azt is kimondhatják, hogy a korábban egyedül érvényes koronázó szimbólumnak tartott Szent István-koronát is lehet pótolni, ha a nemzet akarata ehhez hoz -

zájárul. Itt szól bele a tudattalan rész a tudatosba. Az okmány csak „országlakókat" (regnicola) említ, még nem ismeri a „natio" kifejezést. De mi, a fejlődés egészének ismeretében, már ki tudjuk mondani, hogy az 1440-ben hangoztatott „országlakó" kifejezés az őse annak, amit később majd a „nemzet" minden rendet és réteget magába ölelő fogalma tud nyújtani. A nemzet az, a maga szellemi jelentésében, amely ilyen érett akaratnyilvánításra lesz képes, függetlenítve magát mindenféle önző, kiskaliberű dinasztikus, vagy oligarcha érdektől. Ez a felismerés az „országlakó" kifejezéssel legtágabb értelemben a sokaság fogalmát vezeti be, beleértve ebbe az akkor még létező melléktartományok lakóit is, „a magyar korona országait" – mint majd később mondják. Tehát a vérségileg és érzelmileg nem magyar lakókat is, amennyiben mégis a magyar korona alattvalóinak vallják magukat. Mai szóval, ha „magyar állampolgárok".

El kellett tulajdonítani a koronát ahhoz, hogy megszülessék a nemzeti értelemben vett „országlakók akarata" egy másfajta korona érvényességéről. De ugyanaz a szöveg, amely a jelen esetre elhatározta, hogy az eredeti híján, az ország „apostoli királyának és patronusának" Szent Istvánnak fej-ereklyetartójáról levett aranykoronával fogják I. Ulászlót megkoronázni, mást is mond. Kijelentette, hogy ez az elhatározás nem Szent István koronájának sérelmére, sőt, jelentőségének fölemelésére jött létre. Miután kimondta, hogy a koronázás érvényessége a nemzeti akarattól függ, és hogy ily módon a nemzeti akarat nélkül a „szent koronával" sem lehet érvényesen senkit megkoronázni, felállította a koronaeszme alapjait.

Itt még nem a „szent korona tagjait" képviselő nemesség kiemelése történt meg, mint majd később, Werbőczi megfogalmazásában (Tripartitum, I. pars, 4. tit. 1. §.). Az 1440. évi dekrétum, talán azért is, mert egy korábbi fázist képvisel még az elméletben, nem teszi a korona „tagjaivá" sem a nemeseket, sem másokat. De el sem különíti egymástól mereven az országlakókat.

Erőteljes lendületet vesz viszont az alattvalók elkülönülése a királytól. Zsigmond uralkodásának utolsó éveitől megjelenik a

törvényszövegben, dekrétumokban az a kifejezés, hogy „a főpapok, bárók és nemesek a magyar királyság testének" (corpus) képviselői (Zsigmond 1435. évi 2. dekrétuma, Albert 1439. évi törvényeinek prológusa). Az 1440. évi dekrétum is a főpapok, bárók, előkelők és nemesek nevében fogalmaz, és ugyancsak a magyar királyság képviseletében. De ekkor, e királytalan időben, a régi államjogi gyakorlatban Európa-szerte használt, és a Bibliából, Szent Pál leveleiből származó, egyházi eredetű kifejezés, a „test" (corpus) helyett az oklevél szövege a világiasabb és reálisabb „communitas" (közösség) szóval él. Az ország „közösségének" képviselői itt már a nemesi rendek, és a szöveg folyamán, a korona érvényessége fölött döntő akarat kifejtésénél az alattvalók teljes összességét aztán így jelöli a „regnicola" szóval. Igaz, már Károly Róbert idejében, 1327-ben szerepel ez a szó mint a rendeken túli, többi országlakó megjelölése. De itt, az 1440. évi dekrétumban az a feltűnő, hogy – a nemesek által képviselve ugyan, de – az országlakóknak már akaratuk is van („voluntas regnicolarum").

A dekrétumot fogalmazó, ismeretlen jogtudós mintha lépéseket tenne előre a feudalizmus kereteiben, de a reneszánsz fejlődés irányában.

Ki lehetett ez a klerikus, az a pap, aki a korona jelentőségének ezt a hármasságát megfogalmazta? Mert a Székesfehérvárról keltezett dekrétum szerzője – ha a világi embereknek nézeteit nem is mellőzte – a megfogalmazásban és leírásban mindenképpen csak abban a legműveltebb csoportban keresendő, mely ebben az országban még akkor is főként papokat jellemzett. A papok közül is azokat, akik a királyi kancelláriában dolgoztak.

Már 1433 óta a kancellária jegyzője, majd az egyes királyok titkáraként működött Vitéz János. 1439-től protonotarius – kancelláriai főjegyző, sőt „Magyarország főjegyzője" –, mint ahogy saját maga írta neve alá. 1440-ben tagja volt az Ulászlót meghívó országgyűlési küldöttségnek és megfogalmazója Ulászló március 9-én kelt első oklevelének, melyben ígéretet tett, hogy magyar hívei kívánságát teljesíti. Ez a Vitéz János az, aki ekkor már az ország legműveltebb emberének hírében állt,

és az ókori klasszikusok műveinek, kódexeinek nagy gyűjtője volt, és Itáliához számos ismeretség szála fűzte. Később, 1445-től váradi püspök, majd Esztergom érseke. Ő fogalmazza majd az írni nem tudó Hunyadi János leveleit is, akinek olyan közeli barátja, mint az igazi latin műveltségnek és a klasszikus szerzőknek. Bár ez az országgyűlési dekrétum nem szép stílusával tűnt ki, hanem inkább a történelmi tudatból és tudattalanból egyképpen táplálkozó, bölcs felismeréseivel és a misztikum felé hajló államjog-elméletével, mégis fel kell tételeznünk, hogy Vitéz Jánosnak hatása lehetett – ha nem is egyéni ötletből, de formába öntő képességénél fogva – a magyar koronaeszme megszövegezésére. Hiszen ő írja később azokat a leveleket is, melyekben már a „haza" fogalma – éles kritikával ugyan, de ugyanakkor valami bús, együttérző és melankolikus hangulattal tűnik fel. Megemlékezik egy helyen azokról a leveleiről is, melyekben a „török elleni győztes háborúk", a kivívott „diadalok" tényét és „hazánk hányatott sorsát" emlegeti (Pál főesperesnek, 1448. március 18.). Vitéz János, Hunyadi barátja, egyúttal fiainak nevelője is, a reneszánsz műveltség első hazai képviselőjeként a modern szellemű hazafiság egyik első képviselője is. A királyi kancellárián tehát dolgozott már ekkor vezető szerepben, Gothalóczi Mátyás kancellár mellett egy olyan gondolkodó fő, aki nagy könyvtárat gyűjtött, mert fájdalmasan érezte a hazai latinitás elmaradottságát. Az itáliai iskolázás fontosságának felismerésével a reneszánsz első követője volt, nemcsak Magyarországon, hanem Európa más országait is megelőzte. Megőrzött „hazafi érzelmei" és egyben kultúrája segítségével ügyes tömörséggel tudhatta meghatározni a magyar korona jellegzetességeit. A dekrétum ugyanis a továbbiakban a korona három lényeges tulajdonságát említi: „signaculum, mysterium, robur".

Első ismertetőjele a *signaculum:* a „jegy", pontosabban az ismertetőjegy. Szakszerű, jogi kifejezésnek tűnik, sőt, egyenesen kancelláriai jellegűnek, mivel a szó másik értelmében „pecsét"-et is jelent. A koronára alkalmazva az uralkodás ismertetőjegyét, az országkormányzó hatalmat jelöli. A szó maga nem dönti el, de a dekrétum más helyei világosan értelmezik a

korona új felfogását: már nemcsak a király személyéhez fűződik, mert többet jelent, mint maga a király. Az országot jelenti, csírájában tartalmazva a Werbőczi hármaskönyvében majd végleges kifejtésre kerülő gondolatot, amely azonban már élesen különbséget tesz majd a nemesi kiváltság javára. Itt még, kezdetében, tágabb az eszmekör. Ugyanakkor a latin szó utal gyökére is: a *signum* szóra, amelynek jelentése nemcsak *jegy,* hanem *jel* is. Tehát a szimbólumra való célzást is tartalmazza. A korona az országlakókat, azok egységes akaratát összefogó jel, szimbólum. S ez a szimbólumjelleg már nemcsak a kancelláriai, szakszerű jogi kifejezésre utal, ennek már érintkezése van a mítosszal is.

Ez a félig tudattalan, de félig tudatos érintkezés teremti meg a korona második sajátosságát: a *misztériumot.* Ez az eredetileg hitbeli rejtelmet jelentő, a görög müsztérion-ból származó és a latinba is átvett szó szembeszökően elválik a mindennapok világába sorolható szomszédaitól, és jelentésének megfelelően rejtélyes, egyben vallásos hangulatot teremt. A misztérium rokon szó a misztikummal. Míg azonban az utóbbi mint jelző és főnév egyaránt csak magát a titokzatosat, a rejtélyest jelöli, a misztérium görög eredetijének, a müsztérion főnévnek megfelelően olyan titkos, isteni tiszteletet jelent, amelyen csak beavatottak vehetnek részt.

Ez is arra mutat, hogy a koronaeszme értelmezése a jelvény antik módon vallásos-politikai eredetéből továbbfejlődött, keresztény-katolikus tartalommal itatja át a nagyon is világias, nemzeti-országlakói akarat megnyilvánulásának tárgyát. A szó még a középkor levegőjét idézi, mely az egész földi világot egy túlvilág, egy rejtett, misztikus „igazibb élet" kisugárzásának fogja fel. A középkori ember még mélységesen, kritika nélkül hitt abban, hogy élete a túlvilági hatalmak irányításától függ, s magát a koronát, mint a hozzá fűződő szertartásszövegek is bizonyítják, épp annyira misztikus hatalom kifejezésének tartotta, akár a kötő-oldó, lelki hatalmat képviselő, apostolutód és Jézus Krisztus hatalmában részesedő püspök jelvényét, a süveget.

Ugyanakkor meglepően modern, reneszánsz-ízű ötletnek tűnik, hogy ezt a titokzatos, a krisztusi megváltó hatalomhoz fűződő püspöksüveg mintájára alakult jelvénnyel való rendelkezést, mely közben a századok során elvilágiasodott, és közjogi-államjogi hatalmi jelvény lett, a budai dekrétum 1440. évi megfogalmazója a nemzet, az országlakók, az egész nép akaratával hozza kapcsolatba. S talán éppen itt találja meg a misztériumot, a titkos tiszteletbe való beavatást a tudatos-tudattalan fogalmazó, aki a nemzeti akarat széles demokratizmusába ömleszti át az eredetileg csak egy-egy személy királyi méltóságát kifejező jelvényről való elképzelést.

S itt tűnik fel a harmadik sajátosság: az *erő* (robur), a korona ereje, a szimbólumnak és a titokzatos szertartásnak ereje, amely Magyarországon képes lett a királyi jelvényt nemcsak a királyok személye fölé helyezni, hanem már-már modern jogkör-kiterjesztés formájában, annak titokzatos hatalmában az összes alattvalókat részeltetni.

A korona erejének végső forrása – és ezt a dekrétum világos utalással, de csupán egyetlen szóval említi –: az első magyar és szent királynak, Istvánnak apostoli és *patrónusi* mivoltában van. Csak így lehetséges, hogy az ideiglenesen eltulajdonított Szent István-koronát most, ideiglenesen, az a másik korona helyettesíti, amelyet a patrónus, az apostoli király ereklyetartójáról vesznek le. Mégpedig azért, hogy I. Ulászló megkoronázásával igazolja a nemzeti akarat döntő érvényét. Ez az akarat épp oly misztériumot rejt magában, mint a szent korona, hiszen a hozzá fűződő jelből, misztériumból és erőből táplálkozik.

Szent István történelemformáló országalapítását tisztelő erő ez, amely a hagyomány mítikus, nem evilági magasságába emelkedve létesít nagyon is józan, földi mindennapokkal, minden rendű és rangú *regnicolával,* országlakóval kapcsolatot, s juttat neki irányító beleszólást, legalábbis jelképesen, a nemesség által képviselve, a királyválasztásba.

De felvetődik a gondolat: ebben az „alkotmányos" és bizonyos motívumaiban az aranybulla korára visszanyúló jogfelfogásban kizárólag csak a nemzet saját, régi történeti hagyomá-

nyait kereshetjük? Hiszen az „országlakó" fogalmának királyválasztó-szintre való emelése nem csupán történeti gyökerekből magyarázható. Ez a kiterjeszkedő „választójog" – és főként a király személyének másodlagossá válása a korona mögött – egy része a jogtörténetből már jól ismert folyamatnak. Magyar vonatkozásban már a XIII. század végén, Kézai Simon krónikájában feltűnik a néptől eredő hatalom erőteljes megfogalmazása. Az egyházi gyakorlatból pedig a „misztikus test" bibliai Szent Pál-i fogalmának átvételével az organikus államszemlélet gyökereiben ismeretes. Eszerint az egész ország összetartozó „testet" alkot, amelynek feje – a kancelláriai megfogalmazásokban belföldön és külföldön egyaránt – a király, illetve egyre inkább a király személyét is megelőző korona.

De itt, az 1440. évi dekrétum magyar vonatkozásban még eszünkbe juttat egy nagyon is közeli, korbeli párhuzamot: a pápaválasztók és konciliarista egyházjogászok összecsapását a konstanzi zsinat tárgyalásain. Egy párt szerepét, amely nem az új pápa személyének megválasztását tartotta legelső feladatának, hanem a zsinatnak mint intézménynek, az összegyűlt egyházfők és jogászok „alkotmányos" testületének nagyobb súlyát az egyház kormányzásában.

Ennek keretében a konstanzi zsinaton feltűnt egy férfi, Pier Paolo Vergerio, aki eredetileg a logika és a dialektika tanára volt Páduában és Firenzében, nevelő a Carrara-udvarban, majd a híres egyházjogász Zabarella bíborosnak munkatársa, és VII. Ince, valamint XII. Gergely pápák tanácsadója. Ez a Vergerio a zsinaton nyílt ellentétbe került korábbi pártfogójával, Zabarellával, mert azt indítványozta, hogy ne a pápaválasztás legyen az első tennivaló, hanem az egyház általános reformja. A választás pedig legyen teljesen *egyenrangú.* Tételeit ki is szegezte a konstanzi templomok kapuira. Egykorú források szerint Vergeriót „vakmerőnek nevezték és kinevették" – olyannyira, hogy indítványát nem fogadták el, és nem is volt tanácsos visszatérnie a pápák lakóhelyére, Itáliába. 1418-ban a zsinaton nagy szerepet vivő, s kezdetben a reformok felé is hajló Zsigmond király vette oltalmába, és titkárává fogadta. Német-római királyi minőség-

ben tette ezt ugyan, de az idevágó irodalom csak újabban emelte ki Vergerio szerepének magyar vonatkozását. Zsigmond ugyanis a maga „nemzetközi" udvartartásában nemcsak magyar királyi tisztségeket adott olykor idegenek kezére, hanem a császári titkárrá lett Vergerio Budára került, és az itt székelő Zsigmond környezetében maradt, tanácsosának számított, és túlélve Zsigmondot, 1444-ben Budán végrendelkezett és halt meg. Az ő személyében keresendő az itáliai humanizmus első magyarországi képviselője. Barátsága Vitéz Jánossal ma már ismert és fontos tény. De mi hozzátehetjük: a koronaeszme „alkotmányosságában" nyilván ő is hatott a kancelláriára s annak protonotáriusára.

Nehéz lenne elképzelni, hogy az a magyar talajban gyökerező, és Itáliába végül is soha el nem utazó Vitéz János, aki itt Magyarországon az itáliai humanizmus eszméinek első apostola volt, független maradt volna Zsigmond egykori tanácsosától, a konstanzi zsinaton a „konciliarista" eszmék hívétől, Vergeriótól. Az újabb kutatások nagyon is felfigyeltek Vergeriónak a magyarországi humanizmust elindító szerepére. Tudjuk, hogy gyakran voltak együtt Vitéz János otthonában. Társuk Szánoki Gergely volt, aki a saját hazájában, Lengyelországban lett a humanizmus képviselője. Magyarországi tartózkodása idején azonban Hunyadi Mátyásnak, a kormányzó ifjabb fiának nevelésében is megosztozott Vitéz Jánossal.

Vergeriónak a koronaeszmével kapcsolatos „inspirációs lehetőségére" eddig még nem gondoltak. Pedig az eszmének a királyi alattvalókra való kiterjesztésében Vitéz János és baráti köre sokban meríthetett az agg Vergerio „zsinati mintájából", melyben a pápa monarchaszerepét kívánta korlátozni. Az 1418-tól Magyarországon élő és Itáliába soha vissza nem térő öreg tudós különben már rég elvesztette tekintélyét. A *jezsuáta* remeterend kolostorában húzódott meg Budán, ahol 1444-ben végrendelkezett, és az év nyarán meg is halt. Gazdag könyvtára volt, amelyet nyilván eladott, mert halálakor már nem volt birtokában. Tudjuk, hogy szónoki és költői versenyeket rendeztek együtt Vitézzel és Szánokival, és ez utóbbinak életírójától, Callima-

chus Experienstől tudjuk azt is: társalgásukból a korabeli lakomákon szokásos kétértelmű vagy szennyes beszédet száműzték. Moralisták voltak, a vallásos erkölcs hívei a kereszténység szellemében, nem tartoztak a későbbi antik pogányságot eszményítő humanistákhoz. De Vergerio már hazájában, honfitársai között is egyike volt az elsőknek, aki az antik források megismerésében nélkülözhetetlen görög nyelvet is megtanulta. Utazott görög földön, Bizáncban és a híres görög tudós, Manuel Chrysoloras tanítványa lett. Így történhetett, hogy magyarországi letelepedése, a maga szerény és látszólag egészen szűk körében, nemcsak Itália szellemét, hanem a görög szellem és nyelv fontosságának érzését is közvetíthette, az antik művelődés közvetlen forrásaiként. Vergerio nem lángeszű, de becsületes, tudós és tiszta szelleme őrködött tehát budai magányában a magyar kancellária főjegyzőjének, Vitéz Jánosnak szellemisége fölött. S ő volt az is, aki Vitézt arra segítette, hogy a híres iskolamesternek, egykori tanulótársának, a veronai Guarinónak figyelmébe ajánlhatott egy ifjú tanulót, Vitéz unokaöccsét, a későbbi Janus Pannoniust.

HUNYADI JÁNOS FELLÉPÉSE

Érdekes fordulópontnak tűnik, a koronaeszme megerősödésével együtt, I. Ulászló király törvényes megkoronázása. Ezúttal nem azért, mintha az új király személyisége hordozná elsősorban a sorsformáló erőt. Igaz, Ulászló érdekes, nem mindennapi egyéniség. Még az ellenséges táborban levő Aeneas Sylvius Piccolomini, az új Habsburg-uralkodónak, III. Frigyesnek titkára Bécsben (és később majd II. Pius néven pápa Rómában), még ez a híres humanista író is csak a külsejéről tud rosszakat mondani Ulászlónak, de jellemét nem képes kikezdeni. Úgy tűnt, Nagy Lajossal a lovagkirályok utolsó alakja is sírbaszállt már, de Ulászló egyénisége még mindig sokat őrzött meg e típusból. Át volt hatva a kereszténység védelmének szándékával, oltalmára igyekezett a gyengéknek, bátran harcra kész

szembeszállni a támadó erővel, a törökkel. De mindezzel együtt már nem a régi, tiszta lovagtípus, levelei egy előreneszánsz ember számításaira vallanak.

Érdekes egyéniség, igen, de a kor színpadán mégis mellékszereplőként vonul át, elöljáróban, mintha ő készítené az utat egy nagy főszereplő fellépéséhez. És ez a főszereplő Hunyadi János.

Mintha a budai rendi gyülekezet a koronaeszme nagy dekrétumával és Ulászló királlyá választásával maga is arra adna példát, miként válik egy nemrég még tespedtségben és puszta érdek-önzésben elmerült tömeg nagy akaratok fészkévé, s miként emeli ki önmagából a sorsok fordítására alkalmas személyiséget, a hőst, aki már nemcsak elmélkedik, hanem cselekszik is.

Először csak annyi történt, hogy a Habsburg-királypárt két leghatalmasabb vagyonú főméltósága, Ujlaki Miklós és Maróti László macsói bánok, akiknek együttes birtoka túlszárnyalta a Garaiak birtokát, a koronázás után váratlanul áttértek az új király hűségére. Mivel ez délvidéki birtoktesteket jelentett, magától értetődő volt, hogy átállásukkal közvetlenül a török front felé eső országrész erősödött nagymértékben. Ujlaki és Maróti mint Ulászló új hívei csatlakoztak a törökellenes háborús párthoz is, ahhoz a frakcióhoz, amelyben sok tiszántúli kisebb birtokos is tömörült, és ahol a szörényi bánságot már 1439 óta Hunyadi János viselte.

A koronázás után egy évvel, 1441-ben Hunyadi már mint erdélyi vajda és temesi bán Ujlaki Miklóssal együtt, a Délvidék védelmét szervezte.

Ujlaki és Maróti bánok megnyerése a katonapárt részére már Hunyadi műve volt. De az ő műve az is, hogy Szendrőnél, 1441-ben egy magyar területre betört kisebb török csapatot megvert és futásra késztetett.

Nem volt különösebb nagy haditett, mégis: a kezdetek kezdete. A kudarcok után egy parányi győzelem, amely egyszerre önbizalmat sugárzott azokba is, akik csüggedésre voltak hajlamosak.

Az 1442. év pedig döntő fordulatot hozott. II. Murád török

szultán ugyanis elhatározta a két vlach vajdaságnak, Moldvának és Havasalföldnek teljes meghódítását. Ezzel együtt azt tervezte, hogy biztosítja magának Erdély fennhatóságát is: tehát egy olyan területet akart birtokolni, amely a magyar királyság testének része volt. A török sereg Mezid bég vezetése alatt tört be a Kárpátokon keresztül Erdélybe, pusztított, rabolt, zsákmányt szerzett és foglyokat ejtett. Hunyadi János mint erdélyi vajda, Lépes György erdélyi püspökkel kísérelte meg először az ellenállást, de az ütközetet elvesztették. A püspök foglyul esett, és a törökök lefejezték. Hunyadi azonban megmenekült, mert át tudta vágni magát az ellenséges áradaton, sőt, annyira nem csüggedt, hogy új sereget tudott gyűjteni, s ezzel újból megtámadta a hatalmas, török túlerőt. És ekkor teljes győzelmet aratott.

A diadal döntő jellegét mutatta, hogy a két vlach vajda, a moldvai II. István és a havaselvi Drakul, új idők szelét érezve, azonnal elpártoltak a szultán kényszerű hűségétől, és sietve mutatták be hódolatukat újra a vajdaságok régi urának, a magyar királynak. Ez egyben azt is jelentette, hogy Hunyadi most már a havaselvi vajda seregére is számíthatott, s mikor az év nyarán megjelent a szultán hatalmas, bosszúállásra kész serege, ez még a Kárpátokig sem jutott. Hunyadi a többszörös török túlerőt már a Havasalföldön ismét tönkreverte.

A kétszeres diadal a török szultánt is meglepte, s azonnal békeajánlatot tett. De ugyanígy fegyverszünetet ajánlott fel a Habsburgok és Cilleiek pártja is: a koronát III. Frigyes kezére játszó Erzsébet királyné is. Hunyadi Jánosnak, ennek a nemrég még jóformán ismeretlen, egyszerű vitéznek tekintélye óriásira nőtt. Már nemcsak titokzatos gyorsasággal, hirtelen szerzett birtokai emelték a főemberek sorába, hanem a törököt először megalázó, pompás fegyverténye és hadvezetői ügyessége is. Gyors gazdagodásával kapcsolatban azt suttogták, hogy nem is a Havasalföldről bevándorolt Hunyadi Vajk vlach kenéz, hanem Zsigmond király természetes gyermeke.

Erzsébet királyné még 1442. december 13-án megkötötte a fegyverszünetet Ulászlóval, de alig néhány nap múlva meghalt a magyar korona eltulajdonítója. Csecsemő fia azonban élt, és

képviselte a Habsburgok képzelt – de a korona birtokában eléggé reálisnak is mutatkozó – hatalmi reményeit.

Hunyadi két nagy győzelme azonban egyelőre lesöpörte a politika porondjáról a Cillei-pártot, amely úgy akarta hatalmát tartóssá tenni Magyarország fölött, hogy a királyság érdekében semmit sem csinált. Hunyadi a háborús párt feje lett mint cselekvő vezér, aki megmutatta, hogy el lehet bánni a törökkel. A probléma azonnal a nemzetközi politika területére került, hiszen a pápaság sem óhajtott egyebet, mint a törököt eltávolítani Európától. A magyar és a pápai érdekek most összetalálkoztak.

IV. Eugen (helytelen magyarítással Jenő) pápa legátusként Cesarini Julián bíborost küldte ki békéltetőnek. A német trón köré fonódott magyar problémát már a pápa sem tudta leválasztani, különösen mióta – 1443-ban – III. Frigyes, a magyar korona birtokosa elnyerte a német-római császári trónt. De meg tudta akadályozni, hogy a magyar királyt, Ulászlót most ne nyugatról zavarják ellenségei. A régi keresztes háborús eszme, a középkori világ valaha nagyhatású gondolata röppent fel ekkor, még egyszer utoljára a reneszánsz előestéjén.

Elgondolkoztató, éppen ennek kapcsán, hogy honnét eredt és milyen tulajdonságokkal rendelkezett az a Hunyadi János, aki katonai győzelmeivel már ekkor kivédte, halasztásra kényszerítette azt a kialakulni kezdő annektáló szándékú Habsburg-politikát, amely a török veszéllyel semmit sem törődve, Zsigmond vétkes családi szerződéseire visszanyúlva bekebelezte volna Magyarországot, ha a pápa a magyar győzelmek hatására nem lép közbe.

Hunyadi János 1406 táján született. Nevének első említése abban az oklevélben fordul elő, amelyben Zsigmond király 1409-ben Vajknak, a királyi udvari vitéznek adományozza Erdélyben a hunyadvári uradalmat. Hivatalosan, törvényesen ez a Hunyadról elnevezett Vajk szerepel János apjaként, aki a vlach földről való főemberek családjából származott. Nem mintha az eredet kérdése túlságosan sokat jelentene, de az idők folyamán sokféle kombinációban emlegették egyes magyar és

külföldi írók ezt a származást. Itt csak annyit jegyzünk meg, ha Hunyadi János valóban a vlach föld kenézeinek családjából származott, vérségileg akkor sem a románok, hanem a kunok között kellene keresnünk őseit. Hiszen a vlachok pásztornépe ekkor még a vajdaságokban sem emelkedett a kenézek társadalmi nívójára, és a tatár dinasztia alatt a felsőbb réteget alkotó kunok beolvadása még nem történt meg.

Hasonló a helyzet, ha arra az ellenőrizhetetlen mondára gondolunk, amely szerint Hunyadinak csupán anyja, Morsinai Erzsébet származott a vlach földi kenézek családjából, apja viszont természetes ágon Zsigmond király lett volna. Ez a gyanú azért merült fel, mert a kortársak is megmagyarázhatatlannak tartották már Zsigmond életében az ifjú, és még érdemeket fel nem mutató Hunyadi gyors emelkedését. Igaz, mint nemes apród, végigjárta különböző urak familiárisaként a kötelező, katonai „iskolázást": előbb Csáky György székely ispánnál, majd Nádasdi Ungor Péternél, végül Ujlaki Miklós bán apjának szolgálatába jutott 6 páncélos vitézzel.

Azt sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Hunyadi János könyvműveltség nélküli ember volt: nem volt írástudó, de ez abban az időben a főrangúak közt sem volt ritkaság. Katona volt és lovag, testestől-lelkestől. Vérbeli katona virtusát már az 1420-as években, Lazarevics István szerb despota szolgálatában megmutatta: itt, a déli vidéken tanult meg harcolni a törökkel, s már ekkor hírnevet szerzett. Az újabb kutatások azonban rámutattak, hogy a magyar földön is itáliai hatások között nevelkedett, hiszen Philippo Scholari – Ozorai Pipo temesi főispán, Zsigmond olasz származású és nagy művészetpártoló embere – oldalán nevelődött a hadvezetésre. Lovagságát később, már báni méltóságban, az ország védelmét mindenekelőtt szem előtt tartó, és a maga érdekeit félreállítani tudó magatartásával és a kormányzatra való hatásával bizonyította. 1434-ben Zsigmond mellett találjuk, talán Rómába is elkísérte, de a Bázelben megnyíló zsinaton ott volt. A későbbiekben, a lovagsággal kapcsolatosan megnyilvánuló, katolikus vallásossága itt, az egyházszakadás után rendeződő hitélet és a magára találó

pápai tekintély légkörében, ösztönzéseket kapott. 1437-ben is ötven lándzsás katona élén kísérte Zsigmondot Csehországba. Valóban olyan benyomást kelt ez, mintha az uralkodó valami okból ragaszkodott volna, hogy a környezetében legyen. Hunyadi Vajktól való származását azonban legfeljebb csak az a szokatlan körülmény bizonytalanítja, hogy Vajknak egy másik, ugyancsak János nevű fia is volt. Nem lehetetlen ugyan, hogy egy apa mindkét fiának ugyanazt a nevet adja, de a gyakorlatban ilyesmire csak akkor lehet példát találni, ha az egyik fiú korábban elhalt, és a később születettet nevezték el ismét róla. Hunyadi Vajknak azonban – különös módon – egy időben élő két fia viselte a János nevet.

Aligha van tehát arra remény, hogy Hunyadi János származása ügyében teljes bizonyosságra jussunk. Meg kell elégednünk annyival, hogy bárhonnét származott is, érzelmeiben, ösztöneiben és gondolkodásmódjában magyar volt, szenvedélyes ellenfele a töröknek, és ami ezzel ekkoriban gyakorta együtt járt: katolikus keresztény. A vallás ekkoriban még mindig nem magánügy, még mindig az európai kultúrával függ össze, akkor is, ha a reneszánsz antikizáló, pogány reminiszcenciái már megkezdték a tudomány, a művészet és a vallásos világnézet szétválasztását. A politikában, és főleg ekkor, a török fenyegetés és a reformációt jósló huszitizmus ellenében a térítő, vallásos buzgalom még mozgató erő tud lenni, ha nem is középkori méretekben.

Magyarország pedig most belekerült ennek a mozdító erőnek a sodrába. Hunyadi János, akit csakhamar a magyar háborúspárt vezetőjének tekintenek, a pápai politika figyelmére is számíthat. Nem utolsósorban azért is, mivel a középkori keresztes háborús eszme már elavulóban van, Európa keresztény fejedelmei – hiába szeretné már V. Márton pápa is – nem mutatnak hajlandóságot arra, hogy szembeszálljanak a törökkel. A megosztott Magyarországnak is csak az a része akarja ezt, amelyik Hunyadi János oldalán áll.

A törökök számára veszély, az ország számára viszont – úgy látszik – szerencse, hogy a Zsigmond örökségétől megszabadult

trónutód: I. Ulászló király ugyanolyan kész a katonai politikára, mint Hunyadiék pártja, akikhez most már a magát fenyegetve érző Brankovics György szerb despota is csatlakozik.

Az 1443. évi országgyűlés már elhatározta, hogy támadó hadjáratot indít a török ellen, és – egyesülésük után – Nándorfehérvárnál hatalmas sereggé dagadnak Ulászló király és Hunyadi János hadai. Sietős menetben indulnak délre, a Balkánra, a már török prédává lett Bulgária felé.

Hunyadi János fővezérlete alatt a Balkán félszigeten harcoló nagy hadsereg célja nem volt kevesebb, mint a törökök által elfoglalt Bulgáriával együtt a már végső éveit élő, ortodox-keresztény görög császárság székhelyének, Konstantinápolynak a felszabadítása. Ez a terv is mutatja, hogy mennyire nem szűk országhatárokban gondolkozott Hunyadi, de Ulászló király sem, hiszen a lovagi dicsőségvágy mellett valóban Európa megmentését tűzte ki célul. A pápai politika adta meg az útirány felé a döntő lökést, a latin egyház által „szakadár"-nak nevezett, de az eredeti, a közös kereszténység egységébe állandóan visszavárt görög keresztények megsegítésének szándékával. Hunyadinál és magyar párthíveinél azonban csak a már török fennhatóság alá jutott szerbek, bolgárok, vlachok tudták jobban, mit jelent az Ázsiából jövő idegen hatalom jármába jutni. És ekkor már Magyarország is számos halottal, rabszíjra fűzött elhurcolt emberrel fizetett a csillapíthatatlan étvágyú török terjeszkedésnek.

A cél azonban túlságosan nagynak bizonyult, a lelkesedés felülmúlta a reális lehetőségeket. A sereg az elfogyó élelem és a közben beálló tél miatt csak a Balkán hegyláncig jutott, és a távoli cél eléréséről végül is le kellett mondania. Az erkölcsi siker a katonai eredmények következtében mégis óriási volt. Hiszen Ulászló és Hunyadi serege egész Szerbiát felszabadította, tehermentesítve ezzel a magyar királyságot a nyomasztó török szomszédságtól.

Hunyadi, Kragujevác és Krusevác elfoglalása után a király parancsára 12 000 lovassal Bulgária felé lovagolt előre. Felégette Nis városát, és az ellene küldött török sereget szétverte. Közben

viszont arról kellett értesülnie, hogy a hátrahagyott király táborát egy hatalmas török sereg közelíti meg. Azonnal visszafordult, ezt a nagy török sereget is tönkreverte, és újból egyesült Ulászló hadával. A szerbek és bolgárok – felszabadulva a török igából – mindenütt lelkesen ünnepelték Ulászló és Hunyadi seregét. Ezen a vidéken a magukkal hozott élelmiszerekhez még hozzá sem kellett nyúlniuk. Még Pirótot és Szófiát is elfoglalták, és csak ezután fordultak vissza az élelem fogyása és a beálló tél miatt, de mindig csak győzve, vereséget egyszer sem szenvedve értek Magyarországra. Brankovics György despota volt ennek a hadjáratnak a legfőbb haszonélvezője: az egyesült sereg az ő fejedelemségét, melyet 1439-ben elfoglalt a török, majdnem teljesen felszabadította.

Ulászló király 1444. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén a budavári Boldogasszony-templom (a mai koronázó-, úgynevezett „Mátyás"-templom elődje) főoltára előtt helyezte el a győztes csatákban zsákmányolt török zászlókat.

A pápa és a hivők, valamint Európa országai örültek. A csecsemő Habsburg László és patrónusa, III. Frigyes pártjának hívei kényszeredetten elnémulva figyelték az eseményeket. A háborús, katonai párt önérzete viszont megnövekedett.

Önérzetüket, valamint a dicső tettekre vágyó Ulászló király érzelmeit is gyújtó lángú, lelkesítő szavakkal táplálta a pápa egyik kedvelt bíborosa és kiküldött legátusa, az imponáló külsejű, jó alakú és szép arcvonású Cesarini Julián (Giuliano Cesarini). Szavait aszkéta életmódja, humanista műveltsége, és nem utolsósorban az a képessége is hitelesítette, hogy egészen szegény, alacsony sorból küzdötte fel magát még V. Márton pápa korában magas megbízatásokra: arra, hogy a német fejedelmeket keresztes hadjáratok indítására ösztönözze.

A cél tehát nem változott: a pápa nevében Cesarini további, merész keresztes hadjáratra biztatott, Konstantinápoly felszabadítása érdekében. Hiszen Európában tettekkel eddig csak Hunyadi János és Ulászló seregei mutatták meg, hogy le tudják győzni az ozmán sereget.

Ulászlónak, a keresztény lovagkirálynak és Hunyadi Jánosnak nagy győzelme a terjeszkedés lendületében levő török hatalmat is megdöbbentette, s megállásra késztette. Nem azonnal ugyan, de néhány hónap múlvá, 1444. nyár elején, hírét véve a Budán megerősödött háborús párt készülődésének Hunyadi és most már a pápai legátus, Cesarini vezetésével, az ozmán hatalom békehajlandóságot mutatott. A szultán- Brankovics Györgynek, a szerb despotának tett igen kedvező békeajánlatot. Felajánlotta Szendrő, Galambóc és a többi, török által elfoglalt és szerb területen levő vár visszaadását, Brankovics két elfogott és a szultán parancsára megvakított, de még életben levő fiának szabadon bocsátását, és ezen felül százezer aranyforintnak, mintegy kártérítésnek fizetését.

Brankovics, mint önálló hatalommal nem rendelkező vazallus fejedelem, Ulászló király elé terjesztette a feltételeket, Hunyadi János közvetítésével. Ulászló meg is indította a béketárgyalásokat, annál is inkább, mivel külföldi segítség Európa nyugati részéről most sem érkezett. Ulászló környezetét azonban nagymértékben befolyásolta a háborús párt gondolkodása. Alattvalói között ugyanis sokan voltak, akik ezt a békét akarták felhasználni az ország belső viszonyainak rendbehozására, reménytelennek ítélve a külső segítségben való bizakodást.

A pápai követ azonban mindennél inkább bízott egy nagyszabású keresztes hadjáratban. A pápai politika olyan idealista célkitűzéseket kevert világi elgondolásaiba, melyek már nem illettek a középkori gondolkodástól lassan, de annál biztosabban elforduló, XV. századba. Reális, racionális helyzetmegítélésről nem volt szó. Hiszen azok is, akik a háborús párttal nem értettek egyet, csak saját, szűk körű, önző érdekeiket, legfeljebb a császári udvari párt érzelmi, mindenekelőtt magyarellenes szempontjait szolgálták.

Az egyéni akarat és tömegóhaj különbözésének nagy problémái ekkor jutnak először szóhoz a politikai irányításban Magyarországon, a Zsigmond hosszú uralmát követő, már-már

„köztársasági" – de természetesen feudális főurak köztársaságát jelentő – időkben. A középkor nagy, egyházi prédikátorainak szelleme és a kereszténységvédő katonai, lovagi ideál egyesülnek a kezdő reneszánsz jegyeivel, mikor azt kell látnunk, hogy a török által kínált béke elfogadásának ésszerűségét elveszi Cesarini pápai követ tömegekre ható szónoklata, Hunyadi harcra kész tettvágya és szenvedélyes, katonás áldozatkészsége. Mindezekhez pedig baljós módon társul Ulászló alakja, aki a lovagkirályság eszményeit képviseli ugyan, de nem tudja magától megtagadni a számító, reneszánsz diplomata bravúrt kereső hajlamát sem.

Természetes, hogy maga Brankovics, a szerb despota, akit személy szerint a legkedvezőbben érintettek az említett békefeltételek, mindenképpen a háború ellen volt. A havasalföldi és moldvai vajdák sem akarták folytatni a háborút, ők már mindkét fél oldalán, kényszerű okokból harcoltak. Ulászló is hajlott a békére eleinte a külföldi segítség kilátástalansága miatt. Hunyadi tanácsára azonban mégis fegyveresen vonult Szegedre tárgyalni, felkészülve, hogy sikertelenség esetén azonnal támad. Itt a király egymásnak ellentmondó eskük szövevényébe bonyolódott. A kor még szentnek és nagy fontosságúnak tartotta az esküt a politikában is, lovagias és komoly dolognak, pedig ez már – ha meggondoljuk – majdnem Macchiavelli, a gátlástalan diplomácia megszövegezésének a kora. Ulászló megesküdött annak idején, hogy a kereszténység védelmében a törököt kiűzi Európából. A pápai követ, Cesarini, most Szegeden a királynak erre az esküjére hivatkozott, sürgetve a háborút, tiltakozva a szultánnal való békekötés ellen. II. Murád szultánnak azonban olyan fontos volt a béke, hogy még 25 000 fegyverest is felajánlott Ulászlónak. Ez döntött: a király első esküszegése ekkor következett be, tíz esztendőre békét kötött Szegeden a törökkel. A feltételek közt azonban az is szerepelt, hogy a szultánnak nyolc nap alatt kell átadni az elfoglalt várakat.

A külső események ekkor, ha nem is igazi, gyakorlati segítség formájában, de mégis beleszóltak az ügybe. Foscari velencei doge levelét éppen ekkor kapta meg Cesarini bíboros, s ebből

értesült, hogy az a huszonegy hajóból álló keresztény flotta, melyet IV. Eugen pápa, Jó Fülöp burgundi herceg és Velence szerelt fel, befutott a helleszpontoszi szorosba. A hír újra feltüzelte a háború híveit, s mivel közben a várak átadása nélkül az a nyolcnapi határidő is letelt, melyet a töröknek szabtak, Ulászló felmentve érezte magát. Nem tudni bizonyosan, hogy valóban a török volt-e „hibás" a feltételek nem teljesítésében, vagy szándékosan túl rövid terminust szabtak ki, tény, hogy a korabeli közvélemény Ulászlót végül is – már másodszor – „esküszegőnek" tartotta. Mint előbb a török kiűzésére tett esküt, most a békekötésre vonatkozó esküt tagadta meg, amikor a békét visszavonva, elhatározta magát a hadjárat folytatására.

A következmények lesújtóak voltak. Ulászló serege ugyan akadály nélkül haladt délre, Orsován keresztül, Brankovics országát elkerülve, elfoglalta Nikápolyt, és csatlakozott hozzá a vlach vajda serege is. De ezzel együtt is hozzávetőleg csak a felét tette ki a had a tavalyi győztes seregnek. A Fekete-tengerig hatolva Várna és még néhány kisebb vár önként behódolt Ulászlónak.

Csakhogy – mint írják – a helleszpontoszi szoroson keresztül Murád szultán serege az ott állomásozó keresztény flotta „szeme láttára" kelt át, és egyesült Drinápolynál az európai török sereggel. Százezer török állt szemben a húszezres magyar királyi haddal.

A segítségre érkező nyugati, nemzetközi flotta nem mozdult. Cesarini bíboros azt ajánlotta, hogy szekérvárba zárkózva várják meg, míg a hajóhad megtámadva a törököket, segítségükre siet. Hunyadi János azonban méltatlannak ítélte a tétlen és főként reménytelen várakozást a török túlerő előtt. Jó érzékkel a gyors és meglepetésszerű támadást javasolta a királynak, aki hallgatott rá.

A magyar sereg, mint már oly sokszor, most is kitűnően harcolt, eleve reménytelennek látszó helyzetében is, a nagy túlerő ellen. A kitartó vitézségnek már-már kibontakozóban volt az eredménye is: felülkerekedtek az ellenségen. Ulászló számára azonban mintha kikerülhetetlen lett volna a végzet: a győzelem

reménye elvakította. Mikor látta, hogy már csak a szultánt védő janicsársereg állja szilárdul a küzdelmet, nem hallgatott többé Hunyadira, aki természete szenvedélyes lendületét párosítani tudva az okos józansággal, óva intette, hogy a janicsárokat még ne támadják meg. A király azonban azt hitte, a győzelem már az övé. Ötszáz magyar és lengyel lovassal Ulászló betört a janicsárok cölöpökkel elkerített védőállásába, és az elhamarkodott támadás megfordította a csata sorsát. A Várna mellett lezajlott küzdelem a török túlerő győzelmével végződött.

A meggondolatlanul kierőszakolt csata azoknak a halálát is hozta, akik legfőbb előidézői voltak. Ulászló király a csatatéren maradt halva, míg a pápai követet nehéz sebben, menekülés közben, díszes ruhái és fegyverzete miatt a magyarokkal, törökökkel váltakozva szövetséges vlachok fegyveresei ölték meg és fosztották ki, meg sem várva a törökök előrenyomulását.

Hunyadi Jánosnak is menekülnie kellett. A sors azonban úgy hozta, hogy ő, aki ugyan szintén a háború mellett állt – de minden diplomáciai színlelés és véleményváltoztatás nélkül –, életben maradt. Mintha csak azért történt volna ez, hogy fontos teendőit még elláthassa nemzete védelmében és képviseletében, betöltve a királytalan ország kormányzójának szerepkörét.

A VÁRNAI CSATAVESZTÉS ÉS A LELKI TISZTULÁS

„Fiam, cirógatsz bizony, sőt, pofozol is, amikor eme gyászos, eme zivataros és eszeveszett időkben írást vársz tőlem sírás helyett, holott illendőbb volna lelkünknek az élet és az emlékezet sírjánál merengenie."

A várnai csatavesztést követő évben 1445. április 24-én Vitéz János írta többek között ezt a mondatot az őt írásra, és leveleinek összegyűjtésére ösztökélő Pál főesperesnek. A levélírás ekkor már irodalmi műfaj, ott tündököl az antik műveltséget felújítani akaró, reneszánsz kultúrájú emberek szellemi foglalatosságainak körében. Vitéz János, az egykori kancelláriai

jegyző, éppen ebben az évben emelkedett a prépostságból Nagyvárad püspöki székébe, s ezzel befolyása irodalmi és politikai tekintetben egyaránt nagyra nőtt. Találóan írja, mikor látszólagos szerénységgel igyekszik elhárítani magától az irodalmi hírnévre való törekvést, hogy „illendőbb volna" az „élet és az emlékezet sírjánál merengeni". Mert ezzel maga is az irodalmi működés forrásává válik. Hiszen ez nem egyéb, mint a történetírás új műfajának kezdete.

Az új váradi püspök humanista kört alakít ki maga körül – mint említettük – Itáliától északra egyedülálló, tekintélyes könyvtárral, görög és latin auctorok műveinek gyűjteményével, akik között kiemelkedő helyet foglal el a rétor, a szavak művésze, Cicero és Livius, a nagy római történetíró. Livius, a klasszikus históríkus, akit a középkor teljesen elhanyagolt, pedig ő volt az, már hosszú századokkal korábban, aki túljutott az évkönyvírók és krónikások száraz, lendülettelen és naivan kompiláló műfaján, aki nemcsak előadta a történeteket, hanem okaikat is nyomozta, és szerencséből, balszerencséből, győzelemből és csatavesztésből egyaránt erkölcsi tanulságokat vont le saját népe számára.

Vitéz János, a hadvezér Hunyadi barátja, és a fiatal Hunyadi-fiúk, László és Mátyás nevelője, mint az itáliai humanista író, Callimachus egy későbbi adatából tudjuk, feje volt annak a körnek, amely írta a várnai csatavesztés történetét. Egyik legjobb forrása éppen maga a fővezér, Hunyadi János lehetett, hazakerülése után. Ez azonban még hosszabb időbe telt. A vlachok ugyanis nemcsak a pápai követ megölésével bizonyították hirtelen átpártolásukat, árulásukat – mint a korban mondották. Cesarinit csak a köznépből való martalócok rabolták ki, s ölték meg. Hunyadi János – ha élete nem került is veszélybe – személy szerint a vlachok vajdájának, Vladnak a fogságába jutott, ki előbb még fegyvertársként harcolt vele a törökök ellen. Csak a magyar nádor, Hédervári Lőrinc erélyes közbelépésére, háborúval való fenyegetésére bocsátotta szabadon Hunyadit, akit ezután ajándékokkal halmozott el félelmében, nem győzve békéltetni és lekötelezni, miután a határig elkísérte.

Így került vissza az országba Hunyadi János, ahol megint a királytalan „gazdátlanság” uralkodott, mint 1440-ben. Ismét az országnagyok alakítottak ideiglenes kormányt, s hívták össze Rákosra 1445-ben az országgyűlést. A király haláláról ekkor még mindig nem tudtak semmi bizonyosat, a helyzet átmeneti volt. Éppen ez az az időszak, mikor Vitéz János, aki rangemelése folytán még jobban bekapcsolódva a közéleti tevékenységbe, az országgyűlés tárgyalásaira készült, megírja levelét Pál főesperesnek arról, hogy ezek az idők nem alkalmasak arra, hogy ő íróvá legyen.

De ahogyan ezt hosszú, az antik klasszikusokra emlékeztető körmondatainak ünnepélyes sodrában kifejti, azzal már irodalmat művel, s ha ő maga nem is fog történeti munkába, mint egykor Livius, mégis az ókori, nagyszerű rómaira hasonlít, mikor erkölcsi bírálatot mond levelében Magyarország viszonyai felett. De úgy, hogy ő, a horvátországi birtokos apától származó egyén, a magyar földet – az egész országot – a hazájának nevezi. Miként Rómát is magáénak vallja egy igazi római, ha a városon kívül ringott is bölcsője.

„A gonoszság látványától megundorodva keresem a hallgatás oltalmát, és nem akarom a jelen körülményei között újdonsült íróként tilalmazni a bűnt, gyilkos kéztől oltalmazni a drága vért, nem akarom játszani a jog meg a jámbor szeretet tanítójának hamis szerepét. Ezeket ugyanis megvalósítani kellene inkább, semmint írni róluk.”

Ezt írja levelének vége felé, erős realitásérzékkel, világosan kifejezve, hogy nem akar a reneszánsz esztéta szépelgőknek sorába tartozni. De ösztönével sejti, hogy az írásművészet gyakorlati eszköz is lehet, mert előzőleg leírja ezt a fontos, és rá olyan jellemző mondatot: „Ebben az országos zajlásban és békevesztésben főleg én láttam jónak . . . tollamat és gondjaimat az odakint üvöltő szelek elől menedékbe vonni, nehogy cenzori szó csússzék ki rajta, mert ennek révén írói tevékenységemet szándékomhoz méltatlan licitálással (áruba bocsátással) vádolhatnák meg, holott *én azzal mindenkor hazám érdekeit kívántam szolgálni,* nem becsvágyamat.”

Az első ember Magyarországon, aki öntudatosan, a saját „írói tevékenységéről" beszél, amelyről egyrészt hangsúlyozza, hogy nem akarja vele „a tanító hamis szerepét" játszani. De ugyanakkor leírja azt is, hogy az írói tevékenységgel „mindenkor hazám érdekeit kívántam szolgálni". Ez az első, literátori hangvétel egy olyan országban, ahol eddig úgy képzelték, hogy a hazát csak karddal és vérrel lehet szolgálni. Ez igazi, humanista hang, egy új kor hírnöke, amely a szellem felsőbbrendűségében és egyetemes érvényében hisz, szemben egy régi, csak pusztán vérségi-nemzetségi alapon álló, s végül pártharcokba fulladó gondolkodással.

Ő, a horvátországi Zredna szülötte beszél így, természetes „hazájának" nevezve egész Magyarországot. Ez az érzés ismét arról tanúskodik, hogy csak a szentkorona-eszme megfogalmazója gondolkozhatott így, a szűk faji-vérségi vonatkozásokon túlemelkedve, aki, mint államjogász, a *regnicola–országlakó* egyetemes jelentésű fogalmában mindenkit „a szent korona tagjának" tekint, aki az ország határai között él, és aki ezt az országot elfogadja hazájának. Ebben az összefüggésben még az sem tekinthető véletlennek, hogy néhány évvel ezek után tűnnek fel a déli koronatartományok okleveleiben, Raguza, Szerbia, Bulgária vonatkozásaiban oly kifejezések, melyek a magyar szent korona tagságát említik. Talán a délvidéki Vitéz János tollának hatása is sejthető ebben, a Dél tartományaira.

A Felvidéket birtokában tartja azonban a még Zsigmond özvegye által behívott cseh Giskra, a nyugati országrészekben pedig az ellopott koronát birtokló német Habsburg Frigyes és László hívei uralkodnak, élükön a Cilleiekkel. Velük szemben áll egy háborús párt, amely nemzeti ugyan, de saját kebelén belül is küzd a török veszély árnyékában háború és béke ellentéteivel, s amelynek élén az ország királya most elveszett abban a veszedelemben, amelynek úgy rohant neki, mint a falnak. Az országnak most megint nincs királya, csak trónt igénylői-követelői idegen földről, belföldön pedig egymással is harcot vívó nagyurai, és nemesei vannak. Ezért írhatja még levelében, az 1445. évi országgyűlésre készülődő Vitéz János:

„. . . országszerte gyászos hallgatás borult a törvényekre, és a végzet minden erkölcsi gátat átszakít, majd düh tombol, lerázván a törvény zaboláját, vak véletlen kóborol mindenfelé, és mindent fölforgat . . . De borzalom! Inkább rokoni, semmint ellenséges dúlásról kell beszélnem, hiszen baráti kéz fordul tulajdon vére ellen és atyafi vív csatát atyafiával! . . . Elborult tekintettel rohannak közös vesztükbe."

Az országgyűlés, addig is, míg rendeződik a királykérdés, hét főkapitányt választ az ország kormányzására, akik között helyet kap Vitéz János barátja, Hunyadi János is. Az a Hunyadi, aki a veszedelemből visszatérve nem ismert más célt, mint hazája megmentését. Ezt a hazát azonban a török fenyegetés megszüntetésével, a mohamedán seregek legyőzésével tudja csak biztonságosan elképzelni, összekapcsolva ezzel Magyarország sorsát az egész keresztény Európáéval. Vitéz János tolla, amely Pál főesperes kérésére a humanista levél klasszikus finomságainak magaslatait tükrözi, ugyanakkor hazája, és barátja, Hunyadi szolgálatára is áll, amikor a pártharcokon felülemelkedni próbáló, lelki tisztulás jegyében, de az ellenségtől meg nem rettenve, fogalmazza meg a törökverő hős gondolatait, vegyítve saját elképzeléseivel – amint az elvesztett várnai csata tanulságait összegzi IV. Eugén pápának.

A Vitéz János fogalmazásában 1445. május 11-én a pápához címzett Hunyadi-levél mindenekelőtt azt a keserű tanulságot veszi számba, hogy bár egyetemes, európai ügyről volt szó a török ellenében, a magyarok csak ígéreteket kaptak, de segítséget nem. Azért beszél erről, mert a Hunyadi-párt ellenségei igyekeztek a vereségért a fővezért is hibáztatni. Erre célozva írja: „. . . az a szándékom, hogy a pontosabb tudósítás kedvéért fölidézzek néhány dolgot, annál is inkább, mivel eddigelé *ellenséggel* hadakoztam, ezután – úgy látom – a *hitelrontás* ellen kell fölvennem a küzdelmet."

Aztán ebben a tárgyban így folytatja: „Ám arra kérem Istent, ítéljen azok felett, akik ily csúf játékot űztek egy keresztény néppel! Ahány szomszédos fejedelem lakozik körülöttünk: a két moldvai, sok bulgáriai, jó néhány albán, még a konstantiná-

polyiak is – mindenfelől fegyveres segítséget ígérgettek, és invitáltak: repüljünk, úgymond, szélnél sebesebben, ők gondoskodtak már minden egyébről. Végül is ráálltunk e nagy hitegetésre . . . átléptük az ellenség határvidékét, s nap nap után kétségek közt hányódva vártuk a megígért segítséget, pedig mind beljebb kellett volna már nyomulnunk."

Megemlítve, hogy bár sok vár meghódolt, az utánpótlás szünetelt, s keserűen teszi hozzá: „Megtapasztaltuk a dolgokat úgy, amint nem vártuk: hogy . . . milyen sötét háló az említett fejedelmek barátsága, és hogy hogyan fordult egyenest veszedelmünkre a megígért segítség . . . Egyenlőtlen, de vitéz csatát vívtunk. A sötétség beálltáig hadakoztunk . . . ám támadásunkat meghiúsította a ránk rohanó túlerő váratlan rajtaütése . . . úgyhogy – bár vereség nélkül – meghátráltunk."

A levél befejezéséből is kitűnik azonban, hogy Hunyadit nem rendítette meg a csatavesztés. A túlerő ellenére is úgy véli, győzhettek volna, és a veszteséget inkább Isten büntetésének, mint a török erejének tulajdonította. Igaz, a keresztény egyház fejének, a pápának ír, tehát természetesnek tűnhetne, hogy olyan buzgó hívőnek mutatkozik. További élete és az események azonban teljesen annak a hitbeli meggyőződésnek eltökélt szellemében peregtek, mint ahogy itt a pápának hirdeti:

„Úgy vélem, csak bele kell fognunk újra, mert ha elmulasztjuk tovább terjeszteni a kereszténység határait, eddigi határainkat is elveszíthetjük . . . Végre is szilárdan eltökéltem, hogy ennek az ügynek szentelem életemet, ha kell, halálomat is . . . Teljes erőmből törekszem is mindaddig, míg lélek élteti tagjaimat. Eltökéltem, hogy folytonos gyakorlással fejlesztem készségemet, és ha velem marad az ég malasztja, nem nyugszom, amíg hazámról le nem mostam a vereség gyalázatát!"

Vitéz János és Hunyadi egyaránt az elsők között használják az eszmék történetében a „hazám" kifejezést. Nem azért, mintha a régi idők emberei nem a határaik védelméért harcoltak volna. De a „haza" – latinul a *patria* – fogalma új erővel támad fel a XV. század reneszánsz műveltségében. A puszta realitások, a természetes reakciók, a házitűzhely védése, a vagyon és a csa-

lád oltalmazása, vagy az önzés: a hatalom akarása mellett az európai humanista körökben valami finomabb, antikizáló hazafogalom születik meg. Az észkultúra emelkedése mellett az érzéskultúrának is egy magasabb foka: a „haza" az eltéphetetlen érzelmi szálakat jelenti a születés helyéhez, s jósors vagy balvégzet, győzelem vagy gyalázat nem változtatja meg e fonalak erősségét. Mint ahogy Vitéz János a testvérgyilkos látomások között is hazájának nevezi Magyarországot, s mint ahogy Hunyadi János gyalázattal elborítva is hazájának tartja, s menteni igyekszik. A váradi püspök a szellem fegyvereivel, a hadak fővezére pedig a test által megragadható fegyverekkel. Mindez, bár egyelőre csak kivételesek körében jelenik meg, valójában jobban áthatotta már az országlakók, a rendek és más alattvalók tömegeit is, mint azt az egyelőre kusza eseményekből gyanítani lehetne. Új korszak kezdődik Magyarországon, egyelőre az eszmék történetében, a szellem fegyvertárában jelentkezve, hogy aztán nem sokkal később a katonai erőben is megmutatkozzék.

Ez a „hazafiúi" érzés azonban csak egyik motívuma azoknak az új, szellemi áramlatoknak, amelyeknek fő forrása az antik Róma földje, Itália volt. Az a föld, amelynek egyik első követeként a Várnánál elesett pápai legátus, Cesarini érkezett Magyarországra. A török elleni háborúnak ez a lelkes zászlóvivője, aki végül is a vesztett csata után, a Balkán mocsaraiban lelte halálát, vlach martalócok között, előzőleg a társadalom, a szellem magaslatait képviselő, itáliai symposionok – lakomák – terített asztalainál ült együtt vendégeivel, korának gondolkodóival, akiknek gondolatai, ha nem jutottak is el mind Magyarországra, de meghatározták és képviselték azt az Európát, amely a középkorból kibontakozóban egy új kor új világossága felé fordította arcát.

A SZELLEM ÉS A TEST FEGYVERESEI

RÓMA SUGÁRZÁSA

Az iszlám fegyvereivel szemben elbukó keresztes hadjárat során, a Balkán mocsaraiban elpusztuló pápai követ, Giuliano Cesarini alakja szimbolikus jelentőségű kapocs az európai szellem és az események történetét tekintve is.

Az az egyházvédő szerep, melyet Cesarini oly szenvedélyesen képviselt, voltaképpen messze nyúlik vissza a múltba. Az egyházvédelem és a hit terjesztésének eszméje a keresztes háborúk évszázadaiban, a XI–XII. század fordulójától vált egyetemes, európai gondolattá, Róma pápáitól erőteljesen támogatva. Az eszme eredetileg Palesztina, a keresztény Szentföld felszabadítására irányult. A változó politikai események azonban a XV. századra az eszme – mint törekvés – célkitűzéseit és jellegét is erősen átalakították. Az eredeti gondolat, a bibliai időkben, a kereszténységet megalapító Jézus Krisztus idejében, római provinciaként fennálló Palesztina helyreállítása, Jeruzsálem felszabadításával egy időre megvalósult ugyan, de a szeldzsuk törökök ellentámadásai következtében a XIII. századra a Szentföld ismét elveszett. Helyette azonban kissé távolabb, a közel-keleti, kis-ázsiai, balkáni és észak-afrikai térségben megalakultak a keresztes lovagok latin keresztény államai, sőt 1204-ben létrejött egy időre a konstantinápolyi latin császárság is. Ez azonban már nem a pogányoknak nevezett mohamedánok elleni terjeszkedés következménye volt. A sikertelenség módosulást hozott az eredeti célkitűzésben: a latin keresztények a pápa főségétől

már 1054-ben elszakadt, görögnek nevezett kereszténység ellen kezdtek fordulni.

A kereszténység belső harcává alakult tehát az a problémákkal mindinkább terhesebbé váló eszmekör, melyben felmerült az „unió": a két keresztény egyház egyesülésének gondolata is. Az újra megerősödő, görögkeleti, bizánci császárság azonban, megbuktatva a konstantinápolyi latin császárságot, az uniónak még a gondolatát is elhalványította. A XIV. század végére a mohamedánok terjeszkedését gátolni igyekvő keresztény politika támadó jellegűből egyre inkább védekezővé alakult át. A XV. század kezdetén már nemcsak hogy a Szentföld felszabadításáról nem lehetett szó, hanem maga Bizánc, a görögkeleti keresztények fővárosa is a veszélyeztetettség állapotába került a mohamedán ozmán törökök birodalmának kialakulása révén. Nagy Lajos magyar király volt az első, aki uralkodásának végén, 1377-ben már ezekkel az Európa keleti kapujában feltűnő törökökkel vívott, egyelőre győztes csatát. Mire azonban a konstanzi zsinat végeztével a nyugati nagy egyházszakadás megszűnt, és V. Márton személyében ismét csak egyetlen, a törvényes pápa foglalta el a trónt, keleten a török hatalom egyre inkább közeledett Bizánchoz és kezdte fenyegetni Európát.

Az új helyzetben ismét felvetődött a latin–görög egyház uniójának eszméje. Konstantinápoly követei felkeresték Itáliát, Rómát, a firenzei köztársaságot, hogy tárgyaljanak. Az egyesülés eszméje most már politikai és fegyveres segítséget jelentett volna a török ellen.

A keresztény egyházak egységének fontossága mellett azonban a latin múltját oly büszkén felfedező Itália egy új felismerésre is jutott. A török hatalom fenyegető árnyékában, a pogányokkal véres küzdelmet folytató egyes keresztény népek egyszerre a megbecsülés fényébe kerültek. Már nem szidtak minden nem itáliait egyszerűen „barbár"-nak, mint Petrarca századában még oly divatos volt. A veszedelem közeledtére, és a latin egyházban végbement súlyos szakadások, ellenpápa-választások láttára kitűnt a nemzeti egység keresztény összefogásának fontossága mellett a nemzeti különbségek megbecsülésének

fontossága is. S éppen az a példa, mellyel az itáliaiak az őseiknek tartott rómaiakat megbecsülték, indított más népeket is arra, hogy saját múltjukat fokozottabb önérzettel szemléljék.

S ekkor kiderült, hogy nemcsak a keresztény, hanem az antik Róma példái is adhatnak megújulást a művelődésnek, éppen a múlt kutatása, a történetírás révén. Míg a retorika tudománya, a szép beszéd, a meggyőzés művészete révén a hitterjesztésben és a politikában már a régebbi századokban is nagy szerepet játszott, most a történelem tanulságai is nagyobb figyelmet keltettek. A római történetírók közül nyilvánvalóan azért is kezdték becsülni egyszerre a korábban alig ismert Liviust, mert ő Róma város alapításától keltezve annaleseit, számos, régi, mondai jellegű elbeszélőforrást olvasztva össze tárgyias adatokkal, feltárta, milyen különböző eredetű és egymással valaha harcban élő népelemek éltek a régi Róma környékén, s miként forrtak össze egységes, római néppé, nagy birodalmat alkotó egésszé.

Nem véletlen, hogy az első magyar, aki Liviust humanista módon, tehát az új, itáliai kultúra szellemének megfelelően tanulmányozta, Vitéz János volt. Díszes, és Észak-Európában egyedülálló könyvtárában több Livius-kódexet őrzött. A krakkói érsek is tőle kérte kölcsön egyik Livius-kódexét, hogy azt lemásoltathassa. Az sem véletlen, hogy Vitéz János – a keresztény hagyományt igyekezve összebékíteni az antik műveltséggel – Szent Ágoston képét is odafestette egyik Livius-kódexébe, alája pedig odaíratta a szentnek Liviust magasztaló véleményét.

Róma, a keresztény és antik város szelleme, tehát már messze sugárzott, mikor Cesarini Magyarországra érkezett mint pápai követ. Az is figyelemre méltó, hogy az akkori bíborosi kollégiumban még csaknem olyan ritkaság volt a humanista műveltség, mint a magyar, vagy más európai püspöki karban. Branda bíboroson kívül csak Cesarini volt birtokában humanista műveltségnek. Ami azonban természetesen nem jelentette azt, hogy magában a pápai kúriában nem akadtak szép számmal az antik műveltség-eszmék jegyében nevelkedett emberek. De ezek nem a bíborosok testületében, hanem a pápai kancellária hivatalaiban dolgoztak.

Cesarini személyét azonban az a retorika, amelyből mint alapból virágzott ki az antik irodalom minden műfaja iránti érdeklődés, nem az epika, a líra, vagy a dráma költői területei felé hajlította, hanem mint igazi papot, a misszió, a hitterjesztés és az egyházvédő politika felé. Ebben a politikában viszont találkozott Közép- és Kelet-Európával, a német császársággal, majd a magyarokkal. Ebben vált Róma kisugárzásának egyik jelentős közvetítőjévé.

Maguknak a pápáknak a személye ebben az időben sem jelentett különösebb varázst. Az egyházi politika pedig az 1431. évi bázeli, majd a firenzei zsinaton különben is arra irányult, hogy az egyetemes gyűlés tekintélyét a pápa személyes hatalma fölé helyezze. Kezdetben Cesarini is az újító lendület zászlóvivői közé tartozott, de amikor látta, hogy a mozgalom a pápa és a püspökök hatalmának kikapcsolására törekszik, s ezzel voltaképpen az eredeti, apostoli hagyomány megszüntetését célozza, előtérbe helyezve a kancellária hivatalnokait, a protonotáriusokat, az egyházi tanítás híveivel együtt visszavonult a pápa által feloszlatottnak nyilvánított, de makacsul tovább ülésező zsinattól.

Cesarini, mint a hozzá hasonló mások is, egyszerűen a hivatalos hagyományt tartotta tiszteletben, amikor a pápában továbbra is Jézus Krisztus földi helytartóját látta, függetlenül az egyházfő esetleges személyi gyarlóságaitól. Nem az embert tisztelte a pápában – ez világi uralkodókhoz illett volna –, hanem az egyházalapítói szándék megtestesülését, a szilárd fundamentumot.

A gyakorlatban természetesen nehéz volt a világias ügyeket mindenben elválasztani az apostolutódlás szellemétől. V. Márton, a konstanzi zsinat pápája fösvény ember volt. Mindennel takarékoskodott, még a világítással és az élelemmel, a gyertyákkal és az olajjal is. Sokszor inkább nyersen ette ő, és kénytelen-kelletlen vele együtt környezete is, a halat. De azért neki is volt érzékeny pontja: az aranyművesek és a szőnyegszövők megfizetésére sohasem sajnálta a pénzt. A pompakifejtéshez tehát volt némi érzéke, a tudományokkal ellenben nem törődött.

Nem rajta múlt tehát, hogy mellette a kancelláriai titkárságot és a nótáriusságot olyan korukban ismert, kiváló humanisták tartották kézben, mint Poggio, Bruni, Loschi és Cenci. Ezek az emberek, akiknek nem is mindegyike volt pap, egyszerűen még az avignoni kor pápaságának idejéből maradtak a kúrián. Így Leonardo Bruni és Poggio Bracciolini még XII. Gergely, illetve az ellenpápa XXIII. János idejében kezdte szolgálatát a pápai kancellárián. Ők az első humanisták közé tartoztak, és a vallás iránt teljes közönnyel viseltettek. Poggio – aki ugyancsak nem volt pap – XXIII. János ellenpápa letételekor, a konstanzi zsinat idején menekülésre fogta a dolgot, és csak az egyik bíboros pártfogásának köszönhette, hogy visszatérhetett. Csakhamar ő lett a kancellária titkára. Mélyen jellemző a középkor egyházias szellemének nagy hanyatlására, és a humanizmus, az antik minták felfedezésének új és erősen világias mámorára, hogy a humanizmussal nem törődő V. Márton, majd utóda, IV. Eugén és Poggio, a titkáruk, kitűnően megfértek egymás mellett. Poggio – aki Cesarinihez hasonlóan szegény sorból felemelkedett ember volt, de mint világi, házasságban élt – nem csupán a művészeteket pártfogolta, s hívta Rómába a nagy alkotókat, mint Brunelleschit, Ghibertit és Donatellót. A művészetpártolás mellett, a pápa közvetlen környezetében, anélkül, hogy az egyházfő erről tudott volna, még arra is maradt ideje, hogy a „szabad géniusz" nevében költői társaságot gyűjtsön maga köré, Antonio Loschi, a Cicerót magyarázó nyelvész, a költő Agapito Cenci és mások személyében, amelynek erősen erotikus, sőt, obszcén tartalmú versezeteiből aztán Poggio szerkesztésében egy „Facetien" címet viselő egész gyűjtemény állt össze. Az adatok szerint ez valami kései Boccaccio-utánzat lehetett, felszarvazott férjekről, élvvágyó nőkről, és az egyházat sem kímélve: buta papokról, erőszakos gyóntatókról, és így tovább. Poggio ezeken az összejöveteleken, amelyeket a pápai palotában tartottak, magát V. Márton pápát is gúnyolta fösvénységéért, aki természetesen ezekről a tréfálkozásokról nem tudott.

Az új pápa, IV. Eugén ezek után nem csoda, ha nem szívlelte Poggiót. De eltűrte a vallásilag közömbös humanistát, mert

pamflet-író képességével a pápai tekintély ellen harcoló konciliaristák – zsinatpártiak – ellenében jó szolgálatot tett. IV. Eugén eleinte különben sem ült szilárdan a pápai trónon. Egy velencei kolostorból jött, ahová a humanizmus szelleme egyáltalán nem hatolt el. Uralkodása elején egy népfelkelés eltávolította Rómából, a bázeli zsinatnak egy szakadár része pedig méltóságától megfosztottnak nyilvánította. Csak a firenzei köztársaság támogatásával tudta uralmát megtartani, s végül megszilárdítani, azáltal, hogy visszatérhetett Rómába. Alatta az egyházi állam igazgatása háborúspárti bíborosok és condottierik kezére jutott, ugyanakkor IV. Eugén személyes környezete kizárólag szerzetesekből állt. A ferencesek reformja, az obszervantizmus volt az egyetlen, ami igazán érdekelte, s amiben ügybuzgónak mutatkozott.

Poggio kifejezése szerint mint „buzgó hangyák" nyüzsögtek a pápa körül az obszervans minoriták, s ezek között érezte igazán jól magát, velük tudott csak beszélgetni. Ez az egyoldalúság már azért is rossznak bizonyult, mert uralkodása második felében nagy számban özönlöttek Itáliába az unióról tárgyalni akaró görögök, a mohamedán veszély hatása alatt. Eugén pápa azonban nem figyelt eléggé ezekre a törekvésekre. Igaz, hogy a görögök igyekezetében is több volt az aktuális politika iránti hajlandóság, mint az egyházi buzgalom.

És ez volt az a terület, amely a pápai diplomácia és célkitűzés magasságába tartozott, és itt már Cesarininek is több lehetősége nyílhatott tehetsége érvényesítésére.

A görög egyház, Konstantinápoly küldötteinek legműveltebb képviselői ugyanis Cesarini bíboros asztalánál gyűltek össze. Mégsem úgy fordult a dolog, hogy Cesarini szónoki tehetsége a latin egyház felé való közeledés számára egyengette volna az utat. Sokkal inkább hatott itt is egy ellenkező tendencia. Nem olyan, mint Poggio kis „humanista" kuncogása a pápai palota zugában, hanem sokkal megejtőbb és a kor kultúrájára sok tekintetben nagyobb hatású. Az egyháztól messze vezető, kanyargós útvesztőkben azonban itt sem volt hiány.

A középkornak oly sokáig névtelen tömegei, melyek mellett csak az uralkodók és a szentek nevei maradtak fenn, mintha, antik mintára, ismét megszínesedtek volna. A történelem színpadán még a királyok fénye is elhalványult egy kissé, az előtérbe lépő kultúraterjesztők: a tanítók, költők, művészek fényéhez képest. Ez az új fényesség kezdetben ugyan még kissé erőltetett, túlságosan racionális, értelemmel mesterségesen kigondolt volt, s az érzelmek heve csak késve követte. Nem tűnt fel Petrarcához hasonlatos költőegyéniség, annál több Poggióhoz hasonlatos kis humanista, pamflet-író, a tudósok között pedig elsősorban nyelvészek; várattak még kissé magukra a nagy filozófusok és művészek. A latin kultúra köre ekkor is élesen mutatta a maga sajátos, racionalista, észelvű ábrázatát, amely a számtani arányú szerkesztésben és rendszerezésben kielégülve szinte elfeledkezik olykor az értelem munkáját kiegészítő, „belső tűz"-ről. S mint ahogy a XII. század végén keletről oly fontossá vált a görög kultúra, s ezzel együtt a platonikus-dionysosi hatás, most is felbukkan valami más, de némiképp hasonló jelenség.

Rómában és Firenzében az unióról tárgyaló görög egyház képviselőin keresztül jelentkezik ismét, most a latin kultúra megújulása idején Hellasz szelleméből is valami, amit platonizmusnak nevez majd a kultúrtörténetírás. Fő képviselője, görög földről újra Itáliába ömlesztője, kezdetben voltaképp egyetlen ember, az író és szónok Gemisztosz Plethon, aki az egyesülés útját kereső görögök egyik képviselője volt az 1439-ben Firenzében ülésező zsinaton.

A szellemi talaj ekkor már készen állott, ugyanis a század eleje óta, az európai egyetemek hanyatlásával párhuzamosan, vándortanítók jelentek meg Itáliában – köztük sok menekült görög –, később pedig olyan itáliaiak, akik utazásaik közben görög földet is láttak. A frisseség rég elszállt már az uralkodói parancsra, esetleg pápai, főpapi intézkedésre létrehozott, szigorú szabályzatú egyetemekről, ahol – ha Arisztotelész maga nem is – a szárazzá merevedett skolasztikus

filozófia, a maga élettelen szőrszálhasogatásaival gúny tárgyává vált.

A vándortanítókat már csak azért is nagyobb varázs övezte, mert tanítványaikkal magániskolákat alkottak, amelyek nem kötődtek semmiféle adminisztrációs-politikai rendtartáshoz, hanem a görög hagyományú akadémia platonikus: „sétálva oktató" – az egykori Akadémosz kertjeiben való platóni tanítás szellemét igyekeztek felújítani. A szabad keretek a gondolkodást is új vágányokra terelték.

Más kérdés, hogy az új vágányokon haladó gondolkodás, az egyoldalú racionalizmus felé hajolva, egyelőre a bölcselkedésben a mechanisztikus irányt fejlesztette tovább. A skolasztika elsivárosodása ugyanis – mint rendesen történni szokott – a keretek avulásával, a belső tartalomról is elterelte a figyelmet. Már nem a test és lélek dualizmusa, kölcsönhatása volt az érdeklődés középpontja. Az új gondolkodás testben és lélekben már csak éles ellentétet látott, vagy pedig kizárólag a testi matéria, illetve lelki szféra egyoldalúsága felé fordult.

A Platón filozófiája nyomán életre kelt neoplatonizmus – egy ráció feletti, magasabb rendű szellemi-érzelmi világba való betekintés sejtelmével – már Szent Ágostonra is döntő hatással volt, s az ő egyénisége és írásművészete segítségével a latin keresztény egyházi gondolkodás és misztika alapjaiba ágyazódott. Most, a reneszánsz századában ismét jelentkeztek a neoplatónista források.

Gemisztosz Plethon, ez a nagy hatású aggastyán természetesen távolról sem ért fel egyéniségével Ágostonhoz. Sőt, még önálló gondolkodónak sem nevezhető, hiszen sajátos filozófiáját, mint azóta a kutatások kimutatták, igen sokféle helyről válogatta össze. A firenzei zsinaton részt vevő görög filozófus, miközben nem titkolta el mély megvetését a nyugati skolasztika iránt, Platónra hivatkozott. S ezt annál könnyebben tette, mivel Itáliában még ekkor sem ismerték igazán Platónt közvetlenül, eredeti művei alapján. Valójában ő sem ismerte, hiszen egy kései platonikustól, Proklosztól merített legtöbbet, az ő nevét azonban – talán épp ez okból – óvakodott megemlíteni. Annál többet

emlegette Pythagorast és Zoroastert, valamint az athéni eleuzi-szi misztériumokat megalapító Eumolposzt. De a krétai Minosz, Lykurgosz, Iphitosz, Porphyriosz és Jamblikhosz is forrásai között voltak. E sokféle forrásból egyfajta „misztikus teológiát" alakított ki, ő is meglehetősen racionalista módon. Ezekben a gondolatokban azonban számos vonatkozás utalt az észfelettire, a titokzatosra, a varázslatosra, melyet a görög istenekben való hit politeizmusa tett teljessé. Már ebből látható, ami különben meg is felelt a valóságnak, hogy Plethon nemcsak a latin kereszténységnek és az unió gondolatának volt az ellensége, hanem saját, görög keresztény egyházához sem tartozott. Szellemi gőgben az egész keresztény tanítás fölé magasodó építményt akart kiokoskodni, amely nemcsak a filozófiát, de a vallást is helyettesíti.

A kereszténységtől való elfordulás még mágusok és hindu brahmanok hatásának elfogadását is jelentette nála, akiknek homályos képzeteihez alkalmazta – hogy liturgikus színezetű és vallásos látszatú legyen – az egyházi rituálét is. Ezekben harsány himnuszok, kézemelések és térdhajtások is szerepeltek. Plethon tehát inkább hasonlított egy szemfényvesztő mágushoz, mint nagy gondolkodóhoz. Hogy hatása mégis megnőtt rövid, néhány éves zsinati szereplése alatt, nem csupán azért történt, hogy megtévesztett sok itáliai humanistát. Fontosabb volt, hogy a zsinat idején Firenzében éppen Cosimo Medici kormányzott, az ekkor már létező „Múzsa-köztársaság" feje, aki nagy fogékonysággal viseltetett az antik kultúra vagy annak vélt elemei iránt. A Cesarini asztalánál is szónokló, vallásos és neoplatonista köntösbe burkolózó Plethon volt az, aki Cosimo Medicit különösen megragadta. És éppen ezért született meg Firenzében a platonikus akadémia alapításának eszméje. Az eszméből valóság lett, a tanítványokból tanítók, akik végül már nem Plethon mágiája, hanem a görög nyelv mélyebb megismerése, majd a könyvnyomtatás terjedése révén később, az igazi Platón nagyobb megismerése felé egyengették az utat.

Az igazi Platón elméletei nem csupán az ész fölötti irracionalizmus, hanem a nagyon is racionálisan berendezett, költészet

ellenes „mintaállam" a falanszter matematikai módon megszervezett tájaira is elvezettek. A reneszánsz világa azonban ez iránt éppúgy nem érdeklődött, mint azok iránt a platóni gondolatok iránt sem, amelyek szerint a „mintaállamban" majd a nőket is a férfiakhoz hasonlatosakká kell formálni (Timaiosz). Ellenkezőleg. A reneszánsz Platónban éppen a nagy költőt, a művészt tisztelte, aki *Állam*-ának híres barlanghasonlatában a földi valóságokat csak egy tisztább, ragyogóbb égi valóság árnyékképeinek látja.

Ez a platonizmus színezte, mélyítette az itáliai, latin jellegű reneszánszot, de már nem az e világ megvetésére tanította, mint a középkort. A neoplatonizmus a látható formák szépségének költészettanává alakult.

A platóni nagy ellentmondást: a szigorú ésszerűséget és a valóságos igazság elérését csak egy földöntúli szenvedélyben remélve – nem Plethon bűvészkedő szemfényvesztése oldotta fel a korban. Nem ő, hanem Cesarini bíboros egy másik asztali társa jutott platóni magasságba, anélkül, hogy hivatkozott volna a görög filozófusra, hiszen a saját felismerései után ment. Ez az asztaltárs nem ebben az időben, hanem valamivel előbb evett együtt Cesarinivel. Nikolaus Cusanus volt e neves tanítványa valaha Cesarininek, maga is szegény fiú, de német földön, Cues-ban, a Mosel folyó mentén született. Ő maga is az egyházi pályán emelkedik, a bázeli zsinaton is ott van, s kitűnik sokoldalú képességeivel. Jogász, teológus, matematikus egy személyben, s olyan gondolkodó, aki a szigorú rációt követve és mérlegelve eljut ismét a misztika küszöbéig, mint a középkor teológusai. Cusanus, aki a csillagok járását vizsgálva már Kopernikus előtt megsejti, hogy a föld nem középpontja a világegyetemnek, a modern gondolkodók elődе ebben a felismerésben. Gondolatai azonban az emberi ráció előtt sem borulnak le, mint az egyoldalú észtisztelők esetében ez olyan sajátságos. Cusanus a rációból sem csinál bálványt. Ő olyan bíráló, aki a rációt is megkritizálja, s ezzel a platóni valóság távol fekvő ideáit – anélkül, hogy ez tudatos célja lenne – elkülöníti az emberi észjárástól. Az ideák vilá-

gát a végtelenség birodalmába utalja, az emberi észt pedig a véges dolgok határai közé.

„A véges és a végtelen nem állítható egymással viszonyba" – ez Cusanus felismerése a különböző korok egyoldalúságaiban. Ezért tudja: arra nem törekedhet, hogy Isten létét matematikai úton bebizonyítsa, mint a középkor skolasztikusai próbálták. Cusanusnál azonban ez a felismerés nem a hit elvesztését eredményezi, mint azoknál, akik az emberi értelemnél nem láttak magasabb rangot. Cusanus az emberi ész korlátait is a matematika nyilvánvalóságával észleli, de egyúttal – misztikus tapasztalatból is. Ez a tapasztalat készteti annak kimondására, hogy a fogalmi gondolkodás fölött a „visio intellectualis" áll. Ezt mai szóval intuíciónak mondanánk, értelmi látásnak. S ma már azt is elmondhatjuk, hogy ez a művészi ihlet alapélménye, kiindulópontja. A kor, a reneszánsz nagy művészet-fellendülésének kora a gyakorlatban már ráébredőben volt a művészi alkotás jelentőségére, és arra készült, hogy azt az élet csúcsára helyezze. A művészetről való elmélkedés azonban még hátra volt, még csak tudománynak tartották a művészetet – maga Leonardo is tudománynak írja le a festőművészetet –, de Cusanus az, aki megtalálja az értelem kétféle szerepét, és világosan elkülöníti egymástól. A fogalmi gondolkodás nem az értelem utolsó szava, utána még következik az értelmi látás, melyet a misztikától az különböztet meg, hogy nem szűnik meg vele az emberi tudatműködés.

Platón ideavilága is az értelmi látásnak ilyen birodalmát mutatja a fogalmi gondolkodás határain túl – mondhatnánk erre. De azt is hozzátehetjük, hogy maga Cusanus sem mond egészen újat. Ő is csakúgy, mint minden emberi gondolkodó, új tömlőkbe tölti a régi bort. A fogalmi gondolkodás rangeséséről már a Szent Viktor-i iskola neveltjei és Bonaventura is kitűnő tapasztalatokkal és ismeretekkel bírtak a XIII. században. De minden kor más és más hátteret ad. Más lett a jelentősége az újra feléledő gondolatoknak, hiszen már több, szerzett ismeretet tudnak megvilágítani a XV. században, mint a XIII-ban.

Cusanus azonban, mint az északi német föld szülötte, nem lett eleven inspiráló erő a maga gondolataival az itáliai reneszánszban. Egyházjogászi pályája mint apostoli vizitátort, éppúgy távoltartja különben is Rómától, mint Cesarinit a maga legátussága. Csakhogy Cusanus a mohamedánellenes, keresztes háborús eszmék politikájában sem válik érdekeltté. Bár rövidesen, 1448-ban ő is a bíborosok közé emelkedik mint Brixen püspöke, német birodalmi területen, a pápai udvartól távol, működése nem érinti valójában azokat az eszméket és eseményeket, melyek a Hunyadiak korában zajlottak.

KAPISZTRÁN SZENT JÁNOS

Hiába látja úgy a modern korból visszatekintő kutató, hogy Cusanusnak a misztika kapujában megálló ismeretközlései az „intellektuális vízió"-ról mély rokonságban vannak az ébredő reneszánsz íróinak és festő-szobrászainak formáló vízióival. Ezekben az években egy egészen más típusú egyéniség jelentkezett, méghozzá nemcsak a fejedelmi körökben, hanem helyenként valósággal megrázva a társadalom legmélyebb rétegeit, a nemeseken, polgárokon túl a legszegényebb nincstelenek és elnyomottak látókörében is. Ez a személyiség, amint a dokumentumok elénk rajzolják, első tekintetre úgy tűnik, mintha a középkornak egy utolsó itt maradó árnyéka volna. Vele kell itt részletesebben foglalkoznunk, hiszen Hunyadi János barátja lett, élete végén döntő módon szólva bele Magyarország határainak megvédésébe. Valóban, sokat képvisel a régi, már konzervatívnak ható eszmékből az az egyszerű, ferences szerzetes, akit szülőhelyéről, az itáliai Capistrano kisvárosról nevez majd el az utókor, szentté avatása után Kapisztrán Szent Jánosnak. De jellemző rá az is, hogy míg élt, modernné tudott tenni, friss, eleven hatóerővé alakítani olyan halványuló egyházi hagyományokat, mint éppen a kanonizáció, a szentté avatás. S hogy őrá magára is, még életében mint eleven szentre gondoltak, azt mutatja egy feljegyzett kis esemény is. Capistranói János

ugyanis nagy buzgalommal foglalkozott csak nemrég elhunyt mestere, Sienai Bernardin szentté avatásával, és egy ízben ebben az ügyben jelent meg kihallgatáson a pápánál. Az egyházfő elmélázva nézte a buzgó szerzetest és így szólt hozzá: „Ki fog a te szentté avatásodért buzgólkodni, János testvér?" Az ócska csuhában, durva fasaruban járó-kelő szerzetes csak ennyit válaszolt: „Szentséges atyám, a legnagyobb bűnös én vagyok. A bűnösök ilyet semmiképpen nem érdemelnek meg. Az Isten irgalmazzon nekem."

Mikor eltávozott, a pápa így szólt a körülötte levőkhöz: „Ha János testvér az én időmben halna meg, őt azonnal a szentek sorába iktatnám."

A mai ember, ezeket olvasva, hajlamos arra, hogy ne lásson egyebet e leírásban, mint kegyes és kenetteljes papi beszédet, melynek igen kevés a köze az élet valóságához. Kapisztrán Jánosról azonban eléggé sok dokumentumanyag maradt fenn, s ezek ismeretében annyit bizonyosan megállapíthatunk, hogy a szavakat mindkét részről mélységes őszinteség sugallta.

Egyfelől a pápa, a már humanista műveltségű, nagy könyvgyűjtő, de mélyen szerzetesi szellemű V. Miklós bizonyos, hogy nagyra értékelte a ferences János testvér működését. Szavaiból mintha az előre látott dolgok aggodalma is kicsillanna. Mert az igaz, hogy korában nagy hatása volt Kapisztrán Jánosnak, de halála után, a „reneszánsz-pápák" világias életében senkinek sem volt elég ideje az ő szentté avatásával foglalkozni. A XV. században csak Hunyadi János fia, Mátyás magyar király volt az egyetlen, aki többször is sürgette a pápánál annak a Kapisztrán Jánosnak szentté avatását, aki élete végén a Hunyadi-ház barátjának számított, és akinek élete végső vízióiban Magyarország sorsa lebegett a szeme előtt. Megjövendölte az akkor még gyermekifjú Mátyás jövendő királyságát és utána az ország elsötétedő jövőjét. De János testvér kanonizációja csak későn, 1724-ben, XIII. Benedek pápa által történt meg. Magyarország akkor már rég – a Habsburg-birodalom egyik gyarmataként – hordozta súlyos sorsát.

Másfelől az is bizonyos, hogy János testvér, aki szenvedésteljes, sivár, de meg nem alkuvó életében minden nyomorúságot olyan meglepő kitartással viselt, teljesen őszintén vallotta magát a legnagyobb bűnösnek. Hiszen a hivatalos kánon szerint is, a saját nyomorúságának belátása, az érdemektől, a jutalmaktól való irtózás éppen a szentségre kijelölt személyek jellemzője.

Pedig távolról sem indult olyan alacsony sorból, hogy számára a ferences rendben, különösen a noviciátus idejének nyomorúságai természetesek lehettek volna. Vagyonos családból származott. Apja a kutatások szerint német eredetű zsoldoskatona volt Anjou Lajos nápolyi ellenkirály seregében a XIV. század végén. Anyja azonban olasz nő, és az ifjú capistranói Jánost, az apa korai halála után, testvéreivel együtt olaszként nevelte. A jogi pályára lépve, szép, világi karrier állt előtte. A perugiai egyetemen szerezte meg jogi doktorátusát, s előbb Perugiában bíró, majd Nápolyban, Anjou László király szolgálatában csakhamar a legfelsőbb törvényszék elnöke lett, pedig még a harmincadik évét sem érte el. Ekkor jelentkezik először lelkületének a világias ügyektől elhajló iránya, mély érzékenysége és hajthatatlansága. A kegyetlen természetű László király alatt egy összeesküvésben részt vevő alattvalónak még ártatlan fiát is halálra ítélték, jóllehet azzal a szándékkal, hogy ez csupán elrettentéssel szolgáljon és a vesztőhelyen majd kegyelmet kap. A fiatalember azonban nem bírta ki a megpróbáltatást; a halálos ítélet kihirdetésekor holtan rogyott össze, nem volt mód kegyelemben részesíteni. A capistranói János ekkor lemondott bírói hivataláról. S ő, aki már kezdetben ellenzője volt az ilyenfajta ítéleteknek, hiszen ezt is csak a király akarata vitte keresztül, semmiféle unszolásra nem vállalt többé bírói hivatalt. Egyelőre még megmaradt állami szolgálatban és a király több város kormányzójává nevezte ki. Ebben a tisztében érte meg László halálát is, mikor nővére, II. Johanna – az egykori III. Károly nápolyi, és II. Károly vagy „Kis Károly" néven ismert magyar király – másik gyermeke ült a trónra. A Perugia városban kitört lázadás idején aztán, béketárgyalások közben, capistranói Jánost a lázadók elfogták és börtönbe vetették. Itt, a hónapokig

tartó, nehéz fogságban, mikor már egy szökési kísérlete után szigorított körülmények között pincében, vízben, a falhoz láncolva állt, jelent meg neki egy álomvízióban Assisi Szent Ferenc. Mint maga beszélte el, akkor értette meg, hogy hivatása a ferenciek rendjébe szólítja. Váltságdíj fejében hamarosan kiszabadult, és ekkor nemcsak előkelő hivatalát hagyta ott 30 éves korában, hanem menyasszonyát is, akit nemrég nőül akart venni.

Ekkor kezdődnek csak hajthatatlanságának próbái. Nemcsak menyasszonya esdeklésének kell ellenállnia, hanem ugyanakkor a ferences rendfőnöknek könyörögnie kell, hogy felvegye Szent Ferenc fiai közé. Nem bíznak az előkelő állású férfiú állhatatosságában. Először csak ijesztgetik a szigorú fegyelem ismertetésével, az ócska ruhában, mezítláb való járással, a sanyarú életmóddal. Mai ember számára már legendának tűnnek a régi forrásoknak olyan elbeszélései is, melyekben a képzelet színes leírásai mellett a korabeli, középkori valóság rikító színei is láthatók. Így az a jelenet, mikor a kérelmező makacs ostromára a ferences gvardián azt kívánja tőle: papi süveggel a fején, melyre összes vétkeit felírta, üljön szamárhátra, és így vonuljon végig a városon. Ezt meg is tette, a járókelők megdöbbenése és az utcagyerekek csúfolódása, dobálózása közepette. Csak ezután hiszik el neki, hogy csakugyan komoly hivatás fűti. És amikor felveszik végre, akkor jönnek az igazi megpróbáltatások, melyek a régi katonaidők újoncévét is messze meghaladják, ha nem tartunk is valóságosnak minden elbeszélt esetet. Noviciusmestere mindenesetre egy laikus – vagyis egyszerű, tanultság nélküli testvér –, aki az alázatosság és engedelmesség parancsára hivatkozva, korlátlanul kihasznál szinte minden alkalmat a nagy tudományú jogászdoktor megalázására. Szidja, mint egy rossz kölyköt, korholja mindennap, megbünteti, térdelve kell ennie, égető forró italt – teát, lázas betegségében – lehörpintenie, magát ostoroznia, kenyéren és vizen böjtölnie. És minden tapasztalt buzgósága ellenére úgy kezeli, mint egy eszelőst. Még az sem marad ki az elbeszélésekből, hogy egy ízben az „egyszerű, derék" újonc-mester a mosás idején arcul csapta az egyik forró kondérból kiemelt ruhával. Csoda, hogy nem égett ki a szeme.

A jogászdoktor pedig, a törvényszék egykori legfelsőbb elnöke erre alázatos módon letérdelt új „főnöke" előtt, és még ő kért bocsánatot, az alázatosság és engedelmesség szellemében.

Azért érdemes ezeket a futó részleteket is fölemlíteni életrajzából, mert évek múlva ez a mindent alázattal elviselő férfiú nagy hatalmat kap az egyházban. Prédikációi, szónoklatai révén egyre növekszik a híre, már nemcsak rendjében. Ő is a kor nagy egyházjogászaihoz csatlakozik V. Márton pápa idején, Cesarini és Cusanus mellett. De távolról sem népszerű feladatot kap, mikor 1426-ban a pápa az eretnek szekták elleni inkvizítorrá nevezi ki.

Csakhogy Kapisztrán kezében mintha ez a rideg, embertelen hagyományú feladat, olyan emlékekkel, mint amilyen a XIII. században Marburgi Konrád alatt is volt, átalakuláson menne keresztül. Nem azért, mintha a legfőbb törvényszéki elnök, és az alázattal térdelő szerzetes nem volna elég szigorú. De az az ember, aki egy igaztalan és számító halálos ítélet miatt vált meg bírói hivatalától, később sem tagadta meg önmagát. A fennmaradt akták arról vallanak, hogy olyan esetekben is a halálbüntetés mellőzését kérte, amikor súlyos vétket, a „visszaeső eretnekség" esetét kénytelen megállapítani. Ne feledjük el, ez az a kor, mikor Rouenban egyházi bíróság ítéli máglyahalálra Szent Johannát! S ha az ő esetében az utókor meg is állapította az elfogultságot, a tévedést, s rehabilitálta őt, sejthetjük, hogy a kor általános, háborús, harcos szelleme, amely a szellemi fegyverektől nehezen tudta csak elválasztani a testi fegyvereket, s többnyire a kettőt együtt alkalmazta, más esetekben is túlzásokra ragadtatta magát.

Természetes tehát, ha Kapisztránnak még „enyhébb" fellépése is képtelenségnek tűnik ma már a más hitet vallók, a zsidók, vagy a Joachim-féle szekták utódai, a fraticellik esetében. De mégis az marad a jellemző rá, hogy mindenütt a megbékélést keresi először, és csak ott, ahol kemény ellenállásra talál, lép fel a felsőbb hatóságai által parancsolt eréllyel. 1430-ban már nemcsak a fraticellik, hanem minden más eretnekség ellen jogot kap a fellépésre Itália területén.

Ezzel a megbízatásával jár az a körülmény, hogy örökösen utazik, sohasem egyetlen kolostor lakója. Az Abruzzók hegyifalvaiban, ahol a különösen eldurvult lakosság még a vérbosszú szellemében irtja egymást, már feltűnik inkvizítori működésének az a sajátossága, mely az ő alakjához fűződik széttéphetetlenül. Mert Kapisztrán nemcsak inkvizítor, vizsgálóbíró, jogász, hanem népmissziós lelkipásztor is. Az olasz hegyilakók között bontakozik ki talán először legjobban ez a tulajdonsága. Hiszen itt nem az a baj, hogy az emberek másképpen értelmezik a hitet, más tanítást akarnak belemagyarázni a római egyház tanaiba. Itt egyszerűen harag és gyűlöltség uralkodik, az emberek acsarkodnak egymásra, mindennapos a verekedés és az öldöklés. Még akkor is, mikor egy helyen mint békebíró – végre úgy látszik –, rendet teremt, a makacs haragosok nem tágítanak, és az egyik falusi lakos, akire rátámadtak, szétnyílt koponyával, kiloccsant agyvelővel, haldokolva marad az útszélen. Az orvos nem tud rajta segíteni. Ekkor ér oda Kapisztrán, és elsimítva a véres koponyán az útban levő hajszálakat, kezével összeszorítja a szörnyű fejsebet, ezekkel a szavakkal: „Jézus Krisztus nevében kelj fel, és légy egészséges." Az imént haldokló pedig azonnal felkel és semmi baja többé, csak a forradás nyoma marad meg a koponyáján. Az egykorú tanúk, akik ismerték, úgy vallják, hogy késő öregkort ért meg ez az ember. A faluban pedig erre helyreállt a békesség. Ettől kezdve kísérik Kapisztránt a különösnek mondott jelenségek, melyeknek híre egyre növekedik.

Az is feltűnt 1431-ben, mikor Aquila városában, Rómától három-négy napi járásra tartózkodott, hogy február 20-án megmondta V. Márton pápa halálát, pedig ott ezt akkor még senki sem tudhatta. Nem sokkal később pedig úgy köszönti Gabriele Condulmero bíborost, mint az eljövendő, új pápát. Gondolható, hogy ez is mély hatást keltett, mikor IV. Eugén néven valóban őt választották meg pápává. IV. Eugén püspökké akarja kinevezni, de Kapisztrán nemcsak alázatosságból hárítja el a megtiszteltetést, hanem azért is, mert más küldetést érez. Neki az a hivatása, mondta, hogy ne kis területre legyen bezárva,

hanem az egész földkerekség minél szélesebb területein hirdesse az evangéliumot, Krisztus hitét.

A népmisszióhoz akar tehát hű maradni, s valóban ezt folytatja, most már úgy is, mint az összes eretnekek felkutatására kinevezett főinkvizítor. S jellemző működésére, hogy ebben a rideg korban ír olyan levelet is, amelyben arra kér egy püspököt, ne használja gyakran a kiközösítés fegyverét. Velencében pedig egyenesen felment egy csoportot az eretnekség rosszindulatú vádja alól.

1436-ban tölti be ötvenedik életévét, s rövidesen súlyos beteg lesz. Felgyógyul, de fizikai ereje többé nem a régi, s mikor 1440-ben a pápa maga elé rendeli, hogy új megbízatásokkal lássa el, valósággal félni kezd. Milánóban tartózkodik ekkor, s több levélben kéri pártfogóit, hogy hassanak oda a pápánál, hagyja őt ott, ahol van. Engedelmeskedni kész ugyan mindenben, de ha lehetséges, nyugalmat kíván. A Sienai Bernardin testvérnek, akinek tanítványa volt a rendben, egyenesen azt írja: „Én ugyanis már törődött vagyok, öreg, nyomorék és beteges, gyönge és a halálnak eledele." (Antonio da Palermo: V. tom. III. vol. 55–58.)

Ő, aki, mint hírlik róla, néha a jövőbe lát, nem is sejti, hogy élete igazi fontos tevékenysége még hátra van, és hogy még tizenhat évig fog élni.

1442-ben Burgundiába utazik egyházi küldetésben, majd visszatérve Nápolyba siet és diplomáciai feladatokat lát el V. Alfonz királynál. Nem sokkal utána már Rómában tűnik fel, de innét visszamegy Szicília szigetére, Palermóba. Itt tartózkodik 1444-ben a várnai csata évében is. Itt értesül nagy és kedves tanítómestere, a Sienai Bernardin haláláról. Azonnal útra kel Aquilába, hogy jelen lehessen a temetésen. Húsz napig várnak a temetéssel, hogy János testvér megérkezzék. Jánosnak első dolga, hogy megnézze a holttestet, aztán azonnal a szószékre siet, és kihirdeti a népnek, hogy nagy csodákat fognak látni, mert Bernardin testvér Isten szentjeként halt meg.

S valóban: még a temetés előtt a koporsónál 14 csodajelet jegyeztek fel. Később, egy év leforgása alatt, amikor buzgólko-

dására a pápa őt bízta meg Bernardin szentté avatási perének lefolytatásával, összesen 101 csodát gyűjtöttek össze. Vannak írók azonban, akik ettől függetlenül úgy vélekednek, hogy a csodásnak mondott események nagy része már Kapisztrán János testvér alakjához fűződött, és ő csak szerénységből tulajdonította valamennyit Bernardinnak.

Annyi tény, hogy nagy szorgalommal, hét évig folytatta ezt a kanonizációs vizsgálatot, mely csak 1451-ben fejeződött be Bernardin szentté avatásával. De ekkor már nagy néptömegek várták mindenütt Jánost, bárhová ment, főemberek és szegények, főpapok és egyszerű szerzetesek, asszonyok és leányok tolongtak a nagy sokaságban. Nem a főinkvizítort látták benne, hanem a népmissziós térítőt.

De azért, ha nem kívánt is a régi, rettegett főinkvizítorok utóda lenni, Kapisztrán János nagyon szigorú volt. Sohasem úgy, mintha saját hatalmát vagy akár az egyháznak valamilyen világi zsarnokságát hirdette volna, bármennyire keveredtek is ekkor egyház és állam szoros kapcsolata révén egyes dolgok. Kapisztrán azonban mindig megtalálta azt az utat, amelyben a nagy tömegek előtt mintha szétnyitná e világ homályos függönyét és földöntúli dimenziókat tárna fel.

A tömegekre elsősorban nem az eretnekségek felkutatásával hatott, hanem prédikációival, melyeknek lényege valójában mindig a bűnbánatra való felszólítás volt. Mindig latinul beszélt, tehát csak Itáliában értették közvetlenül. Más nyelvű országban – s erre egyre több alkalma lett – mindig ott állt mellette a tolmács. Az is előfordult, hogy rögtönzött, de többnyire előre megtervezte beszédeinek gondolatmenetét. Ezt lediktálta, hogy a tolmács a kezében tarthassa, ezzel is megkönnyítse munkáját. Ezeknek a fennmaradt beszédvázlatoknak alapján tudjuk, milyen részletes okfejtéssel tárgyalta a bűnbánat szükségességét és vizsgálta annak elemeit. A teológus és a jogász mintha mindvégig együtt élt volna benne.

Hallgatóit azzal döbbentette meg, hogy elemi erővel festette eléjük beszédeiben az emberiség közös sorsát, a halált. Azt nem kellett bizonygatnia, hogy minden ember meghal. De ő újra és

újra felhívta arra a figyelmet, hogy a halál után a lélekre ítélet vár, ha pedig nem élt megfelelően, akkor örök kárhozat.

Miként Cusanus gondolataira, őrá is elmondhatjuk, hogy nem mondott újat: mindez a keresztény egyház régi, eredeti tanítása volt, s az a mai napig. De Kapisztrán drámaian vezette le a skolasztika hagyományos hármas beosztásának megfelelően a haláltól való félelem három okát. A halál szükségességét, elkerülhetetlenségét, mindenki számára való közelségét, s végül időpontjának bizonytalanságát, előre való kiszámíthatatlanságát.

A halál közelsége, az ítéletre és a kárhozatra való lehetőség még fokozottabb hatásúvá vált beszédeiben, mikor felvilágosította a hívőket, hogy ne becsüljék le, ne kicsinyeljék le a vétkeket, a halálosnak nevezett bűnök jelentőségét. Szemük elé tárta, hogy hiába él valaki egyébként rendesen, és jót is tesz, ha csak egyetlen halálos bűne van, amelyet nem tud töredelmesen megbánni, és ahhoz ragaszkodva hal meg, akkor menthetetlenül a kárhozatra jut. Felsorolva ezeket a főbűnöket, nemcsak az emberölést, hanem utána mindjárt megemlítette a rágalmazást is, mint a gyilkossághoz hasonlót, mellyel egy ember jó hírét ölik meg, továbbá az anyagiakhoz való kapzsi ragaszkodást, mások súlyos megkárosítását, a szegények elnyomását jelölte meg, de a testiség bűneiről sem feledkezett meg. Sőt, e kezdődő reneszánsz korban, amikor az erotika az emberi testre irányuló nagyobb figyelem révén szabadabban kezdett megnyilvánulni, súlyos figyelmeztetésként hatottak szavai:

„Ha annyi és oly nagy dolgokat műveltél is, ha templomokat építettél is, ha javaidat szétosztottad a szegények között, ha Istennek parancsait megtartottad is – de ha egy nőt megnéztél, bár semmit sem szóltál hozzá, meg sem érintetted, de szívedben megkívántad és ebbe beleegyeztél, s úgy halsz meg, hogy bűnbánatot nem tartasz,. . . mit használnak neked a sok jótetteid? Semmit." (Eugen Jacob: Johannes von Capistr. II. Theil, 3. Folge, 99. XXVI. beszéd.)

Ez a szigorúság más és több volt, mint a puszta, jogászi főinkvizítori szigor. Ezek a lélek mélyére hatottak, mint ahogy azok

a megjegyzései is: ne higgye senki, hogy a gyermek nem tud halálos bűnt elkövetni. Hatéves kor után a gyermekeknek is van felelősségük.

De amint a félelmetes dolgokat elmennydörögte – a szemtanúk szerint olasz módra, nem csupán kezeivel, hanem lábaival is gesztikulálva –, egy látszólagos újabb szigorúsággal nyitotta meg a vigasztalás kapuit. A kétségbeesés a legsúlyosabb bűn! – hirdette – „Ne tégy úgy, mint Káin és Júdás!" Emlékeztetett arra, hogy Jézus még az őt eláruló Júdásnak is megbocsátott volna, hiszen a kereszten függve is ellenségeiért imádkozott. Júdás kétségbeesésén múlt, hogy nem kért bocsánatot, ezért nem is kapta meg. „A bocsánatot bármikor el lehet nyerni!" – kiáltotta a vigasztalást Kapisztrán a tömegeknek.

Ehhez azonban valódi bűnbánat szükséges. És részletesen felsorolta itt az igazi bűnbánat elemeit: a bűn beismerését, a szégyenérzetet, önmagunk megvetését, az istenfélelmet, a fájdalom érzését, kitartást a megújulásban és az Isten iránt való tiszteletet.

Így hirdeti a félelmet és az örömet, a kárhozatot és megbocsátást egyszerre, és még valamit: különös hangsúllyal a megváltó Jézus Krisztusnak, az emberré lett Isten Fia édesanyjának, Szűz Máriának tiszteletét. Ez az a kultusz, amely már a gótikában kivirágzott, s ez az az idő, amikor a „rózsafüzér"-nek nevezett egy Miatyánk–tíz Üdvözlégy kialakuló sorozatában gondoskodnak Mária tiszteletéről. S ez az a tisztelet, amely a legtöbb ellenkezést váltja ki a római és a görög egyháztól eltérő keresztények, ekkor a husziták, később majd a lutheránusok és kálvinisták részéről. Kapisztrán korában még élő gondolat egy-egy országot hivatalosan is Isten Anyjának, Szűz Máriának szentelni, vagy egy régebbi ilyen felajánlást tiszteletben tartani és újra élővé tenni. Kapisztrán tudta, hogy a XII. században VII. Lajos király Franciaországot Szűz Máriának ajánlotta, és azt is tudta, hogy ezt tette országával Szent István magyar király is.

1446-ban IV. Eugén pápa Franciaországba küldte. 1447-ben tért vissza Itáliába. S ekkor egy jó ismerőse, Giacomo de Franchis, akit feleségével együtt beöltöztetett Szent Ferenc rendjébe, egy napon meglátogatta Aquila városában, ahol Sienai Bernar-

din teste nyugodott, várva „az oltárra emelésre", tehát – a szentté avatásra. Giacomo arról beszélt, hogy „nem ismerjük Isten akaratát. Isten nekünk adta Szent Bernardin testét, és a te testedet is oda fogja adni a mi üdvösségünkért." Kapisztrán János erre azt felelte: „Én nem halok meg ezeken a részeken" Giacomo pedig erősködik: „Bizalommal beszélek atyám, atyaságod jól tudja, hogy Bernardino Sienából való volt és meghalt Aquilában, te pedig meghalsz Sienában talán."

S Kapisztrán János ekkor az összes rendtársak előtt megismételte: „Én nem halok meg Itáliában."

Talán már ekkor sejtette, hogy életét egy nagy tettel Magyarországon fogja befejezni?

VÍZIÓ MAGYARORSZÁGRÓL

A kor ellentétei nagyok és különböző dimenziókban feszülnek. Óriási távolság választja el a firenzei zsinat résztvevői közt szónokló titokzatos mágust, a platóni világnak keleties elemekkel vegyített arisztokratikus feltámasztóját, Pléthont, a görög istenek bűvészét a népmissziós Kapisztrántól, a mezítlábas franciskánustól, aki bűnbánatról és kárhozatról mennydörög a köréje sereglett egyszerű tömegnek. De azért nem kevésbé varázslatos, mint Gemisztosz Pléthon, sőt, azok a csodák, melyek az egyszerű nép szónokához fűződnek, bár megmagyarázhatatlannak tűnnek, de nem homályosak, nem burkolóznak sem a tudományosság, sem a miszticizmus útvesztőibe. A tömeg saját szemével láthatja, hogy a betegek meggyógyulnak, a bénák járni kezdenek, amint megkapják Kapisztrán áldását. S bármennyire túlozzák is a hírét, sok esetre ráfogják később, hogy „csoda" – ami nem volt az, még így is megmaradnak köztük egyelőre megmagyarázhatatlanok, mint például halottak életre keltése.

Pléthon Konstantinápolyban éppen ezekben az időkben, 1451-ben halt meg, amikor Kapisztránnak, a hatvanöt esztendős prédikátornak híre kezd Itália határain túl terjedni, és a

Rómában 1452-ben császárrá koronázott Habsburg német királynak, III. Frigyesnek meghívására, Németország földjére most kell indulnia. Német, cseh és lengyel föld várja a főinkvizítort és hittérítőt, viták és ellentétek a huszitákkal és zsidókkal, elébe özönlő papság és nemesek, az egyszerű nép újabb és újabb tömegeivel és az Oltáriszentséget hordozó körmenetekkel. De Kapisztrán vándorútja mintha nem akarna véget érni, mindenhova hívják, mindenhova elmegy, de sehol sem marad sokáig, és rövidesen egy vízióról kezd beszélni. Egy olyan országról, ahol feladatának végső beteljesedése várja. S ez az ország nem a szülőföldje, Itália, nem III. Frigyes birodalma, hanem Európának ekkor már lassan keleti végvidékké váló része a terjeszkedő, örökösen támadó mohamedán seregek tőszomszédságában: Magyarország.

A történetíró, a múltba visszatekintve, csak arra képes, hogy az új platonikusok feltűnésére utalva, Platón híres barlanghasonlata módjára idézze maga elé az eltűnt eseményeket, alakokat, képeket. Az emberek egy barlang nyílásában ülnek, írta Platón, de háttal a nap izzó fényességének. Csak azokat az árnyakat látják, melyeket a kintről beszüremlő világosság vetít a barlang falára, velük szemközt, s nem magukat a hátuk mögött levő, napfénytől megvilágított dolgokat. Az ideák tündöklő világát csak akkor pillanthatnák meg, ha nem ülnének leláncolva, és hátra tudnák fordítani a fejüket.

A történetíró számára is így jelenik meg a korabeli Magyarország a maga homályos, vetített árnyaival. Tömegek mozognak, de ezekből csak a szétváló csoportozatokat, az élen járó, nagy hatalmú főúri „ligákat", a pártokat lehet valamelyest megkülönböztetni. Ezek a csoportozatok úgy gomolyognak az ország történetének e sejtelmes félhomályában, hogy élesen szembekerülnek egymással. De ugyanakkor egészen elkülönülnek a nagy tömegektől is, mintha azoktól teljesen függetlenné válnának. Maga az ország is, mintegy tehetetlenül tűri, hogy a feje fölött intézkedjenek és a nagybirtokosok magánhatalmi érdekeiken mérjék le az állam létjogosultságát. Hiszen megint nincs király, az ország ismét gazdátlan. Először hét főkapitányt választ az

országgyűlés, aztán kiválik egy magányos alak: az országnak csaknem teljhatalmú kormányzójává választott Hunyadi János. Ő az, akit még a legvilágosabban lehet látni, ő az, akinek gondolkodását nem szennyezi a magánérdek puszta önzése, aki nagy távlatokat tud felmérni. Magánérdekei természetesen neki is vannak, és igyekszik is összeegyeztetni ezeket a különféle főúri pártokkal. Közeledés jön létre a Garai–Cillei-ligával. De Hunyadinál a végső cél mindig a „hazája" érdeke, mint ahogy Vitéz János tollával maga is leírja. A vele szemben állók számára az ország csak puszta eszköz, melyből a lehető legnagyobb hasznot sajtolhatják ki önmaguk kicsiny körének hasznára.

A sötétebb árnyak között van a cseh Giskra, a királyné által behívott és a Felvidékre, Magyarország északi részére telepített „főkapitány", aki most a királyné fia, a csecsemőkorban megkoronázott V. László nevében vereti a pénzt és tartja birtokában az ország gazdag aranybányáit – hasznukat magának tartva meg. Változatlanul sötét árny a Cillei–Garai-atyafiság, amely átmeneti közeledést mutat ugyan Hunyadi kormányzó felé, de Cillei Ulrik – mint befolyásos nagybátya – nem szűnik meg az ifjú V. László „rossz szelleme" lenni. A legsötétebb árnyak azonban nem is a Felvidéket állandó rettegésben tartó Giskra cseh rablólovagjai, és nem is a Cilleiek, mert ezeket rövidebb úton le lehetne győzni. A legsötétebb árnyék most éppen a császári trónra lép, s ez III. Frigyes, aki a magyar koronát változatlanul magánál tartja.

Nem azért, mintha misztifikálni kellene Frigyes alakját. Ő nem mágus, nem titokzatos, hanem egyszerűen csak hatalomléhes, a más birtokára vágyó, és szándékait nyíltan el nem áruló, a maga halogató taktikájával, kitérő válaszaival kártyáit fel nem fedő. Hunyadi kormányzósága idején azonban nagyon hamar bele lehet látni ezekbe a kártyákba: Frigyes a koronát nem V. László, hanem a maga számára szeretné megtartani. Fegyveresei sem Magyarország törvényes védelmére nyomulnak be V. László nevében Győrig.

Frigyes mögött voltaképpen az ősi, még Nagy Károlytól örökölt gondolat lappang: a németség uralmát kiterjeszteni az egy

kori avar birodalomra, a Kárpát-medencére, de legalábbis a Dunáig, az egykori Pannónia földjére. Bár az Árpádok idejéről már többször is meg kellett tanulniuk a német uralkodóknak, hogy ez a törekvésük teljesen kilátástalan, a terjeszkedés vágya, hol lappangva, hol nyíltabban, megnyilvánult. Sajátos, hogy éppen az ekkor még semmi jelentősebb tehetséget felmutatni nem tudó Habsburg-dinasztiában, ebben a a fiatal, nemrég még csak grófi házban összpontosult ez a törekvés. Zsigmond lányának és III. Frigyesnek szívóssága sokat formált és torzított a magyar történelmen.

Mint már említettük – a barlangba vetítődő nem e világi képek közül Hunyadi János alakját takarja legkevesebb homály. Ha tovább tartjuk a platonikus hasonlatot, a régi, Európát nem csak védő, hanem környezetében nagyhatalmat is gyakorló egykori Magyarországnak árnya látható az élet barlangfalán. A magyarok számára ez a legragyogóbb idea. Éppen azért, mert annyira közelien valóságos volt. Az ekkor élő, meglett emberek még gyermekkorukból, vagy apáik, nagyapáik elbeszéléséből jól emlékezhettek Nagy Lajos király korára. Amikor természetes dolog volt, hogy Magyarország határait egyetlen szomszédos ország sem merte sérteni. A mohamedán törökség még mozdulni sem tudott ilyen irányban, nem beszélve arról, hogy a Habsburgok álmaiban is csak lázas éjszakákon bukkanhattak fel ködképek nagyravágyó magyarországi reményekről. A gyakorlatot inkább jellemezte az, hogy Nagy Lajosnak kellett büszkén visszautasítania a Habsburgoknak, akkor még csak Ausztria hercegeinek meghívó szándékát a császári trónra, s békéltető bíróként fellépni IV. Károly császár és veje, Habsburg Rudolf között. Az első török próbálkozást pedig messze a déli határoktól, Lajos király odaküldött serege már a melléktartományok határain tönkreverte.

Az ország védelme akkoriban úgy folyt, hogy a magyar király rendesen még a támadó szándékot megelőzve támadott, és biztosított magának a melléktartományok révén széles védelmi övezetet. Zsigmond alatt változott meg gyökeresen a helyzet. Míg a Habsburgoknak a már említett, 1402. évi törvénycikk

„szabályszerű" módon felcsillantotta bizonyos esetre a magyar trón reményét, addig keleten a török állandó jellegű, támadó hadjáratokat indított. S Magyarországnak már nem állt módjában a támadó akció, minden háborúja a törökkel örökösen védekező jellegűvé vált. S e védekezés közben a török egyre közelebb és közelebb jutott az ország határaihoz.

A történelem folyamatában álom és valóság kezdtek helyet cserélni. A Habsburgok, a mindenkori német császárok képtelen álmai egyre valószínűbb körvonalakat kaptak, miközben Magyarország egykori, természetes létmódja kezdett elhomályosulni. Csak a ragyogó ideák világában maradt meg a barlangfalat leláncolva szemlélők háta mögött. És szemben, az árnyképeket vonultató falon tűnt fel legtisztább kontúrokkal az a Hunyadi János, aki előtt, már-már anakronisztikus módon, még a Nagy Lajos-féle Magyarország állapota lebegett. Függetlenség a nyugattól, mindenekelőtt Ausztriától és a német birodalomtól, s a török kiverése, minden megalkuvásnak látszó békekötést elkerülve, az elfoglalt területekről.

Tulajdonképpen a történelmi folyamat visszafordítására akart vállalkozni Hunyadi János kormányzó, aki az eszmékben Nagy Lajos király utóda, de a gyakorlatban szó szerint „ideális" hős volt.

Ennek megfelelően szinte szükségszerű, hogy heroikus erőfeszítéseit, amelyekkel nyugatra, északra, délre egyaránt próbálkozott, hogy az országot megszabadítsa a rajta élősködő idegenektől vagy a támadó ellenségtől, már nem kísérte az a sikersorozat, mint pályája indulását. Egyedül nyugaton, Cilleiéket tudta visszaszorítani az általuk elfoglalt országrészekből, s ezzel megakadályozta, hogy a szerb despotával, Brankoviccsal rokonságba került osztrák főúr családi ligája szomszédos területek összefüggő láncával vegye körül délnyugatról Magyarországot. Aztán III. Frigyes ellen fordult, akivel 1446-ban járt le a megkötött fegyverszünet. Benyomult Ausztriába, és elfoglalta Bécsújhelyet, Frigyes megszokott tartózkodási helyét. Eljutott egészen Bécs alá, de ezzel a probléma nem oldódott meg. Ismét fegyverszüneti tárgyalásokra került sor. Frigyes ebben megígér-

te, hogy Győr várát visszaadja. Ígéretek, halogató taktika Frigyes részéről és Hunyadinak máris épp ellenkező irányba, keletre kellett fordulnia.

Következett a Hunyadit egykor fogságba ejtő Vlad vlach vajda elleni büntetőhadjárat. Vlad elmenekült Hunyadi seregei elől, de a magyar kormányzó által kinevezett új vajda, Ulászló Dán, elfogatta elődjét és kivégeztette. Ez sikeres hadjárat volt, de míg a vlach vajdaság ügyei lefoglalták, Hunyadi nem tudott személyesen részt venni a III. Frigyessel folyó béketárgyalásokon. Ez pedig arra volt alkalom, hogy a Habsburg ismét sikerrel alkalmazza a halogató taktikát. Mivel a magyar seregek már kivonultak Ausztriából, Frigyes most már semmit nem akart teljesíteni a vállalt feltételekből. Csak az új pápa, az 1447-től uralkodó V. Miklós közbenjárására lehetett, ha békét nem is, de újabb kétéves fegyverszünetet, valamint Győr visszaadásának ígéretét elérni. Számos más magyar vár azonban, mely még V. László „támogatása" ürügyén jutott a keze alá, továbbra is birtokában maradt.

Ezután fordult Hunyadi újból egy törökellenes hadjárat terve és megvalósítása felé. Ezzel kapcsolatosan, egy homályos nápolyi–magyar perszonális unió elképzelése merült fel, olyan gondolattal, amelyet a Habsburg Frigyes elleni mélységes elkeseredés szült. V. Alfonz nápolyi királyt szerette volna látni Hunyadi és pártja a magyar trónon, azzal a vélt előnnyel, hogy mindez összeköthető a sikeres török elleni háború támogatásával. E meglehetősen kalandos tervben mutatkozott Hunyadi talán a legkevésbé reálpolitikusnak. Valami pénzbeli támogatásra azért szert tudott tenni Alfonz révén, de katonai segítségre nem. Így egymagában indult serege élén 1448-ban a török ellen. Pápai segítséget sem kapott, az új vlach vajda küldött mindössze 8000 katonát. Ebben a hadjáratban érte az emlékezetes rigómezei ütközet és vereség. Brankovics, a szerb despota, akinek országáért is harcolt korábban, most mint a szultán besúgója szerepelt, és előre értesítette II. Murádot Hunyadi támadó szándékáról. Ennek volt köszönhető, hogy a török szultán Hunyadi háta mögé került, mielőtt még Castriota albán fejedelem szövet-

séges seregével egyesülhetett volna. Hunyadi a vereség után ezúttal a szerb Brankovics fogságába került, miután a kíséretében levő magyar főurak nagy része a török elleni harcban vesztette életét: Marczali Imre, Thallóczi Ferenc, Bebek Imre erdélyi vajda és Bebek László gömöri főispán, Csáky György, a Széchy család mindhárom tagja, és még sokan mások.

Brankovics a magyar rendek fenyegetésére nem merte ugyan sokáig magánál tartani Hunyadit, de szabadulása fejében 10 000 forint váltságdíjat csikart ki a kormányzótól, továbbá azt az ígéretet, hogy fia, Hunyadi László beházasodik a Cillei-rokonságba, eljegyezve Cillei Erzsébetet, Cillei Ulrik és Brankovics Katalin leányát, a szerb despota unokáját. A vlach és a szerb melléktartományok fejedelmei tehát ebben az időben már igyekeztek ügyesen kihasználni szorongatott helyzetüket a török árnyékában, Magyarország ellen.

Ilyen körülmények között nem lehet többé szó a török ellen semmiféle keresztes háborúnak még az eszméjéről sem, amely néhány éve még a pápai politikát mozgatta. Alfonz nápolyi király is visszavonult terveivel. III. Frigyes pedig humanista olasz titkára, Aeneas Sylvius Piccolomini útján igyekezett maga is gátolni a magyarok törökellenes szándékait. Frigyes ebben az időben közvetlenül római császári koronázása előtt állott. Titkára, Piccolomini ekkor még nem ismerte igazán a magyarokat, s hajlandó volt – Frigyes környezetének hatására – nem barátságos színben látni őket. (Csak később, pápa korában lett más a véleménye a magyarok Európát védő helytállásáról Piccolomininek, a későbbi II. Piusnak.) Most azt érte el, hogy V. Miklós pápa egyenesen arra intette a magyarokat: maradjanak határaik között, és ne vállaljanak magukra erejüket meghaladó feladatokat, inkább az országukban állítsák vissza a békét. Éppen olyan helyről sugalmazták tehát „a béke helyreállításának" szükségességét, ahol – Frigyes környezetében – azt leginkább akadályozták. 1449 júniusában a magyar rendek hangot is adtak az országgyűlésen kelt válaszlevelükben keserűségükből és csalódottságukból fakadó csodálkozásuknak. A békét maguk is óhajtják, felelték, de azt egyoldalú módon nem lehet megtartani csak

akkor, ha a másik fél is akarja (a török), illetve ha a túlerővel szemben való védekezéshez legalább segítséget kapnának (német birodalmi részről például).

Ilyen körülmények között nagy eredmény volt Hunyadinak a bosnyák királlyal, Tamás Istvánnal kötött szerződése 1449-ben. Bosznia királya kötelezte magát, hogy a törököt nem engedi átvonulni országán Magyarország ellen, „Magyarország és szent koronája" iránt nem lesz hűtlen, s ha túlerő török had nyomulna Boszniába, ezt Magyarországnak jelenti. Reálpolitikai fontossága volt annak is, és az országnak új tekintélyerősödést jelentett, hogy Bogdán moldvai vlach vajda 1450. február 11-én és július 5-én hűségfogadalmat tett Hunyadinak és Magyarországnak. Végül pedig, 1451 novemberében és 1452 áprilisában Hunyadi már az új török szultánnal, II. Mohameddel kötött három évre fegyverszünetet.

Nem volt ilyen szerencsés Hunyadi a cseh Giskrával, akinek megkísérelte felszámolni felvidéki önkényeskedő uralmát. 1449-ben indult Giskra ellen először, de aztán fegyverszüneti tárgyalásokra került sor, sőt, az a terv is felmerült, hogy Giskra feleségül venné Hunyadi János egyik hugát. Aztán a harc ismét megkezdődött és tartott az 1450. március 28-án kötött mezőkövesdi békéig, amely a lényegen nem változtatott. Hiszen Giskra továbbra is megtartotta Kassát, Lőcsét, Eperjest, Bártfát és a bányavárosokat: Körmöcbányát, Selmecet és Besztercebányát. Frigyes árnyéka ezután ismét nőni kezd. Hiába jártak Hunyadi győztes magyar seregei Ausztriában, a makacs ellenállás Frigyes részéről eredményesnek bizonyult. Végül is Hunyadi János, az ország kormányzója olyan egyezséget kénytelen kötni a Habsburggal, akit a Garai–Cillei-párt természetesen minden felületi ellentét mellett is nagymértékben támogat, hogy Frigyes egyelőre nem adja vissza a szent koronát, V. Lászlót tizennyolc éves koráig Bécsben nevelteti, s kezén maradnak az összes nyugati határszéli magyar várak. Csupán Dévényt adja át, de ezt sem Hunyadi, hanem Garai László kezébe, aki Hédervári Lőrinc halála után az ország új nádora. Hunyadi maga is még inkább belebonyolódik a Garai–Cillei-ligával való

kényszerű szövetségbe. A pápa felmenti ugyan a Brankovics fogságában tett, kikényszerített ígérete alól, hogy László fiát Cillei Erzsébettel jegyezze el, de a kombináció most más variációban újul meg. Hunyadi László Garai László nádor leányát jegyzi el. A Cillei-rokonság azonban így is erősödik, hiszen Garai nádor anyja Cillei-lány, és Cillei Ulrik leánya nem Hunyadi Lászlóval, hanem az ifjabb fiúval, Hunyadi Mátyással lép majd frigyre.

Az egyetlen, amire III. Frigyest mégiscsak rá lehetett kényszeríteni: 1452-ben végre kiengedte hatásköréből V. Lászlót. Jellemző, hogy ez az engedmény egyidejűleg történt római császárrá koronázásával, valamint azzal a ténnyel, hogy a magyar rendek szövetségre léptek az elégedetlenkedő osztrák és cseh rendekkel. Még mielőtt a magyarok odaértek volna, az osztrákok és csehek már ostrom alá fogták Bécsújhelyen a Rómából hazasiető Frigyest, és ez hatott rá. Albert királynak és Zsigmond leányának fia, V. László átvehette az uralkodást, de a koronát nem kapta meg. Azt Frigyes továbbra is magánál tartotta, most már nem is leplezve, hogy a magyar trónt végül is önmagának, vagy legalábbis dinasztiájának akarja biztosítani.

S még ez az egyetlen engedmény: V. László „szabadon engedése" is vereséget jelentett Hunyadi számára. Hiszen ő, aki addig az országnak szinte teljhatalmú kormányzója volt a rendek választása alapján, most az uralkodást átvevő ifjú király mellett, bár címét használhatta, hátrább szorult az ország ügyeinek intézésében. Tényleges hatalmát ugyan, országos főkapitánnyá kinevezve, nem vesztette el, sőt, idősebb fia, László is főispánná és horvát-szlavón-dalmát bánná lett, de Cillei Ulrik és rokonsága V. László környezetében az irányítást jórészt magához ragadta.

Azok a ragyogó ideák a barlang falát szemlélők háta mögött tehát nagyon is homályba vesző árnyakat vetítenek a falra. Az országnak van ugyan ismét királya, de ki törődik még a magyar királyeszméből eredő funkciókkal? Az ország szuverenitása? Habsburg V. Lászlónak, aki császári nagybátyja oltalma alatt Ausztriában nő fel, majd másik, osztrák nagybátyja, Cillei

Ulrik befolyása alatt él, és aki a magyar királyi korona mellé a cseh koronát is örökli Zsigmondtól és apjától, Alberttől származó jogon, igazán nincsenek olyan gondjai, mint a magyar királyság szuverenitása. Semmi törvényelleneset, vagy éppen természetelleneset nem lát abban, hogy Magyarország északi részét egy Csehországból odaköltözött főembere tartja kezében, a maga cseh lovagjaival, uralkodva egyúttal a magyar bányavárosok fölött is. Sőt, éppenséggel nagyon hálás is Giskrának. Ha meggondoljuk, hogy már V. László anyjának is hű embere volt, érthető, hogy az ifjú király ezt a Giskrát még bátorítja és jutalmazza, továbbra is fenntartva az ország megosztottságát. A magyar trón „nemzetközivé tétele" kezdi itt megteremni újabb gyümölcseit, logikus folytatásaként annak, amit Zsigmond már elkezdett. Csakhogy Zsigmond még önrendelkező személyiség volt, ő még kezében tudta tartani a maga diplomáciáját. A félig gyermek V. László csak báb, akit részben III. Frigyes császár, részben Cillei Ulrik – a két nagybátyja – tart a kezében.

A politikai valóságot ezek a Habsburg-családi szerződésekkel és a korona eltulajdonításával történt elidegenítő folyamatok alakítják ki. A birtokokkal erősített főurak csoportozatai, egy délnyugati irányból kibontakozó földrajzi kapoccsal (Karintia és Szerbia) a Cilleiek és a Brankovicsok rokonfamíliáinak birtokaival kitűnően el is tudják szigetelni nyugattól az olyan nemzeti szellemű, az ország függetlensége alapján gondolkodó pártot, mint a Dunától, Tiszától keletre birtokló Hunyadiak tömörülését. Az országot képviselő Hunyadiakat ugyanakkor közvetlen keletről szorítja a másik nagy valóság, a török. Hunyadiék kezében eddig ez a terjeszkedő, idegenhatalomárnyék volt a fegyver, amivel a Habsburg-aspirációkat és köreiket valamennyire fékezni tudták, a pápai politika segítségével.

S most, mikor már-már úgy látszik, hogy a pápát is sikerül elfordítani a magyarok ügyétől, amely valójában egész Európának is ügye, vészes, figyelmeztető hír söpör végig az egész, saját apró-cseprő ügyeivel és magánhatalmi harcaival elfoglalt Európán. 1453. május 29-én a török szultán seregei beveszik Kons-

tantinápolyt. Az utolsó keletrómai – bizánci – császár, XI. Konstantin, a mohamedánok végső rohama előtt még körbejárja a várfalakat, elbúcsúzva a halállal szembenéző, keresztény katonáitól. A kereszténység szellemét akarja végső gesztusként érvényesíteni azzal, mikor maga is halálraszántan, bocsánatot kér mindenkitől, akit mint uralkodója, valaha is megbántott. Az ellenségtől nem kérhet bocsánatot, mert azoknak hite más, azok megvetik „a hitetlen gyaurokat" (így nevezték a keresztényeket). De ők is Istennek vélnek szolgálni azzal, hogy lerontják a még névlegességében is nagy szimbólumot jelentő keleti Rómát, Nagy Konstantin császárnak, az első keresztény római uralkodónak székhelyét, mohamedán mecsetté alakítva a Hagia Szófia – a Szent Bölcsesség – templomát, miközben a szétzúzott keletrómai birodalom romjain, és az utolsó keletrómai császár holttestén tipornak.

V. Miklós pápa, aki nemrég még azt tanácsolta a magyaroknak, Frigyes sugalmazására, hogy törődjenek a határaik közé eső dolgokkal, most megdöbben. Egyszerre kezdik sokan látni, hogy a török hatalom valósággal megjelent Európában, és ahogy eddig nem állt meg, ezután sem fog megállni, ha gátat nem vetnek neki. Hiszen a török szultán világuralmi célra tör, neki nem ez vagy az az ország területe, neki minden kell, az egész Európa, az akkor keresztények nevezett egész világ kell, a mohamedánok hódító „szent háborúja" nevében.

S Rómának, a pápai politikának most egyszerre ismét nagyon fontossá lesz Magyarország. Kapisztránnak, a pápai főinkvizítornak, aki eddig Frigyes megbízásából német, cseh és lengyel földön próbálta a husziták és más, eltérő felfogású csoportok között a katolikus hit eredeti tanítását érvényre juttatni, vízióban jelenik meg az az ország, ahol – sejtelme szerint – munkásságát és egyúttal életét is méltó lesz befejeznie. A magyar rendek meghívása már csak a külső, formai pecsét arra a belső indításra, amelyet Kapisztrán János, leírói szerint – a feljegyzések alapján – 1454 őszén, nürnbergi tartózkodása idején kapott. A német birodalmi gyűlésen volt éppen és a török elleni keresztes hadra buzdította Európa népeit és fejedelmeit. Az egyik hajna-

lon, elvégzett zsolozsmája után elaludt, s azt álmodta, saját halálát látja, de nem vértanúként és nem a csatamezőn. Felébredve pedig, amint reggel miséjét mutatta be, többször tisztán hallotta fülében a hangot, mely így szólt hozzá: „Magyarországra. Magyarországra." (Amandus Hermann: Capistranus Triumphans.)

MAGYARORSZÁG MAGÁRA MARAD

Konstantinápoly elfoglalása után Frigyes császár már nem merte megkísérelni, hogy a Magyarországnak nyújtandó pápai segítőkészséget akadályozza, vagy az ország szerepét kicsinyellje. Európa-szerte világossá vált, hogy ez az Európa keleti kapujában fekvő ország az egyetlen őrhely még, melynek területéről kiindulva, megtorpanásra lehetne bírni a fegyverrel fenyegető, ázsiai hatalmat. Az elvilágiasodó gondolkodású Európában, ha nem is tudott már mindenkit lelkesíteni a kereszténységnek mint vallásnak védelme, a törököt ismerők a kultúra, a civilizáció pusztulásától tarthattak. V. Miklós pápa, Szent Péter trónján az első, bizonyos értelemben reneszánsz hajlamú ember, hiszen ő volt a nagy könyvgyűjtő, a Vatikáni Könyvtár hatalmas gyűjteményének megalapítója, Konstantinápoly eleste után meghirdette a keresztes hadjáratot, 1453. szeptember 30-án kelt bullájával.

De ugyanakkor mindenki ismerte Magyarországnak pártharcoktól dúlt, szomorú állapotát is, mely az egységes fellépést, a háborúban való aktív részvételt kétségessé tette. A pápa tisztában volt azzal is, hogy Európa többi keresztény országa, pontosabban fejedelme sem él békében. Ezért mindenekelőtt azt kívánta volna, hogy létrejöjjön a mohamedánokkal szemben a keresztény európai uralkodók békés szövetsége.

A viszonyok azonban eléggé nyomorúságosak. Spanyolország meg sem mozdul, visszatartják a Granadával való belső harcok. A francia király még csak most szabadult az angolok szorításából, a százéves háború végeztével. De annyira még nem

erős, hogy hadakat merjen kivonni országából, hiszen Anglia harcra készen várja az alkalmat, hogy vereségeit megtorolja. A német birodalom pedig mintha szétesőben lenne. Folyik a városok harca a földesurakkal, fejedelmekkel, de a fejedelmek között sincs egyetértés. Az osztrákok, a szászok ellentétben állnak a birodalom más népeivel, és mindenekelőtt bonyodalmak vannak a csehekkel. A szászok területeket követelnek tőlük, a boroszlóiak (ma Wrocław) nem akarják uralmukat elismerni, s magán a cseh földön is dúl a keresztény vallási forrongás a huszitákkal. A rutének a német lovagrendtől elszakadva a lengyel királynak hódolnak meg.

Magyarországon pedig még az addigi frakciók is tovább osztódnak. Míg V. László kiskorú volt, és Frigyes „fogságában" tartózkodott, a Habsburg-párt egységes volt. Mióta azonban V. László elhagyta Ausztriát, hogy országaiban tartózkodjék, Frigyestől pedig távolabb került a magyar korona megszerzésének reménye – bár a királyi jelvény még mindig a birtokában volt –, feszült viszony alakult ki a császár és V. László között is. Frigyes Cillei Ulrikot sem szerette, Lászlóra való nagy befolyása miatt. El is érte átmeneti kegyvesztettségét. V. László magyarországi hívei azonban ezután sem kerültek közelebb egymáshoz, a Garai- és a Hunyadi-párt ellentétei is megmaradtak.

Igaz, a török veszély növekedésének hatására, Hunyadi János újból visszakapta országos kormányzói méltóságát, de továbbra sem boldogult az országba befészkelődött Giskrával, akit maga a király pártfogolt, s aki miatt nem tudott saját, szepességi birtokaihoz sem hozzájutni. Hiába nevezte ki közben az ide-oda hajladozó V. László Hunyadit Beszterce örökös grófjává. Az ifjú királyt Frigyes császár titkára, Aeneas Sylvius Piccolomini „a színlelés nagymesteré"-nek mondja. Annyi bizonyos, hogy „megfoghatatlan" volt, hiszen mindenkinek igazat adott, akivel éppen beszélt. Csakhogy a döntő mindig az lett, ki beszél vele utoljára, ki tud tartósan a közelébe férkőzni. Ehhez értett jól Cillei Ulrik. Hunyadi és a katonás természetű, inkább nyersességre, mint diplomáciai alakváltó színlelésre hajlamos magyar főurak sem Cillei hajlékony kígyótermészetét, sem Frigyes csá-

szár konok makacssággal párosuló halogató tehetetlenségét nem tudták és nem is akarták követni. Döntő fontosságú volt viszont, hogy Garai nádor ligája, Hunyadi ellenében, minden látszólagos békülés ellenére, a Habsburg-családi szerződésekkel fémjelzett idegen utakon, az ország szuverén állásának romlása felé igyekezett, magánhatalmi érdekeitől elvakítva.

Ebben a megosztott helyzetben félő volt, hogy Magyarország, ha idegen segítséget nem kap, úgy segít magán, ahogy tud, és békét köt a törökkel. akár előnytelen formában is. V. Miklós pápa, aki Frigyes és Aeneas Sylvius hatására nemrég még arra biztatta a magyarokat, hogy „maradjanak békében határaik között" és ne foglalkozzanak a törökökkel, most éppen ennek a helyzetnek bekövetkezésétől tartott legjobban. Hiszen Mohamed török szultán egyáltalában nem titkolta terveit, és a fejedelmi udvarokban hallhattak dicsekvő és elszánt kijelentéseiről, melyek szerint Konstantinápoly csak a kezdet, és végső célja egész Európa meghódítása.

Ezért küldte a pápa Kapisztránt a német birodalomba azzal a megbízatással, hogy egy keresztény, európai nemzetekből álló törökellenes ármádia toborzója legyen, ismert, nagyhatású szónoki képességeivel. Magyarországra pedig legátust küldött Castiglione bíboros személyében, a török elleni háború előkészítésére.

1454 őszén Frankfurtban létre is jött a német birodalom rendeinek gyűlése, ahol Kapisztrán, emlékezetes hajnali zsolozsmája után – különösen nagy hatással beszélt. A jelenlevő követek nagy hajlandóságot mutattak a török elleni hadjáratra. Segítséget ígértek Magyarországnak, de az események lassan peregtek Európában, míg a török annál gyorsabban reagált. A töröknek ugyanis – mint a magyarok ezt megtudták – már a frankfurti birodalmi gyűlésen is titkos megfigyelőik voltak, és ezután egy új török támadás kibontakozására lehetett elkészülni. Valójában mint a szerb despota, Brankovics azt már 1454. januárban tudta, a szultán Szerbia lerohanására készült, hogy befejezze a Balkán meghódítását. Ezután került volna sor Magyarországra.

Hunyadi a török készülődésének hírére azonnal Belgrádba sietett, amelyet ekkor még – nem esvén a szent korona birtokán kívül – magyarul Nándorfehérvárnak neveztek. Mohamed szultán, Brankovics értesülését igazolva, valóban végigdúlta egész Szerbiát, s a hirek szerint ötvenezer keresztény foglyot hurcolt rabszolgaságba. Osztrovicát elfoglalva, Szendrő ostromához fogott, ekkor azonban, bár az elővárosokat már bevette, Hunyadi közeledtének hírére visszavonult Bulgáriába. Csak egy 32 000 emberből álló hadsereget hagyott hátra. Ezt Hunyadi, aki 1454. szeptember 29-én kelt át a Dunán, Krusevácnál tönkreverte, és a sereg vezérét, Firuz béget is foglyul ejtette. Aztán előrenyomult Pirotig, és lerombolta, hogy ne lehessen alkalmas erődítmény a török számára, így ment vissza Nándorfehérvárra. Innét szólította fel most már egyenesen III. Frigyest, hogy valósítsa meg a pápa által szorgalmazott tervet, a keresztes hadjárat megindítását.

Az események hatása alatt egyre változó diplomácia útját jól mutatja Aeneas Sylviusnak Kapisztrán Jánoshoz intézett levele, melyet III. Frigyes oldala mellől írt, s melyben Hunyadiról is megemlékezik – ő, aki a magyar viszonyokat tárgyilagos kívülálló szemszögéből tekinti. Az egykori suttogó informátor, és IV. Eugénnel szemben Félix ellenpápa támogatója, most pedig Róma feltétlen híve és Siena püspöke így ír, miután Itália fejedelmeit török elleni magatartásukért leszólta:

„János besztercei gróf, aki most Magyarországot kormányozza, a törököknek egyetlen félelme és vallásuknak legerősebb kardja, az előző napokban a törököknek 32 ezernyi seregét Sendelorumnál leverte, a sereg vezérét, a legyőzött Firuz béget fogságba ejtette, nagy öldöklést vitt végbe, az ellenség földjeit egész Szófiáig tűzzel-vassal elpusztította. Mohamed pedig, a törökök császára, miután e vereségnek hírét vette, nagy seregét egyesítette, és már Bulgária közepén a síkságon táboroz, innen tartva szemmel Budát . . . azzal az eltökélt szándékkal, hogy a következő tavasszal Magyarország királyságát elpusztítja. Nincs benne kétségem, hogy az országot és a népet meghódítja. Ugyanettől félnek a magyarok is, hacsak a többi keresztények

meg nem segítik őket. Ezeket írta legutóbb az a János is (értsd: Hunyadi) a császár őfelségének." (Aeneas Silvius: Opera, Basel, 405. epist. 947 p.)

Mindazonáltal Frankfurtban nem volt ott Frigyes császár, csak Aeneas Sylvius képviselte. A magyar követek sem mentek el. Ehelyett 1454 decemberében Péterváradon gyűltek össze a magyar tanácsosok Hunyadi hívására, s itt kapták az értesítést, hogy Frankfurtban tízezer lovas és harminckétezer gyalogos kiállítását ígérték meg segítségül. Erre V. László király Budára országgyűlést hívott össze 1455. január 20-ra. Ennek az volt a célja, hogy előkészítse az újabb birodalmi gyűlést, Bécsújhelyen. Ez a magyar országgyűlés lelkesen csatlakozott a keresztes háború tervéhez.

Itt történik Hunyadi és Cillei kibékülése is (rövid időre), de a politikai helyzeten a császár vonatkozásában ez nem segít. Hiába fogadja V. László újra nagy szivélyességgel nagybátyját, Cilleit, ha Frigyes a Bécsújhelyre érkező régi intrikust még csak nem is engedi magához. Ez azonban nem azért történik, mintha Frigyes az intrikát vetné meg, csupán nem szereti a terveibe nem illő dolgokat. Ezzel el is éri, hogy a Cilleivel csak imént kibékült Hunyadi meg sem jelenik Bécsújhelyen, a birodalmi gyűlésen, mert nem akarja kitenni magát semmiféle esetleges megaláztatásnak. A magyar követséget Vitéz János vezeti, s itt találkoznak össze először Magyarország követei Kapisztrán Jánossal, itt hallják izzó szónoklatát és hívják meg országukba.

De itt került sor arra is, 1455 márciusában, hogy Vitéz Jánosnak alkalma nyílik szemtől szembe állva a császárral mintegy megmagyarázni neki, miért szükséges, igazságos és szent az a háború, melyet a török ellen kell indítani. Szókimondó bátorsággal, bár udvarias fordulatokkal, de nem tétovázik egyenesen kioktatni Frigyest arról, amit még nem látszik most sem egészen határozottan tudni, vagy átgondolni. Arról beszél, hogy a török nem csupán Magyarországot akarja elpusztítani, hanem egész Európát. Ezért méltányos, hogy a magyarok segítséget kapjanak a nyugati országoktól, hiszen a túlerővel szemben egyedül most már nem tudják többé megvédeni magukat, mint eddig.

Vitéz János világosan beszél, mikor hatalmas ívű, reneszánsz módra felépített orációjában, amely a retorika egyik művészi alkotása az újszellemű műveltséget birtokló Európában, ezekkel a szavakkal fordul Frigyeshez, ismertetve a törökök, a szultán céljait:

„Miután leigázta a keleti birodalmat (értsd: Konstantinápolyt) . . . célba vette a te római királyságod koronáit. Megszállta Európa vidékeit egészen a Duna határvonaláig, a már régóta ostromlott Magyarországnak elpusztítására készül, ezután pedig téged próbál majd lerohanni." Majd így folytatja: „Ez mind együttvéve sem tudja kielégíteni mohó falánkságát, vagy akár véget, akár csak határt is szabni törekvéseinek." S erre hivatkozva, így inti a császárt: „Ezért hát figyelj és ügyelj rá, mit követel magának e zabolátlan becsvágy, mit akar eme dühödt igyekvés, és mire képes ez a mérhetetlen hatalom . . . Hidd el bizton, ő nem csupán a kereszténység egy részének próbál ártani, hanem a katolikus vallást alapjaiban akarja megrendíteni . . . hogy . . . maroknyi istenfélő se maradjon ment ettől a zaklatástól . . . "

S ezek után hangsúlyozza a háború fontosságát, vagyis – ilyen körülmények között – a védekezés szükségszerű voltát: „Nem térhetünk ki tehát a hadviselés kényszere elől, ha borzadunk is tőle, tekintve, hogy erő nélkül aligha lesz biztonságban a keresztényi méltóság. Bizony, vagy a háború árát kell most megfizetnünk, vagy hanyagságunkért lakolnunk!"

Drámai jelenet ez, olyan színpadra való, amely nekünk, később élőknek, Mohács árnyékát vetíti előre egy évszázaddal korábbra. A látóhatár már most is csaknem olyan sötét.

Hogy Frigyes császár mit szólt mindehhez? Viselkedésének leírását nem hagyta ránk a kor, de további tétlenségéből, részben tehetetlen, de részben szándékos mozdulatlanságából sejthetjük, mennyire nem érezte ő drámainak ezt a pillanatot. S ha saját céljai és szempontjai szerint nézzük őt, azt is meg kell mondanunk, hogy a Habsburg-család számára végül is valóban nem jelentett drámát ez a pillanat. Legalábbis akkor nem, ha a drámába a tragikumot is beleérezzük. A tragikum Magyaror-

szágot érte – nem ekkor, de később, a török invázió, Mohács és ezek következménye: éppen a Habsburg-dinasztiának a bécsi kormányszervekkel párhuzamosan bekövetkező szupremáciájával. De a Habsburgoknak a török terjeszkedés nélkül sohasem sikerült volna hatalmukat Magyarországra kiterjeszteni, bármennyi családi szerződést kötöttek is még később – ezt a nemzeti ellenállás szelleme és ereje jól megmutatta. Frigyes, ha megsejthette volna a jövőt, Vitéz János drámai szavai nyomán csak saját családjának dicsőséges emelkedését láthatta volna, igaz, Európa keleti és délkeleti felének nyomorával együtt.

Ezek alapján azt a különbséget is figyelembe kell vennünk, az egymással szemben álló szemléletmódokban, melyek Vitéz Jánosnak befejezéshez közeledő orációjában, a magyarok európai kötelességteljesítéséről szóltak:

„Végül ha netán azt is várod, kitűnő császár – fordult Frigyes felé Nagyvárad püspöke –, hogy Magyarország részéről mit mondunk, előbb panaszát kellene feltárnunk, és csak azután szándékait . . . A magyarok mindenkor izzadsággal és vérrel borítva mindig maguk vetettek számot szorongatott helyzetükkel; soha ki nem tértek az olyan küzdelem elől, amelyet hazájukért és hitükért kellett megvívniok, hanem a veszedelem oroszlánrészét maguknak követelték és viselték is . . . Nem ismerünk egyetlen magyarországi lakost, legyen akármilyen korú és akármilyen erőnlétben, aki most megengedhetőnek tartaná, hogy ne szavazzon a hit üdvére . . . ”

Aztán rátért a külföldről várt segítség problémájára:

„Most már a tiéd, császár, amit Magyarországtól remélsz: fölajánlja a kért segítségnyújtást, másfelől kéri a fölajánlottat, mert ha még nem osztozik is a görögök sorsában, de már azonos gondok fojtogatják. Idegen jótéteménynek nem örvend még Magyarország, de immáron rászorul . . . Mert ha ez idáig ő részesített másokat a védelem jótéteményében, ha sebzett oldalával oltalmazta a többieket: itt az ideje, hogy hálából viszonozzátok néki . . . Minden bizonnyal erre késztet benneteket mind a szomszédsági kötelesség, mint a tevékeny serénység.”

S a humanista püspök mintha maga is látnokká válna hazája drámai pillanataiban, így kiált fel: „Mert ha ezután vereség következnék be, a gyalázatot az összes keresztényekkel együtt, de a balsorsot a magyarok egymagukban viselnék . . . És akkor méltatlanul vádolják majd a magyarok tehetetlenségét azok, akik most elutasítva futamodnak meg szenvedéseik elől!" (Boronkai Iván fordítása.)

Sajnos Vitéz János utalása arra, hogy lehetnek majd, akik „megfutamodnak", magukra hagyva a magyarokat, már egy hónap múlva valóra vált. Vitéz március 23-án mondott beszéde után másnap, március 24-én Rómában meghalt V. Miklós pápa. Ha a hírközlés gyorsabb lett volna azokban az időkben, a bécsújhelyi gyűlés feloszlása már másnap megtörténhetett volna. Így azonban még április 12-ig együtt maradtak, mert csak ekkor vették Rómából a gyászhírt. A birodalmi gyűlés erre pánikszerűen oszlott szét, nem tagadták meg ugyan a segítségnyújtást, sőt ígértek is mindent, de csak általánosságban és semmi kézzelfoghatót nem határozva tértek otthonaikba vissza a résztvevők. Az események irányulása megindult arrafelé, hogy a magyarok egyedül maradva vegyék fel a küzdelmet a törökkel, s ha vesztenek, rájuk háramoljék a vereség minden gyalázata. A császárra és más, európai fejedelmekre most már gondolni sem lehetett, sőt, úgy történt, hogy a török is, értesülve a sikertelen gyűlésről, mindinkább felbátorodott.

HUNYADI ÉS KAPISZTRÁN GYŐZELME

Magyarország körül tehát lassan lecsendesül a birodalmi gyűlések és pápai követségek keltette diplomáciai hangzavar. Egy ország, amely a pusztulás torkába került, nem érdekes többé. Még hódítási területnek sem, legalább ameddig a keleti veszély fenyeget. Frigyes császár is visszavonul az óvatos várakozás álláspontjára, hiszen természetének is ez a csendes, szívós, akció nélküli, de annál elszántabb magatartás felel meg. A magyar koronát továbbra is birtokában tartja és egykor kedvelt gyám-

fiával, egyben unokaöccsével, V. László magyar és cseh királlyal nincs többé jó viszonyban. Különösen Cillei Ulrikkal nincs, aki már megint László király körül tartózkodik, és mint elszánt cselszövő, ő is szíve mélyéből gyűlöli Frigyest. Egy háború tervén munkálkodik, hogy az ifjú Habsburg, V. László, aki egyébként szinte sohasem az országaiban, hanem Bécsben tartózkodik, támadja meg császári nagybátyját. Mindezt természetesen nem azért, mintha a magyar és szintén Frigyes-ellenes Hunyadi-párt felé közelednék. Ellenkezőleg: Hunyadit, a népszerűsége csúcsán álló törökverő hőst, és ráadásul a hatalmas nagybirtokok urát, akit Magyarország valóságos és tényleges urának tekint ő is, mint mindenki más – még mélyebben gyűlöli. A saját maga hatalmát szeretné megalapozni ez a jövevény, a számára idegen országban. Cillei a hazátlan cselszövő megtestesítője, hiszen Ausztriában is megvetik.

A történelem nagyzenekarának lármája azonban, összes kis mellékdallamaival, annyira lehalkul, annyira leszűkül a nagy színpadon, hogy – mint magányos szólóhangszerek – tisztán kiemelkednek azok a személyiségek, akik a nagy tömegek fölé magasodva, irányt szabnak magának a történelemnek is.

A keresztes háború marad az európai történelem nagy főtémája, csakhogy most már a magányosan szólók hordozzák. Az egyik ilyen nagy magányos az V. Miklós pápa helyébe lépő spanyol főpap, Alfonso Borgia, aki III. Callixtus néven foglalja el Szent Péter örökét. A bíborosok igaz, már a konkláve kezdetén megfogadják, hogy bárki legyen is, akit megválasztanak, annak első dolga a török elleni háború ügye lesz. III. Callixtus be is váltja ezt az ígéretet. Őt semmiféle formában nem környékezi meg a világi pompa és dísz kedvelése, semmiféle kísértést nem érez korának ébredő, reneszánsz világa iránt. Nem elégszik meg azzal, hogy elődje pompás asztali készleteit mind pénzzé teszi a keresztes háború céljára, de a könyvek díszítései sem hatják meg. Hosszú ideig ő az utolsó pápa, aki képes egy magasrendű idea szolgálatában saját környezetéből is száműzni „a világ hiúságait". A könyvtárat megkíméli ugyan, de azokat az arany és ezüst díszítéseket, melyekbe még V. Miklós foglaltatta bálvá-

nyozásig szeretett könyveit, könyörtelenül leszaggattatja, és a kereszt védelmében ugyancsak pénzzé téteti.

Szinte heroikus erőfeszítéssel próbálja meg az európai udvarokat a török elleni fegyverkezésre, Magyarország megsegítésére rábírni, de senki nem mozdul. Még Magyarországon sem. Az ország királya, V. László, most sem az országban tartózkodik, hanem Bécsben, kedves Cillei-nagybátyjával együtt. Ígér, fogadkozik, de nem intézkedik és ő maga sem mozdul. Nemcsak azért, mert Cillei még az ország pusztulása árán is meg szeretné akadályozni, hogy Hunyadi akarata megvalósuljon. A valóság az, hogy nem csupán Cilleit lehet vádolni a Hunyadi körül kialakult értetlenségért. A magyar főurak és köznemesek éppoly érzéketlennek mutatkoznak veszély idején ezekben a nehéz hónapokban, mint a külföldiek. A polgárságot csak azért nem lehet jobban elmarasztalni, mert az országnak még ekkor sincs erős, számottevő polgársága, és a szabad királyi városok szinte idegen testként ékelődnek, német hazájuktól már elszakadva, de a magyar légkörbe be nem olvadva, a magyar királyság testébe.

De van azért egy nagy különbség ekkor Magyarország és a külföld között. Itt él Hunyadi János. Ez a különleges hős és ez a különleges ember, aki szinte korának és országának minden terhét a vállán hordja. Már erősen idősödik, de energiája sem szellemiekben, sem testiekben nem lankad. Ám nemcsak ellenségei, de józanul gondolkodó, óvatos emberek is hajlamosak arra, hogy fejet hajtsanak ugyan a kiváló katona előtt, és ugyanakkor csóválják is fejüket. Hiszen ha éppen nem harcol, hanem terveket sző, olyan, mint egy álmodozó. Amint idősödik, egyre közvetlenebbül tör a céljára. De ez a cél olyan, mintha nem is a reális világ talajára illenék. Nem tágít attól az eszmétől, hogy a törököt ki kell űzni Európából. Azt erősítgeti egyre, hogy Magyarországot másképpen nem lehet tartósan megvédeni.

Tőle függetlenül, ugyanez az eszméje Callixtus pápának is, és még egy különös embernek, a pápai főinkvizítornak, annak a Kapisztrán Jánosnak, akit még V. Miklós küldött Európa északibb tájaira. Ennek a három magányos embernek, Callixtus pápának, Hunyadinak és Kapisztránnak közös eszméje van, és

eltérő modulációkkal ugyan, de közösek az álmodozásaik is. Ezért olyan magányosak. Munkatársaik, fejedelmi udvarok, társadalmi osztályok, nemzetek nem képesek őket követni.

Vagy mégis? Ha a fejedelmi udvarok, ha a nemesi társadalmak nem követik is – talán mégsem egészen egyedüliek ezek a magányosnak tűnő emberek? A nagy magányosokról olykor kiderül, hogy tömegeket bírnak megmozgatni, mert éppen ők azok, akik tudatra segítik a kor emberének – olykor a kor legalacsonyabb szintjére nyomott, szegény emberének vezér nélkül szunnyadó ösztöneit.

A későbbiek mutatják meg, hogy azok a magyar követek, akik a bécsújhelyi birodalmi gyűlésen találkoznak először Kapisztrán Jánossal, és meghívják az országba – többet tesznek ezzel, mintha csak a rendiséget képviselnék. Kapisztrán, a népmissziós ferences prédikátor, különben isköztudomásúan több, mint fejedelmi udvarok, országos rendek meghívottja – ő mindig a népek embere marad.

1455 májusában lépi át Magyarország határát, s ettől kezdve haláláig nem hagyja el az országot. Megtalálta azt a földet, ahol életét be kell fejeznie az égiek akarata szerint, ez szilárd meggyőződése. De ezenfelül ő még a vértanúság koronájában is reménykedik. Leghőbb óhajtása, hogy a kereszténység ellenségeivel szemben állva, Jézus Krisztus nevét oltalmazva halhasson meg, a mártírok példájára. Realista szemmel tekintve, ez is az „álmodozás" egy fajtája, bár lehetőségeit tekintve nem is olyan irreális, mint a törökök Európából való kiűzésének eszméje. A vértanúhalált sokkal gyorsabban és biztosabban el lehet érni, az elszántan előrenyomuló török seregek erői szívesen gondoskodnak erről. Az viszont szokatlan, hogy élő embert a halálvágy ilyen minden mértéken túl elragadjon. Ez csakis a keresztény hit tételeivel magyarázható meg, és azzal az üdvtörténettel, amelyet Jézus Krisztus megváltó kereszthalála hagyott örökbe a benne hivőknek. A hit szerint ugyanis minden más vértanúnak is szól az a meghívás, amelyet Jézus, a kereszten függve, a nem is érte, hanem a saját gonosztetteiért felfeszített, jobbjára állított latornak adott. A Biblia evangéliuma szerint ugyanis, míg a vele

együtt felfeszített közönséges gonosztevők egyike, még haldokolva is ugyanúgy szidalmazta Jézust, mint a kivégzését követelő nép, addig a „jobb lator" így szólt hozzá: „Jézus, emlékezzél meg rólam, amikor eljössz uralmaddal." S a haldokló Jézus így felelt a haldokló latornak: „Bizony mondom neked, ma velem leszel a paradicsomban." (Lukács, 23, 42–43.)

Jézus országába jutni közvetlenül, egyenesen, minden bűnért elégtételt adva a hősiesen vállalt halállal már itt a földön, elkerülve még a túlvilági büntetés, a „tisztítótűz"-nek nevezett állapot kínjait is – ez olyan eszme, hogy aki ebben hisz, az értelmesnek látja a halált. Hiszen a halált a nem hivő sem kerülheti el. De a hivő számára nagy a különbség: letörölt bűnökkel, vagy bűnökben meghalni. Kapisztrán önmagának is csak azt kívánja, amit minden embernek, amikor prédikál: az üdvösséget, a kárhozat elkerülését. A mártíromság mindennél több: a szeretetből való halál vállalása. Legyen bár az ilyen hit szigorú, kemény, sőt látszólag rideg és elöregedett is, ez a rossz csuhában, fatalpú szandálban bolyongó franciskánus – olyan lírai, olyan tiszta és romlatlan magvat rejt, akár egy érintetlen leánylélek. A hivők közül is csak a misztikára hajlók tartoznak ebbe a különös csoportba. Magától értetődő, hogy nem mindenkinek rokonszenves ez a típus, vannak – és nem kevesen –, akik számára egyenesen taszító. Viszont akik a vonzásába kerülnek, azok mindnyájan úgy vallanak, hogy itt nem ember vonz embert, hanem az ég vonja maga felé a földit. Ebben a különösen durva, fegyverzajtól hangos, vérrel áztatott korban, amikor a halál a maga legsötétebb arcával mered az emberekre, jöhetnek órák, mikor az egyetlen menekvés már nem a halál kerülése, hanem kinekkinek a hite szerinti legméltóbb halál kiválasztása.

A kardcsapásokat osztó, öldöklő Hunyadi János lelkének benső burkában is ott rejtőzik ez a lírai mag. Mindegy, hogy ő nem pap, hanem katona módján kíván a halál elé menni, de ugyanaz a Jézus nevéért – a kereszténységért – vállalt hit és vágyakozás élteti. Ebben a legmélyebb benső vonatkozásban talál egymásra Magyarországon Kapisztrán és Hunyadi János, hogy a hit védelmében és a mindhalálig való kitartásban, saját

üdvösségük érdekében is, országoknak és népeknek – hitük szerint – üdvét, mint legszebb feladatot, nem elbújva, hanem elébe állva a veszedelemnek – megvédjék.

Az események gyorsan peregnek. Az országba érkező Kapisztránt főemberek és közrendűek – mint az másutt is lenni szokott – százfelé hívják, kapacitálják. A Zala megyei Lendvánál az országhatárt átlépő Kapisztránt az esztergomi érsek, Szécsi Dénes már egyenesen arra kéri, hogy a magyar országgyűlésen jelenjék meg. Ennek tervezett székhelyét Esztergomból Győrbe teszik át, és a franciskánus testvér ott két rendtársa kíséretében meg is jelenik. Egyik társa Giovanni da Tagliacozzo az, aki később részletesen leírta Kapisztrán magyarországi tartózkodásának egyes részleteit, amelyeknek szemtanúja volt.

„Mindenki úgy fogadta, mint Krisztus egyik apostolát" – írja e megérkezésről Tagliacozzo, majd így folytatja: – „Ő, aki az ünnepeltetést megvetette, gyakran megváltoztatta utazási tervét... nem tartotta be a kitűzött órát, hogy a reá várakozó sokaságot... elkerülje... De hiába!... Alig lépett ugyanis az országba, eléje jött az egyházi ruhába öltözött papság, a bíboros (Szécsi Dénes esztergomi érsek), az érsekek, püspökök, apátok... ereklyékkel, sőt, némely helyen az oltáriszentséggel, mindkét nembeli nép sok világító szövétneket, égő gyertyákat, lobogókat, fagallyakat tartván kezükben, a harangok ünnepélyes zúgása mellett... A mágnások, az ország zászlósai, a nemesek és aköznép egyaránt lelkesedtek érte és szeretettel vették körül, s oly nagy tömeg gyűlt egybe, hogy csak a szabad mezőn és a legnagyobb teremben fogadhatta őket." (Johannes de Tagliacozzo: Victoriae mirabilis, 6–8.)

Kapisztrán első feladata tulajdonképpen az ország belső békéjének rendbehozása volt, amennyire ez egyáltalán lehetséges, hiszen hadi vállalkozásba sem lehetett addig kezdeni, amíg ingerült hangulat uralkodik a király és pártja ellen. Az idő sürgetett, gyökeres orvoslásról nem lehetett szó, de átmeneti békéről igen.

Kapisztrán és Hunyadi mélyről jövő, eszmei egyetértése nélkül azonban még az átmeneti békét sem sikerült volna megte-

remteni. Nagy egyéniség varázsereje kellett ahhoz, hogy a Garai–Cillei-párt közeledjék Hunyadihoz. Sőt, a kormányzó ifjabbik, Mátyás nevű fia el is jegyezte a kis Cillei Erzsébetet, míg Hunyadi László Garai nádor leányával váltott jegyet.

Ugyanakkor azonban az is megfigyelhető, hogy a két nagy egyéniség, Hunyadi és Kapisztrán nemcsak elszántságban, hősi hajlandóságban hasonlított egymásra, hanem – nem találunk rá más szót – rokon módon irreálisak voltak és bizonyos tekintetben naiv elképzeléseket próbáltak megvalósítani. De az események sodrának és a történések kanyargásának éppen az lett később az elképesztő tanulsága, hogy nemcsak a józan ész jutott szóhoz. A józan ész ugyanis sohasem lelkesedik, mindig mérlegel, lendületet nem képes adni. A jelen esetben viszont az irreális elképzelés csak éppen annyira érvényesült, hogy a lelkesedésnek lendületet adjon, a gyakorlatban nem került arra sor, hogy bajt okozzon – bár nemegyszer forgott fenn ez a veszély.

Kapisztrán és Hunyadi nem kevesebbet tervezett, mint azt, hogy – miután a külföld semmiféle segítséget nem adott – mégis három hónap alatt kiűzi a törököt Európából. Hunyadi hiszi, hogy a tárgyaláson, ahol az agg Brankovics, a szerb despota is megjelent, tízezer fegyverest szerelhet fel. Sőt, arról is meg van győződve, hogy egyúttal a palesztinai Szentföldet is felszabadítja a török uralom alól. V. László király nevében húszezer, Brankovics nevében megint csak tízezer embert remél. Változatlanul reméli azt is, hogy a pápa is tud húszezer fegyverest küldeni, V. Alfonz nápolyi király (aki már előbb is irreális trónjelölt volt!) tízezret, az itáliai államok is tízezret, a sokat ígérgető Jó Fülöp burgundi herceg is ide számítható húszezer emberrel, s így nagy hadsereget lehet összegyűjteni.

Azért annyira realista maradt Hunyadi, hogy Frigyes császárra nem számít. Így is kiderül ez év, 1455 őszén, mikor a török Oláhországot kezdi fenyegetni, hogy senki nem segít. Hunyadi egymagában kell, hogy induljon Havaselve ellen. De ez a hír – Hunyadi megindulása – akkora hatással van a törökre, hogy Raguza városának ostromát azonnal beszünteti.

Közben a pápa folytatja Európában a keresztes hadra való felhívást, katonaállítás, vagy legalább pénzadományokra való felszólítás formájában. De a német papság még a keresztes hadjárat céljára szánt egyházi tized fizetését is megtagadja. VII. Károly francia király pedig odáig megy, hogy eleinte a tized fizetésére való felhívás kihirdetését is akadályozza. V. Alfonz nápolyi király is ezt teszi. Frigyes császár és V. László mindent ígér, de semmit nem teljesít. Callixtus pápa úgy felháborodik magatartásukon, hogy kiközösítéssel fenyegeti meg őket.

Ekkor egy tüzes lelkű legátust, Carvajal bíborost küldi Magyarországra, aki abban hasonlít Kapisztránra, hogy őt is a vértanúság vágya lelkesíti. De amit a pápa nem ér el Európa többi országában, azt Carvajal sem éri el Magyarországon. Ugyanazok a magyar rendek, akik oly lelkesedéssel fogadták Kapisztránt, a keresztes háború ügyében nem mozdulnak. Természetesen a király, V. László magatartása sem éppen serkentő, hiszen az ügyben először 1455 novemberére hirdet Budára országgyűlést, de ő maga Bécsben marad. Alattvalói már ismerik, tehát ők sem gyülekeznek. Sőt, most ők váratják a királyt, aki 1456. február 6-án mégiscsak megérkezik Budára, de a kevés résztvevő miatt csak áprilisban lehet megnyitni az országgyűlést.

Közben azért fontos dolgok is történnek: Carvajal ünnepélyes aktussal hirdeti meg a keresztes hadjáratot a budai Nagyboldogasszony-templomban, ahol Kapisztránnak mellére tűzi a keresztet. Ettől kezdve szerte jár az országban és szónoklataival gyűjti a résztvevőket a keresztes háborúba. Először nehézkes a dolog: a tolmács rosszul fordít és az emberek nem értik. De aztán kibontakozik az értelem, a cél, és a lelkesedés óriásivá dagad. Ez viszont már más, mint az ünnepélyes öröm, mikor gazdagok és szegények, nemesek és közrendűek fogadták. Mikor a hadba szólít a kereszténység védelmében, nem a gazdagok, nem a nemesek és nem a vagyonosok azok – néhány kivétellel –, akik hallgatnak rá. Azok gyűlnek köréje, akiknek nincs semmijük. Mondhatnánk úgy is: akiknek a lelkükön kívül nincs vesztenivalójuk. Kézművesek, parasztok, sőt koldusok tolon-

ganak, hogy felvegyék a kereszt jelét, meg diákok: a fiatalok, akikben még él az ifjúság lelkesedése.

Ez még nem az a had, amely nemsokára harcba indul, mert Kapisztrán elköveti azt a gyakorlati életben való tájékozatlanságáról tanúskodó hibát, hogy a jelentkezőket nem tartja mindjárt együtt, hanem hazaengedi, hogy hívó szavára majd táborba szálljanak. Nem maradtak pontos adatok arról, hol, mikor, merre járt az országban, de bizonyos, hogy mikor fegyverre kellett kelni, nem ugyanazok gyűltek össze, akik először lelkesedtek, és természetesen sokkal kevesebben. A kép azonban nem változott: továbbra is csak a szegények jöttek, a birtokosok, a polgárok, a nagyurak otthon maradtak.

Pedig közben híre érkezett, hogy a szultán nem várja meg a támadást. II. Mohamed maga indult meg, s úgy hírlett, hogy elsőnek Nándorfehérvárt akarja elfoglalni, amellyel apja még hiába próbálkozott, s utána az egész magyar királyság meghódítására készül. „Nemsokára Budán fogok ebédelni" – hangoztatta a szultán. S a reális viszonyok ismeretében ez egyáltalában nem látszott valószínűtlennek. Hiszen egy jól felszerelt, harcban edzett, óriási tömegű hadsereg közelgett. Vele szemben pedig Kapisztrán „keresztesei" álltak: nagy részük harcot soha nem látott diák, kézműves, paraszt. Fegyverük kasza, dorong. Még ha hozzászámítjuk ezekhez Hunyadi jobban felszerelt seregét, a létszám akkor is reménytelenül kevés. A nándorfehérvári találkozón, mint később kiderült, hatvanezer keresztény állt szemben százötvenezer törökkel.

Hunyadi János 1456. június közepén Szegedről indult meg Nándorfehérvár felé, az Alföldön összetoborzott seregével. A főurak közül csak Kanizsai László, Rozgonyi Rajnald és Korógyi János, a macsói bán tartottak vele seregükkel, a nemesek színe-java otthon maradt. De beszámítva a közrendűeket is, az összegyűlt had legnagyobb része magyarokból állt. Fontos megemlíteni azonban, hogy ha kis számban is, de képviseltette magát valamennyire a külföld is. Elsősorban néhány száz lengyel jött el, Nagy Lajos és Hedvig egykori országából. Ezenkívül diákok egy csapata Regensburgból, akik a németeket képvi-

selték, és természetesen – már csak lakóhelyük közelsége miatt is – a horvátok, sőt, menekült görög polgárok is összegyűltek, ez utóbbiak hajókon érkeztek. A horvátok mint katolikusok, a görögök pedig mint a keleti egyház tagjai, egyképpen elszánt ellenségei voltak a hitüket irtó, mohamedán töröknek, mely szülőföldjüket már részben elfoglalta, részben fenyegette.

Nándorfehérvár maga 1427 óta, mint erősség, Lazarevics szerb fejedelem és még Zsigmond egyezsége alapján már nemcsak mint szerb hűbéres föld tartozott a magyar királyság főhatósága alá, hanem a harminc éve megkötött szerződés értelmében magyar területté vált. Kapitánya is magyar, Szilágyi Mihály, Hunyadinak sógora – feleségének fivére – volt. Az igazsághoz tartozik, hogy még az optimista tervezésre hajlamos Hunyadi sem hitt abban, hogy a jelen körülmények között, a vártnál sokkal kevesebb hadi létszámmal, a vár bevételét meg tudja akadályozni. Nem hitte ezt természetesen Szilágyi Mihály sem. Sőt, mint a rendtárs Tagliacozzo feljegyzései mutatják, ekkor, a döntő találkozás előtt néhány nappal, Kapisztránon is a csüggedés, a balsejtelem jelei mutatkoztak. Mert ekkor jött rá, milyen nagy hiba volt tőle, hogy az első lelkesedés hevében jelentkező harcosokat ideiglenesen hazaengedte – most már szó sem lehetett arról, hogy ugyanannyit még egyszer összegyűjtsön. Most is megtartotta tüzes szónoklatait, de az idő már kevés volt, nem tudott elég nagy területet újra bejárni. Ezenfelül Hunyadi is sürgette, hogy hagyja már abba a prédikálást és siessen Nándorfehérvárra, mert a török nagyon közeledik.

A modern ember szinte hajlamos lenne meggyanúsítani a nándorfehéri győzelemről szóló forrásokat, ha maga a történeti tény nem állna világosan. A győzelem kivívása azonban semmiképpen nem „a józan ész" szabályai szerint történt. Ezzel maguk a kortársak is tisztában voltak, ezért már kezdettől nem a fegyverek erejének, hanem isteni csodának hirdették és tekintették ezt az eseményt. Ma, amikor a vallásos világnézet már háttérbe szorult, a csodás eseményekben nem hivők valami „tömegpszichózisra" gondolhatnak, mely a materiális tényezőkkel kiszámíthatatlan ellentétben diadalmaskodott.

Kapisztránról azt írja említett rendtársa, hogy útközben, Péterváradon, misemondás után váratlanul visszanyerte teljes bizakodó képességét, s ettől kezdve bizonyos volt a győzelemben. Valami benső biztatást kapott, és a történelemben ezt az egész esetet tulajdonképpen csak a Franciaországban, Szent Johanna vezérlete alatt kis létszámmal győző sereg fegyvertényeivel hasoníthatjuk össze. Johanna alig harminc évvel korábban győzött, lelket öntve a tehetetlen királyba és a csüggedt hadseregbe, az angolok ellenében. Most itt, Kapisztrán Szent Jánoson volt a sor, hogy lelket öntsön azokba, akik kilátástalannak tartották a vállalkozást.

Nándorfehérvárra megérkezve azonban mindjárt olyan jel is mutatkozott, amely egyesekben kétségeket ébreszthetett Kapisztrán kellő megfontoltságát illetően. Ekkor már ugyanis Szilágyi várkapitány figyelmeztette, hogy biztos értesülései szerint a török hajóhad bármikor megjelenhet a Dunán. Kapisztrán azonban nem hallgatott rá, és hogy mindenáron találkozzék Hunyadi Jánossal, aki még nem érkezett meg, néhány hívével egy dunai hajón a besztercei gróf elé akart indulni. Szándékát nem a rábeszélés, hanem a hirtelen kitört vihar hiúsította meg. Mikor a hatalmas szél, villámlás, esőfüggöny eloszlott, egyszerre kiderült az ég. De ez a derült ég egyben teljes fenyegető pompájában világította meg a Dunán az idő közben megjelent török hajóhad felvonulását is. Ha nem tör ki az égiháború, Kapisztrán a kezdet kezdetén a török kezébe kerül.

A török szultán, mint említettük, mintegy 150 000 főnyi sereggel vonult fel. Ehhez járult 200 hajóból álló vízi ereje, 300 ágyúból álló erős tüzérsége, amelyet különben egy renegát keresztény szervezett meg. Ágyúit nagyrészt az elfoglalt Konstantinápoly templomainak harangjaiból öntette II. Mohamed Üszkübben. Pompázatos és egyben fenyegető felvonulást tartott a Dunán és a szárazföldön, a várbeliek szeme láttára, megfélemlítésül. A vele levő tábori zenészek hatalmas, fülsiketítő lármát csaptak.

Mikor bizonyossá vált az ellenség elhelyezkedéséből, hogy a török elsőnek csakugyan Nándorfehérvár elfoglalását tervezi,

Kapisztrán mégiscsak elindult Hunyadihoz, hogy most már a tapasztalt és megfigyelt dolgokról értesítse. A várban hátrahagyott szerzetes- és más paptársainak meghagyta, hogy készüljenek a vértanúhalálra. Egyben szigorúan megtiltotta nekik, hogy a csatába ténylegesen beavatkozzanak, emberek megölését elősegítve. A papok fegyvere csak az imádság lehet, mondotta. De hozzátette: „A laikus testvéreknek nem adok parancsot, sem utasítást, tegyenek úgy, amint Isten sugalmazza nekik." (Tagliacozzo, 23–24.)

Hunyadit megtalálta Péterváradon, s vele együtt tért vissza. De ez a visszatérés már csak az első ütközet megvívása, a várat körülvevő török hajóhad áttörése árán volt lehetséges. Mindez eléggé reménytelennek látszott: Hunyadi csak kevés szárazföldi sereggel rendelkezett, hajói nem voltak. Ezeket csak most, hevenyészve kellett összeszednie. Kapisztránt pedig Szalánkeménbe küldte, hogy gyűjtsön még segítséget. Kapisztrán mindent megtett a magyar főpapok megmozgatására is, de még a legközelebbi egyházmegye, a kalocsai érsekség feje sem segített. Hunyadi közben összeszedett 200 kis hajót, és ezeknek harcosaihoz a visszatérő Kapisztrán intézett lelkes beszédet. Beszédeinek lényege mindig ugyanaz volt: bízzanak a győzelemben, akkor Isten megsegíti őket. De ha meg kellene halniuk, nyugodtan fogadják ezt is, csak az a fontos, hogy töredelmesen bánják meg bűneiket, s akkor egyenesen az égi hazába jutnak.

A mai ember számára szinte elképzelhetetlen ez a bíztatás. De abban a korban, mikor a szegény nép mindennapjai is át voltak hatva a túlvilági hittel – és szembe kerültek a török rabszolgaság életnyomorító jövőjével – az embereket összekovácsolta a közös ellenség elleni elkeseredés és a magasztos halál eszménye. Megint párhuzamot vonhatunk itt Szent Johanna francia és Kapisztrán magyar serege között. Johanna is, mint most János, a csata előtt szigorú lelki tisztaságot követelt a katonáktól. El kellett távolítaniuk – a különben rendes szokás szerint – a hadsereget kísérő nőket, és maguk között a legkisebb kihágást sem tűrték meg. Tolvajlásról szó sem eshetett, pedig az összegyűjtött szegények, koldusok ugyancsak szűkölködtek. Ha tetszik,

azt is nevezhetjük „pszichózis"-nak, hogy Kapisztránnak és ferences társainak szelleme, vagy egyszerűen a keresztény hit ismert parancsai, amelyek most hirtelen élővé váltak, nem engedték meg sem a testi, sem a lelki tisztátalanságot. Mint a források beszámolnak, egy „ügyeskedőt", aki árdrágítással akart a katonáknak halszállítmányt eladni, üzletelésre használva ki a válságos helyzetet, a kitört felháborodás miatt csaknem a vízbe fojtottak. Élelemkészletét a Dunába hányták, őt magát pedig csak a közbelépő papok mentették meg a haláltól.

Talán csak az, aki volt már hasonló módon fellelkesült néptömeg között, értheti meg, miként jöhetett létre ilyen érzés- és gondolati egység. A török félelemkeltést szándékozó lármájára feleletül Kapisztrán meghagyta a katonáknak, hogy a harcba indulva, mindig Jézus nevét kiáltsák.

Az első „józan ész" ellenére történő esemény az volt, hogy Hunyadi János, megérkezve a maga hirtelen összeszedett, rosszul felszerelt kis vízi alkotmányaival, amelyeket a túlerőben levő törökök harsány hahotával pillantottak meg, áttörte az erős védelmi vonalat. A kitűnő magyar hadvezér, katonái jó felállításával, ügyesen meg tudta akadályozni, hogy a szárazföldről a törökök segítséget nyújtsanak vízi járműveiknek.

Szemtanúk elbeszélése szerint Hunyadi, aki nemcsak a hadműveletek megszerkesztésében, hanem a személyes bátorságban is az első volt, most sem késlekedett. Mikor a magyar hajók áttörték a török gályákat összefogó láncot, Hunyadi elsőként szökkent fel egy török hajóra, s kivont karddal, mint egy oroszlán küzdött, sorra levágva, vagy a vízbe taszítva az ellenség katonáit. Nyomában természetesen saját, hasonló bátorságú emberei ütötték-vágták a törököt, akiknek hadrendje megzavarodott, s betetőzésül a hátukban hirtelen feltűnt a várbeliek negyven hajója is, két tűz közé fogva a szultán vízi haderejét. Az ellenségnek itt pusztulnia kellett. Kapisztrán a parton állott, magasra tartotta a keresztet, és Jézus nevét kiáltozva, égre emelt szemekkel imádkozott. A várbeliek is imádkoztak, hiszen tudták, ha győznek is, ez csak a nyitány, ezután rájuk kerül a sor.

De most már semmi sem akadályozta, hogy Hunyadi János a maga pihent seregével bevonuljon a várba, elszállíttassa a betegeket, a gyengéket, és kellő élelemmel lássa el az ott maradókat. Kapisztrán vele volt. Hunyadi szánalmasnak találta a várat, amint belülről megszemlélte, Kapisztránnak kellett most őt is lelkesíteni. Mert a hős katonát nem vakította el a kezdeti győzelem, tudta, hogy a túlerővel szemben minden emberi számítás tehetetlen. Itt valóban csak az isteni segítségben bízók remény-kedhetnek. Hunyadi mindenesetre kiadta a parancsot, hogy a falakat, amelyeket már erősen megrongáltak a törökök ágyúi, amennyire csak lehetséges, ki kell javítani.

Még csak ezután egészült ki a védekezők serege. Tagliacozzo szerint eddig a várvédők 27 ezren voltak, s mind magyarok. Ezután hatvanezerre gyarapodott a sereg, s ezeknek az újaknak is a nagyobb része magyar volt.

Ekkor, 1456 júliusában, a forráshelyek még arra is utalnak, milyen átalakulás mehetett végbe Kapisztránnak, a szigorú főinkvizítornak lelkében. Ő, aki Magyarországon is először az eretnekveszélyt vizsgálta, a római egyháztól elszakadók, vagy hozzá nem térők tetteit és gondolatait, most itt, Nándorfehérvárnál, a nagy csata előtt néhány nappal, és csak néhány hónappal a saját halála előtt, így szólt keresztes vitézeihez: „Akik bennünket a törökök ellen segíteni akarnak, azok a mi barátaink. Most a török ellen, a török ellen kell harcolni!"

Nem azt jelentette ez természetesen, hogy feladta eddigi elveit, a katolikus egyház egyedül érvényesnek hitt tanításait, de szembeállva a mindent elpusztítani akaró török erőszakkal, éppen az erőszak hatása alatt látta értékesnek a türelem erényét, amely mindazokra kiterjedhet, akik ha másként gondolkodnak is, nem akarnak a katolikusoknak ártani. Hiszen a török nemcsak a katolikusokat pusztítja, hanem minden más vallásút is, aki nem mohamedán.

S következik most az újabb „józan ész elleni" történet: a török túlerő nem tudja elfoglalni a várat. Egy heti ágyúzás után a szultán július 21-én rendeli el a döntő rohamot. Minden előny a török oldalán áll. Annyian vannak, hogy nem is kell valameny-

nyinck egyszerre harcolnia: időről időre új és új pihent seregek rohanják meg az elszántan, de már-már kétségbeesve védekezőket, akik mindig, mindvégig ugyanazok. A külső várat a török gyorsan elfoglalja, és csakhamar a belső várba vezető hídon, amelyet nem tudtak felvonni, folyik tovább az öldöklő harc. Mindkét fél tudta, hogy a híd birtoklása a döntő. Ha a török elfoglalja a hidat, benyomul rajta a belső várba. Egyik török már a lófarkas zászlót készül kitűzni, mikor a Vas megyei nemes, Dugovics Titusz, birkózni kezd vele. S mikor látja, hogy másképpen nem boldogulhat, magával együtt lerántja a várfokról a mélységbe.

Egyes források még arról is beszélnek, hogy Dugovics, mielőtt a törököt lerántotta volna magával az öngyilkos halálba, a közelben álló és a katonákat buzdító Kapisztránt megkérdezte, mi fog történni a lelkével, ha azzal együtt meghal, akit leránt. Mire Kapisztrán azt felelte, hogy minden bizonnyal üdvözülni fog. S erre a megnyugtatásra vállalta az önkéntes halált.

A modern ember, a maga racionalizmusával, hajlamos lenne kétségbe vonni ezt a kérdés-felelet jelenetet egy olyan akció közben, amely nemigen tűrhetett halasztást. Bizonyos is, hogy a csodaváró ferencesek feljegyzéseiben, mai szemmel találhatunk túlzásokat, az eseményeknek mindenképpen túlvilági hátterét adó igyekezetük folytán. Ilyen az a meggyőződésük például, hogy a küzdelem alatt a levegőben angyalok jelentek meg, támogatva a küzdő keresztényeket, és a török túlerő ezek elől hátrált meg. De Dugovics Titusz esetét mi másképpen szemléljük. Nagyon is emberi ez a jelenet, mely rávilágít az akkori, a vallásossággal, a túlvilági élet problémáival teljesen áthatott ember kétségeire. Hiszen a katolikus vallás mindenkor súlyos bűnnek hirdette az öngyilkosságot. Nem mond ellent a realitásoknak, hogy Kapisztrán hallótávolságban volt, hiszen más leírásokból is tudjuk, hogy nem tágított a legveszélyesebb helyekről. S végül a kor túlvilági dimenziókban gondolkodó és érző, akár legegyszerűbb embere végső aggályának sem mond ellent az a kérdés: mi történik lelkével a halála után? Mint ahogy a hősi cselekedethez a lendületet a boldogabb jövőt remélő túlvilági

háttér adta. A keresztes háborúk folyamán általában sokszor, de ekkor és itt, Kapisztrán környezetében feltétlenül.

Maga a hősi tett azonban, bármilyen önfeláldozó volt is, a törökök előrenyomulását nem hátráltatta. Minden vitézség ellenére megnyilvánult a pihenten érkező, új török harcosok túlereje. Jellemző a helyzet reménytelenségére, hogy még a legvitézebb küzdők közé tartozó várkapitány, Szilágyi Mihály is arra a belátásra jutott: katonáival a hátsó kapun át el kell hagynia a várat. Már készült is rá, hajókra szállíttatta az értéktárgyakat, kincseket. Az őrök is otthagyták már őrhelyeiket, és a pillanat olyan kétségbeesett tetteket is szült, hogy a Dunához menekülő katonák közül sokan, az egyenlőtlen küzdelemben teljesen kifáradva, minden ellenállóképességüket elvesztették. Aki nem tudott elég gyorsan a kapun kijutni, a vár ablakaiból vetette magát a Dunába.

Ez volt az a perc, amikor Hunyadi Jánost is elhagyta minden reménye. Ezt mondta Kapisztránnak: „A vár már elveszett. A török elfoglalta, mint ahogy én mindig is mondtam." (Tagliacozzo 73. Acta Sanctorum, Oct. X. 382. Kapisztrán levele a pápához: 1456. júl. 2.; Wadding: Annales Minorum, XII. 371.)

Kapisztrán maradt az egyetlen, aki ekkor is azt mondja, még nincs veszve minden. S szavára Hunyadiba is visszatért még az életerő: Kapisztránt megbízta, hogy a váron kívüli táborból új kereszteseket hozzon, addig ő minden erejével kitart. Kapisztrán sietett és csakhamar megjelent az új keresztesekkel. Erre Szilágyi Mihály és katonái is visszatértek szégyenkezve, és újra beleavatkoztak a küzdelembe.

Ekkor áll be a döntő fordulat. Tulajdonképpen az okozza, hogy a védők lőszerkészlete teljesen kimerült. Már nem tudtak mivel védekezni az egymás hegyén-hátán nyomuló új és új török áradattal szemben, mikor hirtelen kénbe mártott gyúlékony anyagokat, rőzsét, venyigét kezdenek dobálni a sáncokban és bástyaromokon hemzsegő Mohamed-hivőkre. A törökök bő, és a tűzre érzékeny anyagokból szabott ruhája azonnal lobot vet. Futótűz terjed mindenütt a dühös támadók között, eleven fáklyákká, ordító menekülőkké változtatva egy pillanat

alatt az előbb még irgalmat nem ismerő, vad martalócokat. Akik még nem értek a lángtengerbe, ijedten hőkölnek vissza, akik már benne vannak, vadul törtetnek visszafelé, ha tudnak, tovább terjesztve a tüzet, vagy fennakadva azon a hídon, amelyet az imént még oly nagyon igyekeztek elfoglalni. Ott aztán a sáncárokba lehullva most porrá égnek. A hatás irtózatos erővel sújt a törökökre, akik fejvesztetten menekülnek. Futásuk látványa pedig újító erő a keresztényeknek. Amelyik nem fut elég gyorsan, a keresztesek fegyverei intézik el. Amelyik fut, nem tudja, mit válasszon: a lángtengert-e, vagy a várfalakról való öngyilkos leugrást. A legtöbben ezt választják, nem is öngyilkossági szándékból, de a hirtelen előtörő tűztől megrémülve.

Az egész éjszakán folyó küzdelem ezzel hajnal hasadtára véget ért. De még most sem egészen. Több várostrom már nem következett ugyan, és a várkapitány szigorúan megparancsolta vitézeinek, hogy ki ne merészkedjenek a falak közül, nehogy ezzel egy újabb és most már elsöprő támadást vonjanak magukra. Hiszen a várból kivert had csak egy kis része volt a hatalmas, ellenséges tábornak.

De az a tiltó rendelkezéseket megszegő könnyelműség, amely rendes körülmények között a legsúlyosabb következményekkel járhat, ebben az estben, mint döntő fordulatoknál már nemegyszer, a végső győzelmet hozta. Pedig most Kapisztrán mutatkozott megfontoltnak. Mikor észrevette, hogy a keresztesek kiszökdösnek a várból, és megtámadják a török előőrsöt, azonnal vissza akarta parancsolni őket. De most már a győzelemtől megittasultak az ő szavára sem hallgattak. Erre, hogy hatásosabb legyen, néhány közeli hivével csónakba ült, és a Száva jobb partjára csoportosított keresztény haderőket jobban megközelítve próbálta a vakmerőket visszaterelni. Helyette azonban az történt, hogy a csónakból kiszállva, a Száva-parton eddig tétlenül álló keresztes erők arra kérték, engedje őket harcba. Ekkor már nem állt ellen, kiadta a végső küzdelemre szóló parancsot. Botját, amelyre Jézus neve volt vésve, a magasba emelte, és a leírások szerint ezt kiáltotta: „Rohanjátok meg a kereszt ellenségeit, ne féljetek azoktól, akik a testet meg-

ölik, a lelket pedig nem képesek megölni!" (Hermann: Cap. triumph. 564.)

Amennyire meglepi Szilágyi Mihályt, a vár kapitányát a hirtelen beálló fordulat, mikor a katonák lecsillapítására indult Kapisztránt a keresztesek élén egyenesen a török seregek felé látja száguldani, éppen úgy meglepődnek és meg is rémülnek a szultán hadai. Miközben Szilágyi a vár fokáról kiáltozza Kapisztránnak, hogy azonnal jöjjenek vissza, mert mind meg fognak halni, addig a törökök a nem várt és elszánt támadóktól megijedve, futásnak erednek, és zavarodottságukban fedezetlenül hagyják híres tüzérségüket, a Konstantinápoly harangjaiból öntött ágyútelepet. A keresztesek egymás után foglalják el a három csoportban felállított ágyúkat, s ezzel az ellenséges nehéztüzérség, a török legfőbb fegyverzete a kezükre jut.

Mohamed szultánt, aki megdöbbenve szemléli a jelenetet, ekkor elönti a düh. Testőreit, a híres janicsárokat összeszedve, maga vezeti őket a keresztesek ellen. S ezek, kis létszámukkal bizonyára elvesznének, ha Hunyadi János, a várból kitörve, a segítségükre nem siet katonaságával. Hunyadi, a csaták nagyszerű hőse pokoli meglepetést szerez a szultánnak: elfoglalt, saját ágyúit szegezi az ellenségnek, melyet végigsöpörnek a lövedékek. Most már az ostromgépek is a magyarok kezén vannak. Mohamed tombol, és kétszer indít új támadást, hogy tüzérségét visszaszerezze, de hiába. A keresztesek, a magyarok az életükért, s ha nem magukért, egymásért verekednek. Hunyadi maga a közelharcban is kiválik. Az öreg hadvezér, környezetének bámulatától kísérve, osztogatja a kemény kardcsapásokat. Ott van mellette az a három magyar zászlósúr is, aki eljött a törökkel szembenézni: Kanizsai László, Rozgonyi Rajnald és Korógyi János, de ott küzd a várnak imént megrémült kapitánya, Szilágyi Mihály is. Nincs most már szó félelemről, aggódásról, mérlegelésről. De ahol ilyen viadal folyik, ott a józan ráció is háttérbe szorul, mint annyiszor már, e különös nándorfehérvári küzdelem alkalmával.

Kapisztrán is elöl rohan, a legnagyobb tűzbe. Nem azért, mintha fegyvert akarna fogni, s pap létére öldökölni. De minden

idegszála megfeszül a vértanúság vágyában, egyúttal a győzelem kivívásának forró kívánságában is. Ez az olasz anyától és ismeretlen német, vagy talán francia apától született ferences szerzetes, aki csak néhány hónapja lépett először magyar földre, életének hetvenedik esztendejében, most itt, agg korában valóságos eleven védőszentjévé magasodik a mindenkitől elhagyott Magyarországnak, a megjelenő pusztulás árnyékában.

Egy magaslatra állva – egyben jó célpontul is kínálkozva – így kiáltozik a harcoló keresztényeknek: „Íme, most nyitva áll a paradicsom ajtaja, íme itt az örök élet koronájának ideje! Íme itt a bűnök kiengesztelésének alkalma!"

Röviddel az öldöklő küzdelem előtt még arra is jut idő, hogy Pál székesfehérvári kanonok tolmácsolja azokat a szavakat, melyeket a magyarokhoz intéz: „Ó magyarok, szegény fiaim, hozzátok helyre a kereszténység hibáját, álljatok ellene ellenségeiteknek!" (Tagliacozzo, 96–97.)

S áll csak, mint egy ledönthetetlen szobor, magasra emelve Jézus jelét. A katonák sírva fakadnak az öreg franciskánus szavaitól, s a feljegyzések szerint ezután egy sereg török rögtön a magyarokra veti magát. Annál nagyobb erővel bontakozik ki most a küzdelem, és könyörtelenül verik vissza a szultánnak harmadszor is támadó ármádiáját. A keresztesek már régen túl vannak azon, hogy az életükkel törődjenek, és az ilyen lendületnek nem lehet ellenállni. II. Mohamed, aki nemrég még Budán akart ebédelni, sebet kap, félholtan viszik ki a csatasorból. Csak akkor tér magához, mikor fejvesztve menekülő seregével már Szófiában van. Ráeszmélve szégyenletes kudarcára, mérget akar bevenni, környezete csak nagy nehezen menti meg az öngyilkosságtól.

A szultán életét végül is sikerül megmenteni. Hunyadiét és Kapisztránét, a két győzőét azonban nem. Még le sem csendesült a világraszóló, mindenütt megdöbbent bámulatot keltő diadal örömujjongása, amely 1456. július 22-én történt, néhány hét múlva a nagy hadvezér, Hunyadi János már halott volt. A hatalmas csata után kitört pestisjárvány vetett véget életének, augusztus 6-án. Kapisztrán még ott állt ágya mellett, ő még leve-

let írt a pápának, értesült Callixtus öröméről és beteljesedve láthatta életművét. De maguk a győzők sem mérhették még fel ekkor az eredményt. Azt, hogy hetven esztendőre vették el a kedvét a töröknek Magyarország megtámadásától. Hetven évig élt még a szuverén Magyarország, mielőtt a Habsburg-ház által vezetett német birodalom és a török rátehette volna jármát hosszú évszázadokra.

Kapisztrán sejthetett valamit, célzott is egy jövendő, rövid magyar dicsőségre, és egy utána következő, nagy katasztrófára. Ott lent, Délvidéken, a hatalmas Újlaki család birtokán halt meg a csata után negyedévre: 1456. október 23-án. S a nándorfehérvári két győző halálával és a diadalmas csatával magyarország történetének egy súlyos korszaka is lezárult.

*

Azoknak a túlzásoknak visszahatásaként, amelyek régebben, bizonyos vallásos buzgalomtól áthatva Kapisztrán Jánost úgy látták, mint aki hatalmas sereget tudott összegyűjteni a török legyőzésére – újabban a kutatók arra mutatnak rá: voltaképpen milyen kevesen gyűltek össze végül is a szavára, amelyet különben is csak tolmács útján értettek. Ez egyébként a forrásokból is kiderül. De azok akik hisznek a ráción túli dolgokban, annál meglepőbbnek látják szerepét. Úgy tűnik ugyanis, hogy éppen a döntő győzelem kivívásának pillanatában azokra is megmagyarázhatatlan lelkesedést és küzdőszellemet tudott átsugározni, akik nem az ő szavára gyűltek hadba. A ráció és a logika szabályai szerint a törököknek győznie kellett volna a kis létszámú ellenállókon, s éppen fordítva történt. A történeti eseményeket mindenesetre nem a matematika szabályai irányítják.

A HUNYADI-FIAK BUKÁSA ÉS A FELEMELKEDÉS

HUNYADI LÁSZLÓ ÉS V. LÁSZLÓ SORSA

Míg az európai keresztény világ, élén a pápasággal, még mindig a nándorfehérvári nagy győzelem bűvöletében élt, a magyar területekben puszta gyarmatosításra váró tartományokat látva, Cillei gróf, az ifjú királyi unokaöcsöt ismét teljesen befolyása alá kerítve, szemérmetlen nyíltsággal kezdte hangoztatni célkitűzéseit. Hunyadi János halálán felbátorodva, mint az olyan ember, aki csak özvegyekkel és árvákkal érzi magát igazán elemében, most már hangosan hirdette, hogy nem nyugszik, míg „az egész kutyafajzatot" ki nem irtja. Hunyadi János maradékaira gondolt természetesen, és most már főként az idősebbik Hunyadi-fiúra, a huszadik évét betöltött Lászlóra, akit nem lehetett gyermekként elintézni.

A török szultán maga, akinek legtöbb oka lett volna az őt legyőző Hunyadi Jánosra haragudnia, megrendülten fogadta a hős halála hírét, s mint mondják, sokáig szótlanul nézve maga elé, végül is ezt mondta: „Ellenségem volt, de fájlalom halálát; a világ legnagyobb emberét vesztette el benne." Ezzel szemben Cillei Ulrik, a magyar király nagybátyja első dolgának tartotta, hogy a nagy hős emlékét igyekezzék beszennyezni, és utólagosan, halála után „hűtlen pénzkezeléssel" és általában, a királyi javak illetéktelen kezelésével próbálta megvádolni.

Ez az ember – Cillei – aki a királlyal, V. Lászlóval együtt a közeledő török sereg hírére – még a nándorfehérvári győzelem előtt – az országból gyáván megfutott, most, amikor Hunyadi

győzelme után biztonságos lett a helyzet, nagy, német keresztes had élén vonult be Habsburg unokaöccsével Ausztriából Budára, majd innét délre, Futakra, ahol a király országgyűlést tartott. Ennek az időnek kortárs magyar történetírója, Tűróczi János így jellemzi Cilleit: „Ulrik gróf. . . minden más embernél nagyravágyóbb volt, az emberi természetet meghaladó mértékben pöffeszkedett gőgjében, és nehezen viselte el, hogy (Hunyadi) János gróf nyerte el Magyarország kormányzóságát. Úgy vélte, hogy ez a méltóság mindenkinél inkább őt illeti meg, hiszen a király vérrokona."

Valóban, egyrészt természetes is volt, hogy az idegen uralkodóház idegen főtisztviselőket ültet az országot kormányzó méltóságokba. Másrészt azonban az egyre inkább kifejlődő nemzeti öntudat révén az is természetessé vált, hogy a magyarok saját országukban saját vérükből való embereknek, s ezek között is arra méltó személyeknek kívántak engedelmeskedni. A „vérség" kifejezésnek azonban már ekkor sem volt szó szerinti értelme. A nemzeti érzés és ennek bátor érvényesítése volt az, ami Hunyadi Jánost magyar példaképül állította, mert hiszen nála sem a származás döntött, hanem saját, szabad akarata, amellyel életét is készségesen áldozatra szánva, magyarnak tekintette magát.

Egy ilyen, európai hírnévnek örvendő, egyszerre egyetemes és nemzeti példaképet akart Cillei emlékében és fiaiban megbántani. Cillei, aki maga személy szerint nem csupán idegen volt ettől az országtól, hanem a legszégyenletesebb emberi hibáról is tanúságot tett, arról, amelyet a magyarok mindig leginkább megvetettek: úgy volt dölyfös, hogy amellett gyáva is volt. Az elűzött török had után való fegyveres felvonulása, amikor már túlerejével csak a Hunyadi-fiakkal és pártjukkal kívánt leszámolni, jellegzetesen kihívó cselekedetnek tűnt.

Jellemző azonban a helyzetre, s általában az emberi történelem menetére és sajátosságára is, hogy még a kortárs történetírói felfogásban sincsenek egyértelműen „fekete-fehér" álláspontok. Érdekes megfigyelni, az események szemtanúit jól ismerő, sőt a korban élő 24 éves, Hunyadi Lászlóval egyidős Thuróczi

János, a későbbi ítélőmester és királyi jegyző, a magyar nemzeti érzés egyik képviselője, a középnemesség tagja sem ír egyoldalúan „Hunyadi-szempontok" szerint, és azt sem próbálja meg, hogy Hunyadi Lászlót és pártját mindenben feddhetetlennek tüntesse fel.

Igaz, Cilleit nem mentegeti, s a fent idézettek után még ezt is megírja: „Az ifjú grófok (-a Hunyadi-fiak) figyelmét nem kerülte el Ulrik gróf gonosz szándéka. Keserű gondolattal viseltettek iránta, de Magyarország egész népe megvető szemmel nézett rá."

Néhány sorral később, mikor arról beszél, miként figyelmeztették Hunyadi Lászlót párthívei Cillei sötét szándékaira, még inkább hangot ad a nemzeti érzés kifejezésének, idézve a Hunyadi Lászlóhoz intézett szavakat: „. . .A te ügyed rosszul áll. Ulrik gróf elfordította tőled a király jóindulatát, és rávette, hogy fosszon meg *téged és az összes magyarokat* az oldala mellett viselt méltóságoktól. . . *és a méltóságokat a magyaroknál neki jobban tetsző németeknek adja;* téged pedig mielőbb kivetnek ebből a várból. Erre elég bizonyíték, hogy a német keresztteseket ide vezényelték."

Nándorfehérvárról van itt szó, a futaki országgyűlés után ugyanis V. László és Cillei Ulrik a német keresztes had kíséretében azzal az ürüggyel kívánt a várba hatolni, hogy „megszemlélje" a törökkel vívott ütközet nyomait.

Thuróczi azonban, mikor idáig jut kora eseményeinek elbeszélésében, élénk színekkel festve a magyarok ellen törő királyt és Cilleit, akik Hunyadi Lászlótól el akarják venni német hadakkal Nándorfehérvárt, azt is elmondja, hogy hívei rábeszélik Hunyadi Lászlót Cillei megöletésére. „Szapora rábeszélésükkel rávették erre a nagy gonosztettre az ifjú embert, akit férfias merészség hevített és ifjúságának féktelen indulatát alig tudta féken tartani." Thuróczi annyira józan marad tehát, hogy bár elismeri Cillei magyargyűlöletét és nagy gonoszságát, viszont az ő megöletését is gonosztettnek ítéli.

Hunyadi László azonban akkor már mindenképpen visszavonulóban volt. Cillei nem elégedett meg azzal, hogy ő „ország-

kormányzó" lett, a királlyal a pozsonyi grófságot is visszavetette a törökverő hős idősebb fiától, sőt, a horvát-szlavon-dalmát bánságból is kiszorította. Hunyadi László egészen eddig megelégedett azzal, hogy menlevelet eszközölt ki a véleményét folytonosan változtató V. Lászlótól, amely szerint azt a tényt, hogy apja „számadások nélkül" halt meg, neki és öccsének nem fogják felróni. Számadás nélkül is nyilvánvaló volt, hogy a saját vagyonából is bőven áldozó Hunyadi János a törökök elleni harcokból semmiféle hasznot nem húzott.

Igaz viszont, hogy amint fény derült a horvát bánsággal apósa szomszédjává lett Cilleinek valami horvát-szerb összefogást sejtető, Brankoviccsal összefonódó és a Hunyadi-fiakat megöletni szándékozó tervére, elhatározta híveivel együtt, kilép a puszta defenzívából, a mindig hátráló védekezésből, amelybe eddig szorult, és cselekedni fog. Elhatározta-e személy szerint ő maga Cillei megöletését, előre, erre nincs bizonyíték. Az ésszerű önvédelem parancsára cselekedett azonban, mikor a várba csak a királyt és Cilleit, katonai kíséretét viszont nem engedte be. Az is tény, hogy a várban elszállásolt Cilleit egymaga kereste fel Hunyadi László. Az ajtó mögött (önszántukból, vagy László tudtával?) rejtőző fegyveresek már csak akkor avatkoztak be, amikor Cillei, szorult helyzetében is provokálón, gyalázkodó módon lépett fel, öntelten bizakodva fölényében az ifjúval szemben, majd kardjával csapást irányzott fejére. Ezt László kivédte ugyan, de csak azzal a szerencsével, hogy gyűrűje fogta fel a kardja kosarát is átszakító Cillei-kardpenge vágását.

Cillei ezúttal kétségtelenül saját kelepcéjébe esett. A fegyverzajra berohanó Hunyadi-hívek leszúrták és fejét vették. De azért nagyon jellemző a korabeli magyar köznemes elfogulatlanságára, pártatlanságára, hogy Cilleit magyarellenes cselszövényei és sötét nagyravágyása ellenére sem igyekszik úgy festeni, mint akinek halálán örvendeni kell. Nyilvánvaló azonban, hogy Thuróczi egyszerűen a keresztény moralitás akkor természetes alapján hárítja el magától, hogy emberek megöletésén örvendezzék. Hiszen különben eléggé világosan felsorolja

Cillei vétkeit. Sok mindent viszont, miután kortárs volt, és kancellári nótáriussága ellenére sem pillanthatott a politikai játszmák függönyei mögé, egyszerűen nem tudott, illetve nem látott át. Bizonyos következtetések levonása csak a későbbi események ismeretében, az összefüggő eseménysorozatok áttekintése révén vált lehetségessé.

Egyes kutatók, ha nem modern értelemben, de egy horvát-szerb összefogás első, halvány körvonalait vélték felfedezni a horvát bán Cillei és Brankovics, tehát az após és a vő oly lázas igyekezetű törekvésében. Ezért is lehetett fontos Cillei számára, hogy Hunyadi Lászlótól ne csak a pozsonyi grófságot vegyék el az északnyugati, ausztriai határvidéken, hanem Horvátországot és Dalmáciát – tehát a Földközi-tenger partját – érintő társbánságot is. A kezdődő reneszánsz nem hiába az ébredező nemzeti érzések kora, lehetséges, hogy ebben a főúri frakcióban is testet öltöttek már a „más nemzetiségűek", az „idegenek" elleni érzelmek, mint ahogy ezt magyar részről ugyancsak látjuk. Magyarország, amely az elmúlt XIV. században még lakosságának 80 százalékában a Kárpát-medencét magától értetődően kitöltve, magyar volt, ebben a korszakban kezd lassan-lassan több nemzetiségű állammá alakulni. Míg a Felvidéken az Erzsébet királyné által betelepített Giskra cseh népe növelte a már itt élő, de viszonylag csekély számú morva szlávok létszámát, a Délvidéken a török előrenyomulás a melléktartományokból az országba nyomta a horvátokat és a szerbeket.

A gyűrű, amely Hunyadi László ujját, s ezzel együtt életét is megvédte Cillei halálosnak szánt csapásától, voltaképpen az országot is megvédte a kezdődő széteséstől.

Az események ezután gyors hullámzásban alakultak, majdnem úgy, mintha a jó és a gonosz világos szétválasztása néha mégis megtörténnék, s ha újra fel is tör a gonoszság, a jó és az országra nézve hasznos dolgok diadalmaskodnak.

Ha a gyűrű felfogta is a halálos csapást, Hunyadi László homloka és keze megsebesült, vérzett. Ilyen állapotban kereste fel azonnal a királyt, értesíteni nagybátyja haláláról. Az ijedtségre amúgyis hajlamos V. László nehéz helyzetbe került:

német harcosai a váron kívül voltak, legfőbb támasza, nagybátyja halott, és nem okolhatott legalább itt és most nyíltan senkit. Hiszen Hunyadi László is sebektől vérzett. Ezenfelül megjelent Hunyadi János özvegye is, Szilágyi Erzsébet, ki gyászruhában ment eléje, s mint mélyen megbántott özvegy és anya esküt vett ki tőle, hogy a történtekért nem áll bosszút a fiain. László király egészen megengesztelődni látszott: Szilágyi Erzsébetet anyjává, fiait pedig testvéreivé fogadta. Velük együtt ment tovább a Hunyadiak másik várába, Temesvárra, ahol Lászlót főtárnokmesterré nevezte ki, Szilágyi Mihályt, Hunyadi László anyai nagybátyját pedig megerősítette a nándorfehérvári kapitányságban.

Jellemző, hogy a Hunyadiak ellenségei már azt híresztelték: „a király a Hunyadiak fogságába esett". Mikor azonban az uralkodó, oldalán Hunyadi Lászlóval visszatért Budára, megkönnyebbülhettek. Sőt, újra kezdődhetett az ármány és a bosszú műve. Most már nem a Cillei–Brankovics-szövetség, de a Garai–Újlaki-szövetség áskálódott, ez utóbbiak ugyancsak maguknak akarták megszerezni az igazi hatalmat. Bár Garai László nádor leánya Hunyadi Lászlónak a jegyese volt, mégis éppen ez a leghatalmasabb oligarcha tört legnagyobb ellenségként leendő vejének és egyúttal annak öccsének életére. A Hunyadiak környezetéből kikerült királyt természetesen könnyű volt újra áthangolni: elhitették vele, hogy már Hunyadi János, de most fiai is a koronát akarták, és akarják a fejükre tenni.

A rettegésre hajlamos, gyenge és befolyásolható V. László mindent elhitt. Önmaga példájából kiindulva nem bízott igazán senkiben. A Hunyadi-családdal kapcsolatban pedig a féltékenységet is könnyű volt felkelteni benne. Micsoda ellentét: a császárok családjából való, önálló elhatározásra képtelen, semmi érdemet szerezni nem tudó emberrel szemben még az elhunyt hős európai hírű árnyéka is lenyűgöző volt. S most a fiai nyilván apjukat példázzák.

Hunyadi László éppen ellentétes jellem vele. Nyílt, bátor, de a túlságig gyanútlan és könnyen hivő, az igazán jó emberek gya-

kori példájaként. Hiszen ő is önmagából indult ki, s ezért megbízott mások szavában. Nem mérhette fel, milyen mélységei lehetnek a gyűlöletnek, amely minden tisztességet, becsületet fel tud áldozni. Ezért ment gyanútlanul Budára, bízva a király ígéretében, s ezért nem látta át kellően „jövendő" apósa, Garai nádor és Újlaki Miklós társaságának sötét céljait. Bizonyos mértékig apjától örökölte ezt a naivságig is elmenő könnyen hívést. De oligarcha-ellenségei még így is csak úgy mertek hozzányúlni, hogy öccsét vele együtt tartóztatták le.

Mert ez történt. Hunyadi János ugyan, mintha érzett volna valamit a sötét jövőből, örökségül hagyta fiainak, hogy soha ne tartózkodjanak ketten egy helyen, ha az egyiket baj éri, a másik segítséget vihessen. Míg Mátyás anyja mellett volt a délvidéken, nem is nyúlt senki Budán Hunyadi Lászlóhoz. Mihelyt azonban Lászlót titkos ellenségei rávették, hogy öccsét is Budára hozassa – és László oly gyanútlanul bízott a király és a Garai-párt szótartásában, hogy anyja balsejtelmet érző aggodalmaival sem törődve Mátyást maga hozatta fel Budára –, tulajdon jegyesének apja, a nádor, azonnal lecsapott. A Garai-palotában, a budai várban fogták el Hunyadi Lászlót és ugyanakkor Mátyást, valamint híveiket, köztük a nagy barátot, Vitéz János váradi püspököt is. Egy más hagyomány a Garai-palota melletti szűk sikátort, a ma is meglevő Dárda utcát tudja az elfogatás színhelyének, melynek két kijáratát könnyű volt a lándzsásoknak elállani.

Az összeesküvők – úgy, mint nemrég Cillei – mindkét Hunyadi fejét akarták vétetni. Az ijedős király azonban csak Lászlót hagyta sorsára, a tizenöt éves gyermek kivégeztetésétől visszarettent, s fogolyként magával vitte cseh királyi székhelyére, Prágába.

A teljesen ártatlan Hunyadi Lászlót elfogatása után harmadnapra lefejezték a várban, szokatlan helyen, a Zsigmond által épített új palota-szárny, a „friss palota" előtt, és szokatlan órában, alkonyatkor, mert – jellemző módon – a nagy hatalmú főurak féltek a nép kitörő haragjától és Hunyadi László népszerűségétől. Attól tartottak, hogy a felháborodott nép még a kato-

nák soraiból is kiszabadítja a nagy kormányzó fiát, ha a nappali forgatagban viszik a vesztőhelyre.

De a gyilkosok így is majdnem rajtavesztettek. Hunyadi László ugyanis a hóhérpallos három csapása után véresen felkelt a földről, és elhaló hangon bár, de kijelentette, hogy ezzel – fennálló törvények értelmében – eleget tett az ítéletnek, és szabadnak tekinti magát. Amint azonban elindult – Túróczi így írja –, hosszú köntösében megbotlott és a földre zuhant. Ekkor intettek újra a főemberek a hóhérnak, hogy sújtson negyedszer is. Feje ekkor elvált a testétől. A holttestet a magyarok plébániájára, a Magdolna-templomba vitték, ahol másnap titokban, minden dísz vagy szertartás nélkül eltemették.

V. László király, aki a kivégzés után még egy ideig Budán maradt és Vitéz János püspököt szabadon bocsátotta, úgy mondta, hogy bebörtönzésekor „tennie kellett, amit az urak akartak", de most a saját elhatározásából szabadítja ki a püspököt.

A nándorfehérvári diadal után alig néhány hónappal, 1457. március 16-án végezték ki Hunyadi Lászlót, s ezután az események ismét gyorsan peregtek. Május végén a király Bécsbe utazott, majd innét szeptember végén Prágába. A fogoly Mátyás mindenütt kísérte. Még nem múlt el azonban az ősz, mikor az év november 21-én Prágában V. László hirtelen megbetegedett, és 36 órai görcsös vonaglás után meghalt, tizenhét éves korában. Mint feljegyezték, éppen annak a temesvári eskünek első évfordulóján halt meg, amelyben megígérte, hogy Hunyadi János fiain nem áll bosszút. Váratlan halálát a közvélemény isteni büntetésnek tekintette, a Cillei-grófok krónikája pedig Podjebrád György cseh kormányzó és Rokyczana huszita érsek által beadatott méregnek. Bármiként volt is, a várhatóan még sokáig uralkodó 17 éves ifjú hirtelen halála után a magyar és a cseh trón üresen állt. Királyválasztásnak kellett következnie.

Megint csak néhány hónap telt el, lázasan gomolygó események egymásutánjában, a megrettent gyilkosok, a fegyverre kapó, majd okos diplomáciával működő Hunyadi-rokonok, élükön a nagybácsi, Szilágyi Mihály szereplésével. A Pestre

összehívott országgyűlés a befagyott Duna jegén összegyűlt magyar köznemesség tömegeitől ösztökélve, 1458. január 23-án Hunyadi Mátyást, a prágai börtönéből kiszabadult foglyot királyává választotta.

MÁTYÁS KIRÁLLYÁ VÁLASZTÁSA

Az a beszéd, melyet Szilágyi Mihály, az elhunyt Hunyadi János sógora és Nándorfehérvár kapitánya Pesten, a Rákos mezején 1458 januárjában elmondott, többet jelent, mintha csupán a reneszánsz történetírói retorika fantáziájaként kezelnénk. Abban a kidolgozásban, amint azt Antonio Bonfini, Mátyásnak itáliai származású udvari történetírója leírta, harminc évvel az esemény után, szó szerinti egyezést természetesen nem kereshetünk. De feltűnő, hogy a gondolatmenet egyezik egy másik itáliai történetírónak, Pietro Ransanónak a feljegyzésével, mintha egy meglevő, közös forrásból, a kortársak még akkor élő emlékezetéből, esetleg írásos emlékekből is merítettek volna. S hasonlóan emlékezik meg az elhangzott beszédről maga a kortárs, Aeneas Sylvius Piccolomini is, aki Bécsben, III. Frigyes udvarában mint a császár titkára, sok magyar eseményről tájékozódott jólértesülten és egyidejűleg. (Kulcsár Péter megállapításai a szövegek összehasonlításáról. Ehhez fűződnek tovább saját gondolataink.)

Ilyenformán nem véletlen, ha a Bonfini által legjobb tollal leírt beszédben – eltekintve az utólagos retorika sallangjaitól – világosan felismerhető négy döntő érv, amelyet Szilágyi Mihály tulajdon unokaöccse, Mátyás királlyá választása érdekében felsorakoztatott. Ebben a négy érvben sajátosan keverednek a nemzeti közvéleményt, a közfelfogást kialakítani törekvő, vagy azt képviselő motívumok a Hunyadiak családi érdekeivel.

Első érv: „Az idegen trónkeresőket okvetlenül vissza kell utasítanunk." Ez a beszéd kiindulópontja és legszilárdabb alappillére. Más adatok, források is támogatják, hogy ekkor különösen, a XV. század derekán az ébredő nemzeti érzés korában,

mint valahol olvassuk is: „a magyarok torkig vannak az idegen és szomszédos népek királyaival". Hihető és hatásos, hogy a magyar köznemesi felfogást hirdető Szilágyi egészen Nagy Lajos leányáig megy vissza az emlékezésben, Mária királynőt tartva az utolsó igazi „Árpád-vérnek". „Mióta Máriában kihalt a szent királyok ama szerencsés törzsöke, s idegenből kellett királyokat koldulnunk, jól tudjátok, minő bajokat kellett elviselnünk." (Bonfini, III. 9.)

A második érv a Hunyadi-család érdekköréből nőtt ki, de ekkorra már ennek is országos jelentősége van: a törökverő Hunyadi János emlékezete. A török veszedelem változatlanul fennáll, s a nemzet változatlanul nem számíthat másra, mint egy Hunyadi János-szellemű hős védelmére. Ki lehetne más Hunyadi János méltó örököse, mint a saját fia, a kisebbik, különösen azok után, hogy az idősebbet ártatlanul megölték? Hunyadi Jánosnak, ha élne, bizonyára az volna a kívánsága, hogy nemzete, melyért annyi áldozatot hozott, a saját fiát válassza királlyá. Abból a Hunyadi-családból, amely már Cillei ármányai között is annyit harcolt a „német önkény" ellen, és annyit szenvedett tőle. Nem is kellett különösebb rétori fogás, szónoki ügyesség a „német önkény" elleni harcot a Hunyadi-család érdekeivel összeolvasztani, hiszen a mindenki által közismert események igazolták. Csak a Frigyes-párti és egykor Cillei-párti oligarcháknak nem tetszhetett ez a beszéd, s mindazoknak, akik valamilyen ok következtében követőiknek számítottak. De a tömegesen összegyűlt rendek, valamint az összegyűjtött, fegyveres seregek nyomása hathatós érv volt azoknak, akik még mindig Hunyadi János öröksége ellen tusakodtak.

Harmadik fő érvként hámozható ki a beszédből a jövendölések sejtelmes, misztikus háttere. Nincs már szó ugyan arról, hogy a közvélemény előtt az Árpádok, a szent királyok karizmájára kelljen hivatkozni. De Szilágyi, aki Mátyás királyságát előre megmondó jóslatokra hivatkozik, közvetve mégiscsak arra akarja felhívni a figyelmet, hogy Isten akaratának kell bekövetkeznie. Hivatkozik a család barátjának, Kapisztrán Jánosnak, az akkor már szentség hírében álló, isteni küldöttnek szá-

vaira, aki Hunyadi fiainak sorsát előre megmondta az apátnak. Hogy Mátyásból „második Nagy Sándor" lesz, mint ezt Bonfini írja. Ezt ugyan aligha mondhatta Kapisztrán, de nyilván maga Szilágyi is csak arra hivatkozott, hogy a szentéletű szerzetes szerint Mátyásból az ország dicső királya lesz.

A negyedik és utolsó érv már politikai csalétek is az esetleges ellenkezőknek a jelölt fiatal kora miatt: nem baj, ha Mátyás még félig gyermek, sőt, ezért lesz majd könnyen hajlítható és nevelhető.

A Hunyadi-párt fegyvereseinek jelenléte, és a Rákos mezején jelképesen felállított vérpad, sajátságos módon nem a köznépnek szólt: hiszen az ellenséget a budai várban tanácskozó, és az időt egyre húzó főurak tanácsában, a Garai-párt képviselőiben kellett keresni, akik Hunyadi László kivégeztetését is keresztülvitték. Ezek az emberek nagy hatalommal és nagy birtokokkal rendelkeztek ugyan, de népszerűséggel, a nemzeti közvélemény vonzalmával – egyáltalán nem. Nekik eszükbe sem jutott ilyesmit keresni, hiszen egész életük folyamán mindig csak a hatalomban és az erőszakban bíztak. Most pedig az történt, hogy a néptömeg és a pesti gyerekek már a hivatalos választás előtti napokon kiáltozták az utcán „Mátyás király" nevét. Az ellenpárti főurak kényszerhelyzetbe kerültek, hiszen Pest főplébánia templomában is már hálaadó istentiszteletet tartottak, pedig a főpapok még csak tárgyaltak és közvetítettek a pártok között. Bonfini már egészen modern felfogásban írja, hogy „úgy döntöttek, nem szabad ellenszegülni Isten és a nép szavának". A Garai-párt már csak arról kívánt megnyugtató ígéretet, hogy Hunyadi László halálát sohasem fogják számonkérni tőlük. Szilágyi Mihály ezt megígérte. S ekkor megtörtént a felső helyen is a döntés. A feljegyzés szerint „falvakban és városokban, fiatalok és öregek nyíltan adták jelét örömüknek, királyaikat soha még így nem ünnepelték. Trombitával, dobbal, síppal, tánccal és énekszóval vigadoztak, s napokon át kiáltozták örvendezve: Éljen szabadítónk fia! Éljen Corvinus János ivadéka! Éljen Mátyás, a mi reménységünk! . . . Ő szabadít meg minket az idegenek kegyetlen uralmától! Ő győz majd, miként atyja, a

törökön! Ő védelmez meg minket a csehek rablásaitól és pusztításaitól! Ő űzi ki a lengyeleket s töri meg a németek gőgjét!" (Bonfini).

Ezek a közel egykorúan feljegyzett, a még élők emlékezetében élő utcai kiáltozások minden diplomáciai tárgyalás aktáinál elevenebben és megrendítőbben mutatják a közhangulaton keresztül azt a mélységet, amelybe az Árpádok és Nagy Lajos országa süllyedt, az „idegenből koldult" királyok alatt. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a magyar főurak nagy része tette lehetővé az „idegenek uralmát" – hiszen a Garai- és Ujlaki-típusú oligarchák, ha saját, önző számításaikat megtalálták, teljes közönnyel viseltettek az általuk át nem érzett „nemzeti öntudat" iránt.

Igaz, azt sem állíthatjuk, hogy a nemzeti összetartozás tudata csak a XV. században jelent volna meg először. Az összetartozás tudata ősi gyökerekből táplálkozik minden nép életében. S minél régibb egy nép, annál mélyebbre nyúlnak a gyökerek. Ezen az sem változtat, hogy éppen a magyarok esetében, a legrégibb, elfogulatlan külföldi megfigyelés azt adja tudtul, hogy nagyon hajlamosak az egyenetlenkedésre, a pártütésre, sőt, az ellenséghez való átpártolásra is. Bölcs Leó görög császár írta ezeket még a IX. századi, honfoglalás előtt álló magyarokra vonatkozóan, tehát éppen mintha az összetartozástudat nem lenne elég erős bennük. Ugyanezek a feljegyzések azonban azt is írják, nagyfokú vitézségükről és bátorságukról is megemlékezve, hogy „egy főnek" engedelmeskedve, szilárd hadirendet alkotnak, és katonai céljaik elérése érdekében még az ínséges viszonyokat is jól és keményen tűrik. Pár évtizeddel később pedig Liutprand a X. századi magyarokat úgy ismeri, mint akik kegyetlenül harcolnak ugyan, de nagyon büszkék apáik hírnevére, dicsőségére, és bátorságukban ehhez kívánnak hűek maradni. Ez pedig nem más, mint egy nagyon erős összetartozás-tudat kifejezése. S hogy melyik vélemény az igaz? A népek sohasem kizárólag jó, vagy kizárólag rossz tulajdonságokkal rendelkeznek. Az események folytán a tulajdonságok is keverednek, s így láthatjuk a magyar történelemben a pártütésre való

hajlamot éppúgy megnyilvánulni, mint „az ősök hírnevére" való büszkeség címén az összetartozás-tudatot. A XV. században csupán a kezdettől észlelt tulajdonság továbbfejlődéséről beszélhetünk, pozitív és negatív formáiban egyaránt. A rendi tömegek megjelenése az 1440. évi országgyűlésen, valamint az ország koronájának idegen kézbe és idegen országba való juttatásával életre kelő koronaeszme egy egészséges, és minden országlakóra egyaránt kiterjedő, különbséget nem tevő nemzettudat magasabb szintre való emelkedését mutatja. Ugyanakkor azonban a pártoskodásra, az egyenetlenségre való hajlam is fokozott mértékben jelenik meg a különböző érdekszövetségekben.

A Mátyás megválasztását boldogan ünneplő nép szabad, természetadta ösztöneinek adja át magát, és valami jobb kort vár. Minden társadalmi osztály és réteg a maga érdekei szerint való „jobbat" reméli. Az elnyomottak több védelmet, több gondoskodást szeretnének, a hatalmasok pedig azt, amit Szilágyi Mihály oly magabiztosan ígért, hogy az új, ifjú királyt majd ők „nevelhetik". A múltat tisztelők reményekkel eltelve várják a nagy törökverő fiát, s voltaképpen úgy képzelik, egy második Hunyadi Jánossal fognak majd találkozni. A jóslatokban bízókat erősíti Kapisztrán, és ki tudja, talán még a Szilágyi által emlegetett „mysiai jósasszonyok" jövőbe látása is. Csakhogy éppen a jövőt nem látja előre senki.

Az örömmámor pedig még fokozódik, amikor a fogoly Mátyást a Csehországban is nemzeti uralkodóként, egyelőre kormányzóként uralomra kerülő Podjebrád György – igaz, szép váltságdíj lefizetése ellenében, és azzal az ígérettel, hogy leányát majd feleségül veszi – hazabocsátja. 1458 februárjában érkezik az ifjú Hunyadi gyors menetben, hogy még a jég zajlása előtt át tudjon kelni a Dunán, Budára. „Amerre csak mennek – írja, nyilván szemtanúk alapján Bonfini – a falvakból, városokból fiatalja, öregje éljenezve fut elébük . . . Anyókák, gyermekek, vének és paraszti népek özönlik körül Mátyást, köszöntik a királyt, kezét, lábát csókolják, áldást, boldogságot kívánnak. Mindenfelé kiáltozzák: ő Magyarország reménysége, a

földkerekség gyönyörűsége, a haza szabadítója, Magyarország üdve."

A leírás még, a valóságra igen jellemzően hozzáteszi:

„Az ujjongó, ünneplő sokaság közepette Mátyás oly szeretetre méltóan, kedvesen, nyájasan viselkedett, hogy csodával határos módon hódította magához a nép lelkét. Atyja emlékéért kijárt neki a hála; ezt közvetlenségével és koraérett gyöngédségével annyira növelte, hogy mindenki keblét szeretetre és tiszteletre lobbantotta maga iránt. Bátyámnak, apámnak, anyámnak, nénémnek szólította őket. Szívesen engedte, hogy bárki megölelje, megcsókolja; inkább a mások, mint a maga boldogságának örvendezett."

Buda város kapujában már nemcsak a vidéki magyar néppel, hanem új alattvalóinak más képviselőivel is találkozott. Buda német polgárai baldachinnal fogadták, de a városbíró, mielőtt beengedte volna a városba, esküjét kérte az új királynak, hogy soha nem csorbítja meg a polgárok szabadságjogait és a régi királyok adta kiváltságait. A zsidók küldöttsége is arra kérte, hogy erősítse meg az elődei által kapott kiváltságokat. Végül a királyi várkapu előtt a főuraknak és főpapoknak is a törvényeket megtartó esküt kellett tennie. Aztán a Nagyboldogasszonyról elnevezett Szűz Mária-templomban, Buda főtemplomában, keresztény uralkodó módjára hálát adott Jézus Krisztusnak és anyjának, Szűz Máriának, Magyarország patrónájának, és az egyházi törvények betartását is megígérte. A börtönökből kiengedték a foglyokat, hogy mindenki örvendezzen abból az alkalomból, hogy Mátyás mint uralkodó, bevonult királyi lakóhelyére.

AZ URALKODÁS KEZDETÉN

Szilágyi Mihály, aki a főúri Garai–Cillei-párttal kötött és Mátyást királlyá tevő egyezség értelmében mint kormányzó foglalt helyet az ifjú uralkodó mellett, egészen rövid időn belül tapasztalta, hogy az a bizonyos általa felhozott „negyedik érv"

az unokaöccse mellett – nem felel meg a valóságnak. Mátyás ugyanis nem volt „nevelhető". Tizenöt esztendős volt még csak, mivel 1443. február 23-án született Kolozsváron, de úgy viselkedett, mint aki nevelését befejezettnek tartja. S hogy ezt joggal gondolta, már az első tanácskozásokon nyilvánított, önálló és helytálló véleményeivel bizonyította. Igaz, a források szerint egykori, igazi nevelője, Vitéz János váradi püspök ezekben az időkben állandóan az oldala mellett tartózkodott. S ez nem csekélység, ha arra gondolunk, hogy ez az első, magyar humanista abban az időben az ország legműveltebb emberének számított.

Vitéz kétségtelenül hatott Mátyásra, de nem úgy, mintha gondolatait, ötleteit kellett volna lépten-nyomon átadnia. Hiszen maguk a fennmaradt források azt mutatják, hogy kezdettől megnyilvánult Mátyás önálló észjárása. Az ifjú tapintatosan vigyázott ugyan a főurak érzékenységére, és uralkodásának ezekben az első hónapjaiban különösen ügyelt arra, hogy a főurak és főpapok tanácsa nélkül ne határozzon. De mindjárt kezdetben elkerülhetetlen volt egy döntő probléma: házasságának ügye. Míg ő Prágában volt, Szilágyi Mihálynak és pártjának eszébe sem jutott, hogy a gyermekifjú közben Podjebrád leányával kapcsolatban leköti magát, s így, a békesség egyik feltételéül megígérték Garai László nádornak – a kivégzett Hunyadi László egykori apósjelöltjének és egyik gyilkosának –, hogy Mátyás az ő leányát fogja feleségül venni. A Budára hazatérő Mátyás azonban nem érezte magára kötelezőnek a megkérdezése nélkül tett ígéretet, és nem csinált belőle titkot, hogy Podjebrádnak adott szavát be fogja tartani.

Bizonyára ennek is tulajdonítható, hogy Garai, az ország nádora egyszer sem jelent meg az új király környezetében. De nem jelent meg hosszú időn át a macsói bán, az ellenséges liga másik hatalmassága, Újlaki Miklós sem. Pedig már tavasszal fontos megbeszélnivalók merültek fel, hiszen a török újból betört szerb területre, jelezve, hogy hódító szándékait nem adta fel. Callixtus pápa pedig, sokat várva Hunyadi János fiának trónraléptétől, nemcsak a magyar seregekben reménykedett, hanem – nem ismerve még Podjebrád érzelmeit – arra gondolt,

hogy a márciusban királlyá megválasztott cseh uralkodó is segíteni fog haderejével a török elleni védelemben.

Mátyás, a pápának írt levelében nem is hagyott kétséget afelől, hogy a törökkel szemben apja örökségét kívánja folytatni. Azt írta, hogy a kereszténység ügyének szentelve életét, apja nyomába fog lépni. A királyi tanácsban azonban csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak kormányzói tisztsége – s főleg modora – terhére van. Szilágyi a királlyá lett Mátyásban sem látott mást, mint gyermekifjú unokaöccsét, és a maga őszinte, de csiszolatlan és nyers modorában felvette a szokást, hogy – kormányzói tisztét mutatva – megpróbálta gyámkodását nem éppen tapintatos módon kinyilvánítani a nyilvánosság előtt is. S éppen ez volt az, amit az ifjú Hunyadi a legkevésbé tűrt el. Kezdetben volt olyan okos és mérsékelt, hogy elnyomta növekvő türelmetlenségét. De a tanácsban semmiféle titkot nem csinált abból, ha neki más volt valamiről a véleménye. Nemcsak a főurakat, de tulajdon nagybátyját is oly ügyesen meg tudta cáfolni, hogy az öreg Szilágyinak – ugyancsak a nyilvánosság előtt – nem maradt más hátra, mint véleményét megváltoztatni, belenyugodni unokaöccse elképzelésébe, mert az volt a jobb. Így hát Szilágyiban is nőni kezdett az ingerültség, mert hiszen azt kívánta, hogy őt tartsa mindenki az ügyek legfőbb intézőjének. Ehelyett rövidesen azt kellett látnia, hogy tanácsaira már igényt sem tartanak. 1458 nyarán Mátyás összehívta az országgyűlést, anélkül, hogy nagybátyját erről a fontos politikai eseményről értesítette volna.

Ezen a nyáron történt meg az is, hogy az ifjú király, miután négy hónapig hiába várt udvarában Garai nádor megjelenésére – hiszen tisztében fogva ő lett volna az ügyek legelső intézője –, a büszke nagyurat egyszerűen megfosztotta méltóságától. Helyébe új nádort nevezett ki, apjának, Hunyadi Jánosnak régi, bizalmas emberét, Guti Ország Mihályt.

A kedves, megnyerő modorú ifjú, aki oly szívesen hagyta magát ölelgetni a falusi anyókáktól és minden rendű és rangú embertől, egyszerre egy merész sakkjátszmát indított el.

Garai letétele az országgyűlésen történt meg, de Mátyás nem

csak azért hívta össze a rendeket, hogy új nádort erősítsen meg hivatalában. A nemeseket adó megszavazására akarta rábírni, hogy a török ellen megfelelő, erős hadsereggel vonulhasson. De ezen a ponton, ő is, mint elődei, szembetalálkozott a nemesség makacsságával és szűkkeblű elzárkózásával. Azok a köznemesek, akik annyira éltették őt, és a haza üdvét remélték uralkodásától, most, mintha csak Habsburg Albert, vagy Jagello Ulászló kérte volna őket valami nem rájuk tartozó, „idegen" ügyben, újból a szokott választ adták. Hogy az ország védelme elsősorban a király és a főrendek kötelessége, közfelkelés hirdetésére a királynak csak végső esetben van joga. De ekkor is, a nemesség csak az ország határáig köteles vonulni, és ha az ellenség közeledéséről biztos hír nem érkezik, 14 nap múlva szabadságában áll hazatérni.

Elvárták ugyan Hunyadi János fiától, hogy apjához hasonlóan megvédi az országot, de – hogy ezt hogyan teszi, ahhoz nem érezték, hogy nekik is közük lenne. Ugyanekkor, a megsértett nagybátya, Szilágyi Mihály – bár unokaöccse békéltető követeket küldött hozzá, a király ajánlatát visszautasította – Garaival és Újlaki Miklóssal, tehát a Hunyadi-ház régi ellenségeivel lépett elkeseredésében szövetségre, már 1458. július 26-án Simontornyán. Mégcsak nem is titokban, a hír már négy nap múlva eljutott Mátyáshoz.

Mátyás most is a békülést kereste. Vitéz Jánost küldte Szilágyihoz, akire a nagybátyja amúgyis féltékeny volt. A főpapnak lett a feladata kiengesztelni a Hunyadi-ház rokonát, aki annyi energiát fektetett még csak néhány hónapja unokaöccsének királlyá tételébe. Vitéz Jánosnak annyi sikere volt, hogy Szilágyi most már azt üzente, személyesen akar találkozni Mátyással. Ez meg is történt, a király és Szilágyi Buda közelében augusztus 8-án találkozott, és több napos tanácskozást tartottak. Megtörtént a kibékülés, ahol úgy látszik, Mátyás is határozottan érvényesítette akaratát, mert nagybátyja lemondott a kormányzóságról. Mátyás, apjának régi címével, a besztercei grófsággal kárpótolta, sőt azzal, hogy a Hunyadi-ház uradalmainak nagy részét átengedte Szilágyinak. Most már úgy látszott, semmi aka-

dálya az egyetértésnek, hiszen együtt vonultak Buda várába, hogy a török elleni hadjáratra közösen tegyék meg az előkészületeket.

A török azonban megelőzte a támadást, Szerbiában elfoglalta Galambócot, a fontos végvárat. Most itt volt az ideje, hogy a király közfelkelést hirdessen, és a Budán lévő pápai követet, Carvajal bíborost felkérje, hogy az összegyűjtött keresztes hadat küldje utána. Ő maga a hír vétele után elindult, nagybátyja kíséretében.

Mátyásnak ez a siető, harci készsége nagy hatással volt mindenkire. Gyorsan gyűlt a sereg, a katonákat hajók szállították dél felé a Dunán. Thomasi, a Budán lévő velencei követ arról tudósítja a köztársaságot, hogy Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet is nagy tevékenységet fejt ki a hadi készülődésben, gondoskodva a lovakról, az élelemről és nem utolsósorban az italról: a borokról. A követjelentés szerint ilyen harcias hangulatra, ilyen nagyszabású hadi készülődésre nem emlékeztek az országban. Megjegyzése szerint ezt „részint a szeretet, részint a félelem érzése" hozta össze.

Útközben Mátyás előreküldte Szilágyit, mikor Szegedre értek, hogy délen, Szendrővel szemben foglaljon állást. A király a pápai legátussal együtt vonult tovább, és Szávaszentdemeternél (ma: Mitrovica, Jugoszláviában) állapodott meg egy időre, majd Nándorfehérvárra ment. Közben a török haderő, a magyarok közeledésének hírére Szerbia belsejébe igyekezett visszavonulni, de egy magyar sereg utánuk ment és csatára kényszerítve, megverte az ellenséget.

Mátyás ekkor, bizonyára a győzelmes ütközet hatása alatt is, újabb merész lépést tett azon a sakktáblán, melyen egyelőre csak alattvalóival játszott. Országos adót vetett ki a katonai kiadásokra való tekintettel, de az előírt törvényes formaságok és az országgyűlés összehívása nélkül.

Bár a források itt hiányosak és nem egyöntetűek – Aeneas Sylvius néhány évvel későbbi feljegyzései szerint –, Szilágyi Mihály ekkor ismét Mátyás ellenségeihez csatlakozott. Úgy látszik, hogy összeesküvésbe bonyolódott, melyet megint Garai és

Újlaki szervezett. Legalábbis erre – a hazaárulás és királyárulás tényére – vall az a hirtelen felcsapó indulat, amely Mátyásból most először tört ki, s amely csaknem nagybátyja életébe került. 1458. október 8-án elfogatta Szilágyi Mihályt és fejvesztéssel fenyegette meg. A jelek szerint nem is volt egészen üres fenyegetés ez, egyesek szerint a király már alá is írta indulatában az ítéletet, amelyet Carvajal, a pápai követ közbelépése tudott csak átváltoztatni várfogsággá. Szilágyit a király Világos várába záratta, ahol tisztes, de szigorú őrizet alá került a rokon, aki nem volt hajlandó kellő tiszteletben tartani az uralkodó tekintélyét.

A kedves, szeretetreméltó ifjúnak ez a drákói magatartása általános országos megdöbbenést keltett. Kezdett nőni, kiegészülni a Mátyásról alkotott kép. Már nemcsak Hunyadi János fiát, illetve az okos ifjút és a merész hadvezért látták benne, hanem a könyörtelen szigorúságú büntetőbírót is, aki saját rokonával szemben sem torpan meg.

Mire Mátyás az év decemberére, Szegedre hívta az országgyűlést, a rendek másképpen tekintettek rá. Teljesítették a király kérését a katonaállítással kapcsolatban. Vármegyei seregek, úgynevezett bandériumok szervezését határozták el, s ezekbe a nemesek is kötelesek fegyvereseket küldeni, saját költségükön. A birtokos nemesek minden húsz jobbágy után egy fegyverest tartoztak felszerelni. De a jobbágyokkal nem rendelkező nemeseknek is kellett küldeniük egy fegyverest. Az így felállított vármegyei bandériumot a király háromhónapi időtartamra fegyverbe szólíthatta, sőt – s ezzel megtört a makacs ellenállás jege – a sereget az ország határán túl is vezethette.

Az első török győzelem után a belpolitikában mutatott erélynek még más jele is mutatkozott. A török befolyásra a magyar korona fennhatóságát már rég el nem ismerő bosnyák király, Tamás, követeket küldött, majd személyesen is megjelent Szegeden, újból elismerve a magyar király hűbéri jogát nemcsak Bosnyákországra, de Szerbiára is. Az öreg Brankovics, a Hunyadiak régi ellensége, nemrég halt meg, fia, Lázár is röviddel utána, és most a megvakított testvérekre maradt az uralom, akik nem tudtak megegyezni. Magyarországnak a török felé

igen hasznos védőbástyát jelentett volna az újra visszatérő bosnyák és szerb terület, mert Tamás csak azt kérte, hogy a magyar király az ő fiát, Istvánt ismerje el utódának. Mátyás ezt meg is tette, fogadva ezzel a bosnyák és szerb hódolatot. A török szultán hatalma azonban ekkorra már túlságosan nagyra nőtt ahhoz, hogy ez a fenyegető ozmán seregek közelében tartós lehetett volna.

S a halványan felderengő sikerek után Mátyásnak azonnal szembe kellett néznie most már nemcsak belpolitikai, de külföldi bonyodalmakkal is. A szegedi országgyűlés végeztével vette a hírt, hogy Garai és Újlaki pártja, összesen mintegy húsz főúr, nyíltan szembefordult vele, és az országnak a török mellett legveszedelmesebb ellenségét, a Habsburg Frigyes császárt hívta meg a magyar trónra.

Megtörtént, aminek meg kellett történnie. A még Zsigmond által nemzetközi jellegűvé torzított magyar királyeszme tovább érlelte a maga politikai gyümölcseit. Tovább élt a hajlam, melyet Szilágyi Mihály beszéde úgy fejezett ki, hogy „idegenből koldulták" a királyokat. Az oligarchák soraiból akadtak volna ugyan önjelöltek, birtokaik nagysága sok esetben elegendő támaszt is nyújtott volna az uralkodásra. A középkor öröksége azonban, mikor a király tekintélyét alapvetően a származás régiségében, családja ősiségében keresték – még hatott. A származás, a vérség mítikus gyökerű tekintélye, varázsa olyan nagy volt, hogy inkább elnézték a személyes képességek gyengeségét, csak az ősök híre, vagy legalább a rangja legyen eléggé magas. Alattvalók családtagjai ezért nem jöhettek szóba, hiszen a leggazdagabb főúrnál is előkelőbb volt rangban bármely tekintélyes ország királya.

Mátyás esetében különösen kirívó volt a helyzet azok számára, akik a származás és a rang tekintélyét többre tartották a személyes képességnél és a nemzeti érdeknél egyaránt. Ezért nem különös, hogy éppen azok a nagyrészt dunántúli, birtokos főurak, akik lelkiismereti aggály nélkül fordultak a koronát jogtalanul birtokló Frigyes német császár felé, Mátyást csak úgy emlegették, hogy nem kell nekik „az oláh kiskirály". Hiába volt

1. Hunyadi János címere az 1453. évi kibővített formában

2. A Szilágyi család címere 1409-ből

3. Mátyás király pajzsa

4. A Hunyadi-címer a Mátyás-templom üvegablakán

ezeknek a főuraknak emlékében Mátyás apja, Hunyadi János kormányzó bármilyen nagy és áldozatkész hős, aki magyar érzéséről és áldozatkészségéről végső bizonyságot tett, vérségi alapon való származását bármikor elővehető érvnek gondolták. Hiszen nekik, személyes kiválóság híján más sem maradt, mint az ősökre való hivatkozás. De az ősöknek sem személyes kiválósága, hanem a rangja és birtoka volt a fontos. A kiválasztottság leplébe burkolt középszerűség kereste tehát tulajdonképpen a magához hasonló középszerűt a személyesen kiváló ellenében.

Már Hunyadi Jánosnak is sok célzást kellett tudomásul vennie családja kétes eredetére vonatkozóan, míg mások, a nála sokkal jelentéktelenebb emberek a családfájukkal dicsekedtek. Ezzel kapcsolatban maradt fenn az a mondása, hogy a maga részéről, ami a nemességet illeti, többre becsüli az ilyen családok megalapítóit, akik személyesen szerezték meg a maguk nemességét, azoknál, akik csak öröklik egy kiváló családfő emlékét, és csupán bevégzik egy család életét.

Most Mátyásnak is hasonlókat kellett tapasztalnia. Hogy tiszta helyzetet teremtsen az Ausztriában tömörülő főúri párttal szemben, 1459. február 10-én Budán összehívta mindazokat a főrendeket, akik a pártján maradtak, vagy addig legalábbis ezt mutatták. Szám szerint harminchat főúr és főpap gyűlt össze – valamennyi püspök – és a király feladta nekik a kérdést, nyilatkozzanak, óhajtják-e őt továbbra is királyul, felemlítve, hogy ő maga ezt a méltóságot soha nem kereste, csak választás útján fogadta el. A jelenlevők feleletül írásba foglalt hűségnyilatkozatot tettek, mire Mátyás is, hasonló módon, újból esküt tett a törvények megtartására.

Egy héttel később, február 17-én a húsz összeesküvő főúr Frigyesnél gyűlt össze, köztük Garai és Újlaki jól ismert alakjai mellett még a Kanizsai-testvérek is, akik pedig eddig a Hunyadi-ház hívei voltak, és magyar királlyá választották a német császárt, III. Frigyest, aki a koronát amúgyis birtokában tartotta, és aki most sietve felvette a magyar királyi címet.

Feleletül most az a Mátyás, akit az összeesküvők „oláh kiskirály"-nak csúfoltak, közfelkelésre hívta alattvalóit, mint a

velencei követ 1459. március 14-i jelentéséből ismerjük: az ország rendeihez írt leveleiben az ellen a Habsburg Frigyes ellen, aki „a magyar nyelv" ellensége. Mint ahogy a korona eltulajdonítása életre hívta a királytól függetlenné váló nemzeti koronaeszmét, most a németek javára történt hazaáruló összeesküvés a magyar nyelvet beszélő nemzet nyílt védelmezésére ösztönözte Mátyást, tovább építve a nemzetet fenntartó eszmék fejlődését.

Bizonyára nem véletlen, hogy azokkal szemben, akik családfájukra sokat adva, magyarságukról mégis megfeledkeztek, a „homályos" eredetű Mátyás király még külön is említi fegyverre hívó levelében, hogy „a magyar név védelmében" rendeli el a közfelkelést.

S ez most nem csupán egy nemzet védekező nacionalizmusa. Frigyes császár váratlan módon egykori saját titkárától, Aeneas Sylvius Piccolominitől is intést kap, aki III. Callixtus pápa 1458. augusztus 6-án bekövetkezett halála után mint II. Pius, a pápai székbe került. Az új pápa, aki a császár titkáraként még sok tekintetben más szemszögből látta a dolgokat, mint művelt humanista, az egyházfői tisztség magasából, és mint született itáliai, minden német birodalmi elfogultságtól függetlenül ítélte meg most már a viszonyokat. Ő, aki kezdetben nem minden fenntartás nélkül figyelte Mátyás királlyá választását, látva az ifjú magyar uralkodó rátermettségét és katonai sikereit, egyszerre véleményt változtatott. Callixtushoz hasonlóan ő is a török elleni háború mellett volt, és biztatta Mátyást a további támadó hadjáratokra. Hunyadi fiának viszont meg kellett írnia Rómába, hogy éppen a német-római császár, Frigyes az, aki őt nemcsak hogy nem segíti a pogányok elleni küzdelemben, hanem kifejezetten akadályozza is Magyarországra támasztott trónigényével.

Így történt, hogy 1459. február 24-én a pápa, Frigyessel és összeesküvő társaival kapcsolatban azt írja legátusának, Carvajal bíborosnak, hogy a magyar király ellenségeit „akár alattvalói, akár idegenek legyenek, és bármilyen magas méltóságot viselnek, Isten haragjával fenyegetve, az egyház büntete-

seivel sújtva tartsa vissza bűnös merényletüktől". (Theiner, II. 318.)

Ezt a legszigorúbb utasítást ugyan visszavonta később, mert számított a császár részvételére az általa kezdeményezett milánói kongresszuson, éppen a keresztes háború ügyében. Carvajalt azonban Frigyes és Mátyás kibékítésére ösztönözte.

A bíboros végül is személyesen kereste fel Frigyest, és a kihallgatáson valósággal vallatni próbálta az erőszaknak és tehetetlenségnek ezt a politikai kolosszusát, aki puszta létezésének nyomatékával megbénította maga körül az eleven, egészséges életet, és aki ellen saját alattvalói is háborogtak. Gentilis de Curte levele a milánói fejedelemhez részletesen tudósít a beszélgetés lefolyásáról. Két kihallgatásba tellett, míg Frigyest egyáltalán szóra lehetett bírni. Az első alkalommal Carvajal bíboros azt mondta neki:

„Gondolja meg, Felséged, hogy a törökök, ha nem állanának ellen a magyarok, már sok keresztény országot elpusztítottak volna. És a mostani viszály végső romlással fenyegeti a kereszténységet. Ezért ismerni óhajtanám az okokat, melyek Felségedet arra késztetik, hogy a magyar király ellen háborút viseljen. Ha azok jogosak, kész vagyok arra, hogy akár keresztes hadakkal hódítom meg Magyarországot Felséged részére."

A császár nem tudott azonnal válaszolni. Már az is jellemző, hogy miután a magyar trón utáni törekvései csaknem két évtizedre nyúltak vissza leplezetten, most, mikor már fel is vette a magyar királyi címet, időt kért a válaszra. Csak a másnapi kihallgatáson felelt, s akkor a következőket mondta: Mátyást nem törvényes módon választották meg királlyá, hanem nagybátyja erőszakolta ki azt. Ezenfelül „ősi szokás szerint" azt illeti meg a magyar trón, akinek birtokában van a korona. Végül tűrhetetlen az a szabadosság, amelyet Mátyás a pártján levő uraknak enged, és ő attól tart, hogy Magyarországot másvalaki fogja elfoglalni, amiből a kereszténységnek nagy kára lenne.

Carvajal bíboros erre kénytelen volt kifejteni, hogy Mátyást az összes törvényes formaság betartásával, a rendek jelenlétében választották meg, és ezt a jelenlevő velencei követ is tudja tanú-

sítani. „Azt sem állíthatja Felséged – mondta –, hogy az a jogos uralkodó, aki a koronát bírja. Felséged bizonyára nem engedné meg, hogy ha valaki a császári koronát magához ragadná, azért császárnak tartsák. Attól pedig, hogy más valaki ejtse hatalmába Magyarországot Felségednek nem kell félnie. Ezek után kérem Felségedet, hogy ne bántsa ezt a királyt, akit Őszentsége a pápa, ha a szükség kívánná, fegyver hatalmával is kénytelen volna megvédeni, mert elmozdítása a kereszténységre hátrányos következményeket vonna maga után."

Ez világos beszéd volt, és egy római császárra nézve eléggé szégyenteljes, hogy egykori titkárának: a mostani, a római pápának képviselőjétől származott. Frigyes érzéketlen lényéről azonban mindez lepergett. Csak annyit válaszolt, hogy nem hinné, hogy a pápa olyasmit tenne őellene, amit soha senki irányában még nem tett.

A császár jól számított: a pápaság nem volt katonai hatalom, és erkölcsi befolyása sem állt a régi magaslaton. Az európai államok semmiféle közös akcióra nem voltak már kaphatók, saját külön célkitűzéseiket követték. Mátyásnak is magának kellett fellépni azzal a támadó haderővel szemben, amelyet a Frigyes-párt ellene mozgósított: osztrák és magyar haderőt vegyesen.

Az első találkozás nem hozott szerencsét a királynak. Főkapitánya, Nagy Simon elhamarkodottan támadta meg a túlerőt, és azután egész seregével menekülnie kellett. A csatatéren maradt magyar halottak látványa azonban nem lelkesítette többé a Frigyeshez pártolt magyarokat. Látták, hogy a németek miként ölik az ő honfitársaikat, s egyesekben már ekkor megingott a helyesnek vélt elhatározásba vetett hit. Nagy Simon megvert serege pedig teljesen csüggedten tért vissza Mátyáshoz, arra kérve a királyt, tizedelje meg őket az elvesztett ütközetért. A fiatal Hunyadi azonban most is különleges példáját adta egyéniségének. A katonai lélektan művészének mutatta magát: pontosabban az emberi becsületérzésre hagyatkozott és nem az embertelen büntetésre. Megvigasztalta katonáit, és új parancsot adott nekik. Azt, hogy menjenek vissza és győzelemmel tegyék

jóvá amit hibáztak. A biztatásra fellelkesült sereg visszatért, és ekkor legyőzte Frigyes seregét.

A király ellen lázadók már azzal is veszteséget szenvedtek, hogy vezérük, Garai László meghalt, özvegye pedig hűséget fogadott Mátyásnak. Példáját Újlaki Miklós és a Kanizsai-testvérek is követték, és a király a hűségére visszatérőket nagylelkűen fogadta.

Garai tehát, Hunyadi László kivégeztetésének legfőbb okozója, aki ugyanakkor Mátyás apósa is akart lenni, letűnt a történelmi színpadról. De maradt helyette a másik apósjelölt, akinek kedvéért Mátyás visszautasította Garai leányának kezét: Podjebrád, a cseh király, az egykori prágai fogvatartó.

Az ifjú Mátyásnak korán meg kellett tanulnia, hogy ne bízzék túlságosan az emberekben. Apja, és főként bátyja, ezt minden keserű tapasztalatuk ellenére sem eléggé tanulták meg. Mátyásnak – csakhamar kitűnt –, hogy egészen más természete volt. Élete szerencséjének mondható, hogy mindjárt kezdettől kiválóan alkalmazkodott ahhoz a diplomáciához, amely különösen saját korában, a reneszánszról elnevezett időkben a színlelés, a tettetés művészetévé vált. Az események adatai azonban úgy mutatják, mintha Mátyás eredetileg nem a saját hajlamainak engedve kezdte volna gyakorolni ezt a művészetet, hanem valósággal az önvédelem kényszerítette rá. De az is tény, hogy az igazi művészetet hajlam nélkül nem lehet egyszerűen csak megtanulni.

Ezzel együtt járt az a képessége is, hogy mások színlelését viszonylag hamar észrevegye. Ezek az észrevételek pedig nagy tanulságokat jelentettek a számára, s egyben saját irányvonalának módosulásait is befolyásolták. Ilyen tanulság volt számára apósának, Podjebrádnak színlelő politikája, mely ugyanakkor őrá nézve veszedelmes következményeket rejtett.

Frigyes császárral való, s eleinte főként a korona birtokáért folytatott küzdelmeiben jött rá Mátyás, hogy mennyire bízhat a cseh királyban. Kezdetben sem hangolhatta túlzott baráti érzelmekre az a tény, hogy Podjebrád, aki csak V. László halála után léptette elő magát az ő fogvatartójának, még váltságdíjat is

követelt a magyar királyválasztóktól az ő szabadon bocsátásáért, és ráadásul akkor még kiskorú leánya kezét is ráerőszakolta. De azt is tudta Mátyás, hogy kényszerhelyzetben van. Királyságának átvétele után pedig maga is hitt abban, hogy a pápai politika – II. Pius – közreműködésével, Podjebrádban megfelelő szövetségest talál, aki a Frigyes császárral való kibékülést megkönnyíti.

Podjebrádnak még koronázásához is segítséget adott: a cseh királynak ugyanis a huszitizmus terjedése következtében nem állott rendelkezésére cseh katolikus püspök – a prágai érseki szék üresedésben lévén –, aki megkoronázza. Az új cseh uralkodó pedig, aki ekkor még politikai érdekből erősen titkolta, hogy maga is a husziták felé hajlik, a pápával fenntartandó jó viszony érdekében két Mátyástól „kölcsönkért" magyar, katolikus püspökkel koronáztatta meg magát. Így, mint a katolikus császár birodalmi hűbérese, egyben választófejedelem is lett, elődeihez hasonló szabályszerű módon.

Mikor a pápa látta, hogy Carvajal bíboros nem tudja megbékíteni Frigyest Mátyással, bizalommal küldötte legátusát Prágába, hogy ott a cseh királyt igyekezzen közvetítőül és Mátyás szövetségeséül megnyerni. Podjebrád szívesen fogadta a követet és magának Mátyásnak is természetesen ígérte meg diplomáciai támogatását Frigyessel szemben. Időbe tellett, amíg a magyar király értesült: Podjebrád ugyanakkor a császár követeit is fogadta, s azoknak éppen ellenkezőleg, azt ígérte, hogy Frigyest hozzásegíti a magyar trónhoz, Mátyás ellenében. A nagy színlelő azonban Frigyest sem akarta őszintén megsegíteni: halogató, diplomáciai ügyeskedése azt a célt szolgálta, hogy mind a magyar királyi, mind a császári koronát önmagának szerezze meg.

Addig is, amíg Mátyás teljes egészében átláthatta az őt körülvevő szövevényes külpolitikai helyzetet, bőven akadt tennivalója saját országában is azokkal a Felvidéken, Giskra oltalma alatt újra megsokasodó csehekkel, akik rabló életmódjukkal a falvak egyszerű lakóinak életét is veszélyeztették. Giskra végső soron most már Frigyes császár legmagasabb pártfogását élvezte

titokban, s így valóságos szimbólumává vált a bányavárosok felett való hosszú uralmában „az idegenből koldult" uralkodók múltbeli örökségének és jelen törekvéseinek egyaránt.

De még mielőtt Mátyás megint a felvidéki cseh rendbontók megfékezésére indult volna, előbb újabb dolga akadt saját nagybátyjával. Szilágyi Mihályt ugyanis hűséges szakácsa kiszabadította fogságából, és az öreg katona most, hű embereit és Mátyás ellenségeit maga köré gyűjtve, bosszúszomjas leszámolásra készült unokaöccsével. Ezúttal is a főpapi közbenjárás segített: Carvajal pápai követ és Szécsi Dénes esztergomi érsek rábeszélték az engesztelődésre Szilágyit, aki újból hajlandó volt találkozni a királlyal. Buda közelében testvérhúga, Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet, a kalocsai érsek, valamint az országbíró fogadták. Még így is csak nyolcnapi egyezkedés után sikerült Mátyásnak nagybátyját leszerelnie. Visszaadta neki a besztercei grófságot és összes birtokait, Lippa kivételével, és régi vágyát teljesítve, megígérte neki Szerbia fejedelemségét. A hódolatát bemutató Tamás fia István ugyanis időközben megint elpártolt a magyar királytól és országa így ismét a török hatalmába került. Ezzel Szilágyinak különös érdekévé vált, hogy Szerbiát felszabadítsa a töröktől.

A nyughatatlan nagybátya sorsának beteljesedése azonban már közeledett, és végül Mátyás váratlan és tragikus módon szabadult meg tőle. A török elleni hadjáratot buzgón sürgető Szilágyi ugyanis, aki nem sokkal később megint csak megharagudott a királyra, mert túl lanyhának találta ezúttal harci készségében, megfeledkezett a szükséges óvatosságról. Túlságosan bízva saját erejében, a török megszállta Szendrő közelébe nyomult, ahol aztán az ellenséges túlerő körülvette és elfogta. Konstantinápolyba vitték, ahol a szultán parancsára fejét vették.

Mátyásnak közben csaknem minden égtáj felé kellett vívnia csatáit, most már személyesen is. Miután az osztrák határon túl serege legyőzte a lázadókat nyugaton, délen pedig a török ellen győzött, észak felé fordult 1460 májusában. Egerben tanácskozva, a felső-magyarországi városoktól szedett adót, hogy a felvidéki várakat a csehek ellen megostromolhassa. A hadjárat elő

ször nehézkesen indult, a Mátra déli pereménél Pata vára sokáig ellenállt, egészen addig, míg Mátyás személyesen meg nem jelent a táborban. Odaérkezése annyira megnövelte a hosszas ostromba már-már belefáradt katonák harci kedvét, hogy az egyébként nagy bátorsággal ellenálló csehek kénytelenek voltak magukat megadni. Ezután még több felvidéki várat sikerült kedvelt hívének, a régi, kipróbált Rozgonyi Sebestyénnek visszafoglalnia. A Giskra-ügy azonban ezzel természetesen még éppen úgy nem intéződött el, mint a békekötés Frigyes császárral, akire Mátyás még a birodalmi rendek útján is hiába próbált hatni 1460 februárjában.

A csehekkel folytatott háború alatt kereste fel Mátyást Kassán Podjebrád követe, hogy viszonyukat szorosabbra fűzzék. Nincsenek adatok, tudomása volt-e már ekkor a magyar királynak arról, hogy Podjebrád e hónap elején Lajos bajor herceggel éppen őellene és Frigyes császár ellen kötött szerződést, és hogy most ezt eltitkolva próbált hozzá közeledni. Alig valószínű, hogy a dolog sokáig titokban maradhatott Mátyás előtt, mint ahogy később is ügyesnek bizonyult a rejtett dolgok felfedésében. Mivel azonban Podjebrád, követe útján, most a leányával való házasságot akarta mielőbb megvalósítani, Mátyás talán arra gondolt, hogy ez a kötelék majd semlegessé teszi legalább a cseh királyt. Személyes találkozót beszélt meg a követ útján Podjebráddal és megállapodtak a házasság megkötésében is. Közbejött betegsége azonban Mátyást Trencsénben marasztotta, így a házasságot Kunigundával – illetve, ahogy magyarul nevezték, Katalin királykisasszonnyal – csak távollétében, Olmützben kötötték meg. A menyasszony még most is annyira fiatal volt, hogy a szerződésben két év halasztást kellett kikötni az egybekelésre.

A még gyermek Podjebrád Katalin azért már 1461 májusában megérkezett Budára. Itt, fényes udvar jelenlétében megtörtént az egyházi esküvő, a szertartást Szécsi Dénes esztergomi érsek végezte. A menyasszony jövedelmül a magyar kincstárból 7000 forintot kapott és mindazokat az egykori királynéi birtokokat, melyek annak idején Cillei Borbálát is megillették.

Mátyás azonban csak e – jóllehet még pusztán formai, de érvényes – házasságkötés után találta szemben magát igazán apósa cselszövő politikájával. Az esküvő alkalmával ugyanis Budán volt Frigyes császár öccse, a vele örökösödési birtokügyekben nagyon elégedetlen Albert osztrák főherceg, aki már előzőleg követeket küldött Mátyáshoz. Budán megállapodtak, hogy egyidejűleg fogják megtámadni a császárt. Mátyás fel is szerelte ezt követően seregét, a vezérletet nádorára, Guti Ország Mihályra bízva. Ő maga személyesen ismét a Felvidékre sietett, hogy a csehek ellen folytassa a küzdelmet. Bizonyos volt e kétoldalú fellépés sikerében, de az év őszén arról kellett értesülnie, hogy harcra nem is került sor, mert Albert főherceg önhatalmúlag az ő nevében is fegyverszünetet kötött Frigyessel. Mindezt pedig éppen Mátyás apósának, Podjebrádnak fenyegető fellépésére tette.

Ugyanekkor értesült arról is, hogy Podjebrád összeköttetésben állt az ő még élő, legelszántabb ellenfelével, Újlaki Miklós macsói bánnal, aki több más főúrral együtt most Podjebrád fiát, Viktorin herceget szánta a magyar trónra.

Mátyás, aki eleinte inkább Frigyes császárt gyanúsította az ő kijátszásával, így látta meg kétségtelenül, hogy a háttérben tulajdon apósa áll. Egyúttal Frigyes is felismerte a tényt, hogy a cseh király őt is ki akarja játszani. Ennyi elég volt ahhoz, hogy most már ne zárkózzon el mereven a magyar király kívánalmai elől és inkább Mátyás felé közeledjék.

A közeledés meg is történt. Megint Vitéz János volt a közvetítő, akit Mátyás – önérzetét védve – nem hivatalos követként és nem is a császárhoz küldött. Vitéz azért utazott Grazba, hogy ott a pápa új legátusával, a Rómába visszahívott Carvajal utódával, Landus Jeromos krétai érsekkel folytasson megbeszéléseket. Mivel maga a legátus is a pápa meg nem szűnő kívánságát tolmácsolta, hogy a császár hagyjon fel a Magyarország elfoglalására szőtt tervekkel, a magyar püspök most könnyűszerrel tárgyalásba bocsátkozhatott Frigyessel. Ennek eredményeként, kemény feltételekkel ugyan, de 1462. április 3-án megszületett a megegyezés a korona visszaadására.

A feltételek szerint Frigyes visszaadja a koronát és az elfoglalt magyar területek közül Sopron városát; Mátyást fiává fogadja és minden vállalkozásában, különösen a török ellen, támogatja; Mátyás 80 000 aranyforintot fizet a korona kiváltásáért; és belenyugszik, ha fiú örökös nélkül hal meg, a magyar trón a császár családjára száll. Frigyes ezenkívül haláláig megtartja a magyar királyi címet és Sopront kivéve minden magyarországi birtokát.

Mátyás ekkor bőséges tapasztalatot gyűjtött arra nézve, hogy a politikai erőviszonyok és a helyzet reális felmérése sok méltánytalanság eltűrését követeli meg. Ebben a szerződésben a legsúlyosabb feltétel nem az volt, hogy még neki kellett fizetnie az Erzsébet királyné által ellopott és illetéktelen kezekben tovább is visszatartott koronáért, hanem az, hogy e tolvajlás folyományaképpen egy egész dinasztia reményt kapott a magyar trón jövőbeli birtoklására, amelyre különben semmiféle jogigénye nem volt. Valóban nem, még Albert és V. László révén sem, hiszen a Habsburgoknak ez az ága kihalt, és Frigyes egy másik ágat képviselt. De ami a mai embernek a történelemre visszapillantva annyira szembeötlő, elképzelhetjük, hogy Mátyásnak, aki ekkor állt éppen tulajdonképpeni házasságkötése előtt, nem tűnt oly jelentősnek. Joggal hihette mind ő, mind az egész ország, hogy egy tizenkilenc éves, erőteljes és egészséges ifjú nem az utolsó tagja lesz a törvényes Hunyadi-háznak.

Az égetően fontos az a tény volt, hogy a korona végre az országba kerüljön és Mátyás *igazi* király legyen. Vele nem hajtották végre az I. Ulászló idején alkalmazott pótkoronázást sem, annyira várták és oly biztosra vették a Szent István-korona visszakerülését. Frigyes azonban még e szerződés után sem sietett. Több mint egy esztendőbe telt – igaz, közben a magyar országgyűlésnek meg kellett erősítenie a szerződés pontjait –, míg a császár végre, a pápa kitartó unszolására, 1463. július 19-én Grazban, a magyar király követeinek, amint azok ünnepélyesen aláírták az okmányt, átadta az ekkor már régóta „szent"-nek nevezett koronát.

Közben Mátyás már a korona megszerzése előtt is féltékenyen vigyázott hatalmára és jogainak csorbítatlanságára. Tamás

fia István bosnyák király, aki Mátyástól elfordult és ezért félt tőle, 1462-ben, hogy a töröktől is függetlenülni tudjon, II. Pius pápától kérte megkoronázását. A pápa el is küldte hozzá legátusát, aki megkoronázta, maga az egyházfő pedig Mátyás kegyelmébe ajánlotta az új királyt. A pápának írt válaszlevelében Mátyás megírta a valódi tényállást, amely az akkori és múltbeli jogviszonyokra világot vetett, s amelyet a pápa nem ismert. A magyar korona sérelmének veszi, írja Mátyás, a hűtlen hűbéres „bűnpártolását", és csak azzal a feltétellel fogadja kegyelmébe az újdonsült királyt, ha az a magyar király előtti hódolatával jóváteszi az ellene elkövetett bűnöket. Ez alatt nemcsak elpártolását értette, hanem azoknak a határszéli váraknak eltulajdonítását is, amelyekre a magyar katonai védelemnek a török ellen nagy szüksége volt.

A bosnyák király követével együtt Vlad vlach vajda követei is megjelentek Mátyás előtt. Ez utóbbi segítséget kért tőle, mivel tulajdon alattvalói és öccse, Radul, elűzték. Mátyás el is indult Erdélyen keresztül a vlach Havasalföld felé. Útközben azonban Radul és bojárjai jöttek elébe, és felvilágosították, hogy Vlad nem méltó az uralkodásra vadállatias kegyetlenkedései miatt, melyeket alattvalóival művel. Így történt, hogy Mátyás, kellően meggyőzve a vádaktól, az előtte hódoló Radult erősítette meg a vajdaságban, Vladot pedig fogolyként vitte vissza Buda várába, ahol ez még tíz esztendőn át raboskodott.

1463. május 1-én történt meg a fiatal királynéval való egybekelés, de a király még e hónap folyamán a Délvidékre ment, ahol a török támadását várta. Az ozmán had zöme azonban Bosnyákországba hatolt, és csak Ali bég serege jött át a Száván, a magyar országhatáron, a Szerémségbe. Itt egy magyar sereg Mátyás anyai ágról való rokonának, Dengelegi Pongrácz András főpohárnoknak vezetésével megverte Ali béget, aki aztán Temes megyében próbálkozott új akcióval. Itt viszont a főpohárnok fivére, Dengelegi János erdélyi vajda aratott fölötte győzelmet. Mikor pedig a török vezér, seregei maradványával a Száván túlra menekült, ott maga Mátyás lepte meg egy megsemmisítő csapással. Aztán még Szerbiában pusztította a törökök által meg-

szállt részeket és tizenötezer kiszabadított keresztény fogollyal tért vissza. A bosnyák királyt azonban, aki Kljucs várába zárkózott, majd megadta magát a szultán kegyelmére, a törökök császára kivégeztette, és seregeivel elfoglalta egész Boszniát.

Mátyást ezalatt Péterváradon keresi fel Velence követe, hogy felajánlja neki a köztársaság segítségét, ha megindítja hadait Bosznia visszafoglalására. A király, bár már közeledik a téli évszak, október elején indul, s gyors menetben, a keresztény lakosság örömujjongásától kísérve jut el Jajca váráig. Itt a hatalmas hegycsúcson emelkedő, két folyótól körülvett, bevehetetlennek tűnő erődítményt kezdi ostromolni, amelyet erős török őrsereg véd.

Mátyás, mint katona, mint olyan apának fia, akivel már zsenge gyermekkorában megízlelhette a tábori életet, most van elemében. Több, sikertelen ostromot kísérel meg a sereg, de Mátyás nem tágít, és katonái sem tágítanak. A veszélyt sem kerüli, együtt vállalja katonáival a kockázatot, nem vonul biztos fedezékbe. Nagyszerűen tűri a meneteléseket, étlen-szomjúságot, álmatlanságot, és mikor a csüggedő katona látja, hogy királya minden nélkülözésben vele tart, ez hatalmas mértékben fokozza azt, amit „személyes varázs"-nak szoktak mondani. Mint egykorú források írják, Mátyásnak az a szeretetreméltó kedvessége, amellyel először az őt megválasztó, egyszerű nép körében megjelent, úgy látszik, a hadviselésben, szigorúsága és kemény fegyelemtartása közben sem változott. Nemcsak a tiszteket, a közkatonákat is meglátogatja sátraikban, a sebesülteket olykor személyesen gondozza, a tehetetlenül fekvőket kezéből eteti. Valami szenvedélyes hév, célratörés, elszántság dolgozik benne, a nagy embereknek az a lenyűgöző vonása, amelyet csak azok ismernek, akik már találkoztak ilyen rendkívüli emberrel és fogékonyak erre a varázsra.

Jajca török őrsége, élén Harambéggel végül is alkudozni kezd. Követ útján közlik, hogy szabad elvonulást kérnek és azt, hogy keresztény foglyaikat is magukkal vihessék Konstantinápolyba.

De Mátyás ragaszkodott hozzá, hogy a legutolsó keresztény

szolgát is kiszabadítsa, hiszen azért kezdte a háborút, hogy a foglyok visszakapják szabadságukat. Végül nemcsak a foglyok, de a török őrség nagy része is Mátyás szolgálatába lépett, Harambéggel az élen, növelve a Budára visszatérő király diadalmenetét.

Ekkor mérte a legkeményebb csapást a törökre Hunyadi János fia, s ekkor mutatkozott leginkább annak a keresztény hadvezérnek, annak a példaképnek, amely a pápák és a keresztes háborús eszménynek még meglevő hívei előtt lebegett.

De nem ez volt a végleges kép: valójában Mátyás sohasem volt a régi, középkori értelemben vett keresztes lovag típus. Reneszánsz ember volt, s ha a múltba nézett, nem Szent László, hanem a hódító Nagy Sándor képe ragadta meg, mint tudjuk, már gyermekségében. A szerepek, amelyeket magára öltött, nem tartoztak feltétlenül mindig a színlelés vagy kiszámított ravaszság körébe, de kétségtelen, hogy a személyes hírnévre való törekvés és az ezzel kapcsolatos hivatástudat is vezette. Szerencsés volt, hogy törekvései hosszú ideig együtt haladtak hazája boldogulásának érdekeivel. Erre vigyázott is, sokáig. De a dicsőségvágy, a hódító törekvés olyan erő, amely a végső lehetőségekig feszíti az élet kereteit, s eljöhet még az idő, mikor mindent önmaga mértékével mér, és magányos utakra tér.

Abban az évben, mikor tulajdonképpen nőül vette feleségét, alig tartózkodott Budán. A korona visszahozatalának ünnepélyes aktusánál sem volt jelen. Szent István koronája úgy tért vissza az országba, mintha ténylegesen is már a királytól független, a nemzeteszmét hordozó ereklye volna, csak az ország lakói fogadták és ünnepelték. Mátyás lent volt délen, és még csak ezután foglalta el Jajcát, 1463 karácsonyán. A koronázást csak 1464. március végére tűzte ki, ő maga 1464. február 13-án tért vissza, ünnepélyes menetben Budára. Felesége, aki közben áldott állapotban várta őt, még hetekkel a kitűzött koronázás előtt meghalt szülésben, gyermekével együtt. Rossz előjel volt ez a Frigyes császárral kötött koronaszerződéssel kapcsolatban. De Mátyás ekkor még csak huszonegy éves volt! A királyné halála miatt a koronázást sem halasztották későbbre.

Kétségtelen diadallal tért vissza a török hadjáratból, de mégis úgy, hogy nem fejezte be egész Bosznia visszahódítását. Visszatértében, 1464. január 27-én a szlavóniai Dombró városából a pápának ezeket írta:

„Én el vagyok szánva, hogy egész erőmet a katolikus vallás és híveinek oltalmára szentelem, csak a szabadságom legyen meg, és ne tartson vissza akadály. De ha ez megvan, míg amaz hiányzik: akaratom ellenére másfelé kell fordítanom figyelmemet. Már most óvásképpen kinyilatkoztatom Szentséged előtt, hogy ha sérelmek által kényszerítve, a hitetlenek ellen irányzott fegyveremet, szívem fájdalmára a hűtlen hivők ellen kell használnom, és az országom ellen támadókra kell támadnom, ezt senki ne vegye rossz néven." (Epist. Pars I. 169.)

Ezt nem alap nélkül írta, hiszen visszafordulásának oka az, hogy a csehek zavargása a Felvidéken ismét nyugtalanító méreteket öltött. De a Frigyessel kötött béke végül mégiscsak hatott Giskrára, Mátyás szolgálatába szegődött, és többé nem fordult ellene, híven kitartott mellette. Igaz, hogy a király sem mutatkozott fukarnak irányában, és az átadott várak helyett más birtokokkal kárpótolta. Giskrától független, más rablóhadjáratot folytató cseh csapatvezérekkel azonban még ezután kellett leszámolnia. De ebben is sikeres volt.

1464. március 29-én koronázták meg a hagyományos helyen: Székesfehérváron.

A NIMFÁK KEDVENCE

Az a szenvedélyes kitörésnek is minősíthető és a jövőt sejtető önigazolás, amely Mátyás 1464. januári levelében a pápának címezve olvasható, szinte azt a gondolatot is sugallja, hogy a király már akkor elhatározta: nem a török kiűzése Európából az ő igazi gondja. Fegyvereivel már a „hitetlen hívők"-et fenyegeti, s ez nem az a hang, amelyet apja használt. Bár Hunyadi János is ugyanazokkal a nyugati-északi ellenhatásokkal küzdött – német és cseh részről –, melyek akadályozták, hogy teljes erővel a török ellen forduljon, mégis: célkitűzéseinek teljessége,

különösen éppen élete utolsó éveiben, Kapisztránnal az oldalán, a római egyházfőkkel, a pápák törekvéseivel teljesen egyöntetű maradt: Európát megszabadítani a kereszténység elpusztítására törekvő erőktől.

Mátyástól is mindenki ezt várja, miközben a világ közvéleménye, és a nemzetközi politika egyre távolodik a pápák keresztes háborús eszményeitől. Pedig a közvetlen célkitűzés nem is a régi: a Szentföld felszabadítása helyett csupán Európa önvédelme és Konstantinápoly visszafoglalása. A veszély azonban egyelőre csak Magyarország határát fenyegeti. A távolabb fekvő európai államok politikája számára már annyira megfoghatatlan, és az avignoni „fogság" és a zsinati harcok után megtépázott pápai tekintély már annyira nem lenyűgöző, hogy a helyi, államközi harcok sokkal fontosabbak az „egyetemes, univerzalisztikus" érdekeknél. A francia politikához hasonlóan még Velence köztársasága is eleinte titokban a szultánnal való szövetség tervét ápolja, míg birtokai a török terjeszkedés útjába nem kerülnek az Égei-tengeren. Ettől kezdve Velence az egyetlen, mely szövetséget ajánl Magyarországnak, s figyeli a török politikát. A pápai trónon II. Pius ül, az egykori, világias erkölcsű humanista költő, akit eleinte nem akarnak komolyan venni, mikor egyházias szellemben szól: hiszen zsinatpárti volt, és egy ellenpápa híve. Szavainak úgy ad hitelt, hogy külön pápai bullában ítéli el saját ifjúkorának tévedéseit.

Hogy Európának e „keresztény közösség"-től egyre távolodó érzésvilágában is mennyire élt még a törököt visszatartó Hunyadi János emléke, mutatja, hogy Antonio Costanzi olasz költő éppen ekkoriban írt dicsőítő költeményt a két Hunyadiról, a halott Jánosról és az élő Mátyásról, aki az ifjú magyarokkal együtt a régi, harcos hagyományt folytatja. Jellemző az is, hogy a költeményre Mátyás nevében az akkori pécsi püspök – mint maga is költő – reagált. Janus Pannoniusnak – az első magyar költőegyéniségnek, mert hiszen ő volt a pécsi püspök –, ez alkalmat adott, hogy maga is egy hosszabb költeményben dicsőítse királyának törökellenes harcait. Elmondja a Száva-

menti hadakozásokat, Ali bég többszörös legyőzését, majd Bosznia visszafoglalását is.

Az a Janus Pannonius azonban, aki a reneszánsz Itália antik eszményeinek hatása alatt már korai verseiben szakítani látszik minden keresztény vonatkozással, s pap létére is csak a görög-római Olympos isteneihez fohászkodik műveiben – Hunyadi Mátyás harcairól szólva mégiscsak Európa kereszténységét kénytelen emlegetni a török veszedelemmel szemben. Ebben a kétségtelenül alkalmi, sőt egyenesen politikai versben a humanista Janus úgy szemléli az európai világot, akár Kapisztrán. Magyarország magárahagyottsága és magányos védekezése még a szabadgondolkodó, a római zarándoklatokat gúnyoló Janust is – mint a magyar király nevében beszélő költőt – a hagyományos szemléletmód és szerep vállalására kötelezi. Sőt, ígéretet tesz Mátyás nevében a török elleni háború folytatására is:

. . . És amit elkezdtem, mindaddig nem hagyom abba,
mígnem a tengeren át űzöm a vad törököt.
Már nem csak népünk hulltát kívánja, az összes
Krisztus-hívőkét szerte a föld kerekén.

Azután mintegy szemlét tart a keresztény Európa országainak a török veszedelmet illető nézete és magatartása fölött.

Gallia alszik? Ibéria is? Csöppet se csodáljuk:
közvetlen vész nem döngeti még kapujuk.
S hogy mernénk álmodni az angol támogatásról?
Messzire vannak, sőt tenger is áll közibénk.
Még soha nem pártolt Germánia minket, azonban
mindig készséggel szegte meg esküszavát . . .

Csak Itália fejedelmeit sorolja fel úgy, mint akiktől várható támogatás.

Nem kétséges: Itália több maga, mint azok együtt:
oly sok benne a nép, s annyi derék ura van . . .
Ott van atyánk, Pius is, nincs nála nagyobb hatalom, nincs
jobb főpap: Róma és a világ eleje . . .

S ebben a politikai versben az a Janus Pannonius, aki régen kijelentette már azt is, hogy a művész, így a költő – nem lehet vallásos, most nemcsak hogy keresztény, de a régi, Hunyadi János emlékétől ihletett keresztes háborús gondolat jegyében zárja le – Mátyás nevében – a költeményt:

Rontsunk hát a szorongó ellenségre serényen:
meghálálja, tudom, bőven a Föld meg az Ég.
Túl örök élet vár ránk s boldogság, sose múló,
itt lent megbecsülés, dús evilági javak.
Persze, akárhogy lesz: kicsi vagy nagy támogatás, mi
nem hagyjuk cserben drága hazánk s a hitünk.

(Csorba Győző fordítása)

Talán ez volt az az időpont – mikor az uralkodó végre Szent István koronáját a fejére tette –, hogy a legtöbb hívet tudhatta maga mellett. Csodálóinak száma ugyan még majd fokozódik, de növekszik egyúttal az elidegenedők száma is. Mátyás és Janus Pannonius: a két nagy magyar humanista, a király és a költő, milyen rövid ideig tudtak csak összhangban lenni! A történeti források nem elegendőek ahhoz, hogy pontosan tudjuk, milyen okok vitték a pécsi püspököt, aki ezt a hazafias költeményt írta arra, hogy néhány év múlva azok sorába álljon, akik – már nem első esetben létesülve ilyen összeesküvés! – inkább külföldi uralkodót kívánnak Mátyás helyett?

Ha kirobbant ellentétük oka rejtve is maradt, annál világosabban állnak előttünk szellemiségük, műveltségük közös forrásai. A tíz esztendővel idősebb Janus Pannonius itáliai ihletésű, reneszánsz műveltsége és művészetszeretete éppúgy Vitéz János és Pier Paolo Vergerio körére vezethető vissza, mint Mátyásé. Hiszen a királynak ifjúságában Vitéz Jánoson kívül az a len-

gyel Szánoki Gergely nevű humanista pap volt a nevelője, aki Vergerio körében szónoki-irodalmi versenyeken, lakomákon is részt vett. Janus, a költő pedig, akinek eredeti neve János volt, anyai ágon unokaöccse Vitéz Jánosnak, sorsdöntő, egész itáliai neveltetését Vergeriónak köszönhette. Zsigmond király agg, egykori titkára a saját iskolatársának, Veronai Guarinónak gondjaiba ajánlotta az Itáliába induló Vitéz-unokaöcsöt, mivel Guarino akkor Ferrarában nagy hírű iskolamester volt. Nála végezte tanulmányai alapvető esztendeit, a latin-görög nyelvre és irodalomra épülő „középiskolát" a költő, és csak ezután ment át Páduába, az egyetemre, ahol jogi képzettségét nyerte.

Abban az évben – 1458-ban – tért vissza végleg hazájába a magát Itáliában latinosan „Janus"-nak elnevező Csezmiczei János, mikor Mátyás uralkodni kezdett. A költő életének eseményeit jórészt csak verseiben tett megjegyzéseiből ismerjük. A kevés adat is elég bizonyságot szolgáltat azonban ahhoz, hogy tudjuk: Itáliából hatalmasan megnövekedett öntudattal érkezett haza. Nem a társadalmi rang, a később megszerzett püspöki cím töltötte el az asztalosmester fiát alapvető büszkeséggel, hanem az, amiben páratlanul állt hazájában: művészi, költői képessége.

Ezt nem pusztán az utókor állapította meg róla, és nem csupán ma tudjuk felmérni, hogy még az akkori Itáliában, a vele együtt felnövekvő költőkben sem égett olyan hévvel a művészi szenvedély, mint benne – hanem jól tudta ezt már akkor ő maga is.

Erre nemcsak tanulóéveiben írt csattanós-gúnyos epigrammái vallanak, amelyekben iskolatársai vádjait hárítja el határozott biztonsággal – köztük jellemzően a „barbárság" vádját is, amellyel mindenkit illettek, aki nem volt itáliai. Magyarországba visszatérve emelkedik igazán arra az oromra, amelyre nem a püspökség segítette, hanem az, amire e rövid soraiban céloz:

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
s most Pannónia is küldi a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

(Berczeli A. Károly fordítása)

Ez nyílt beszéd, s ugyanakkor egészen új hang Magyarországon. A „szellem dicsőségének" királyi öntudata nyilatkozik meg itt hirtelen, az európai zseni-öneszmélésnek egy igen korai példája.

A magyar földről származó Csezmiczei János Itáliában, Dante, Petrarca és Boccaccio földjén tanult meg verselni és ébredt rá a költészet hatalmára. Retorikai és jogi tanulmányaival együtt itt „tanulta" a költészet mesterségét is. Hiszen a reneszánsz még erősen meg volt győződve az antik, főként a latin racionalizmus hatása alatt arról, hogy a költészet – tudomány. Mint ahogy annak idején Petrarca sem a „vulgáris" olasz nyelven írt lírai szonettjeit tartotta élete fő művének, hanem latin nyelvű történeti eposzait, amelyekhez történetíró módjára kereste össze az adatokat. De később Leonardo, a festő is tudósnak gondolta magát, mivel a perspektíva geometrikus szerkesztőmunkáját tartotta mindennél fontosabbnak.

Pedig, ha egyelőre többé-kevésbé rejtetten is, még élt éppen az antik, elsősorban a görög hagyományok révén az ősi hit, hogy a művészetre való képesség a Múzsák révén voltaképpen a nimfák: a természet bájos és játékos ifjú istennőinek ajándéka.

Abban a versében, amelyben a költő bejelenti névváltoztatását a latin „Janus" formára, éppen itt hivatkozik öntudattal a Múzsára, s ezzel költői hivatására:

János volt a nevem, s Janus, ki e verseket írta!
Megmondom, ha netán tudni kívánod okát.
Nem buta gőgből hagytam cserben a régi nevem, nem!
Tudna-e bárki különb, szebb nevet adni nekem?
Ezt hittem magam is s lásd, Janus lettem, amint a
Múzsa magához emelt, s megkoszorúzta fejem.

(Berczeli A. Károly fordítása)

Itt öntudata kiapadhatatlan forrásáról is vall: hiszen a közfelfogás szerint akit a Múzsa, az ihlető istennő megkoszorúzott, az király.

Nem arról a hivatalos, akadémikus-ízű költővé koronázásról,

koszorúzásról van itt szó azonban, amellyel már a XIV. század óta uralkodó egy-egy híressé vált tudóst, költőt kitüntettek. Róbert, a nápolyi király így koszorúzta meg Petrarcát, s később a német-római császárok, például Zsigmond is végzett ilyen koszorúzást. A Múzsa emlegetésével azonban Janus éppen arra céloz, hogy a költő nem a királyoktól kapja a rangját, hanem olyan képességek révén, amelyeket egyetlen uralkodó sem tudna adományozni.

Verseiben tett kijelentéseiből nem lehet ugyan arra következtetnünk, hogy Janus, saját korából kiválva, elhagyná a ráció birodalmát. Sőt, mesteréhez, Guarinóhoz írt hosszú, dicsőítő költeményéből különösen kitűnik, hogy ő a régi, görög hagyománnyal, a nimfák ajándékával szemben az iskolamestert saját fáradságával megszerzett tudásáért magasztalja. Guarino azonban nyelvmester, rétor, stiliszta, tanító és nem költő, nem lírikus. Mert bármennyire egynek veszi is a kor a költészet gyakorlását a tudománnyal, a tiszta ráció mögött, a tudat alatt, mondhatnánk, mégiscsak ott rejtőzik a nimfák képzete, amely egy-egy pillanatra felvillantja az irracionalizmus sejtelmes ködét.

Az erre való utalás nem az alkalmi versekben, a dicsőítő, a fokozott észmunkát igénylő költeményeiben található, hanem azokban a már Magyarországon írt, lírai sorokban, amelyekben a művészietlen környezet, a betegség vagy a fájdalmak hatására vigasztaló jelenésként varázsolódnak elő a költészet irracionális ihletői.

Éppen abban az évben – 1464-ben –, amikor Mátyás király nevében politikai célzatú, hazafias versét írja, a királyt kísérő hadi táborozásban megbetegszik, és „a kétarcú Janus" (az előre és hátra egyszerre tekintő Janus nevű latin isten mintájára) most nem a királyok politikájára gondol, hanem a saját betegségére és közelinek érzett halálára. Hosszú költeményének befejező soraiban azonban még panaszát is elnyomja a költői hírneve fennmaradásáért érzett gond, s játékos melankóliával kapcsolja össze a nimfák táncát és egész létét a maga országos jelentőségű költészetével:

Drága barátaim, ott ássátok nékem a sírt, hol
harmatgyöngyöktől csillog a zöld s buja fű,
dús lombú erdők, s a kies rónák közepette,
hol nimfák járják ünnepi táncaikat . . .
S hogy ne boruljon mély feledés rám néma siromban,
azt akarom, hogy e vers álljon a sírkövemen:
Itt nyugszik Janus, kivel ősi Dunánkhoz először
jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szüzei . . .

(Kálnoky László fordítása)

Mindez természetesen csak játékos allegória, amelyhez hasonlókkal zsúfolva van a kor humanista költészete. De Janusnál lehetetlen észre nem venni, milyen halálosan komolyan veszi ezt a fajta játékot. Élete egyetlen értelmének tartja. Királyi öntudattal vallja még halálosnak érzett vergődésében is, és éppen egy katonai táborban, hogy a Dunához ő vezette elsőnek „a szent Helikon . . . szüzeit": vagyis azokat a nimfákat, istennőket, akik az erdők-mezők tündérei között a művészeket ihlető Múzsák lakóhelyéről származnak.

Ezzel a hatalmas szellemi öntudattal – minden más politikai kérdésen túl is – szükségképpen össze kellett ütköznie éppen annak a királynak, Mátyásnak, aki a szellem és a művészet alkotásait oly fokozottan akarta felhasználni hatalma tekintélyének érdekében. Janus, aki a szellem birodalmában maga is uralkodónak érezte magát, csak ideig-óráig férhetett meg békén azzal a királlyal, aki egyrészt folytonosan katonai sátrakba kényszerítette őt, másrészt pedig a szellem birodalmát, Janus féltve őrzött birtokát szolgálatába akarta vinni.

A nimfaképzet sokkal komolyabb volt, mint ahogy maguknak a kor embereinek, akár a művészeknek puszta rációjában tükröződött. Az antik görögök nemcsak az erdők, barlangok, források és ligetek ifjú, szép, játszadozó tündéristennőiben hittek, hanem meg voltak arról győződve, hogy magasabb rendű tudást nyújthatnak a halandóknak, akár „elragadtatás" formájában is. Ennek a szónak ősi, kettős értelme volt. „A nimfáktól elragadott"-nak nevezték régen azt is, aki eszét vesztette. De a

szó jó értelmében vett elragadás mindig az ihletet jelentette. A Múzsák, ezek a magasabb rendű nimfák, csak a művészi elragadtatás adományát nyújtják.

Múzsák és nimfák egyébként rokonok abban, hogy – mint fiatal nők – a szépség megtestesítői. De nem csupán a külső, női szépségé, hanem – és itt mélyül el a nimfakultusz – a belső, lelki szépség felé is utat mutatnak. Ezért olvasható Platónnál, hogy Szókratész egy nimfáknak szentelt helyen azért imádkozik, hogy szép lehessen belsejében. (Phaidrosz, 230., 279.)

Ligetek, berkek, források vidékei „nimfáknak szentelt helyek", és ilyen módon mintha esetenként összefonódnának a „helyi istenségek" – a genius loci – tiszteletével is. A hely géniusza együtt lehet valamiképpen a külső és belső szépség tiszteletével egyaránt. A Múzsák hegyének, a Helikonnak nimfáit valóban Janus Pannonius költöztette elsőnek Magyarországra. De egy titokzatos, régi felirat, amelyről közel Mátyás-kori adatok beszélnek, már ott volt a Duna partján, egy nimfaszobor talapzatán, Mátyás király kútján. A szobor szunnyadó nimfát ábrázolt, így intve az arra tévedőket:

Szent forrást őrzök védő nimfája e helynek,
Alszom míg zsongít vízcsobogás moraja.
Hogyha e márványtálhoz lépsz, ne zavard meg az álmom,
Kímélj, szó nélkül mosd le magad vagy igyál.

Akár a régi Pannónia idejéből maradt antik vers volt ez, akár egy reneszánsz költőé, mély szimbólummal fejezte ki a lélek mélyén alvó nimfát, a költőknek, művészeknek azt a sajátos ihletőjét, aki segíthet ugyan a kifejezésben, de ő maga érinthetetlen és kifejezhetetlen.

NEGYEDIK FEJEZET

MÁTYÁS ÚJ UTAKRA INDUL

BÚCSÚ AZ ÁHITATTÓL

Áhitat a hely szellemének és a szent forrás nimfájának – ezt fejezi ki voltaképpen a felirat hallgatás-parancsa. S ez a magatartás az, amely a reneszánsz szellemétől annyira idegen, hogy a feliratot csak ezért is az antik időkből származónak kellene tartanunk. A középkorral szakító reneszánsztól ugyanis semmi sem áll annyira távol, mint az áhitat. A vizsgálódó, kutatásra éhes, mohón érdeklődő racionalista kor nemcsak hogy nem áhitatos, hanem egyenesen ellensége az áhitatnak, amely a középkort jellemezte, a hitben és érzelmekben való elmerülés képességében. Jellemezhette az antik időket is, amikor még élt az istenekbe vetett hit. Csak éppen a reneszánsz, e jellegzetesen nem hívő kor az, mely képtelen volt az áhitatra. A nyugtalan és éles, csúfolódásba vagy legalábbis iróniába hajló ráció állandóan figyel, résen van, nem ismeri a feloldódást, az odaadás szellemét, hiszen ez a középkorra emlékezteti, éppen ez az, amiből elege volt.

Nem csoda, ha ilyen korban a már különben is régóta haldokló keresztes háborús eszme semmiféle lelkesedést nem tud kicsiholni. Azt mondhatnánk, a költészet iránti szenvedély az, ami az érzelmek melegét átmenti, de itt is nagy akadállyá válik a túlzott, értelmi önfigyelés. Ehhez járul a racionalizmusnak az a sajátos naivitása is, hogy megtanulható tananyagnak véli a költészetet, mint már említettük. Versfaragás és kőfaragás nagy tanultságot igénylő „munka” – de a reneszánsz, minden antik

példák iránti „lelkesedése" mellett is, a „nimfák ajándékát" számításon kívül hagyja. Sőt – mint Janus Pannoniusnak említett, Guarinót dicsőítő költeménye is példa rá – Hésziodosz és Homérosz Múzsáktól kapott ajándékát szembeállítja Guarino verejtékes, éjt-napot eggyé tevő szorgalmával, olvasásával és nyelvtanulásával, a tudós munka javára. Ezen a módon Janus maga sem fordít elég figyelmet a saját ihletére – pedig neki van ihlete. Csakhogy a kor felfogásában a művészeknél fellépő ihlet – éppúgy mint az államférfiaknál, hadvezéreknél – felcserélődik illetve azonosul egy másfajta irracionális vonással: a hírnévre, a dicsőségre való vággyal, amelyet racionális-filológus meghatározással ellátnak a *virtus* – az erény szó címkéjével.

Az erény szó alatt rejlő fogalom pedig éppen erre az időre változik meg, amikor Cusanus, ez a középkor és reneszánsz határmesgyéjén álló, magányos ember arra utal, hogy a szavakkal megjelölt fogalmak nem képesek a tárgyi valóságról teljesen pontos ismeretet közölni. A fogalom csak annyira viszonylik a tárgyhoz, e szemlélet szerint, mint ahogy Cusanus az ész mivoltát hasonlítja az igazsághoz: amennyire a sokszög valamennyire követni képes a kör kerek vonalát: „szögletesen", döcögve, a simuló hajlásra képtelenül.

A fogalomváltozás alapja, melynek következtében a „virtus" elválik középkori, vallásos felfogással egybekötött értelmezésétől, az erkölcsök módosulásában rejlik. Sem az antik görög-római kor, sem a keresztény középkor nem választotta el az erényt valláserkölcsi alapjától. Ennek lényege az volt, hogy akár „pogány" akár keresztény módra, de hittek a halálon túli másvilági életben, szoros kapcsolatot tartottak fenn akár Zeus-nak, akár Juppiternek, vagy más isteneknek jósok, papok útján közölt akaratával. A jó és a rossz megkülönböztetésének igyekezetében a nem keresztény görög-római mitológia hívei éppúgy egy túlvilági, isteni akarat függőségében érezték magukat, mint akár a zsidók, vagy a keresztények. Társadalmi rend, államrend, valláserkölcs szorosan összefonódott. Így ami az állam, a nép számára jó volt, éppúgy egybevágott az istenek, vagy a zsidó és keresztény egyetlen istenség akaratával, mint ahogy az erkölcsi

rossz, az isteni akarattal való szembehelyezkedés egyúttal a nép és az állam elleni véteknek is számított.

A reneszánsz idején az erkölcsnek ez a vallási háttere volt megszűnőben, és erőteljesen előtérbe nyomultak a tisztán e világi érdekek. Úgy érezték, hogy a vallásos hit szoros béklyóban tartja az emberiség életérzését és gondolkodását. S valóban, még a pápaság is, a monarchikus világi uralkodás külső formájában, feudális köntösben megjelenő egyházi államként a társadalmat, a népet, az egyént elnyomó laikus államhatalomként viselkedett. Mikor a pápáknak Rómából Avignonba való kényszerítésével ez a világi-monarchikus egyházfőség nagy tekintélyveszteséget szenvedett, kiéleződtek a hatalmában lappangó ellentmondások is. A tekintélyromlás még élesebben mutatta meg, hogy a pápaság hatalma mégsem pusztán világi eszközeiben, pénzében, hadseregében van, hisz ebben a vonatkozásban királyok segítségére szorul. Tekintélyének igazi magva az erkölcsi tartalomban rejlett. A felszabaduló egyéni gondolkodás azonban, ha már egyszer birtokba vette a ráció eszközét, megpróbálta önmaga kitölteni az erkölcsi tartalom kereteit is, egyre inkább eltávolodva annak nem e világi vonatkozásaitól. A látható, mindennapi élet örömének felfedezésében az egyéni öntörvényűséghez kezdett mindent viszonyítani. A vallásos erkölcs alól egyre inkább felszabadultnak érezte magát, és az új tekintélyt az antik világ emlékeit sugárzó művészeti és tudományos alkotások tiszteletében találta meg.

De az egyéni öntörvényűség nem állt meg a természet csodálatánál, és nem csupán a természet törvényeit és a művészi szépséget felfedező utakat jelentette. Hiszen ebben az irányban, mint azt évtizedek során a reneszánsz pápák is megmutatták, az egyházias élet kereteinek sem kellett szükségszerűen fellazulni. Még az eltérő teológiai értelmezések, filozófiai eszmék sem bizonyultak veszedelmesebb ellenfélnek azoknál az eretneknek bélyegzett tanoknál, melyeket a keresztény egyház, sok évszázados története folyamán már nemegyszer élt túl. Az igazi veszedelem az erény fogalmának, s ezzel együtt irányulásának döntő változásában rejlett. Abban a tényben, hogy az egyéni

felszabadulás egyszerre, jó és rossz vonatkozásában egyidejűleg jelentkezett. A „virtus" fogalma nemcsak hogy elszakadt az isteni világrend hitétől, hanem az egyéni öntörvényűség puszta kiszolgálójává lett. Nem a társadalmi és állami elnyomatás alól mentesítette az embereket, csak arra nyújtott alkalmat, hogy egyes, a maguk képességeit rendkívülinek érző személyek a maguk akaratát, vágyait fokozottabban rákényszerítsék embertársaikra. Az önkény, az erőszak tehát nem szűnt meg, csak új formákat öltött. Gyengült a vallásos hitre, az isteni világrendre és a másvilági ítéletre való hivatkozás, és helyébe az egyéni „becsület"-re, „hírnév"-re és „dicsőség"-re való hivatkozás lépett. Az erény új fogalma ezeket az ösztönöket is magába fogadta. A középkor vallásossága mindezt a „gőg" címszava alatt a főbűnök közé sorolta.

A jó és rossz keveredésének ezek a különböző formái, változatai a történelem megszokott jelenségei közé tartoznak. Természetes, hogy minden kornak elsősorban pozitív értékeire kell felfigyelnünk. A reneszánsz korszakváltásában az egyén, a művészet és a tudomány felszabadulása, kitáguló új perspektívái már csak azért is nagy jelentőségűek, mert voltaképpen a modern kor számára nyitogatták a kapukat, a polgárias társadalomfejlődéssel együtt. De az árnyoldalak szemmel tartása is lényeges, hiszen ezek segítségével tudunk csak igazán elmélyedni a kornak és egyes képviselőinek megjelenítésében.

A reneszánsz értelmezésű „virtus": vagyis a hírnév keresése, a dicsőségvágy maga pozitív lendítő erő, és nagyon hasonló módon tölti be Janus Pannonius és Mátyás király egyéniségét, egész emberi személyiségüket. Mindegyik a maga módján, a maga hivatásának területén érvényesíti ugyan, de mindkettőnél megfigyelhető az elhajlás is egy bizonyos határon túl, a negatív jelenségek felé. Ez különben egyéniségük hiteles emberi voltát csak annál inkább kidomborítja.

A középkor embereszményei a szentek és a hősök voltak. A reneszánsz korban a szentek éppen önmaguk érvényesítéséről lemondó, visszahúzódó élete, amely – úgy tűnik – csak a vértanúságvágyban jut el az aktivitásig, egyáltalán nem vonzó. A har

cias hősök viszont annál inkább vonzanak. De már ezek sem a keresztény értelmezésű, földöntúli célok érdekében, vagy a gondoskodásra szorulók védelmében harcolva nyújtják a követendő példát, hanem puszta önérvényesítésük, bátorságuk, erejük, ügyességük és okosságuk megmutatásával. A földi érvényesülésben való ügyesség és okosság már nem a régi, Roland-szabású lovagegyéniségek sajátja, akiket a kereszt védelme és hűsége irányít, hanem azoké, akik bátorságukat a színlelés mesterségével és a kíméletlenséggel is egyesíteni tudják, e világi hatalmuk elérése és növelése érdekében.

A feljegyzésekből tudjuk, hogy az ifjú Mátyás még sok Roland-szabású lovagtörténetet olvasott, hiszen ezek az egykori chanson de geste-ek nyomán, népnyelvi fordításban terjedtek. Már a gyermek Mátyásnak annyira a vérében volt a kardforgató, lándzsavívó hajlam, hogy olvasás közben föllelkesülve, mozdulatokkal, gesztusokkal kísérte az elképzelt párviadalokat. Később pedig, még ugyancsak félig gyermekként, apja oldalán kissé a tábori életbe is belekóstolt.

Az ellenséggel vívni kívánó katonai hajlama, a tábori élet szeretete tehát apai örökségként is felfogható. Ezt mondhatjuk a katonai hajlamból fakadó hősiesség vágyára is. De apa és fiú között éppen e hősiességet szomjazó hajlam jellegében mutatkozik a legnagyobb hasonlóság mellett a legnagyobb különbség is.

Hunyadi János hősiesség eszménye azért nevezhető még tipikusan középkorinak, mert át van szőve az áhitat motívumaival. Mátyás is hangoztatja, hogy hű apja eszméihez. De az ő egyéniségéből már éppen az áhitatos vonások hiányoznak. Mátyás józan, praktikus észjárású és mindig földi célpontokra tekint. Tekintete nem hatol át ugyan az ég felhőin, de annál élesebben figyeli földi szomszédságát és alattvalóinak elégedetlen köreit. Ezért is nem esik egykönnyen csapdába: ösztönös-gyorsan reagál a támadásokra, szinte körben forogva vív maga körül.

A középkorias világtól való búcsúja talán legszebben és legpéldamutatóbban egy II. Pius pápához írt levélben mutatkozik meg, melyben az Árpád- és Anjou-házi uralkodók után most ő,

Hunyadi János fia is a magát az országért áldozó Margit hercegnő szentté avatását kéri:

„A Duna habjai körülfognak egy szigetet itt városunknak, Budának a szomszédságában, melyet hajdan Nyulak szigetének, később pedig Szűz Mária szigetének hívtak. Létezett e szigeten egy domonkosrendi apácazárda, melyet hajdani elődünk, Béla király alapított, és benne jegyezte el Istennel Margit nevű leányát. Ezt a Margitot példás élete és szent cselekedetei olyan nagyfokú égi malasztra érdemesítették, hogy mind életében, mind halála után nyilvánvaló nagy csodák tették ragyogóvá, amelyeket sokak hiteles tanúsága bizonyít; majd röviddel halála után az egyes római pápák vizsgálóbírákat jelöltek . . . akik sok-sok alkalmas tanú kihallgatása és egész Magyarország bizonysága alapján . . . jegyzőkönyvbe foglalták ezeket."

Így írja Margitról Mátyás, majd így folytatja, kérését előterjesztve: „Ám a királyok és az események sűrű váltakozása szokás szerint késleltette, illetőleg háttérbe szorította a megkezdett vizsgálat lezárását. Most tehát nagy alázattal és buzgalommal fordulunk szentségedhez, hogy ezt a félbeszakadt ügyet . . . méltóztassék . . . felülvizsgálni . . ."

Annyit tesz még hozzá, hogy a kérdésben az a legfontosabb, hogy „sokak buzgalmát és üdvösségét gyarapítani fogja, a mindenható Isten szemében pedig igen-igen kedves. Hiszen ő nem akarja elrejteni a meggyújtott mécset, hanem emelt helyre téteti, hogy világoskodjék, és azt parancsolja, hogy őt magát is szentjeiben magasztaljuk." (Boronkai Iván fordítása.)

Ezt írja Mátyás, egy olyan kornak előestéjén, melyben a reformáció előjátéka, a huszitizmus már nyíltan a szentek tisztelete ellen fordult. Az 1462 körül írt levél kérelme egyébként nem teljesedett, hiszen a pápa 1464-ben meghalt. (Margitot csak korunkban, 1943-ban avatták szentté.) Mátyás pedig, élete során már nem vette fel az elejtett fonalat.

A későbbi években csak a pálos rendhez fűződő jó kapcsolatai mutatták, hogy Mátyás nem szűnt meg érdeklődni a kolostori élet iránt. Az éjszakai virrasztások és vezeklések nagy hatással voltak rá. Amint a csaknem egykorú, híres pálos író,

Gyöngyösi Gergely leírja, egyszer Budaszentlőrincen, néhány beavatott szerzetes lehetővé tette a számára, hogy egy félreeső ablakon át titkon végignézze, hogyan ostorozza végig a ház főnöke társait a bűnvallomások után, míg aztán végül őrá magára is sor kerül. Bármennyire is bámulta azonban a pálosokon keresztül a kolostori életet, ez csak a külső szemlélő megrendülése maradt, ő maga legfeljebb a klasszikus auctorok olvasása mellett virrasztott. S ha a pálosok „szent ember" hírében álló egyik rendfőnökét, Gergelyt nagyon is csodálta, vele is inkább a borospincéjében szeretett beszélgetni. A jó szerzetesek fegyelmét és engedelmességét praktikus érzékkel fogta fel, s példaképül állította – ez is jellemző – saját szolgálattevői elé. Bármennyire nem kételkedünk abban, hogy őszinte áhítat is áthatotta a híres, budaszentlőrinci kolostor szomszédságában, Szent Margit vezeklő éjszakáinak sajátosságát igazán csak a „rejtett szentek" foghatták fel. Többek között a Márianosztrán élő pálosok is ide számíthattak, akikről a feljegyzések szerint maga Kapisztrán mondotta még: „Aki szenteket akar látni, menjen Nosztrára."

Mátyás útja más irányba tért.

MÁTYÁS KIBONTAKOZTATJA A SAJÁT AKARATÁT

„Míg erőm tart – írta Mátyás a pápának – nem hagyok fel a küzdelemmel, és az ellenségnek inkább akarom elviselni bosszúját, mint megvetését!"

Még ebben az évben, 1464-ben át is kel újra a Száván, hogy ismét megmérkőzzék a törökkel. A szultán ugyanis nem akart belenyugodni Jajca elvesztésébe, és új sereget küldött Boszniába, a vár visszafoglalására. A török sereg azonban Mátyás közeledésének hírére visszavonult. Jajcát Mátyás életében nem is tudta visszafoglalni a mohamedán ármádia.

De a magyar király újra és újra tapasztalja, hogy a török ellenében a nyugati Európából nem támad szövetségese. Pedig II. Pius, a vézna testű és törékeny alkatú, de heves lelkű pápa nem

szűnik meg az európai hatalmakat Konstantinápoly visszafoglalására buzdítani, és a magyar király segítségére ösztönözni. Frigyes császár egykori titkára a pápai trónon nem ismer semmi részrehajlást, elfogultságot. Mint ahogy elítéli saját, korábbi magatartását, úgy ítéli el azokat is, akik nem igyekeznek feltartóztatni a mohamedán veszedelmet. Mátyás katonai tehetségében Hunyadi János örökségét látja, és egy ifjú unokaöccsét a magyar király udvarába küldi, mint aki – bár Mátyással egykorú – sokat tanulhat a fiatal magyar királytól.

Pius pápa testileg-lelkileg benne él a török elleni küzdelem tervének lázában. Nincs ugyan még hatvanéves, de egészsége már erősen hanyatlik. Mégsem marad Rómában, hanem Anconába viteti magát, az Adriai-tenger partjára, hogy a kikötőre nyíló palota ablakából figyelhesse a keresztény hajóhad remélt összegyülekezését, és indulását Konstantinápoly felé. De mindössze Velence hajói futnak be, ezek is már későn, mikor az ereje végére ért pápa utolsó napjait éli. 1464. augusztus 15-én hal meg. Mátyásnak a haderőt sürgető levele már nem találja életben.

Az új pápa a II. Pál néven megválasztott Pietro Barbo velencei bíboros lett, az, akinek uralkodása Mátyás életében is fordulatot hozott. Ez az egyházfő mintha egyébként is arra lett volna kijelölve, hogy félreérthetetlenül mutassa meg Szent Péter utódainak reneszánsz szellemét, mindenfajta áhitattól elfordulva.

Ez a szellem azonban nem a humanizmus pártolásában nyilvánult meg, hiszen éppen II. Pál volt az, aki véget vetett a pápai kancellária körül tömörülő humanista irnokok tevékenységének, megszüntetve alkalmazásukat. Ezzel természetesen magára vonta ezeknek a – sokszor élősködő természetű – és a mélyebb kultúrát felületességükkel amúgy sem nagyon szolgáló irnokoknak a haragját, akik „barbár"-nak szidalmazták. II. Pál azonban éppen abban volt igazán reneszánsz szellemű, hogy kíméletlennek és ridegnek mutatkozott azok iránt, akik hatalmát korlátozni igyekeztek. A „zsinati gondolat"-ot föleleveníťő, élen járó humanistát, Platinát, aki fenyegető levelet merészelt írni neki, az Angyalvár börtönébe csukatta. Viszont min-

dent pártfogolt, ami az ünnepélyesség fényét, az egyház és főként az ő személyének pompáját emelte. Ő az, aki az egyházi szertartásokat, a liturgikus cselekményeket a népet elkápráztató, szinte színjátékokat pótló luxussal és látványos felvonulásokkal igyekezett lenyűgözőbbé tenni.

Már az a palota, melyben pápa korában is legszívesebben tartózkodott, s amelyet 1450 körül építtetett fel, a Palazzo Venezia, Róma első reneszánsz palotája, a mai napig figyelmeztet jelentős, harmonikus, de súlyos arányaival, tömör stílusával arra a tekintélyre, amelyre II. Pál Szent Péter székét igazi itáliai államnak tekintve, igyekezett felemelni. Míg a humanistákat szélnek eresztette, a nép számára futóversenyeket rendezett és nemcsak egyházi, hanem nagyon is világias, karneváli felvonulásokat, amelyekben a görög-római mitológia képviselőit jelenítették meg: isteneket, hősöket, nimfákat, géniuszokat. Palotája előtt nyílt asztalt teríttetett, az ablakból szórva le a pénzt és lakomája maradékait a népnek. Nem mint egy alamizsnaosztó Szent Péter-utód, inkább mint egy pogány, római császár.

A modor és a gesztusok a lelkületre is jellemzőek. Közvetlen elődjének, II. Piusnak közkedvelt, szeretetreméltó viselkedésével ellentétben az új pápa rideg, elzárkózó, s bár az ablakán át pénzt szór a népnek, nagy ritkaság, ha kihallgatáson egyáltalán fogad valakit még magasrangú környezetéből is. S ha igen, akkor éjjel tart kihallgatást. Ez a II. Pál, aki különben anyai ágon unokaöccse volt IV. Eugén pápának, már nem hasonlít a szerény szerzetesekből lett egyházfőkre. Hatalmára féltékenyen vigyázó monarcha, aki megválasztása után, a bíborosok által előre megszabott feltételekből a legtöbbet nem teljesíti. Így a zsinat összehívására vonatkozó feltételt sem. S ebben az elhatározásában nemcsak egyéni önkény kereshető, hanem okos felismerés is. Az egyházi állam tekintélye oly ingatag, hogy egy zsinat – a maga tág körű, eretnekségig is elmenő szélsőségeivel csak a pápai trón még nagyobb süllyedését idézhetné elő.

A bíborosi kollégium választási feltételei közül csak a török elleni háború eszméjét veszi át, s ezt komolyan is gondolja. De ő az első pápa, aki már átlátja, hogy egyetemes keresztes hábo-

rút nem tud szervezni. Helyette azt a módot választja, hogy pénzbeli támogatást nyújt, s összesen mintegy százezer aranyat küld el Mátyás magyar királynak a mohamedánok elleni háborúra.

Erőszakos, türelmetlen természete azonban Mátyással szemben is megnyilvánul. Már 1465-ben, mikor a magyar király új török elleni hadba indul, de úgy látszik, mintha nem sietne, II. Pál – elsőként a pápák közül – dörgedelmes levelet ír Mátyásnak, amelyben ez a kitétel szerepel: ég és föld a tanú rá, hogy „nem mi hagytunk el téged, hanem te hagytad el önmagadat!"

Mintha minden erőszakossága és igaztalan türelmetlenkedése mellett is, a távoli Rómából egy kissé Mátyás lelke mélyére látna. Megsejti, hogy Mátyásnak már nem szívügye a török elleni háború. Egyébként még Mátyás ingerült válasza is jellemző. Nem a késlekedés vádja ellen tiltakozik elsősorban, hanem azzal vág vissza, „nem illik" hogy minden alkalommal ő maga személyesen álljon hadai élére, mert lejáratja magát.

Mátyásnak igaza van, mikor hivatkozik a változatlanul szorongató segítséghiányra, de a későbbi események megmutatják, hogy ekkortájt következik be magatartásában egy most még csak enyhe fordulat, de később már erőteljes irányváltozás. Most ő is „ég és föld színe előtt kijelenti, hogy nem rajta, hanem másokon múlt a törökök kiűzése Európából!". S ebben mélyen igaza van. Figyelmének eltérítéséért nagymértékben hibáztathat másokat. Az sem véletlen, hogy elsősorban megint tulajdon alattvalóival kell megküzdenie.

1465 elején, az elhunyt Szécsi Dénes esztergomi érsek székébe Mátyás atyai jóbarátja, Vitéz János kerül. Ez mindenesetre segítséget jelent a számára. De figyelemreméltó tény, hogy Vitéz helyébe váradi püspökké már nem magyar alattvalót nevez ki, hanem a boroszlói (Breslau, ma Wrocław) születésű német Beckensloer Jánost. A Frigyes császárral folytatott diplomáciai tárgyalásokat sem magyar ember viszi már ebben az időben, hanem az osztrák születésű pozsonyi prépost, Schonberg György.

A németek felé való közeledés, megkoronázása után, Mátyás politikájának új sajátossága. Érthető, hogy legveszedelmesebb ellensége, Frigyes felől szeretne biztonságban lenni. Házassági terveket sző, és éppen a német választófejedelmek rokonságában keres magának feleséget. Frigyes brandenburgi választófejedelem és Albert őrgróf készek is lennének leányaikat Mátyásnak ajánlani. A magyar alattvalók azonban hevesen ellenzik a német feleség gondolatát. És ezt az alattvalói pártot támogatta Mátyásnak tulajdon édesanyja is.

A házasság körüli huzavona már baljós jelenség, hiszen Mátyásnak mielőbb törvényes fiúutódról kellene gondoskodnia, hogy elvegye a Habsburg császárral kötött családi szerződés élét. De házassága még egy évtizeden keresztül viták és halasztások tárgya marad. Nyilvánvaló, hogy éppen a Habsburgoknak eleve nem volt érdeke, hogy a magyar király újból megnősüljön.

Feltűnő, hogy a különben gyors elhatározásokra kész és tetterős Mátyás sem mutat nagyobb eltökéltséget újra házasodásának ügyében. Udvarának pártja inkább az itáliai orientációt tanácsolja, és közelednek is a milánói fejedelmi család felé, de ekkor meg a velencei köztársaság támaszt akadályokat, mivel nem óhajtaná, hogy a magyar király befolyásának övezete éppen Velence szomszédságában növekedjék.

Mátyás ekkor ismét a német házasság gondolatát eleveníti fel, s ezúttal Margit szász választófejedelemnő leányára gondolva. A magyar urak azonban ennek a tervnek is ellene szegülnek, s végül ebből a házassági tervből fejlődik ki a király újabb mérkőzése saját alattvalóival. Mátyást – úgy tűnik – mindenképpen a német birodalom választófejedelmi családjaiba való „beépülés" terve foglalkoztatja, míg alattvalói tulajdonképpen a pápa heves véleményét visszhangozzák, mikor azzal érvelnek: Mátyást politikai tervei nagyon is elvonják a török elleni háborútól. Főleg akkor kezdik ezt hangoztatni, mikor Podjebrád eretnekgyanús magatartásával egyre inkább kiéleződik a cseheknek a római székkel való ellentéte. Most aztán éppen II. Pál eretnekellenes politikája ad alkalmat Mátyásnak a cseh ügyekbe való beavatkozásra.

Ez az, amit magyar alattvalói végképp nem szeretnek. Mátyás viszont, amikor a pápa Podjebrádot a római ítélőszék elé idézi 1465 nyarán, és több európai uralkodót felszólít, hogy szükség esetén működjenek közre a huszitákat támogató cseh király elleni rendszabályok foganatosításában, így felel II. Pálnak: „Akár a csehek, akár a törökök ellen legyen szükség Mátyásra, őt és országát mindenkor készen találja Szentséged!"

A házassági terv most már hosszú időre elmerül a nemzetközi, politikai tervek áradatában, és Mátyás hirtelen fellépve őt akadályozó alattvalói ellen, nagyarányú szerepcserét hajt végre.

A király még csak huszonkét éves, de határozott, és ellentmondást nem tűrő egyénisége újra megmutatkozik. Mint ahogy annak idején nagybátyjával, Szilágyi Mihállyal szemben sem habozott sokáig, most Szapolyai Imrét, a szepesi grófot, apja régi hívét távolítja el udvarából és fosztja meg minden méltóságától. Tulajdon unokatestvérét, Dengelegi Pongrácz Jánost leváltja az erdélyi vajdaságról és a jelentéktelenebb szörényi bánságra helyezi. Ekkor már ő is felemel akár idegen eredetű embereket is, ha híveiként mutatkoznak. Erdély vajdaságát Elderbach Berthold és a két Szentgyörgyi gróf: János és Zsigmond között osztja meg. A régi híveket Kanizsai László főlovászmester képviseli, de teljesen új emberek is felkerülnek a köznemesi rendből, mint Disznósi László és Szobi Péter, Bosnyákország, Horvátország és Dalmácia új bánjai. Ugyanakkor, egyéni akaratának hajthatatlanságát mutatva, és az ország rendeinek véleményével nem törődve, tovább folytatja a németekkel kezdeményezett barátságos politikát. A diplomáciai megbízatásokat ebben az esetben sem magyar, hanem osztrák főúr, Grafeneck Ulrik báró végzi. A csehekkel való viszonya pedig már csak azért is kiéleződik, mert új cseh rablólovagok törnek a Felvidékre, s Mátyás sejti, hogy egykori apósa, Podjebrád legalábbis eltűri, hogy őt ezek a rendezetlen elemek háborgassák.

Viszont ekkor sem inog meg: 1466-ban, mikor Svehla cseh kapitány Nyitra megyébe fészkeli be magát, ahol felépíti Kosztolányi várát, a király rövid úton végez vele és társaival. Személyesen siet a vár ostromára, és bevétele után, a helyszínen száz-

ötven akasztófát állíttat fel, amelyekre Svehlát és társait intő például felakasztatja. A harcedzett cseh hadakat, amelyek az elmúlt években olyan jó katonai erőről tettek tanúságot, megbecsüli, és nem utasítja el, ha szolgálatába állanak. Sőt, már ekkor kezdi szervezni, a magyar történelemben egészen új gondolatnak megfelelően, az állandó hadsereget. Ennek magva nem utolsósorban azokból a katonákból áll, akiket a felvidéki várakból kivert, és akik kegyelemért a lábaihoz borultak.

Így aztán sajátos helyzetbe kerül. Igaz, hogy sikereket ér el, de sorozatosan érik a támadások, és állandóan ébernek kell lennie. Jóformán nem bízhatik senkiben, nemcsak az idegenekben, alattvalóiban sem. De ő nem hajlamos a megrendülésre. Panaszolja ugyan a pápához írt leveleiben, hogy mennyire segítség nélkül van, de ez is diplomáciájához tartozik. Mintha élvezné, nemcsak a hadműveleteket és a tornajátékokat, de a diplomácia párviadalait is.

Azokban a levelekben, melyeket 1466–1467-ben Podjebrádnak ír, kibontakozik a reneszánsz uralkodó humanista oldala is a játékos szóharcban, az ötletes vágásokban és visszavágásokban, amelyeknek gyorsaságát és hevét a cseh király, noha elég ravasz a diplomáciában, nem tudja követni. De más, korabeli uralkodó sem hasonlítható ebben Mátyáshoz. Hunyadi János fia ugyanis nem egyszerűen csak ravasz és ügyes színlelő, hanem mindezt művészettel tudja alkalmazni. Ugyanakkor az is lényeges, hogy színlelése és óvatossága nem gyávaságot rejt, hanem jobbára okosságot és elszánt merészséget. Némelykor csak azért mutatkozik szelídnek és csendesnek, hogy aztán annál váratlanabb erővel csapjon le.

Eszközei változatosak. Ha úgy gondolja, hagyja, hogy ellenfelei maguk vesszenek össze és gyengüljenek el a harcban, mint uralkodása elején megtette már a királyi tanácsban is. Idős és tapasztalt főurakat tudott kelepcébe juttatni pusztán szellemes mondatfordulatokkal. De ha gyorsan tört a célra, és ez évei haladtával egyre inkább jellemző vonása lett, nem sokat bíbelődött. Személyiségének igazi vonásai tulajdonképpen akkor bontakoztak ki, mikor több évi kímélet, ígérgetés után, végül is nem

mutatott meghatódást a magyar rendiség adómentes kiváltságai előtt. A korábbi királyok – akár tekintettel voltak az alattvalók érzékenységére, akár nem – valahogy másképpen viselkedtek, jobban belemerültek a harcba, s ezáltal kényszerültek leplezetlenebbül megmutatni saját, önkényúri arcukat, vagy akár jóindulatú komolyságukat.

Mátyásban – egészen új vonás ez – mindig marad valami kifürkészhetetlen. Mintha összes uralkodói gondjait és célkitűzéseit egy külső, érinthetetlen támaszpontról intézné, amelynek oltalmában feltétlenül bízik. Távolról sem a korábbi időkre emlékeztető, misztikus módon, hanem nagyon is racionálisan, de mégis rejtve. Mintha örökösen rajta lenne páncélsisakja alatt még az a vászonálarc is, amelyről Galeotto ír, hogy nyári hőségben a lovagok olyan ellenzővel takarták el arcukat, amely csak a szemeket hagyta szabadon. Nem tudhatta ilyenkor senki, hogy kivel beszél?

Mintha ilyen álarc mögött cselekedném a nagy Hunyadi János fia. Annak a hadvezérnek a fia, aki teljesen álarc nélküli volt. Ez az álarc magabiztosságot ad neki, amikor az alattvalók makacs ellenállása, különvéleménye felingerli, s ezért tud olyan nyájas lenni, ha akar. Látván azt, hogy német orientációjú házassági terveibe beleszólnak, és kifogásolják a cseh ügyekkel bíbelődő politikáját, nemhogy meghátrálna, hanem inkább kihívó, további lépéseket tesz. Habozás nélkül ejti el apja régi hívét, Szapolyai Imrét, s vele más, régi híveit, akár magyarokat is, ha vele szemben állnak. Olyankor, ha akaratának kell érvényesülnie, idegenek is emelkedhetnek magas méltóságra, mint Zsigmond idejében. Csakhogy ő ezeket is kezében tartja.

1467-ben csak azért hív össze országgyűlést, hogy megszüntesse az egész korábbi, szokásos vámrendszert, a kamara hasznát és a harmincadvámot, amelyek alól sokan kivételezettek voltak. Most bevezetteti a régi adók helyett a koronavámot is, ez alól nincs helye felmentésnek. Ráadásul nem kér, nem könyörög, bár néhány éve esküvel ígérte, hogy a rendek régi kiváltságaihoz nem nyúl. Most mégis hozzányúl, és még csak nem is

próbálja igazolni magát. Ehelyett még türelmetlen is, és erélyesen sürgeti a végrehajtást.

Ekkor következik a szokásos ellenhatás. De új formában: ezúttal magyarok és idegenek egyaránt Mátyás ellen fordulnak, mert az eltávolított Szapolyai Imre a maga oldalára téríti Elderbach Bertholdot és Szentgyörgyi János grófot is, s az utóbbinak azt ígéri, hogy ő lesz „Erdély királya". Ennek megfelelően Erdély a kitörő felkelés fő fészke, de ugyanakkor a Szepességben és a Délvidéken is mozgolódnak.

Mátyás most is magabiztos, és gyorsan, habozás nélkül cselekszik. Megjelenik hadai élén szűkebb pátriájában, éppen szülővárosa, Kolozsvár közelében, ahol János gróf körül mintegy ötvenezer ember csoportosul. Meglepetésszerű támadással a fegyelmezetlen sereget szétveri. A szokott kép folytatódik: a pártütő főúr – ezúttal Szentgyörgyi János – azonnal lemond a további ellenállásról, a királyhoz siet bocsánatért, amit meg is kap. Tisztségét azonban nem kapja vissza, helyette ismét Dengelegi Pongrácz János lesz az erdélyi vajda, aki úgy látszik nem fordult Mátyás ellen. De a király most haragját is érezteti: a lázadók közül többeket nemcsak száműz, hanem egyeseket kegyetlen kínzások után kivégeztet. Nagyon sok erdélyi nemest foszt meg birtokaitól, hogy azokkal híveit jutalmazza meg. Még azzal is érezteti megvetését, hogy az erdélyi nemesek fejenkénti váltságdíjösszegét, amely az ország összes nemeseihez hasonlóan eddig 200 forintot jelentett, 66 forintra szállítja le. Mintegy azt akarva kifejezni, hogy ezek az ellene lázadók „kevesebbet érnek". De már ugyanez év őszén Kolozs megye összes nemeseinek megkegyelmező iratot állít ki.

Közben kiderült, hogy ez az ellenállás nem is volt egészen „magyar" ügy a magyar király ellen. Nem csupán Szapolyai Imre szította, hanem az erdélyi, a nagyobb arányú felkelésben István moldvai vlach vajda keze is benne volt. Tehát egy „idegen" a melléktartományokból.

Mátyás szinte azonnal, még 1467. november végén elindult, éppen a legrosszabb időszakban, a kezdődő télben, át a Kárpátokon Moldvába, a gimesi és ojtozi szorosokon át. Tűzzel-vas-

sal pusztította az országot és kereste a vajdát, hogy érdeme szerint megbüntesse. S majdnem megismétlődött Károly Róbert esete Bazarába vajdával, aki béketárgyalás ürügyén csapdába csalta az ismeretlen vidéken a magyar királyt. István vajda is békéről tárgyalt, de éjszaka, összegyűjtött seregével váratlan támadást intézett Mátyás ellen.

Mátyás nem esett csapdába, utolsó pillanatban értesült az alattomos tervről, és nem érte teljesen készületlenül az éjszakai harc. De így is négyórás kemény küzdelem kezdődött, amelyben a magyar és a vlach csapatok véres, kimerülésig tartó csatát vívtak egymás ellen. A vlachok nem győztek ugyan, de Mátyás több nyíllövéstől megsebesült, hiszen szokása szerint maga is részt vett a harcban. A nyílvesszők végét csak letördelte, nem volt idő, hogy ki is húzzák a sebből, így harcolt tovább. A kimerült vlachok zászlóit, hadijelvényeit elragadták, de a csata után a magyar sereg sem gondolhatott arra, hogy tovább folytassa a moldvai előnyomulást. Mátyás hordszéken tért vissza Erdélybe, és a hűbéres vlach vajda zsákmányolt zászlóit a budavári Nagyboldogasszony-templomba küldte, amint ez győzelmes csaták után szokásban volt. Janus Pannonius dicsőítő költeményben magasztalta a királyt:

Hősi király, Mátyás, számodra a moldvaiaktól
vette a Szűzanya el hadban e harcjeleket.
Melyek alatt eddig barbár hordák tusakodtak,
most közlátványul függnek a szent falakon.
Ó, a vezéri erény, amely egymaga verte tulajdon
odvuknak mélyén tönkre a thrák hadakat!
Istennő, te pedig hallgasd meg újra imáját:
győzzön az ozmánon, s hozzon újabb jeleket.

(Vajda Endre fordítása)

Még e dicsőítő költeményből is kitűnik az a finom intés, hogy Mátyásnak mielőbb a török felett kellene győzelmet aratni, nem pedig a hűbéres vajdákon. S a király maga is érzi, hogy ez nem volt igazi győzelem, büntetőhadjáratra készül minél gyorsab-

ban vissza, Moldvába, hogy a törökök árnyékában élő és kétfelé hajlongó hűbéresnek elvegye a kedvét a Magyarország ügyeibe való beleavatkozástól.

De erre nem került sor. A király még el sem hagyta Erdélyt, Nagyváradon időzött, mikor megjelentek nála II. Pál pápa követei. Az egyházfő, aki nemrég mintha Mátyás személyiségének titkos húrjain játszott volna azzal a sok tekintetben igaztalan kijelentéssel, hogy „elhagyta önmagát" – ami a törökkel való küzdelmet illeti, most maga is hozzájárult, hogy Hunyadi János fia nem a „hitetlenek", hanem a „hitetlen hivők" ellen forduljon. Podjebrád cseh király a huszita eretnekmozgalom támogatásával ugyanis végleg levetette álarcát, nem jelent meg Rómában, ezért még 1466 végén a pápa kiközösítette a római egyházból. A pápa először IV. Kázmér lengyel királynál tájékozódott, hátha sikerülne őt rábírni egy Podjebrád elleni hadjáratra. Itt a cseh korona jogigénye szóba kerülhetett: hiszen Kázmér felesége, Erzsébet, Albert egykori magyar és cseh király leánya volt. Mivel azonban kitérő választ kapott, követei Mátyást keresték fel, hogy ígéretére emlékeztessék. S valóban, 1468 elején Mátyás a pápai követeknek határozott választ adott és megígérte, hogy egykori apósa, Podjebrád cseh király ellen hadjáratot indít.

A német választófejedelemséget jelentő Csehország elleni háború már a nemzetközi nagy politika ügye volt. Lehetősége nyílt Mátyásnak arra, hogy beleszólhasson a császári trón szomszédságának ügyeibe.

A lázadásokat végül mégis leverte, hiába volt egyedül, a pápa ügye azonban most már nemcsak a török ellenében egyezett az övével. Ez pedig egyre nagyobb távlatokat nyitott meg. Alattvalói elhallgattak. Szapolyai Imre is megjelent Váradon és kegyelmet kapott. 1468 március végén Nagyszombatban hadai már készen álltak Csehország ellen, akinek uralkodójával eddig csak levélpárbajt folytatott.

Ha apja árnyának kellett volna felelnie, ő most is Róma bajnokaként, éppen a pápa kérésére fog fegyvert az anyaszentegyház ellenségei ellen. Különbség-e az, hogy ezek az ellenségek nem a mohamedán törökök?

Pillanatnyilag még csend volt, Mátyás, ellenzőjével takart arcával, sisakosan-páncélosan tekintett az új harcterek felé. De ez a csend csak ideiglenes. Vajon mikor volt a pápának igaza? Most, vagy akkor, mikor azt írta: „ég és föld a tanú rá, hogy nem én hagytalak el téged, hanem te hagytad el önmagadat!".

A RENESZÁNSZ KIRÁLY

Ami ezek után következett, nem csupán a politikai és hadi események miatt jellemző, de igen tanulságos volt Mátyás király személyiségfejlődése szempontjából is. Mintha az a kifürkészhetetlen álarc nem tudta volna többé egészen eltakarni az arcot. Bizalmas vallomásokat ugyan továbbra sem tett senkinek – legalábbis teljes őszinteséggel nem, hiszen ő maga sem bízott másokban. S hogy milyen hatással lehetett azokra, akiket néha bizonyos „titkaival" mégis megtisztelt, megdöbbentő őszinteséggel mutatja Janus Pannoniusnak, a költőfejedelemnek éles epigrammája a reneszánsz királyról:

Azt tudakoltad előbb, kegyes királyom, ó,
uralkodók legjobbika,
abból, amit magadénak tudsz, mit adj nekem?
Akármit, csak ne titkaid!

(Tellér Gyula fordítása)

Ezt a versét 1468-ban írta Janus, és ennek az évnek tavaszán indította meg Mátyás hadait Podjebrád ellen, átlépve Csehország határát. Cselekedetét 1468. április 8-án kelt manifesztumában így magyarázta meg:

„Elszántuk magunkat, hogy mi vállalkozunk erre, amit mások elhárítottak maguktól. Ez súlyos tehernek látszik, de a legmagasztosabb égi jutalmat és a legnagyobb földi dicsőséget ígéri. Ezt a háborút nem kevésbé szentnek tartjuk, mint azt, amit régtől fogva a törökök ellen viselünk. Biztosan számítunk a Mindenható támogatására, mert az ő ügyéért fogunk harcolni.

Sem becsvágy, sem más földi előny kilátása nem vezérel. Egyedül szánakozásunk az elnyomottakon, hódolatunk az apostoli szék iránt, buzgalmunk az igaz hit érdekeiért ösztönöz. Egyetlen jutalom, amit várunk, a béke, mely a háborúk szülötte, és azok háládatossága, kiket jótéteményeinkben részesítünk!"

Erkölcsi alapokon nyugvó eszményekről beszél tehát változatlanul, és ez még a középkor nyelvezete. A szavak csendülése azonban már az újkori, reneszánsz-diplomácia önigazoló fegyvertárába tartozik. De nem azért, mintha csak maga Mátyás használna diplomáciát. Ellenfelének, Podjebrádnak – aki a huszitizmus alapjáról valójában a pápaság és császárság intézménye ellen tör – tervezett európai koalícióval, ugyancsak megvannak a maga erkölcsi eszményei „a fejedelmek emancipálásával a pápa és császár zsarnoksága alól" – de ehhez természetesen egy saját, hatalmi törekvés is járul, amelybe cseh-lengyel szövetségben Magyarország meghódítása is beletartoznék. Podjebrád tájékozódásai a német választófejedelmeknél, illetve a nemzeti egyház gondolatát – ha nem huszita alapon is – felkaroló francia királynál, mindezeket a nem is nagyon új terveket tartalmazza.

Magyarország elleni lépésekre Podjebrádnak azonban csak akkor lehetett volna elég ereje, ha idegen szövetségeseket tud mozgósítani akár német, akár lengyel részről. Az egyházból való kiközösítés azonban, Podjebrád hatáskörét – bár nem tudott már ez az eszköz a régi erővel sújtani – erősen mérsékelte. Mindenképpen Mátyás volt tehát a támadó fél, a pápa tekintélyére hivatkozva, és pusztán „eszmei" alapon, mert Podjebrád a gyakorlatban nem jutott még odáig, hogy fegyverre keljen volt veje ellen.

Az események gyors pergése így mindenképpen Mátyásra vetíti a legélesebb fényt, bemutatva magatartását. Hunyadi János fia 1468. április 14-én indul meg Pozsonyból, főpapok és főurak fényes társaságában, hogy átlépje Csehország, pontosabban a cseh királysághoz tartozó, és a magyar határral közvetlenül érintkező morva föld határát. A hadak be is vonulnak Brünnbe (Brno), és Mátyás elfoglalja Morvaország fővárosát, Olmützöt (Olomuc). Seregeivel körülzárja Podjebrád fiát, Vik-

torint is, de neki végül sikerül kiszöknie a kelepcéből. Podjebrád király serege ekkor Csehországba vonul vissza, miután Mátyás elkerüli vele a nyílt csatát. Egyelőre megelégszik a morva föld elfoglalásával és a hadak fővezérletét a hozzápártolt cseh katolikus főúri párt képviselőjére, Sternberg Zdenkóra bízva, visszatér Pozsonyba.

Mintha maga is kerülni kívánná, hogy volt apósával fegyveres, személyes harcba keveredjék a csatamezőn, a következő hónapokban a diplomáciai közeledést kísérli meg. Éppen ott, ahol jól tudta, hogy Podjebrád esetleg szövetségre számíthat, a lengyel udvarban. S ott, ahol IV. Kázmér király felesége, Habsburg Albertnek és a koronát eltulajdonító Erzsébet királynénak szintén Erzsébet nevű leánya, Mátyás legnagyobb ellensége lakott. Ez a Zsigmondot és V. László rokonságát magába foglaló származási vonal még mindig igényt támasztott a magyar trónra. Itt próbálkozott Mátyás egyfelől szövetségkötéssel, másfelől leánykérőként is fellépett, de kitérő választ kapott – ami a Jagello-udvar megnyilatkozásait tekintve csak finom leple volt az elutasításnak.

Ebből mindenesetre megtudhatta Mátyás, hogy a lengyelektől nem várhat személye irányában semmiféle áthangolódást. De itt, a Jagello-udvarban voltaképpen a Habsburgok néztek vissza rá Erzsébet királyné személyében, azok a Habsburgok, akik már nemzetközinek és családjuk jövendő birtokának tekintették a magyar trónt. Mátyást mint „magyar nemzeti királyt" különösen gyűlölték, és a lengyel főurak más alkalommal nem is mulasztották el hangoztatni Mátyás alacsony származását, és azt, hogy nemessége „nem igazi".

Ebben a helyzetben Mátyásnak nem maradt más szövetségreménye, mint a kétes értékű nyugati szomszédság: Frigyes császár. Ha valaki, Mátyás jól tudhatta kétes értékét, mégis azt látjuk, hogy ismét és szinte makacsul itt keresett szövetséget magának, ahol a Habsburgoknak másik, jóval komolyabb arca tekintett vissza rá. De a császár már csak a pápa miatt sem lehetett ellenséges a katolikus egyház érdekeit képviselő, és a cseh eretnekeket megbüntetni kész magyar királlyal szemben.

Úgy tetszik, ebben bízott Mátyás, sőt, Podjebrád egyik tanácsosának értesülése szerint Frigyes még külön is hitegette azzal, hogy pap akar lenni, és hogy 8 esztendős Miksa fiának gyámságát Mátyásra fogja bízni. Nyilvánvaló, hogy Mátyás részéről mindebbe a római királyság elnyerésének reménye is beletartozott, s ezen keresztül egy távolabbi, de esetleg közelebb hozható terv: út a császári trón felé. Egy ilyen titkos természetű tervet természetesen nem találhatunk meg a diplomácia aktáiban. Sokkal fontosabb volt ez Mátyás féltve őrzött „titkai" között. Talán éppen hasonló azokhoz, melyektől Janus Pannonius annyira visszahőkölt.

1469 elején mindenesetre Mátyás visszatért Magyarországra, hadjárata folytatására. Dlugoss lengyel krónikás híre szerint eközben a császárnak is megvoltak a maga titkai. Éppen ebben az időben Rómában arra tett lépéseket Frigyes, hogy a Habsburg-ház magyar trónigényét elismertesse a pápával. Hivatalos adatok erről sem maradtak fenn, de hogy ez a kívánság változatlanul fennállott, arról a történelem egész eseménysorozata tanúskodik majd később.

Mátyás az most a nemzetközi diplomácia nagy titkolózói közül, aki mindenképpen a legváratlanabb meglepetést szolgáltatta. A pápa és a császár rövidesen megdöbbenve értesültek, hogy Mátyás 1469. február 27-én, ahelyett, hogy folytatta volna a cseh király elleni „büntetőhadjáratot" – váratlanul személyes tárgyalásra ült le volt apósával, Podjebráddal.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Mátyás még e hónap elején fegyveres haddal indult meg Brünnből, tehát az előnyomulást folytatni akarta. Olyannyira, hogy szokott merészségében és meghökkentő ötleteiben bízva, álruhában, szolgalegénynek öltözve Chrudim városa előtt a cseh őrség fogságába jutott. Szerencsére csak átmenetileg. Mátyás kitűnően beszélt csehül, így általában nem került abba a gyanúba, hogy idegen. Jó színlelő képessége pedig el tudta hitetni, hogy valóban az, akinek látszik. Az eset azonban óvatosságra inthette, valamint az is, hogy a februári hónap téli, havas viszonyai hozzásegítették Podjebrádot a magyar sereg összekötő vonalainak elzárásához.

Mátyást tehát nemcsak a császári szövetséges aknamunkája, hanem kényszerhelyzete is arra ösztökélte, hogy személyes találkozót kérjen.

Az, hogy valójában miről beszéltek a személyes találkozón, Anhrow közelében, egy félig leégett házikó belsejében, „romantikus"-nak mondható körülmények között, nem derült ki, mindkét fél vigyázott erre. Nyilvánosságra csak annyi került, hogy fegyverszünetet kötöttek, amelyet Olmützben folytatandó tárgyalások tartanak fenn. A másik ismeretes tény: Podjebrád egyik tanácsosát azzal bízta meg, hogy a német választók közé tartozó brandenburgiaknál és a francia királyi udvarban Mátyás érdekében hiúsítsa meg a legutóbbi német birodalmi gyűlés szándékát. Ezen a gyűlésen ugyanis Frigyes császár a burgundi herceget ajánlotta a római királyságra, és ez eleve elzárta Mátyás lehetőségeit.

A német választófejedelmek azonban sohasem gondoltak arra, hogy Mátyást római királlyá válasszák, és ezt Podjebrád tanácsosának sikertelen útja is bizonyította. Viszont jellemző Mátyás találékonyságára, valamint arra a sokat emlegetett tulajdonságára, hogy a veszélyes helyzeteket miként tudta a saját hasznára fordítani, a következés: Podjebrád is lépéseket tett ebben az ügyben. Hiába volt eredménytelen a követség, Mátyás időt nyert a fegyverszünettel, és szorult helyzetét Podjebrád nem tudta a maga javára fordítani. De hogy Mátyás szorult helyzetben volt, arról árulkodik egy saját levele is, amelyben Frigyes brandenburgi választófejedelemhez fordulva azt kéri, hogy „zarándokruhában" – titokban – felkereshesse őt, egy szoros szövetség megkötésének megbeszélésére.

A nyilvánosság előtt viszont senki nem láthatta őt nehéz helyzetben. Sőt, a hatalom fölényes titokzatosságának leple vette körül. Így találták őt Brünnben a pápa és a császár követei is, akik azért jelentek meg nála, hogy mindenképpen rábeszéljék a cseh háború folytatására. Állítólag a pápai követek még egyházi átokkal is fenyegették. Mátyás azonban nem szerezte meg azt az örömet a követeknek, hogy könnyen rábeszélhető legyen. Először is nem mondott le a Podjebráddal való találkozóról,

mint szerették volna. Sőt, a találkozó Olmützben, a pápai és császári követek szeme láttára ment végbe: Mátyás ugyanis magával vitte őket.

A találkozón azután kiderült, hogy Podjebrád követe nem járt eredménnyel. Elgondolkoztató Albert brandenburgi őrgrófnak 1469. március 23-án kelt, erre a tárgyra vonatkozó levele, amelyet Frigyes választófejedelemhez intézett. Ebben a levélben olvasható: sem arra nem lehet számítani, hogy a császár lemond a trónról, sem arra, hogy a német választófejedelmek idegent fognak a helyére választani. S lényegében Podjebrád követével is ezt közölték.

Ez teljesen logikusnak tűnik a mai ember számára, annál is inkább, mert nem volt rá soha más példa. Voltak ugyan már a XIV. században is ilyen törekvések nem német uralkodók részéről. De ez Szép Fülöp francia király törekvése volt, aki részben országának kedvező földrajzi fekvése miatt is, sok mindenbe bele tudott avatkozni. A császári trónt azonban mint francia király sem tudta elérni. Igaz, VII. Henrik személyében a francia Arlon grófok családjából származó Luxembourgok, így utódai, IV. Károly, Vencel és Zsigmond sem voltak német eredetűek, de családjuk arról a földrajzi helyről került ki, mely nem a francia királyság, hanem a német birodalom tartozéka volt, és így nem számítottak „idegennek". Az, hogy Zsigmond mint magyar és cseh király nyerte el a császárságot, a dinasztiából való származásának volt köszönhető. Mátyás törekvése ellenben merőben ellenkező irányban haladt. Nemcsak hogy idegennek számított magyarsága miatt, hanem dinasztiája sem volt: apja köznemesi sorból emelkedett főúrrá, kormányzóvá, de nem lett király. Még saját hazájában is egészen példátlan volt felemelkedése. Az a közbeszéd, hogy ősei nem is a magyarok, hanem a vlachok földjéről származtak, Magyarországon is sok nehézséget okozott neki. Királlyá választását egyedül apja érdemeinek, s így támadt párthíveinek köszönhette. Most, hogy saját, személyes tulajdonságai egyre inkább kibontakoztak, még magyar alattvalói nagy részében is megütközést keltett az a fékezhetetlennek tűnő becsvágy, amellyel

más országok koronájára tört. Féltek, hogy nem becsüli eléggé a magyar koronát.

Nem maradtak fenn írásos dokumentumok arról, milyen tervei voltak pontosan Mátyásnak, milyen vitái környezetével, magyar tanácsosaival. A római királyságra irányuló törekvés sem a Frigyes császárra vonatkozó forrásokban, sem magyar emlékekben nem olvasható. De Podjebrád környezetéből, a cseh király bizalmas tanácsosára, Gregor Heimburgra visszavezethetően tudunk róla, és Velence bécsi követe is említi. Mindebből nyilvánvaló, hogy nyíltan, szövetségi szerződésben nem szerepelt, de nem is szerepelhetett, mert a császár sem rendelkezett ebben a kérdésben teljhatalommal, csak a választófejedelmek befolyásolása útján. Mivel a cseh király is a választófejedelmek közé tartozott, érthetőek ezek az értesülések. De ezzel a háttérrel érthető igazán Mátyás számára a cseh királyság felé vezető út fontossága is. Nem azért, mintha vazallus választófejedelme akart volna lenni e minőségben a császárnak, hanem hogy a római királyt, illetve a császárt választók közé bejutva megkapja a magyar mellé azt a két másik koronát is, amelyet elődei közül Albert és Zsigmond is viselt. Mátyás magyar király egyúttal cseh király, és végül német-római császár is kívánt lenni. Azzal a különbséggel, hogy ő nem Magyarország számára idegen környezetből törekedett erre, hanem magyar nemzeti királyként megválasztva.

Az bizonyos, hogy e tervét őszintén nem fedhette még fel, hiszen a legutóbbi felkelés is bizonyította: az abszolút uralkodói törekvések iránt a magyar alattvalóknak még akkor sincs érzékük, ha azt saját nemzeti királyuk akarja megvalósítani. Már az sem csekély küzdelembe került, hogy a csehországi aspirációkat elfogadtassa. Itt azonban segítségére volt a pápaság. Ugyanaz a pápai szentszék, amely a kereszténység érdekében oly régóta szorgalmazta már a török elleni háborút, most a kereszténység érdekében sürgette a cseh huszita eretnekmozgalom elleni hadjáratot. Mátyás, mint valaha Nagy Lajos, „a kereszténység egyházvédő kapitányaként" szerepelt Európában – mégpedig egyedül, mert a husziták elleni harcban sem támogatta senki.

De Mátyást mintha szűkebb környezetében sem zavarta volna különösebben az egyedüllét. Hízelgők, dicsőítők, sőt, bohócok nagy számban vették körül, de eléggé józan volt ahhoz, hogy – bár szívesen elszórakozott rajtuk – ne vegye őket komolyan. Akiket komolyan vett, azok egészen mások. Még mindig ott volt közvetlen környezetében az esztergomi érsekké tett Vitéz János, az apai barát, aki mintha Hunyadi János szellemét képviselné. Mátyás később úgy nyilatkozott róla, hogy Vitéznek olyan szabadsága volt az ügyek vitelében, hogy „tetszése szerint kormányozta az országot". Ezt egy levelében írta Mátyás, Bonfininek egy személyes kihallgatáson viszont azt mondta önmagáról, hogy már kora ifjúságától megszokta, ne mások tanácsa szerint intézze az ügyeket.

Annyi bizonyos, hogy Vitéz Jánosban nagyon megbízott. A legkényesebb diplomáciai ügyekben, főként Frigyes császárnál, a tapasztalt, humanista főpap nélkülözhetetlen volt a számára. Vagy talán Mátyásnál előbb-utóbb senki sem volt nélkülözhetetlen? Még Vitéz unokaöccse, Janus Pannonius, a pécsi püspök is hűségesen kísérte. De vele szemben 1465 óta, mikor Rómába küldte követül II. Pál pápa üdvözlésére, mintha már nem lett volna oly felhőtlen a viszony.

Mindenesetre mellettük német főpapok is egyre inkább kezdenek feltünedezni Mátyás környezetében. Beckensloer János lett a váradi püspök, s most Brünnben ennek testvére, Beckensloer Jeromos boroszlói kanonok is diplomáciai szerepet kap. Őt küldi II. Frigyes brandenburgi választófejedelemhez azzal a titkos üzenettel, hogy zarándokruhában találkozni óhajt vele. De Podjebrád eredménytelen közvetítő kísérletei után Mátyás – aki mintha csak állandóan egy tündöklővé varázsolódó színpadon forogna – új szerepet vált.

Podjebráddal és fiaival szinte tüntetően nyájas marad ugyan – annyira, hogy a cseh katolikus főurak megdöbbennek és felháborodnak –, de mintha egyre kevesebb érdeklődést mutatna e főúri párt támogatása iránt. Szinte rávezeti őket a gondolatra, hogy többet tegyenek érte. Mesteri módon csigázza fel a cseh katolikus főurak pártjának izgatottságát azzal, hogy bizonyta-

lanságban tartja őket. A párt feje, Sternberg Zdenko, aki Mátyás bejövetele előtt még maga akart Podjebrád utóda lenni, majd Hunyadi fiának hívéül szegődött, most valósággal könyörög „a kereszténység kapitányának", hogy fogadja el cseh királlyá választását.

Mátyás nem mutatja, hogy éppen ezt akarja elérni. Sőt, aggodalmairól beszél, hogy királlyá választása esetén a pápa és a császár segítségére már nem számíthat majd, és a német fejedelmek szövetsége meg is támadhatja. Tudja jól, miről beszél, mert egyszerre dolgozik benne az eltökélt dicsőségvágy és a helyzet nehézségeinek reális mérlegelése. Azt is tudja, hogy a pápa valóban nem gondol arra, hogy ő cseh király legyen, Frigyes császár pedig éppen nem örülne az ő hatalma növekedésének, noha Podjebrádot ő sem kedveli. Keleten ott várakozik IV. Kázmér lengyel király, aki leánykérését elutasította, és aki a magyar trónra vágyakozva, adandó alkalommal készségesen fogna össze az ő ellenségeivel.

Tulajdonképpen veszélyes helyzetben, magára hagyatva áll most is, hogy Morvaországot és Sziléziát már elfoglalta. De úgy látszik igaz, amit sajátos egyéniségéről mondanak, hogy Mátyás szinte „elemében érezte magát" a veszélyes helyzetekben és tiszta aggyal, nyugodt idegekkel, a legváratlanabb diplomáciai fogásokkal és katonai csapásokkal tudott operálni. Ritka adomány, hogy egy uralkodó nemcsak hadvezér, hanem ügyes diplomata is legyen.

Ellenségektől körülvéve, most is „több húron" játszik. Hiszen még ott van a béketárgyalásokra váró Podjebrád is, akivel ügyesen fegyverszünetet kötött, de akivel semmiképpen nem békülhet meg, hiszen akkor a pápa és a császár lenne az ellensége, és az egyházvédő erkölcsi alapról is le kellene mondania.

Különben Mátyás nem is titkolja, hogy ő már nem az a típusú egyházvédő főkapitány, mint amilyen száz évvel korábban még Nagy Lajos volt. A nápolyi örökségét birtokba venni kívánó Anjou bűnbánóan vonult ki végül Itáliából, s búcsúzóul Szent Péter sírja előtt áhítattal imádkozott Rómában, kivonva magát

az avignoni pápa egyházi kiközösítéséből. Háborúja célját pedig végül úgy elejtette, hogy még kártérítésre sem tartott igényt öccse meggyilkolásáért.

Mátyás – említettük már – elbúcsúzott az áhítattól, ő játszik. Óvakodik a nyílt, sértő magatartástól, de azért sokat kockáztat. Már a Podjebráddal való fegyverszüneti tárgyalás, az alkudozás is kockázat volt, hiszen a pápai kiközösítés az ő feje felett is ott lebegett. Most, amikor visszaigazodik ismét a pápa elképzeléseihez, és újra felveszi a harcot Podjebráddal, ezt sem vallásos áhítatos cselekedetnek szánja. Igaz, nehéz is volna már egy ilyenféle póz a XV. század uralkodójának, a becsvágy, az uralomgyarapítás képviselőjének.

A pápai követeket ugyanis új megdöbbenés várja. Mátyás nemcsak meglepetésszerűen ült le tárgyalni az eretnekek királyával, hanem a szakítása is meglepetésszerű, és egyáltalán nem vallásos színezetű. Barátságos lakomára ül le a mit sem sejtő Podjebráddal, akivel igaz, már csak azért sem tud mit kezdeni, mert makacs a maga teológiai eretnekségében, és sohasem ő akar engedni, hanem naivul azt reméli, hogy majd a pápa fogja belátni az ő eretnek érvelését és ebben Mátyás segíteni fog neki. Mátyás viszont nem keres teológiai érveket, de még csak hősi pózt sem. A barátságos lakoma kellős közepén hagyja Sternberg Zdenko ötletét – ami, úgy tűnik, előre megbeszélt lehetett – érvényesülni. Döntsék el a vallási vitás kérdést az udvari bolondok, a maguk küzdelmével. A játékos, bolondos ötletről csak akkor tűnik ki, milyen komoly, mikor a cseh bohóc már a magyarnak karjai közt a levegőben kalimpál, közel ahhoz, hogy földhöz vágják. Podjebrád egyik főembere ekkor beavatkozik, s megfogja Mátyás bolondjának a karját. A következmény váratlan: Sternberg Zdenko arculcsapja Podjebrád emberét. Mindenki felugrál, a kardok kirepülnek hüvelyükből, és a két uralkodó nem győzi csillapítani, ki-ki a saját alattvalóit, hogy a vérontást megakadályozzák. Ez ugyan sikerült, de közben egyszerre lehűltek Podjebrád és Mátyás barátságos érzelmei is. A lakomának vége szakad, s bár senki nem mond ki szóval semmit, Mátyásnak már kezében az ürügy a tárgyalások be-

szüntetésére. A két király elválik egymástól és többet nem is találkoznak.

Már a Bonfini alapján ismert, egykorú hagyomány is említi: a pápai követek megbotránkoztak az ötleten, hogy a keresztény hit kérdéseit bohócok mérkőzésétől tették függővé. A modern ember viszont az események és magatartások egészének vizsgálatában hajlandó volna úgy dönteni, hogy valóban, a vallás már csak puszta ürügy egy hatalmi harc üzleti vállalkozásában. Mégsem egészen ez a helyzet. A vallásos érzés főleg az alacsonyabb társadalmi régiókban élő tömegeket még annyira áthatja, hogy a vezető diplomaták és uralkodók – bármennyire cinikusak is a maguk céljai elérésében, vagy bármennyire szabadon gondolkodnak a középkor kötött eszmevilágához képest – a tömegeket lelkesíteni, befolyásolni még mindig csak a vallásos eszmevilág alapján képesek. Podjebrád és Mátyás hadjárata, amely különben át meg át van szőve személyes találkozásokkal, a régi, rokonsági viszony emlékeivel, a vallási meggyőződés különbözősége alapján tud csak következetesen egymással ellentétben maradni. Ha Podjebrád megkísérel is olykor Mátyás érzelmeire hatni, szemére hányva, hogy ő, a „fia" haddal támad az „apára" – az ellágyulás biztos ellenszere mindig az, hogy a magyar király az ősi, katolikus hit hűségére és megvédésére hivatkozik, Podjebrád pedig nem enged a maga huszita meggyőződéséből.

Még Bonfininek utólagosan Mátyás szájába adott beszédei sem tekinthetők olyan mértékben „költöttnek"-nek, hogy egész alapkoncepciójuk hamis lenne. A hagyomány velejében és a még Bonfini által jól ismert személyek gondolkodásmódjában is benne volt. Ami az irodalmian megszerkesztett beszédek lényege: a pápa által képviselt apostoli egyház, amelyet Jézus Krisztus alapított, s melynek tanítása egyedül vezet az üdvösségre, szemben áll a Csehország egy részében terjedő eretnekségek minden fajtájával. A hadviseléshez hozzájáruló rendek gyűlését, vagy a háborúba induló katonák lelkesedését is csak úgy lehetett feltüzelni, ha változatlanul emlékeztették őket saját hitük magasabbrendűségére, és nem csupán a pápai tekintély ellen való lázadásban jelölték meg az eretnekség lényegét.

A huszitákkal együtt mint tévtanítókat emlegették a taboritákat, paulinusokat, s végül az adamitákat is, akik a „paradicsomi ártatlanságot" utánozva ruhátlanul jártak, így gyülekeztek össze, és kultuszaik végül is botrányos orgiákká fajultak. A magyarokkal való összehasonlításben természetesen szerepet kaptak a nemzeti ellentétek is, főként az a körülmény, hogy Észak-Magyarországon a „cseh testvéreknek" nevezett eretnekségek képviselői azok a rablásból, fosztogatásból élő és gyilkosságokat, erőszakosságokat, templomgyalázásokat elkövető, Giskrához hasonló kapitányok alatt működő katonák voltak, akiktől a magyar falvak is sokat szenvedtek.

A Podjebráddal való tárgyalások megszakadása után Mátyás már „nem áll többé ellen" a cseh katolikus rendek kérésének, és az olmützi székesegyházban csek krállyá választatja magát. A dómban Vitéz János esztergomi érsek és Protáz olmützi püspök kezébe teszi le az ünnepélyes esküt. Majd innét, Morvaország fővárosából átvonul a cseh korona másik, neki hódoló tartományába is, Boroszlóba (Wrocław), Szilézia fővárosába, ahol megismétlődik a jelenet. Csakhogy itt még nagyobb az ünnepélyesség.

Mátyásnak most már nincs szüksége a romantikus, „zarándokruhás" tervre: Boroszlóban meghívására megjelenik maga II. Frigyes brandenburgi választófejedelem és unokaöccse, jövendő örököse: János őrgróf is. Az Oltáriszentséget ünnepélyes körmenetben, baldachin alatt viszi Boroszló püspöke. Utána Mátyás halad, jobbján Roverella pápai legátus, balján a brandenburgi választófejedelem. A mennyezetet öt sziléziai herceg és János őrgróf viszi.

Hunyadi János fia most alakváltásainak csúcsán van: miután előbb cseh szolgalegénynek öltözött, és még el is fogták, aztán hirtelen kibékült, a hajdani apósának ismét „kedves fia" volt egy ideig jobb kilátások reményében, most újból ellenfele Podjebrádnak és már választott cseh király, aki a korona hűbéreseinek hódolatát fogadja a pápai legátus kíséretében. Követet küld még Margit, a szász választófejedelem özvegye, és egyben Frigyes császár nővére is, és követet küldenek a Wittelsbach-ház tagjai

is: Frigyes rajna-pfalzi választó, valamint Lajos és Albert bajor hercegek, elismerve Mátyást cseh királynak.

Bármennyire is nem volt még befejezve a háború, és nem lehetett e követküldésekben vakon bízni, Mátyás most már az európai hatalmak nemzetközi lépcsőfokán lépett fel, kiemelve Magyarországot abból a nyomasztó elszigeteltségből, amelybe részben az idegen uralkodók kormányzása, részben a saját földesúri határaikon túl nem látó, önző oligarchaérdekek, részben pedig a török nyomása alatt süllyedt.

A néptömeg azonban örült, mert bőven szórta nekik a pénzt és a látványosságokat. Már Olmützben magyar és osztrák bor, meg cseh sör folyt a főtéren álló kútból a nép számára, a rendeket pedig négyszáz személyes teríték várta Mátyás rezidenciájában. A reneszánsz király elemében volt ilyenkor is, nemcsak a veszedelemben. Bőkezűségével és nyájas modorával lebilincselte vendégeit, főként az öreg Frigyes választófejedelmet, akitől leánya kezét is megkérte.

Az újabb leánykérés egyébként abban is jellemző Mátyásra, hogy ő maga az, aki az esküvőt csak két év múlva tervezi, mert „a háborúk miatt" el van foglalva. A hadjáratok fontosabbak neki, mint a házasodás, amely nem tűzhelyigény, csak politika. De politikából is mielőbb fontos lenne az utódlás miatt. Mátyás azonban, aki egyébként nagy reálpolitikusnak tud mutatkozni, mintha valami mohó türelmetlenség hajszolná, mindig újabb és újabb fordulatokat akar a sorstól kicsikarni. Nagyon sok mindent meg is tud tenni, de házasodási kísérleteivel sok időt veszteget el hiába. A brandenburgi fejedelem sem veheti így komolyan ajánlatát, bármennyire unszolja is Mátyás határozott válaszra. Csak annyit mond, hogy két év alatt még a király is mást gondolhat. Pedig ekkor egyikük sem tudja, hogy a következő év folyamán Mátyás követei már váratlanul Bécsben fognak kopogtatni Frigyes császár ötéves leányáért, Kunigundáért.

Hunyadi János fiának azonban közben folytonosan háborúra kellett gondolnia. Ha ő nem akarta volna, akkor mások kényszerítik rá. Mikor 1469 őszén, az akkori hadviselés szokásai szerint ismét Magyarországra akart visszavonulni „telelésre" – az

elejtett tárgyalófél: Podjebrád akciói maradásra kényszerítették, sőt, veszélyes helyzetbe hozták. Az év nyarán Mátyás még volt ugyan oly szerencsés, hogy Weszeli városánál elfogta Podjebrád legidősebb fiát, Viktorint, aki ellene vezetett egy akciót. Mátyás személy szerint kedvelte a fiatalembert, aki annak idején, királlyá választásakor a magyar határig kísérte. Biztos őrizet alatt Visegrádra küldte, fogságba, de minden kezvezményt megadott a fogolynak, nem bánt rosszul vele. Ezalatt azonban Viktorin öccse, Henrik Morvaországban győzelmet aratott a magyar csapatokon. Ezzel szabad utat kapott Magyarországra is, és átlépve a határt, feldúlta a Vág völgyét a Felvidéken.

Egyre közelibbnek látszott Mátyás magára maradása a csatatéren. Frigyes császár Ausztriából, ígérete ellenére semmi segítséget nem küldött, s ezért a magyar király a maga részéről „szívesen látta" a Frigyes ellen lázadó nemesi felkelést Baumkirchner vezetése alatt. Frigyes viszont a lázadóknak e titkos támogatásáért neheztelt meg, és számolni lehetett azzal, hogy a sohasem kedvelt magyar király ellenében inkább elfogadja Podjebrád szövetségi ajánlatát. Mátyás ekkor ismét elővette Vitéz János okosságát és tapintatát, amely Frigyesnél a koronaügyben már bevált, s megint őt küldte követségbe a császár udvarába. Természetesen nem valami megijedten ajánlkozó tárgyalófélként közeledett. Vitéz János útján sokféle követelést terjesztett Frigyes elé, és személyes érkezését a követelések teljesítésétől tette függővé. Bizalmatlanságát sértő módon azzal a kívánságával is éreztette, hogy bécsi tartózkodása idejére a város mindkét kapuját magyarok őrizzék. A császárnak biztosító oklevelet kellett kiállítani, hogy őt és kíséretét bántalom nem fogja érni, mire ő is megígérte, hogy magatartása barátságos és szívélyes lesz.

1470. február 11-én vonult be Mátyás király Bécsbe. Most nem fogolyként hurcolták ide, mint először, V. László kíséretében. A reneszánsz király megint megmutatta a külső díszek iránti szeretetét, pompakedvelését. De ez nem csupán üres hivalkodás volt, hanem – a politika eszköze. A takarékosságból és a művészet iránti érzéketlenségből egyszerű, dísztelen udvart

tartó Frigyes császár alattvalói éles kontrasztban láthatták a magyar király ünnepi díszfelvonulását, maga és kísérete ruháinak, köntöseinek csillogását, a fegyveresek pompája mellett megmutatva az őt körülvevő erőt is. Három, köréhez legközelebb álló főpapja kísérte. Egykori nevelője, Vitéz János, mellette ennek unokaöccse, a pécsi püspök, Janus Pannonius és a már egri püspöki székben ülő német Beckensloer János. Mátyás, aki Csehországot nem foglalta ugyan el, de Morvaországot, Sziléziát és a két Lausitzot birtokában tartotta, kezdett hatalma és becsvágya csúcsa felé közeledni ebben az időben. Jövedelmeit már nemcsak a magyar Felvidéknek a csehek alól felszabadított bányavárosai növelték, hanem a sziléziai gazdag városok is. Sajátságos ugyan, hogy rövidesen mindhárom kísérő főpapja elárulta – de uralma szilárdságának ez sem ártott meg. Valóságos szimbólummá vált az az ünnepélyes, diplomáciai aktus is, amelyet ő maga azért rendezett meg Bécsben, hogy a firenzei köztársaság követe az itáliai reneszánsz „Múzsa-köztársaság" képviseletében itt adja át a magyar királynak az ajándékul szánt oroszlánokat. Bizonyítva Mátyás terjedő európai hírnevét.

JÁTÉK ÉS MÉLTÓSÁG

Az áhítat helyét a játék foglalta el. Felületen folyó játéka volt ez a reneszánsznak. Tulajdonképpen még a XIV. században, a középkor végén megkezdődött ez a folyamat. Csak akkor még a teológiának, skolasztikának szolgált eszközül, a mindent szétszedni vélő, de valójában semminek a mélyébe nem hatoló racionalitás. Az a gúnyos szólás jellemezte ezt a fajta racionális-teológus játékot: „Hány angyal fér el egy tűhegyen?" Most, amikor már az angyalokban, Istenben való hit megrendült, s helyét az antik mitológia fölélesztett sokistenképzetei foglalták el, ezekből az istenekből, nimfákból is játékos figurák lettek. Miközben az emberi ráció kutató, reflektorozó fénye igyekezett mindent bejárni, s valóban ekkor sejlett fel a természettudományos megismerések kezdete, úgy ahogy a geometriában, a távlattanban, a

kopernikuszi heliocentrikus világmindenség-kutatásban jelentkeztek, az érzelmek nem tudták eléggé gyorsan követni mélységben a ráció mérőműszereit. A régi mélységek, a misztika kútjai eltemetődtek a lélek belső világának mélységeivel együtt, s helyébe a mérőműszerek csodálata lépett. A kifulladó érzelmeket játékokkal kellett pótolni, mint ahogy a pápa megrendezte a római futóversenyeket, és ahogy a világi fejedelmi udvarok megrendezték a maguk ünnepélyes, drapériákba és selyembe öltöztetett felvonulásaikat. Ezeknek a felvonulásoknak sorába tartozott Mátyás király bécsi látogatása is.

Az ilyen külsőségekre építő, csillogó, ragyogó ünnepekhez a szellem is hozzáadta a maga külső ragyogását. Mint ismeretes, Itáliából indult ez a szellemi-művészi ragyogás, és idő kellett, amíg északabbra terjedt. „A hegyeken túliak" – mint az itáliaiak nevezték a nem olaszokat – „barbárok". Ezért jelentett olyan nagy elismerést, mikor 1458-ban Cosimo Medici, Firenze köztársaságának öreg fejedelme fogadta a hazatérőben levő ifjú Janus Pannoniust és azt mondta, hogy ilyen művelt „hegyen túli"-val még nem beszélt. Hiszen nemcsak a latin nyelvet, hanem amit Itáliában sem oly sokan, a görögöt is birtokolta, és a csiszolt stílusgyakorlatokon túl, szellemes epigrammákat is költött.

Tizenkét év telt el azóta, hogy Janus hazatért, és tíz év óta mint Pécs püspöke, fontosabb tisztênél fogva azonban mint a király alkancellárja, Mátyás szoros kíséretéhez tartozott. Hogyan élt közben? Mit gondolt magában? Mit érezhetett éppen akkor, amikor királyát Bécsbe is elkísérte, végignézve színlelt barátkozását a császárral, a gyengéd öleléseket és csókokat, amelyeket egy ironikus megfigyelő szerint „szerelmespár módjára" váltottak az uralkodók? Miként figyelte, ha éppen ott volt, hogy a méltóságára és önérzetére oly sokat adó Mátyás király a császár szórakoztatására még magyar nemzeti táncot is bemutatott?

Valaha, ifjúkorában Janus is ismerte a játékot, nagyon is harsányan, sőt meghökkentően tört ki belőle annak idején, a ferrarai fejedelem őszinte megbotránkozására, túlságosan is merész,

erotikus költemények formájában. Akkoriban Janus ezeket a dolgokat nevezte „játék"-nak, így védekezett a fejedelem botránkozása ellen. Ugyanakkor jól ismerte a hízelgést is, mikor megrendelésre dicsőítő költeményeket írt. Saját, szeretett iskolamesterét, Guarinót a földkerekség legokosabb, legbölcsebb emberének, már-már félistennek írta le. Magyarországon pedig nemcsak Hunyadi János emlékére írt dicsőítő sírfeliratot, hanem az élő Mátyás dicsőségét is zengte. A király dicsőítését természetesen nem nevezhette „játék"-nak, de verseiben tükröződő felfogása több helyen elárulja, hogy a haditettek magasztalása mintha csak kényszer lenne számára. Ironikus szelleme azonban nem aludt ki, az ország nemesurainak, akik csak a katona életmódot tudták elképzelni, és gúnyolódtak rajta, hogy a táborban nem is harcolt, 1463 táján még jókedvű, maró szellemességgel vágott vissza:

Bajnok urak, mikor én a királyt táborba kísérem,
nem kell gyávának szidnotok engem azért . . .
Minden férfi dicső, nem múló hírnevet óhajt,
így lesz a seb könnyű, kedves a hősi halál.
Ám ha a költő is harcol, s odavész a csatában,
hősi halálotokat versbe ki szedje vajon?

(Kálnoky László fordítása)

A költő el is kerüli, hogy megsebesüljön a csatában, de lázas betegséget kap a táborban. Testi egészsége ettől kezdve megrendül, és ehhez lelki szenvedések is járulnak. Édesanyjának elvesztésével a hetyke hangú, maró-gunyoros versek írója megismeri azt, amit a reneszánsz filológusok, stiliszták, illetve sikamlós versírók nem ismernek: a fájdalmat, a megrendülést. Ez utóbbinak legmagasabb fokára az édesanyja halálára írt elégiában jut el, abban a műben, amely pogány hangulatú, sőt, olykor a hitet gyalázó, ifjúkori költeményei után az egyetlen, melyben áttöri a mitologikus, illetve pogány-hitetlen költői játékot. Úgy szólal itt meg, mint aki a vigasztalást – anyja viszontlátását – a keresztény hit szerint reméli:

És most, szent anya, égi lakó, áldjon meg az Isten,
s engemet, itt maradót élni segítsen imád.
Látjuk még, tudom én, egymást, ha a harsona fölzeng,
s mind a világegyetem sarkai visszaverik . . .

(Csorba Győző fordítása)

Igaz, később írt költeményeiben nem folytatódik tovább ez a felfogás. De hogy nála a költészet játékjellege valóban azt jelenti, mintha jelmezt öltene magára, mely mögött a szív titokban más ütemre dobog, azt kifejezi, 1465 után jó barátjához, Marzio Galeottóhoz írt levelében:

„S ha még az öregkorból is jut valami, törődjünk akkor az irodalom helyett inkább az erkölcseinkkel, világi dicsőség helyett inkább a lelki üdvünkkel. Ifjúságunk mostani, gondtalan játékaitól vagy el kell majd búcsúznunk, vagy fel kell őket cserélnünk, és a szép beszédről mindenestül át kell állnunk a szép életre."

Úgy hisszük itt, ezen a ponton, a fájdalom átérzésében, a testi-lelki szenvedések súlyát viselő melankólia távlataiban mutatnak eltérő irányba a két, nagy magyar reneszánsz ember: a király és a költőfejedelem útjai.

A költő, társadalmi helyzeténél fogva alacsonyabban áll, mint az államfő, s nem nyilatkozhat egyenrangú félként. De a dicsőítő költeményekkel párhuzamosan elgondolkoztatók azok a sorok, melyeket Janus Pannonius – Plutarkhosz híres emberek életrajzait görögről latinra ültetve át Mátyás számára –, a királyhoz intézett Pécsett, 1467. október 15-én kelt előszavában. Ebben is először dicsőíti a királyt, őszinteséggel vegyes bókokkal: „. . . senki sem tett többet Tenálad értem, hiszen néked köszönhetem a magam és enyéim minden boldogulását. Másfelől pedig kinek is ajánlhatnám több joggal a királyok és császárok jeles mondásait, ha nem Teneked, ki egy személyben vagy király is, császár is? Király vagy méltóságod szerint, császár vagy szüntelen hadviseléseid következtében."

Ez a „szüntelen hadviselésre" való célzás azonban már kétes

értékű bók, legalább is kétértelműség lappang benne. Hiszen már a moldvai harcok idején kinyilvánította, hogy a török elleni háborút, az országos közvéleménnyel együtt, fontosabbnak tartja. Az előszóban ez után egy újabb magasztalás következik, mikor Traianus római császárral hasonlítja össze Mátyást, de csak azért, hogy megint célzást tehessen a török elleni védelemre: „Mert annak idején az ő (Traianus) uralma alatt kapott új erőre a már elfajzásnak indult római birodalom, napjainkban pedig a te égiszed alatt emeli fel újra a fejét a pogány ellenségtől már csaknem eltiport keresztény világ."

A befejezés azután már távolról sem hízelgés, még csak nem is magasztalás, hanem kioktatás: „Mennél erősebben hatnak rád a derék férfiak tanácsai, mennél kevésbé hódolsz be korodnak, és ha valóra váltod valamennyiünknek beléd vetett nagy-nagy reményeit, és az Istenség kegyelmével lankadatlanul törsz a diadalra, akkor meg teljességgel Traianusszá lehetsz!"

Itt tehát lefékezi a Traianus-hasonlatot, és jelzi, hogy Mátyás még korántsem Traianus, csak ha a „derék férfiak tanácsai"-ra hallgat, és nem hódol be a „kornak". A reneszánsz költő a reneszánsz uralkodótípus követésétől, a zsarnokságra, önkényre való hajlamtól óvja itt, burkolt szavakkal Mátyást. A kioktatás pedig az ajánló sorok végén csattan: „Minderre a hajdan volt férfiak utánzásában talál ösztönzést és oktatást a lélek . . . melyeket e rövid kis gyűjtemény tartalmaz . . . s nemcsak abban lesznek mintáid, hogy még elmésebben szólj, de abban is, hogy még bölcsebben élj."

A hízelgőkkel, udvari költőkkel, mulattatókkal, bohócokkal körülvett Mátyás aligha kapott mástól ilyen kicsengésű ajánlást, amelyből az olvasható ki, hogy megkritizálják. És éppen a reneszánsz ember jellegéből adódó tulajdonságait. Janus arra céloz, hogy a retorika e klasszikus korában sem elegendő pusztán szép és szellemes okfejtésekkel elkápráztatni a hallgatóságot, hanem magának az életmódnak, a magatartásnak kell bölcsnek lenni. Ha meggondoljuk, ez épp oly moralizmust megcsillantó intelem, mint amit Galeottónak írt a játék után való megkomolyodásról és a szép életről.

Mindez arra mutat, hogy a király és a költő között már növekvőben volt ekkor a távolság, Janus minden hálaérzete ellenére. Még elkíséri ugyan Mátyást mindenhová, a táborba akár betegen is, de már a szenvedések vállalásában is fokozódik a távolság kettejük között. Janus nehezen tűri a fájdalmat, panaszkodik, kesereg, bánatát versekben önti ki, de közben mintha valamiféle lelki „befeléfordulás" útjára is rátalálna. Mátyás ezzel szemben jól tűri a fájdalmat, bár neki is bőven kijut a szenvedésekből, sőt, életveszedelmekből. A Moldvában, hátgerincébe kapott nyílvessző, amelyet nem lehetett teljesen eltávolítani, még később is mozgás, lovaglás közben állandó szenvedéseket okozott neki. Ezenfelül a morvaországi harcokban nemegyszer életveszedelembe is kerül. Mégsem torpan meg, és semmit nem változtat irányulásán.

De fennmaradt viszont éppen közös barátjuknak, Galeottónak egyik visszaemlékezése, amely felvillantja Mátyás szellemének fényét is. Szerinte ez a szellem nemcsak kápráztatásra való, hanem mély életbölcsesség és egyben a kormányzás gondjainak nagy átérzése jellemzi. Ezekben az években történt, valamikor 1465–1472 között, mikor Vitéz János már Esztergom érseke volt, hogy együtt ültek a régi, Árpád-házi királyok hajdani székvárosában, s egykori, most már reneszánsz díszekkel ékes palotájában, mely Vitéz ízlését dicsérve, már régóta érseki palota volt. A házigazdán kívül ott volt a király, továbbá Janus Pannonius az ő jó barátjával, a még Itáliában tanulótársként megismert Galeottóval. Hiszen a pécsi püspök volt az, aki Mátyással megismertette a fürge szellemű Galeottót, aki nem nagyon kedvelte a gőgös papokat. Ez az eset is egy gőgös, bizonyos Gatti nevű olasz teológus szerepléséhez fűződött, aki akkor Vitéz Jánosnak ugyancsak vendége volt. A teológiai tudására büszke Gatti – mivel ekkor már Mátyásról híre járt, hogy szereti a szellemes vitákat és pártolja, élvezi az igazi tudást – mindenáron produkálni szerette volna magát a király előtt. Csak azt nem mérte fel eléggé – mint a leírásból kiderül –, hogy Mátyás mennyire nem kedveli a dicsekvőket. Gatti azzal kérkedett, hogy minden teológiai kérdésben

járatos, és minden erre vonatkozó könyvet ismer, a király semmi olyat nem tud kérdezni tőle, amire ne kaphatná meg tőle a választ.

Galeotto leírása a vitáról annyira eleven, s annyira egyezik Mátyásnak a diplomáciában és a hadvezetésben is tanúsított természetével, hogy nincs okunk kételkedni a tartalom hitelességében sem. A király, ahogy a leírásból kitűnik, ravaszul és szerényen viselkedett, hogy annál nagyobb csapást mérhessen a vitatkozó ellenfélként magát kínálgató teológusnak. Nem szerette az elvont, metafizikai spekulációkat „a megoldhatatlan csomókról": a Szentháromságról, az Oltáriszentségről, tehát a ráción túli dolgokról. A kor meddő teológiai vitáit ezeknek a hitbéli fogalmaknak puszta észérvekkel való, eredménytelen megközelítése jellemezte, esetleg látványos, logikai építményekkel, amelyek azonban sehová sem vezettek. Ugyanakkor az eleven életbe vágó, erkölcsi és magatartásbeli kérdéseket mellőzték. A király ezért azonnal egy erkölcsi jellegű kérdést vetett fel, s ravaszul úgy mutatta, mintha ebben súlyos kétségek gyötörnék, és Gattitól várná a megoldást. Miért tette Jézus Krisztus éppen Pétert az egyház fejévé, aki pedig az ő elfogatásakor gyáván viselkedett, elfutott és többször is megtagadta? Ezzel szemben Jánost, akit a legjobban szeretett, s aki aszkézisben is felette állt a házasember Péternek, mert szűzi, tiszta életet élt, semmiféle jutalomban nem részesítette. Pedig János nem futott el Jézus elfogatásakor sem, és mindvégig hűnek mutatkozott. Ez a megkülönböztetés igazságtalanságnak tűnik, pedig tudnivaló, hogy Jézus Krisztus, az Isten Fia nem követhetett el igaztalan dolgot. Kell, hogy legyen ennek valami oka! De mi? Ezt kérdezte a király, aki még hozzátette, hogy ő bizony nem a szökevény katonáját jutalmazná meg, hanem a mellette kitartót.

Gatti nagyképű magyarázkodásba fogott, aztán elakadt, és nem tudott felelni. Tudatlanságát még neveletlen ingerültséggel is tetézte, „isteni titok"-nak állítva ezt a dolgot. Mátyás azt felelte, hogy ez nem isteni titok. Gatti ekkor annyira ideges lett, hogy kikérte magának a király kioktatását az ő teológiai tudományáról. Mátyás ekkor előhozatta Szent Jeromos egyházatyá-

nak, a közismert nagy tudósnak és a Biblia latinra fordítójának egy művét, amelyben az volt a megokolás, hogy János ebben az időben még nagyon ifjú volt, és az idősebb Péter tapasztaltságára kellett építeni. Mátyás, miután kijelentette, hogy ő igen kevés teológiai munkát olvasott, hiszen mint királynak, ideje sem volt rá – ezzel az irodalmi idézettel már is diadalmaskodott a dicsekvő tudóson. De hozzáfűzte a kérdéshez még saját gondolatait is, amelyek viszont Mátyás személyére is sok világosságot vetnek.

A király ugyanis még ezeket fűzte a felvetett problémához:

„Azért helyezte (Jézus Krisztus) előrébb az egyház főségében a bűnöst, a szökevényt, a hittagadót a szeplőtlen Jánosnál, hogy a bűnösöknek reményt nyújtson a bűnbocsánatra. Mert a szökevény, bűnös Péter, aki átélte már az ölelés hevességét, kitapasztalta az ember töredékességét és a gyönyörvágy rohamait (volt ugyanis felesége), a szenvedélyekbe bonyolódott bűnösöknek könnyen megenged és bocsánatot ad, komolyan és becsüléssel tekint a bűnbánóra . . . Ha János lett volna az egyház feje . . . aki tiszta és hitében erős volt, aki soha nem érezte a vágy simogatását és erejét . . . a saját hasonlatosságára akarta volna átalakítani az emberi nemet, és Krisztus hitének árulóit, valamint a szenvedélyektől gyötrötteket a legnagyobb szigorúsággal űzte volna el. Nem azt gondolta volna, hogy esendőségből, hanem hogy gonoszságból vétkeznek . . . Tehát igen jelentős oknál fogva vette előrébb Pétert Jánosnál az egyház főségében. Ezt számítottad, te, Gatti, ama kifürkészhetetlen isteni elhatározások közé. – Ezeket elmondva asztalt bontott, de valamennyiünkben nyomot hagyott Mátyás király éleselméjűsége." (Galeotto 30. fej.)

Galeotto itt, igazi reneszánsz gondolkodó módjára Mátyásnak csupán „éleselméjűségét" – vagyis rációjának tisztaságát, élét emeli ki. Pedig az, amit a király elmondott, több volt, mint puszta racionális éleselméjűség. A rációval bűvészkedni akaró teológust éppen azzal győzte le, hogy lélektani magyarázatot adott, mély megértésről tett tanúságot, mint gyakorló államkormányzó és emberismerő, egy olyan dologban – amelyet a puszta

elméleti szőrszálhasogatással foglalkozó „tudós" nem tudott. Ezekben a feljegyzésekben Mátyás, a király közel került a művész, a költő átéléssel telt, tapasztalati megismerésmódjához. De megmaradt államkormányzónak, hódítónak, hadvezérnek, diplomatának.

Lankadatlanul tör továbbra is a diadalra, de nem úgy, ahogy Janus kívánja. Nem a „derék férfiak tanácsa" szerint, hanem úgy, ahogy azt a saját elképzelése és akarata kívánja. A sebesült közkatonákat etető, fekhelyük mellett üldögélő királyt, aki kemény adókat vet ki, de mindig vigyáz a terhek „igazságos" elosztására, és sokakat emel fel a közrendű sorból, nem lehet egyszerűen kényúrnak nevezni. Igaz, a közrendűek felemelése is a saját célkitűzéseit szolgálja, de feltörő türelmetlensége, amikor szembeszegüléssel, akaratának meg nem értésével találkozik, szintén nem egyszerűen a zsarnok elkényeztetettsége. Nagy távlatok lebegnek a szeme előtt, melyek országa sorsával vannak egybekötve akkor is, amikor vállalkozásaiban túllép a magyar külpolitika már megszokott határain. Igaz, sokak szemében még méltóságát is veszélyezteti egy rövid időre, mikor táncokat lejt Frigyes császár előtt. De amint tapasztalja a Habsburg eltökélt közönyét és ravasz időhúzását, búcsú nélkül hagyja ott, hajóra szállva a Dunán, és Frigyes császár hiába fut minden erővel utána, hogy visszatartsa még Bécsben: nem tudja utolérni. Most már kijelenti Mátyás, nem tűri, hogy játékot űzzenek vele, és ennek a kijelentésnek több értelme van, ami rövidesen be is bizonyosodik. A reneszánsz alakváltó uralkodó nem törpe figura, hanem méltóságát mélyen átérző, és azt másokkal is átéreztetni képes, rendkívüli alakja a történelemnek. Miután magára bőszítette a cseh királyon kívül a császárt és a lengyel király mellett, saját, újra lázadó alattvalóinak egy részét is, egyedül maradva ismét körbe forduló vívásra kényszerül. És minden oldal megkapja tőle a maga határozott kardvágását.

Hogy a lelki elmélyülés tájait nincs ideje olyan mértékben bejárni, mintha költő lenne? De hiszen ez a költőknek sem mindig sikerül.

Mátyás, mikor végsőkig felingerelve és vérig sértve érkezett meg az őt hitegető, leánya kezét ígérgető, majd erről komoly biztosítékot nem adó császártól, azzal is tisztában lehetett lengyelországi, brandenburgi és bécsi próbálkozásai során, hogy ezzel kitapogatta egy köréje épített börtön falát. Hiába álltak csapatai most már harmadik éve Csehország földjén, annak egy részét elfoglalva, éreznie kellett, hogy az európai hatalmak közül senki nem óhajt vele tartós szövetségre lépni, még csak házassági szerződést sem kötni. Nyilvánvaló volt, mire pályáznak a környező idegenek.

A Jagellók lengyel dinasztiája, mint a koronatolvaj királyné veje és leszármazottai, éppúgy a magyarok akaratából megválasztott király vesztére vártak, mint a koronát oly sokáig jogtalanul magánál tartó Habsburg Frigyes. Hozzájuk tartozott most már természetesen Podjebrád is, a cseh király, akivel a viszony végképp rosszra fordult. A balulsikerült bécsi találkozó után most már Frigyes is, megsértődve Mátyás búcsú nélküli távozásától és tartva a megtorlástól, Podjebrádhoz és a lengyelekhez közeledett. Nyugatra, északra és északkeletre egy osztrák–cseh–lengyel koalíció készült kialakulni a magyar király ellen.

De Mátyás nem volt az a típusú ember, akit ijesztgetni lehetett. A fenyegetés mindig inkább megnövelte a merészségét. Saját alattvalóinak óvatossága sem hatott rá, sőt, ha nyíltabb ellenkezéssel találkozott, ugyanolyan keményen és rövid úton bánt el akár a legrégibb hívével is, mint bármikor. Janus Pannoniust a sikertelen bécsi értekezlet után például hirtelen leváltotta horvát–szlavón–dalmát báni méltóságáról. A vele együtt kormányzó másik bánt, Laki Thuz Jánost még börtönbe is vetette. Valami nem tetszett már ekkor viselkedésükben a királynak, de a közelebbi okokat a források nem árulják el.

Ugyanakkor Podjebrád, aki eddig csak saját országa területén védekezett, és meg tudta gátolni Mátyásnak Morvaországból való továbbnyomulását, most már Frigyesnek és a lengyelek

szövetségének reményében merész terveket kezdett kovácsolni. Egyenesen Magyarország területére készült behatolni. Előzőleg ügyes diplomáciával a lengyeleket azzal szelídítette magához, hogy halála esetén IV. Kázmér király idősebb fiára, Ulászlóra hagyja a cseh trónt. Viszonzásként Kázmér azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Podjebrádot kibékíti a pápával.

Ezekről a hírekről Mátyás is értesült, és lépéseket is tett Rómában. II. Páltól azonban megnyugtató választ kapott: a római szék nem mutatkozott hajlandónak engedményekre a huszitákkal szemben. Mátyás pedig eltökélten folytatni kívánta a cseh háborút, és a választás alapján magát cseh királynak tekintette. Podjebrád viszont már alig várta, hogy hadait Mátyás országába vezethesse. 1471. március 9-én Albert brandenburgi őrgrófnak azt írta Mátyásról, hogy „amint ő velünk cseh sört ivott, Isten segítségével majd mi is magyar bort iszunk vele."

Ezalatt úgy látszik, Mátyás közvetlen környezete, tanácsosai, legalábbis nagy részben képtelenségnek vélték a király olyan erőfeszítéseit, amelyek csak veszedelmet hozhattak az országra, több irányból is. Egy forrás arról beszél, hogy Vitéz János, az egykori nevelő és atyai barát az országtanács egyik ülésén nyíltan meg is mondta véleményét Mátyásnak, valószínűen már nem először arról, hogy idegen ország érdekében vért és pénzt ontani nem hajlandók. Mátyás pedig nem Plutarkhoszt olvasta ezúttal, és nem hallgatott a „derék férfiak tanácsaira" hanem egyszerűen arcul ütötte Esztergom érsekét. (Johann Monhaupt szász ügyvivő 1471. szept. 14-én kelt levele a drezdai, szász kir. levéltárban.)

Ez viszont már egy autokrata útjának csúcspontja. Mátyás mintha nem Traianushoz kezdene hasonlítani, ahogy Janus Pannonius szerette volna, hanem inkább mintha Caligula gőgje kezdene benne életre kelni, aki caesari hatalmától megmámorosodva hirdette, hogy „értsétek meg, én mindent, de mindent megtehetek!".

De csak a szavak jellemzőek. Mátyás fellobbanó dühe ha felvillant is egyfajta szakadékot, egy morális mélység felé vezető utat, nem megy végig rajta. Nem gyilkoltat, kínoztat embereket

még azután sem, hogy Boroszlóban értesül a székhelyén folyó összeesküvésről. A Magyarországot megtámadni szándékozó Podjebrád ugyan 1471 márciusában hirtelen halállal távozik az élők sorából, de Mátyás kilátásai nem javulnak a cseh királyi székre. Kázmér lengyel király követei, akik a cseh és a lengyel nemzet szláv rokonságára is hivatkoznak beszédükben, nagyobb sikert érnek el Prágában, mint a magyar király követei. Kázmér idősebb fiát, Ulászlót választják meg cseh királlyá, és Mátyás nem tudja megakadályozni. Morvaországot és Sziléziát azonban továbbra sem adja fel, ami a kezében van, azt szilárdan tartja, bár ekkoriban jut éppen fülébe egy megjegyzés, amelyet egy lengyel főúr mondott az egyik magyar követnek: Urad nemcsak Csehországot nem kapja meg, hanem éppen most, saját országát is rövidesen elveszíti.

Majdnem így történik, de – mégsem. Az indulatos Mátyás ismét alakot vált, azt színleli, mintha semmiféle összeesküvésről nem tudna semmit, hazasiet, és éppen azokhoz az urakhoz a legnyájasabb, akikről tudja, hogy elpártoltak tőle vagy meginogtak. Ezúttal az összeesküvés határozott formákat ölt, az ellene lázadók már nem oly határozatlanok, de éppoly hazaárulók, mint azelőtt. A személyes sérelmek, az önkényes adóbehajtások, az országgyűlés nélküli kormányzás, a törvényeken uralkodó királyi rendeletek jogellenesek és igazságtalanok ugyan és az örökös háborúkkal is torkig van az ország. De elég ismét a nyájas Mátyás-arcot látni, amely persze lekötelező adományokat, kitüntetéseket, előléptetéseket jelent, és azok, akik ezúttal arra gondoltak, hogy Kázmér lengyel király ifjabb fiát, Kázmér herceget hívják meg a magyar trónra, már letesznek szándékukról. Pedig Kázmér serege már itt is terem az országban. A rossz emlékű Zsigmond-leány, Erzsébet unokája ez a Kázmér, aki szülei és hívei sugallatára most ismét a Magyarországot támadó idegenek már jól ismert érvelését veszi elő. Hogy ő, mint proklamációjában mondja, „örökség jogán, Magyarország természetes ura" – s mindez azért, mert Zsigmondtól és a Habsburg Alberttől származik. Az ellenálló magyar rendek hiába hangsúlyozzák válaszlevelükben, hogy a magyar trónt nem lehet

„megörökölni", csak a rendek, az önrendelkező magyar nemzet szabad választása útján megnyerni, a kezdeti propaganda oly erős, hogy Kázmér lengyel csapatai már a Felvidéken járnak. Eljutnak Nyitráig, ahol a vár kapuját, előre megbeszélt módon – Janus Pannonius nyitja meg nekik. A vérig sértett esztergomi érsek, a költő nagybátyja, Vitéz János is, esztergomi várába zárkózva, ezúttal a Mátyás ellen lázadók között van. A tiszta szellemű tudós és nemzete szenvedéseiért oly ékesen szóló humanista, Hunyadi János egykori barátja és fiának nevelője. Túl sok volt a megaláztatás, hogy idáig kellett jutnia öccsével, a finom érzékenységű költővel együtt?

De Vitéz János rövidesen már fogoly, mert Mátyás serege körülzárja az esztergomi várat. Kázmér hada hiába jár bent az országban, magyarok nem csatlakoznak hozzá, elszigetelt helyzetbe kerül. Janus Pannonius segítsége nem elegendő. Vitéz János tehát kínos helyzetbe jut. A király ezúttal tapintatos ugyan vele, az ország legfőbb embereit, Szapolyai Imrét és Beckensloer egri püspököt – ezt a németet, akinek növekvő befolyására amúgy is féltékeny volt – küldi hozzá, de az egész szituáció dicsőség nélküli. 1471. december 19-én létrejön az egyezség, Vitéz János újból a király hűségére tér, s gondoskodik párthívei megtéréséről is. Mátyás viszont bántatlanságot, méltósága megtartását ígéri neki.

Most már csak az maradt hátra, hogy Kázmér herceg a maga érdekében is igyekezzen mielőbb visszajutni az országból hazájába. Ez meg is történt, miután Mátyás Nyitra vára alá vonult, ahol Kázmér hátrahagyott 4000 főnyi őrségét ellenállás nélkül lefegyverezte. Kázmér nemcsak Magyarországból távozott oly sietve a kudarc láttán, hanem hazájába visszajutva a világi élettől is elfordult, rövidesen szentéletű emberként, a vallás áhítatába merülve fejezte be életét.

Janus Pannonius nem ment Mátyás elé bocsánatot kérni, mint ahogy a király elleni összeesküvők rendesen be szokták fejezni kísérletüket. A politikába szerencsétlen módon beavatkozó költő, jogos és vélt sérelmeit egyaránt magával hurcolva délre, az annyira szeretett Itália felé vette útját, talán ott remélt magá-

nak nyugalmat. De még Horvátország területét sem hagyhatta el, hanem még magyar területen, Medvevárában kényszerítette megállásra kiújuló betegsége, a láz, a gyenge tüdő, ahol 1472. március 27-én meghalt. Nem volt ideje abbahagyni a játékot, hogy önként kivárja a békés öregségnek lelki tájak felé vezető útját, mint Galeottónak évekkel előbb írta. Egy másik játékba, egy szerencsétlen, politikai játékba való bocsátkozása életének is véget vetett.

Nagybátyja, Vitéz János alig néhány hónappal élte túl. De amíg Janus a kényszerű megalázkodás szertartásait legalább elkerülte, Vitéz Jánosnak még azt is meg kellett érnie, hogy Mátyás, mihelyt biztonságban volt és a felkelést leverte, esztergomi érsek nevelőjével szemben való tapintatát is elvetette. Házi őrizetbe vétette, méghozzá olyan megalázó módon, hogy éppen azt a német püspököt, Beckensloer Jánost, aki őt Mátyás kegyeiből már régen kiszorította, tette most a király az agg főpap őrzőjévé. Vitéz ettől kezdve már nem élt sokáig: 1472 augusztusában, befejezve életét, ő is félreállt a győztes és ellenálló akaratot nem ismerő Mátyás útjából.

A MÚZSÁK ÉS A FEGYVEREK

1471. szeptember 13-án, éppen azokban a napokban, mikor nyilvánvalóvá lett az ellene szőtt összeesküvés, és a lengyel király kibocsátotta Mátyás elleni hadüzenetét, Hunyadi János fia budai palotájában egy római humanistának, Pomponio Letónak levelére válaszolt. Mintha a legnagyobb veszedelemben, mely fenyegette, körülvéve ellenségeitől, nem is lett volna fontosabb teendője. Elmerülve a kéziratok szemlélésébe, amelyeket könyvfestője, Blandius hozott meg ekkor Rómából, a híres humanista levelével együtt, Mátyás a Múzsák és a háborúk viszonyáról elmélkedett válaszában.

„Immáron közhelynek számít, hogy fegyverzaj közepette hallgatnak a múzsák – mi azonban, bár szinte állandó háborúságban élünk, csekélyke szabad időnket nagy gyönyörűséggel s

vigasztalódással szenteljük az irodalom élvezetének" – írja többek között. Majd a továbbiakban így folytatja: „... nem tagadhatjuk, hogy szomorú a királyoknak sorsa, amiért háborút kénytelenek viselni; mert gyakorta diadalmaskodnak ugyan, de mindannyiszor emberi vérontás árán. Mi persze nem kívánjuk a háborút, de ha ránk kényszerítik, nem utasíthatjuk vissza; ezt nemzetünk becsülete, sértett jogaink és rosszakaróink szándéka egyaránt megköveteli ... "

S ő, a király, levelének befejezésében, mintha irigyelné a költők sorsát: „Éppen ezért kell a te és a tieid sorsát magasztalnom, mivel tihozzátok az illik, hogy ne vérontásra és ne királyságokra áhítozzatok, hanem kizárólag az erény és az irodalom babéraira, s miközben ezt teszitek, a királyok háláját is elnyeritek, mert elfeledtetitek velük a kegyetlen fegyvercsattogást."

Nem is kell szerepjátszó színlelésre gondolnunk mindig, valahányszor Mátyás sokoldalú egyéniségének megnyilvánulásaival találkozunk. Hiszen végső soron nála a fegyverzaj és a költői lant zengése, a diplomáciai tervezés, valamint budai és visegrádi palotáinak, függőkertjeinek ekkor már előkészületben levő, szemkápráztató látványosságai, a szorgalmasan működő budai nyomdával és a csodás színekben pompázó, miniatúrákkal ékesített, egyre gyarapodó magánkönyvtárával együtt voltaképpen egyetlen nagy közös forrásból, az önérvényesítésnek dicsőségvágyából táplálkoznak. De ez a dicsőségvágy, mely a kormányzás önkényében egyre inkább közeledik a szélső határokig, bármennyire semmibe veszi is olykor mások akaratát, a hadi dicsőség, a tudomány és a művészetek együttes pártolásával túlcsap az egyéniség szűk körén. Mint az 1467-ben életre hívott pozsonyi egyetem, melynek Vitéz Jánost teszi meg kancellárjává, vagy udvarának humanista, neoplatonikus tudóskőre, melyek csak vele együtt éltek és sorvadtak el.

Az önérvényesítésnek olyan művészetét űzte, amelyhez az út nem mindig a mások elnyomásán keresztül vezetett. Saját dicsőségvágyában mintha feltűntek volna már a későbbi típus, a felvilágosult abszolutista uralkodó egyes vonásai is. Erőszakos, törvénytelen kormányzási eszközei saját dicsőségével együtt egy

egész ország felemelkedését célozták. Az olyan kifejezés, mint a Pomponio Letónak írt levelében feltűnő „nemzeti becsület" – nagyon modern és emelkedett gondolat. Saját egyénisége kiterjesztésével egyidejűleg egy egész nemzet „egyéniségét" is ki akarta – súlyos áldozatok, veszedelmek árán – formálni. Nem véletlen az, hogy míg uralkodása alatt sokan panaszolták kíméletlen adószedéseit, rendeleti kormányzását, éppen az alsóbb néposztályok körében vették észre és tartották meg leginkább a kései emlékezésben védelmező törekvéseit is, mondakört alakítva ki emlékéből. Azt, hogy arra is vigyázott: az önkényeskedő „kiskirályok" kíméletlensége ne tudja bántatlanul és korlátlanul kihasználni az alatta állót. A jelző, amelyet az önkényre és erőszakra hajló Mátyás a XVI. században már megkapott népétől: a „Mátyás az igazságos" kifejezés – nem tűnt a nagy távlatokban alap nélkülinek, igaztalannak.

A NEMZET „BECSÜLETE" ÉS A NEMZET „ÁLDOZATA"

Néhány hónappal később, hogy Pomponio Letónak a fegyverek zajáról és a Múzsákban való gyönyörködésről szóló sorait leírta, Ernő szász választófejedelemhez intézett levelében ezt olvassuk:

„. . . Nem kételkedünk abban, miszerint nem csupán előttetek, hanem bizonyára az egész keresztény világ előtt jól ismert az az árulás, amelyet az esztergomi érsek és öccse, a pécsi püspök egyéb cinkostársaikkal egyetemben ellenünk és országunk ellen elkövettek. Az érseket e tettéért fogságra vetettük és várait megszálltuk . . . értesülésünk szerint a pécsi püspök ezután talán a ti hercegségtek területén akarja folytatni . . . áruló tevékenységét. Ezért nyomatékosan kérünk . . . kihirdetni, hogy bárhol is jelennék meg a pécsi püspök, fogják el, mint árulót és küldjék hozzám . . . "

Mátyás nem tudta még, mikor e sorokat leírta, hogy az űzött vadként hajszolt pécsi püspök, Janus Pannonius, aki „először hozta Pannónia földjére a Múzsákat" – nem lépte át a német

határt „áruló tevékenységét folytatni", hanem Pannónia területén, a horvátországi Medvevárában haldoklott, s két nap múlva, anélkül, hogy meghódolt volna a nagyhatalmú királynak, meghalt.

Tragikus mindenképpen, hogy a két zseniális ember ilyen szélső összeütközésbe került egymással. Eredendő oka volt, hogy ennek az akkori Európában is páratlanul álló költőöntudattal megáldott embernek püspökként, kancellári hivatalnokként, királyi tábori kísérőként és – igen, mondjuk ki – „állami hízelgőként" kellett működni. Nem bírta sokáig öntudata, pedig a reneszánsz költőket a mecénásoknak való hízelgés jellemezte. Janus azonban több volt ennél. Míg Mátyás a nemzet „becsületét" emlegette, és ez alatt elsősorban az ellenség elleni harcot, a katonai visszavágást és támadást értette az önérzet kiteljesítése érdekében – Janusnak is voltak saját fogalmai a nemzeti becsületről.

Mátyásnak a dicsőségvágy és a magas, uralkodói pozíció szárnyakat adott. Minden nehézség, fáradalom és veszedelem ellenében felvértezte, sőt, teljes optimizmussal töltötte el. A maga akaratának magaslatáról minden más akaratot törpének és jelentéktelennek, sőt zavarónak látott. Éles szemmel ismerte fel a magyarokat fenyegető veszedelmet már 1458-ban, mikor a Frigyes császár elleni első harcát „a magyar nyelv" és a „magyar név", tehát a magyarok – védelmében hirdette meg. Ugyanilyen öntudattal hivatkozott most a magyar nemzet becsületére olyan harcokban, amelyek túllépve a szorosan vett védelmi jellegen, az ország időközben elvesztett nagyhatalmi, vezető állását szerezték vissza a dunai medencében.

Janus, az egykori harsány és jókedvű epigramma-író és kíméletlen gúnyolódó, amint tartósan elhagyta Itália kék egét, pesszimistává lett. Gúnyolódó kedve még fel-fellobbant ugyan, de az epigrammákat az elégia váltotta fel, a melankólia, a panasz műfaja. Értő közönség híján, szürke, hivatali szolgálatával voltaképpen a szárnyait fogták le. S ebben nem vigasztalta az sem, hogy ura és parancsolója, a király éppúgy gyönyörködik a Múzsák énekében, mint ő. Valóban nem, mert joggal tapasztalhatta,

hogy a király mindenkit a maga szolgálatába kényszerítene, ha tehetné, még a Múzsákat is. Nem találta meg a módot arra, hogy a politikától visszavonuljon, így – ha a személyes összeütközésben számára elviselhetetlenné vált „kényúrtól" meg akart szabadulni – nem látott más utat, mint amelyet nagybátyja, az érsek is választott. Ő, aki hazáját épp olyan hőfokon, csak önmardosó lánggal égve szerette, azoknak az oligarcháknak útjára tévedt, akiknek szomorú példái inkább inthették volna: idegenben keresett ő is uralkodót. Talán nem érezte eléggé a nemzet becsületét? – merülhet fel a kérdés. Hogy a becsületet érezte, de egészen más, *áldozatot bemutató* módon, mintegy a lényétől különben idegen, „papi" jelleggel, azt utolsó költeményeinek egyik végső kataklizmát jósló látomásában, *Az árvíz*-ben árulta el:

Pusztuljunk, ha a többiek is, belenyugszik a fajtánk
abba, amit közösen oszt ki az égi parancs.
Sőt, ha magunk, hunnok vezekelhetnénk a világért,
lennénk megváltód, bűn fia, emberiség!

(Szabó Lőrinc fordítása)

Íme, miként jelennek meg a nemzeti önérzet finomságai. Mátyás büszke, védekező és hódító becsületérzése mellett Janus nem kevésbé érzékeny „hun" öntudata, amely egyúttal önkínzó, öngyötrő pusztulásra is kész, szinte előrevetíti a reneszánsz hajnalába a kései romantikát. Jellemző, hogy a melankóliát nem ismerő Mátyás dicsőségvágya sem annyira naivan optimista, hogy ne ismerné a szenvedést, az életveszedelmet, a kockázat bátorságát. Tudomásul kell vennünk a nemzeti önérzet és öneszmélkedés mindkét irányát, anélkül, hogy egyiket elmarasztalnánk a másik mellett. A meghódolásra képtelen, haldokló püspök emberi figurájának csendősége abban rejlik, hogy idegenből hozott királlyal véli kivédeni a nemzeti uralkodótól okozott sérelmeket. Mátyás pedig, aki „állami költőt" akart csak látni a helikoni nimfák kedvencében, mint árulót keresteti. Csak akkor döbbent meg, mikor később Pécsett járván, arról értesült, hogy a káptalan félelemből nem merte tisztességes módon a neki

járó tisztelettel eltemetni püspökét. Megfedte túlzott félelméért a pécsi káptalant, s talán önmagának sem vallotta be, hogy e feddés neki magának, a királynak is szól. A koporsó elfoglalta megillető helyét a püspöki sírboltban, a király pedig arra adott parancsot, gyűjtsék össze a költő műveit.

Még nem sejtette ekkor senki, hogy a következő évszázadtól Mohács esztendejétől majd látnoki előresejtésnek minősülnek a költőnek azok a sorai is, amelyekkel a „hunok vezeklésének" gondolatát vezette be:

Istenek, ennyi csapás mért csak mireánk szakad? Annyi
más nép él kívülünk szerte a föld terein!
Itt van a végromlás, amikor megsemmisül az ég föld?
Ítéletnap elé készül az emberi nem?

A MÁTYÁS ELLENI KÜLFÖLDI KOALÍCIÓ KUDARCA

Az újabb belföldi összeesküvés leverése után Mátyás először békés eszközökkel, diplomáciai úton kísérelte meg, hogy ellenséges szomszédait leszerelje. Nagyfontosságú volt ebből a szempontból az új pápával kialakítandó viszony. II. Pál ugyanis 1471. július 25-én meghalt, s utódául a konklávé a Ferenc-rendi generális, Francesco della Rovere személyében választott új egyházfőt, aki a IV. Sixtus nevet vette fel. A szerzetesből lett új pápa már meg sem kísérelte elődeinek egyetemes egyházpolitikáját folytatni. A gyakorlatban úgy kezdte meg uralkodását, mint az itáliai monarchák egyike, mintegy felismerve szűkülő hatáskörét az európai politikában. Mégis lényeges volt, hogy nem adta fel a török elleni háború eszméjének fontosságát és a csehországi eretnekproblémákat. Mátyás ezért továbbra is számíthatott a pápa politikai és anyagi támogatására.

1472-ben Sixtus pápa még maga is gondolt egy európai keresztény uralkodókból álló szövetség létrehozására a török ellen. Ezért számára is fontos volt, hogy a német császár, a lengyel és a magyar király békességben éljen. Marco Barbo bíboros

személyében új legátust küldött a német, a magyar és a lengyel területekre a béke megteremtése érdekében, aki által Mátyást a szentszék különös jóakaratáról biztosította. Barbo Budáról Krakkóba utazva igyekezett teljes és valódi békét létrehozni a két ország között, miután Kázmér herceg serege visszavonult a Felvidékről. Mátyás maga is kimutatta hajlandóságát azzal, hogy legelőkelőbb főembereit küldte a lengyel királyhoz a megkötendő béke ügyében: a nádort, az országbírót, a kalocsai érseket és az erdélyi püspököt. Sőt, megújította a Jagelló-házhoz intézett leánykérési ajánlatát is; kész volt a király leányát nőül venni, Ulászló részére pedig a cseh korona örökösödését úgy biztosítva, hogy fiává fogadja, illetve az ügyet döntőbírákra bízza.

Mint később kiderült, a békevágy nem volt kölcsönös. Gondoskodott erről Frigyes császár is, aki a hosszas tárgyalások alatt külön lépett érintkezésbe a lengyel király megbízottaival. A Mátyás uralmának véget vetni akaró koalíció tervében az osztrákok és a lengyelek gyorsan megegyeztek, annál is inkább, mert ez biztosította volna a cseh királlyá elfogadott Ulászló számára az ország egész területének birtoklását. 1474. március 11-én Nürnbergben írták alá a szerződést, amelyben Frigyes, Kázmér és Ulászló arra kötelezték magukat, hogy együttesen támadják meg a magyar királyt.

Mátyás ekkor lemondott a Habsburg- és Jagelló-házi leánykérési ügyekről, és elfogadta Aragóniai Ferdinánd nápolyi király ajánlatát, aki Beatrix nevű leánya kezét kínálta fel neki. A fegyveres támadást pedig készen várta. Frigyes császár azonban még a magyar király elleni indulatában sem volt annyira aktív, hogy támadó serege megindításáig jusson el. Tétlen maradt, ami lehetővé tette Mátyásnak, hogy csupán Kázmér és Ulászló hadaival foglalkozzék. Kilátásai azonban így sem voltak reményteljesek, mert a 60 000 lengyel és 20 000 cseh fegyveres nyolcszoros fölényben állt a magyar király katonáival szemben. Még az sem lendítette javára a helyzetet, hogy a Boroszló felé közeledő seregeknél megjelent Ernő szász választófejedelem, aki Mátyást ismerte el törvényes cseh királynak, bemutatva

hűbéri hódolatát. Közvetíteni próbált Mátyás és Kázmér között, de nem ért el eredményt.

Mátyás ekkor a túlerővel szemben ügyes taktikához folyamodott. Nem egyetlen, nagy ütközetre bízta a döntést, hanem seregeit szétosztva, különböző helyeken apróbb támadásokba kezdve, folyamatosan nyugtalanította az ellenséget. A Lengyelország felé való utánpótlást pedig nemcsak hogy sikerült elvágnia, hanem a fedetlenül hagyott lengyel határon áttörve, az ellenséges király területén pusztítva hatolt el egészen Posenig (Poznan). Az idő közben már ősz felé hajlott, és a lengyel és cseh táborban nagy élelemhiány keletkezett, majd betegségek léptek fel.

A Mátyást megbuktatni akaró túlerő rövidesen abba a kínos helyzetbe jutott, hogy az elkeseredett, csüggedt hangulatú katonák nyomására, tárgyalásokat, békealkudozásokat kívánt kezdeni. Ott állott most Mátyás előtt a két Jagelló, a magyar koronát egykor eltulajdonító Luxemburgi Erzsébet veje és unokája, akik nemrég még Magyarország „természetes" urainak hirdették magukat, „örökség jogán" – és akik kétszer is elutasították Mátyást mint leánykérőt.

A magyar király, különösen most már mint a nápolyi királylány vőlegénye, győztes seregének élén – nem várt és nem kívánt tőlük semmit. Csupán a békét, természetesen. De a „nemzet becsületére" érzékeny magyar király a saját önérzetére is gondolt. Nem utasította vissza ugyan a béketárgyalást, de megkívánta, hogy Kázmér és Ulászló királyok személyesen jöjjenek eléje. Boroszló mellett, a mochberni dombon történt meg az első találkozó 1474. november 15-én. Mátyás nagy pompával, gyöngyökkel díszített öltönyben, háromezer páncélos lovas élén fogadta Kázmér királyt, aki egyszerű, cobolyprémes fekete ruhában jelent meg. Ulászló azonban nem érkezett meg. Neki a cseh koronáért folyó versengés miatt úgy látszik nehezebb volt a Mátyással való személyes találkozó. De Mátyás nem engedett. Kázmérral közölte, hogy csak Ulászlóval együtt hajlandó megkezdeni a tárgyalásokat. Tolmács útján beszéltek, pedig Mátyás tudott annyira jól csehül, hogy a lengyel király is megérthette

volna. De a szertartások fontosak voltak. S hogy mégis: a szertartásnál is volt fontosabb, azt megmutatta Kázmér, aki megígérte, hogy másnap Ulászlóval együtt érkezik, majd tolmács nélkül kérte búcsúzóul, hogy éhséggel küzdő seregének a király engedélyezzen három napon át élelembeszerzést. Mátyás ezt megengedte, és másnap Ulászló is megérkezett, apjával együtt. A források szerint kínosan érezte magát, kezet nyújtott, de elfordított arccal, mert nem tudott Mátyás szemébe nézni. Ezután 1477-ig fegyverszünetet kötöttek, ki-ki megtartva a saját maga által birtokolt területet. A Jagelló-sereg Sziléziából – nagy veszteségekkel – azonnal távozott.

További hódítást a csehországi hadszíntéren Mátyás nem vitt végbe. De az a mód, ahogy kivágta magát az őt halálos szorítással fenyegető gyűrűből, állandóan emelkedő tekintélyét Közép-Európában és most már a német birodalom távolabbi részein is, nagymértékben fokozta. 1474. október 30-án, a fegyverszüneti tárgyalások előtt, Boroszló városának ünnepi harangzúgása közben hirdették ki Mátyás és Beatrix nápolyi királylány eljegyzését. Az ifjú asszony 1476. december 10-én érkezett meg Székesfehérvárra, ahol december 12-én királynévá koronázták. Majd december 15-én bevonult Mátyással a budai várba.

Beatrix megérkezésével új fejezet kezdődött Mátyás életében. Rövidesen, 1477-ben lejárt az Ulászlóval és Kázmérral megkötött fegyverszünet, amelyből új háború lett. A támadást Mátyás most már az Ulászló cseh királyságának elismerését kinyilvánító, a magyarokkal mindenképp ellenséges Frigyes ellen indította, benyomulva Ausztria területére, melyet Ulászló seregei sem tudtak megvédelmezni. Mátyás rákényszerítette a császárt, hogy vonja vissza Ulászlónak cseh királlyá való elismerését. A legyőzött Frigyesnek ezt meg kellett tennie, és helyette Mátyást ismerni el cseh királynak. Kázmér lengyel királyt pedig Mátyás ugyanakkor a német lovagrend támogatásával tartotta sakkban. Az 1479. április 2-án megkötött béke mindenütt Mátyás pozícióját erősítette meg.

Közben ugyan intő jel is történt. Sziléziai távollétében, még 1475-ben török sereg rohanta meg váratlanul Szent László

király városát, Nagyváradot. Felgyújtották a nagy múltú helyet, de a szent király sírjának ekkor még nem történt baja. (Mintha titokzatos végzés tartotta volna fenn elpusztítását a XVI. századra, amikor nem a mohamedán török, hanem felizgatott, protestáns hajdúcsapat dúlta fel a vallásháborúk korában a gyűlölt, katolikus kultuszhelyet.) Mátyás sietve vonult le délre, és átkelve a Száván, heves ostrom után elfoglalta a török által nemrég emelt Szabács várát. Úgy látszott, délről és kelet felől is elhárult a vész, hiszen István moldvai vajda, aki annak idején éjszakai támadással lepte meg Mátyást, most győzelmet aratott egy török sereg fölött. Mátyásnak ezért nem is kellett már ellene a tervezett büntetőhadjáratot megindítani. A moldvai vajda felmondva a lengyel királynak tett hűbéresküjét, a magyar király megerősödött tekintélyét látva, önként sietett újból Mátyás előtt meghódolni.

A király, akiről tulajdon alattvalóinak egy része sem akarta elhinni, hogy egyedülálló törekvéseivel győzni fog, most ott állott környező ellenségeit sarokba szorítva, új szövetségesekkel, akik közül nyugat felé a legszélsőbb Merész Károly burgundi herceg volt.

A „Fortuna", a szerencseistennő kegye, amelynek fontosságát a reneszánsz gondolkodás olyan sokra becsülte, mindeddig változatlanul Mátyásra mosolygott. De egyre inkább mosolygott rá környezetének Európa-hírűvé vált, művészi, monumentális pompája is, nemcsak Budán, de Visegrádon is. A Dunakanyar függőkertjeiben, a márvány szökőkutak között megjelenve ragyogó kíséretével, az egyébként szépnek nem mondható, közepes termetű, de ruganyos mozgású király lenyűgözte azt, aki először látta őt. A török követ egy ízben csak dadogni tudott és zavarában képtelen volt elmondani a szultán üzenetét. S ha más módon is, de többé-kevésbé zavarban voltak vele mindazok, akik érintkezésbe jutottak személyével.

A firenzei oroszlánok komor tekintettel vigyázták a király álmára Budán. A szent forrás vize fölött alvó nimfát csendesen zsongította tovább a halk csobogás moraja.

ÖTÖDIK FEJEZET

A DICSŐSÉG ORMÁN

VIRTUS ÉS FORTUNA

A virtus, amely – mint említettük – a középkori hitben még a Szentlélek ajándéka volt, Istentől származó erő, tisztán emberi képesség lett, mely birtokosát személyisége minél teljesebb érvényesítéséhez vezeti el. Királyok, uralkodók esetében ez a személyiség-érvényesítéssel indokolt hatalom- és élvezetvágy, szélső elhajlásában az önkényuralomhoz, a zsarnoksághoz, más személyiségek elnyomásához vezetett. Nem véletlen, hogy éppen a XIV. század végén tűnnek fel először Itáliában a reneszánsz szellemet előrevetítő apró városfejedelmek zsarnokfigurái.

A változó érzésvilág azonban nem csupán az egyeduralkodóknak, hanem – már XIII. századi hagyományokkal, a népfelség elvéből kiindulóan – az alattvalók tömegeinek is kedvezett. A tömegakarat sem volt más, mint egyéni akaratok összessége, s miután a királyok isteni eredetében való hit megszűnőben volt, az uralkodók kormányzási jogának eredetét a néphatalommal, a „közös jó hasznával" lehetett összefüggésbe hozni. Mátyás korára már az a helyzet, hogy minél nagyobb hatalmú egy király, annál inkább szembefordul a „kiskirályokkal", a zsarnoki hatalmat kisebb keretekben gyakorló oligarchákkal, és természetes szövetségesét a társadalom, a nép alacsonyabb, de szélesebb rétegeiben találja meg azzal, hogy védelmet biztosít, igazságot szolgáltat nekik az apró zsarnokokkal szemben.

Ez a királytípus az Európában lassanként megjelenő felvilá-

gosult-abszolutista uralkodó előrevetett árnyéka, aki korlátlanul érvényesíti ugyan akaratát, de mentsége az, hogy nem csupán saját személye, hanem a veszélyeztetett, mások közbeékelődő akaratától, s egyben saját tudatlanságától is korlátozott nép érdekében cselekszik. Az itáliai városállamok fejedelmei, saját gazdagságuk hatalmát és élvezetét vegyítve a tudomány és a művészetek pártolásával, így találnak arra alkalmat, hogy a megtöltött gyomor élvezetén túl azoknak a kívánságait is kielégítsék, akik a szellemi alkotások gyönyörűségeit is igénylik. Vagy legalábbis: felkeltsék azokban is e magasabb igényeket, akik saját lehetőségeikben korlátozottak.

Ebbe az Itáliából származó, művészetkedvelő, a zsarnokokkal szemben a maga nagyobb és nemesebb célú hatalmát szembe szegező uralkodótípusba tartozik a nép ajkán később „igazságosnak" hirdetett Mátyás király is. A „hegyeken túl" nem volt még addig ilyen típusú uralkodó. De Itáliához viszonyítva is van benne valami új. Igaz, „barbárabb" földön, de nem kis városállamban, hanem nagy, történelmi múltú országban, a Kárpát-medencében, Közép-Európában uralkodik. Ott, ahol valaha az Árpádok, majd pedig az Anjou-ház nagyhatalma kialakult.

De Mátyás nemcsak egyszerűen hatalombirtokló, egyszerűen uralkodó, aki valami sorsadta természetes belenyugvással ül a trónján, mint szomszédai. Sem a tunya és szellemtelen, bár a maga csendes szívósságában nem okosság nélküli Habsburg Frigyesre nem hasonlít, sem a Jagelló IV. Kázmér, vagy Ulászló olykor provokáló, de a vállalkozásoktól alapjában óvakodó, sőt írtózó természetével nem vethető össze. Európában még leginkább a nagyon is vállalkozó természetű, nevét igazoló Merész Károly burgundi herceg hasonlítható hozzá, ez pedig a szövetségese. De a burgundi herceghez képest Mátyás a megfontoltabb, az óvatosabb, az előrelátóbb, aki bölcsen inti a svájciaktól Merész Károlyt egyik levelében azzal, hogy „milyen szomorú látvány lesz a parasztoktól legyőzött fejedelem". Jóslata be is válik később.

Mátyásban van valami kettősség. A közvetlenség és a hozzá-

férhetetlenség kettőssége. Egyrészt úgy mutatkozik, mint kortársai leírják, vidám beszélgetésben az asztalnál, sőt, meghitt társaságban, mint király is, vendégeit nagyúri kegyből sokszor ő maga „szolgálja ki" – de ugyanakkor az igazi „meghitt barátságot" mintha nem ismerné. Barátságai egy és ugyanazon személlyel nem tartanak sokáig, lelke mélyén mindig tartogat valamit, amit nem árul el. Janus Pannonius ezt a „titkot" valami félelmetesnek sejtette, s hiába próbált iróniával úrrá lenni érzésein, a „titok" súlya végül ránehezedett. Hiába volt nyitott az ebédlője a királynak, s jártak be rajta még a kéregető koldusok is – és senki nem távozott adomány nélkül –, nem lehetett tudni, mikor változik meg a hangulata.

Kedvelt fogása, az álruhaöltés, amelyet olykor a nép, az elnyomottak bajainak felfedésére, és az igazságtalan elnyomások felderítésére használ, legendás alakká teszik majd népe emlékezetében. De az álruhát akkor is igénybe veszi, ha küzd és ha ölni akar. Igaz, a kor uralkodóinál oly megszokott önkényeskedő kegyetlenkedések nem jellemzőek rá, utálattal fordul el a méregkeverőktől, de nemcsak álruhát, hanem álarcot is használ, szinte állandóan. Ő, az emberi arckifejezések nagy ismerője, a test jellegzetes torzulásainak ösztönös elutasítója gyakran folyamodik a tettetés, a színjátszás álarcához. Olyan korban él, amikor ez a tehetség, főként uralkodóknál, külön dicsőségnek számít, de fokozza ugyanakkor körülötte a hozzáférhetetlenség, a bizonytalanság légkörét is.

Szimbolikus jelentősége is van annak a ténynek, hogy amikor hosszas halogatás után végre megházasodik, felesége, a nápolyi király leánya, aki egy még sokkalta nagyobb színjátszásra képes környezetből jön, megszünteti Mátyás udvarában a patriarkális régi magyar királyi légkör maradványait is. Már nemcsak a kéregetők nem jöhetnek be ebéd közben, de szobája ajtajait is alabárdosok őrzik ezentúl. A Zsigmond-féle régi palotához csatlakozó, egészen újonnan emelt budai vár dunai szárnya olasz építőművészek, szobrászok, kályha- és padlócsempe-készítők, hideg-melegvíz elvezetők, vízvezeték-szerelők és hídépítők munkáját dicséri. A várkertben is olasz mintájú kertek, labirin-

tusok, búvóhelyek lappanganak, akár a lélekben, a tervekben, a cselekedetekben.

Mert tervek mindig vannak, soha véget nem érnek. Hiába fejeződik be győztesen az egyik háború, máris következik rá a másik. Igaz, ellenségei sem nyugszanak. De elsősorban Mátyás az, aki nem nyugszik, aki törekszik valamire. Apjának és bátyjának hatalmas szobrai mellett, palotája kapujában ott áll az ő saját szobra is és jellegzetes módon fegyverére támaszkodva, mint gondolkodót ábrázolja. Igen, Mátyás gondolkodik, akkor is, amikor könyvtárában heverész odahelyezett ágyán, díszes, káprázatos színű miniatúrákkal ellátott kódexeit lapozva, s akkor is, mikor ostromgépek csattogása közben tábori ágyán nyugszik.

Az egyik leírás, mely ránk maradt Mátyás könyvtárának elhelyezéséről, a távoli rokoné, Oláh Miklósé, aki már a király halála után, de még Mohács előtt járva a budai vár termeiben, szemléltető képet adott róla *Hungaria* című művében. „Ott, amerre a belső könyvtár oldalából a felé a hely felé vezet az út, ahol a király az istentiszteletet szokta hallgatni, és amelyet a Szent János kápolnánál törtek, két boltíves terem találkozik. Az egyik tele volt görög irattekercsekkel, amelyeket a király nagy gonddal és fáradsággal részint Görögország szívéből, részint más, keleti vidékekről gyűjtött ott össze. A másikban, a beljebb fekvőben voltak a latin nyelvű kódexek az elemi dolgoktól kezdve a tudományok ormaiig valamennyien, tokok és polcok által rendben elkülönítve. Mindegyiket színes, aranyos selymek borították, jelzetekkel voltak ellátva aszerint a fajta és tudományág szerint, amelybe a könyveket osztották. A tekercsek nagyrészt selyembe kötött hártyák voltak aranyozott ezüst tekercsgombokkal és kapcsokkal. Az öregektől hallottam, hogy Mátyás király míg csak élt, állandóan mintegy harminc írnokot tartott, akik a festészetben is ügyesek voltak. Már az ő halála után magam is ismertem legtöbbjüket . . . A dalmát Raguzai Félix volt a vezetőjük . . . nemcsak görögül és latinul tudott, de a szír és arab nyelveken is. Ezenkívül a festészetben is nagy gyakorlata volt . . ."

Az európai viszonylatban való összehasonlításhoz figyelemre méltó, hogy Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek akkor emlékezett vissza mindezekre, mikor német, francia földön már keresztül utazva, II. Lajos király özvegyének, Mária királynénak környezetében élt Brüsszelben. Itt írta le emlékeit Buda és Visegrád egész palotaegyütteséről is, a következő szavakkal: „. . . semerre sem láttam, amerre csak jártam, a mai napig hasonló díszű termeket. Csak az egy Párizsban . . . melyet a nép a Parlament épületének hív . . . ott láttam egyetlenegy szobát, amelynek aranygerendázata és falburkolata hasonlatos volt ezekhez (Visegrádhoz) és a Budán levő termekhez." (Kardos Tibor fordítása.)

Bonyolult kor ez, amelyben az irányváltozás nem jelenti egyúttal az értékek és az érzésvilág teljes kicserélődését, inkább csak egymás mellett élését. A vallásos áhitat azonban mindenképpen háttérbe szorul. Egyes udvarok köreiben megnyilatkozhatnak az ateisták és a vallásgúnyolók is. Még mindig működik ugyan egyházi lepelben az inkvizíció, de sokszor éppen nem oda sújt, ahol találna. Az is figyelemre méltó, hogy a szabadgondolkodás megjelenése a babonaságban merülő vakhitet nem mérsékli, sőt, mintegy reakcióképpen tovább éleszti. Ekkor válik el igazán, hogy a babonának alapjában mennyire nincs köze a valláshoz. Mert a babona nem az Istenbe vetett hitet, hanem a vaksorstól való rettegést, és valami homályos, földöntúli szellemhitet jelent. Sokszor majdnem úgy jelenik meg mintha az emberek Istenben ugyan nem hinnének, de az ördög létezésében igen. Ez éppen ellentétben áll azzal, amit a modern ember gondolna.

Kezdetben még a szellemi fejlődés, a természettudományos gondolkodás kibontakozása is táplálja a babonát. A köntös ugyan szigorúan tudományos, mikor látszólag, kizárólag a matematika és a geometria törvényei szerint a csillagok állását mérik és vizsgálják műszereikkel. De a csillagok járásának természettudományos megfigyeléséhez az a vakhit tapad, hogy az emberi sorsok a planéták állásától függetlenek. Ilyenformán a magát Istentől megszabadító emberi akarat megint csak kötötté

lesz, kiszolgáltatottá a geometrikus körökben lezajló, ismeretlen vakvégzetnek, amellyel még kapcsolatba sem lehet lépni, még imádkozni sem lehet hozzá, még kérni sem lehet semmire, hiszen személytelen. A régóta ismert asztrológiának ez a hirtelen előtérbe nyomulása a vallásos hittől, a személyes Istentől eltávolodott racionalizmusnak jellegzetes árnyéka lesz, mint a kiirtottnak vélt „naiv érzelem" és a misztikum helyét elfoglaló, felvilágosultnak hitt, tudományos köntösbe öltöztetett, naiv, babonás kísérőjelenség. Az asztrológia szerint vannak szerencsétlen órák, napok, sőt sorsok, és ilyenformán az a bizonyos antik istenasszony, akit a régi rómaik Fortunának neveztek, s akit eleinte csak a szokássá vált, általános mitológiai játékok kereteiben idéztek fel, egyszerre csak uralkodni kezd az egész életen és gondolkodáson.

A ráció egyrészt új diadalát üli a perspektíva felfedezésének tudományában, az emberi test kezdődő boncolásában, a könyvnyomtatás feltalálásában, és szabadon gúnyolják a római zarándoklatokat, a búcsúsokat, de művelt emberek is rettegni kezdenek, ha az asztrológusok azt mondják nekik, hogy a Nap és a Hold vagy a Jupiter és a Mercur állása jelenleg kedvezőtlen. Vagy éppen ha szellemidézők, halottlátók valami végzetszerűt jósolnak.

A planéták állásába vetett hit annyira elterjedt, hogy tudjuk, magára II. Pál pápára is nagy hatással volt. A végzethit eluralkodásán az sem változtatott sokat, hogy az egyház a planéták mozgását Isten rendelésével magyarázta. Mégis csak a kiszámítható sors-mechanizmusban való hiedelem terjedt. Hitt benne Frigyes német császár is. Mátyás király sem volt kivétel, aki minden vállakozása előtt asztrológusaival tanácskozott. S ha kedvezőtlennek bizonyultak a jelek, akkor semmiféle vállalkozásba nem fogott. A csillagok jegyében való védettség vagy védtelenség pedig hosszú lejárat esetén nem számtani feladat volt, hanem megint a talányos Fortuna istenasszony, a szerencse kegye, aszerint, hogy milyen időpontban látta meg valaki a napvilágot.

Abban a büszke pompájú budavári palotában, amelynek újonnan épült szárnya a Duna felé tekintett a Várhegyen,

Mátyás tróntermével együtt, őrizték a király Európa-szerte tekintélyes – és jelentőségében a vatikáni gyűjtemény után következő görög–latin klasszikusokból álló könyvtárát. E könyvtár mennyezetén is a planéták állását ábrázoltatta Mátyás, rögzítve azt az időpontot, amikor őt királlyá választották. A könyvtárból nyílott a csillagvizsgáló, ahol az asztrológia tudósai végezték számításaikat, s közölték vele a lehetőségek szerint napról napra, mit tartogat számára a jövő.

De arról is tudunk, hogy Mátyás udvarában nemcsak a vers- és énekmondók, nemcsak a szórakoztató bohócok, hanem – mint Bonfininél olvashatjuk – a „nigromantia" képviselői is jelen voltak. A szellemidézők és „fekete mágusok" tehát, a „halottlátók", akiknek egyik fő feladata alighanem ugyancsak a jövendőmondás volt. Sajátságos módon keveredett mindez az igazi lélektannal, a fiziognómiával: az arckifejezésből, testalkatból „olvasó" jellemértelmezéssel is. Mátyás mindig hangoztatta ugyan, hogy hisz Istenben, és az egyház hű fiának vallotta magát. De ez a mágikus érdeklődése arra mutat, hogy a szerencse mellett bízott a jövő befolyásolásában is.

BEATRIX

Azt bizonyára nem mérhette fel Mátyás, legalábbis előre nem, hogy mekkora befolyásolás zúdúl rá új házassága által. Ő, aki nem tűrte soha, hogy bárkinek az akarata is ránehezedjék, nápolyi feleségét is maga választotta. Igaz, már a választásban is jelentkeztek a kényszerűség motívumai. Eredetileg ugyanis északnyugatról, a német fejedelmek családaiból kívánt házasodni, és – mint láttuk – ennek sikertelensége részben az erőteljesen ellenálló magyar rendeken, de magukon a fejedelmi házakon is múlott. Más érv nem lévén a zseniális képességű, győzelmes uralkodó ellen, főként a Habsburgokkal összeházasodott Jagelló-udvar hangoztatta Mátyás „homályos" és „alacsony" származását. Pedig még csak alig telt el másfél század azóta, hogy a családjából először hatalomra kerülő Habsburg Rudolf

„alacsony származását", sőt „koldus-tarisznyaságát" emlegették Európában. Ami pedig a Jagelló-házat illeti, ez valóban a legifjabb volt Európában. Hiszen Habsburg Erzsébet férjének, IV. Kázmér lengyel királynak csak az apja volt az a pogányságból kiemelkedő, civilizált világba ifjú korában nem is számító Jagelló Ulászló litván fejedelem, aki Nagy Lajos magyar király leányát, Hedviget kapta először nőül. Itt is felmerült a származás „homályosságának és alacsonyságának" kérdése éppen a magyar udvarban, de győzött a politikai meggondolás. A származására oly büszke Kázmér ennek az Ulászlónak egy kései házasságából született fia volt.

Ezek a származási kérdések meglehetősen viszonylagosak lévén annál döntőbb volt az a politika, mely ezt jól tudta alkalmazni. Habsburg Rudolf „alacsonysága" jól jött akkoriban a német császári trónon, a régi cseh királyi Przemysl-dinasztiát képviselő Ottokár törekvéseivel szemben. Jagelló Ulászló leánykérése is jól jött, mert sajátmaga és egész népe keresztény hitre térését ajánlotta fel. Mátyás nem jött ennyire „kívülről", mégis el akarták szigetelni, hiszen útjában állt a Habsburgok erős vágyának a magyar korona birtokai iránt.

Mátyásnak viszont – mint arról Bonfini is megemlékezik – egész életén át fájó pontja maradt az a kemény szerződés, melyet a korona visszaszerzése miatt III. Frigyessel kötnie kellett. Főleg az a feltétel, hogy – ha neki nem lesznek fiúutódai – halála után a magyar trón a Habsburgoké lesz. A „nemzeti király", a magyarok nagy lelkesedéssel választott királya, akit éppen ezért emeltek maguk fölé, hogy véget vessenek az idegenek uralmának, végül mégis arra kényszerült, hogy papíron ugyanazt tegye, amit már – önkéntesen – annak idején Zsigmond is megtett: alku tárgyává tette a koronát éppen a Habsburgokkal szemben. Ráadásul még azt is meg kellett engednie, hogy Frigyes egész életében hordja a „magyar király" címet. Ez megalázó alku volt, de Mátyásnak, éppen a saját akaratát mindig érvényesítő Mátyásnak ezúttal el kellett tűrnie mindezt, különben soha nem tehette volna fejére Szent István koronáját. Elgondolkoztató a korona szimbólumerejének nagy megnöve-

kedése éppen ebben a korban, a kezdődő reneszánsz világában. Ha a magyar koronához nem fűződik az a jogi formulákban és törvényekben is rögzített varázs, amely egyetlen más ország koronájához sem fűződött, Mátyás könnyűszerrel megtehette volna, hogy a Frigyes kezére jutott régi koronának nem tulajdonít jelentőséget. Csakhogy ebben az esetben saját alattvalói előtt rendült volna meg uralmának jogossága és törvényessége. Tudta Frigyes is, miért ragaszkodik annyira a magyar korona birtoklásához, és miért adhatja ilyen drágán. A tehetetlen ember ereje volt ez, aki egész életében igazi tettekre képtelen maradt, de a sors által neki juttatott „helyzeti előnyt" maximálisan, egy ország szuverén jövőjére vonatkozóan végzetesen kihasználta. Mindehhez persze még „szerencse" is kellett, a jövő események: a török háború kiterjedése, mert minden szerződésen túl csak a mohamedán kardok döntötték el igazán ezt a kérdést, Frigyes és Mátyás utódainak halála után.

A kor szemlélőjének számára e dolgok ismeretében meglepő, hogy a józan, reálpolitikus és nemegyszer óvatos-ravasz Mátyás, mikor házasságának megvalósításáról van szó, bizonyos naivitást tanúsít. Már akkor, amikor a brandenburgi fejedelmet első találkozásra, és egyetlen rohammal, ajándékok özönével azonnali beleegyezésre próbálja rávenni leánykérésével kapcsolatban. De főként, amikor egy ideig – igaz, nem sokáig – komolyan hiszi, hogy Frigyes császár hajlandó lenne éppen neki adni Kunigunda leányát, és az esetleg születendő fiú esetében maga a császár tenné semmissé szerződése fontos pontját. De a leginkább meglepő naivitás, hogy Kunigunda ebben az időben ötéves, és Mátyás hajlandó lenne e terv kedvéért hosszú éveken át kockáztatni a bizonytalan jövőt. Annyira bízik a maga jó csillagzatában, hogy feltételenül hiszi, bőségesen van ideje várni. Nem lehetetlen, hogy talán itt is csillagjósok hatottak rá, akiknek véleménye nélkül különben semmi fontos dologba nem kezdett. Csak akkor ébred igazán helyzetére, amikor a vele Bécsben hosszú ideig kedveskedő császár környezetéből valaki figyelmezteti, ügyeljen, nehogy orgyilkos merénylet áldozatául essék.

Ekkor rohan el búcsú nélkül Frigyestől, s ettől kezdve lesz tartóssá az ellenérzés, amelyet pedig Mátyás oly sokáig igyekezett időről időre leküzdeni. Ekkor ébred rá, hogy egyedül dél felé, Itália felé van számára nyitva az út, a humanizmus hazája felé, amelytől pedig már-már elfordult. Vitéz János összeesküvése óta csappant meg itáliai érdeklődése, mintha úgy tűnt volna neki, hogy Itália és az ármánykodás egyet jelentenek. Az is táplálta ellenérzését, mikor tudomására jutott, hogy az olasz egyetemeket látogató hazai hallgatók ott a méregkeverés szakszerű tudományát és alkalmazását is megtanulják. Ekkor rendeletileg akarta megtiltani a magyarok számára itáliai egyetemek látogatását. De aztán győzött az a belátás, hogy méregkeverés mindenütt lehetséges, és ha nem méreg, akkor tőr, és hogy Itáliából mégiscsak az a szellem árad, amelyet az emberi gyarlóságok miatt bűn volna kirekesztenie az országból.

A nápolyi király, Aragóniai Ferdinánd Beatrix nevű leányával kötött házasság jó alkalom volt Mátyásnak, hogy megmutassa: vannak még helyek, sőt, éppen az itáliai kultúra szívében, ahol őt is elfogadják leánykérőnek, és ahol nem állnak ellentétben érdekeivel.

A nápolyi királyság trónján Nagy Lajos családja, az Anjou-ház kihalta után, legalább névleg, ugyanaz a spanyol Aragón-ház ült, amely még a XIII. század végén elragadta Szicíliát Anjou II. Károlytól. A francia Borel gróftól származó barcelonai grófok családja, mely az akkor még külön országként létező spanyol Aragónia trónjára emelkedett, több, kiváló uralkodót adott „Hódító" I. Jakab király óta, akit II. Endre magyar király vejeként ismerünk. Az 1435–1458 között uralkodó „Nagy" Alfonzról írja Burckhardt, hogy „egész létében fényes jelenség volt. Félelem nélkül járt népe körében, szelíd és nagylelkű volt ellenségei iránt." Nagy irodalompártoló, aki Poggiónak egy Xenophon-fordításáért egyszer 500 aranyat fizetett. Költekezései azonban súlyos adók kivetésére kényszerítették. Ennek az Alfonznak lett utóda a trónon Ferdinánd, Beatrix apja. Mint mondták, ez a Ferdinánd Alfonznak egy spanyol hölgytől született természetes fia volt. De jelleme annyira ellentétes volt

Alfonzzal, hogy Burckhardt megkérdőjelezi Alfonz apaságát, és inkább egy valenciai mórt vagy zsidót, pontosabban „marano"-t gondol a helyébe. Mindez főként azért érdekes, mert eszerint Beatrix apja is „homályos" származású volt.

Beatrix apját nem jellemezte „szelídlelkűség" – hanem éppen ellenkező tulajdonságai voltak. Neki is sok ellenséggel kellett uralma során megküzdenie, mint Mátyásnak, csakhogy az elszánt küzdelem, amellyel trónját megtartotta, szörnyeteg vonásokat keltett fel benne. Nem elégedett meg azzal, hogy ellenségeit börtönben tartsa élethosszig, vagy kivégeztesse, hanem, mint valami afrikai törzsfőnök, megölt ellenségei múmiáit üvegszekrényekben gyűjtögette és olykor megmutatta látogatóinak. Volt, amikor vendéglátó asztala mellől vitette el áldozatait, és az is előfordult, hogy hosszasan játszadozott a szándékait megsejtő, de tőle menekülni nem tudó emberek halálfélelmével.

Milyen volt a leánya, Beatrix? Természetesen a Mátyás udvarához kötött Bonfini és Galeotto nem győzik hangoztatni szépségét, okosságát, az antik klasszikusok irodalmában való jártasságát. Budára érkezése idején már huszonhárom éves volt, ami abban az időben, mikor a leányokat már tizenkét éves koruktól házasságra éretteknek tartották, azt jelenti, nem volt túlságosan fiatal. Ekkoriban készült róla az a mellszobor-portré, amely Francesco Laurana munkája. A divat szerint egészen a koponyára leszorított hajjal ábrázolja őt a művész, nyilván azért is, hogy arcának szabályossága, nyakának hosszú vonala jól érvényesüljön. Azt mondhatnánk, átszellemült arc, ha nem ismernénk a szobrász Laurana más szoborportréit, finom leánymaszkjait, melyekre mind ugyanez az álmodozó átszellemültség a jellemző. Beatrix nővérének, Eleonórának mellszobrán is ezt láthatjuk. Az andalító arckifejezés tehát inkább a szobrász szándékában gyökerezhet.

Az a tíz évvel későbbi domborművű arckép, amelyet egy lombard-milánói mester készített, sokkal reálisabban ábrázolja. Eszerint jócskán meg is változhatott az évek folyamán. Annak a fennkölt átszellemültségnek, amelyet Laurana ábrázolt, már

nyoma sincs, helyette egy kissé hájas, elpuhult arcú és kidomborodó homlokú, tokás, apró szemű, korosodó nő látható, aki elkényeztetettségben él.

Azt, amit különben nem is mernénk feltételezni, maga Galeotto mondja el egy kis történetke kapcsán: hogy Beatrix csúnya és modortalan udvarhölgyekkel jelent meg Budán. Legalábbis nagy megdöbbenést keltett, hogy ezek az udvarhölgyek a bevonulás után nem várták meg, amíg úrnőjük helyet foglal, hanem őt illetlenül megelőzve, egymás hegyén-hátán gyorsan letelepedtek. Mikor ezt az illetlenséget valaki szóvátette a magyar udvarban, akkor jegyezte meg tréfásan Galeotto szerint Mátyás, hogy mindezt azért csinálják a hölgyek, hogy csúnyaságukat mielőbb elrejthessék.

Beatrix óvatossága is szerepet kapott az udvarhölgyek kiválogatásában. Olyan nem lehetett közöttük, aki szépségével elhomályosítja a királynét. Beatrix hallhatott valamit arról is, hogy Mátyás nem érzéketlen a női nem iránt. Az ilyen témájú történetek, anekdoták ugyan mind későbbi feljegyzések, és hitelességüket nincs mód ellenőrizni, az bizonyos, hogy az említések szerint Mátyást már kora ifjúságában megpróbálták egyesek az élvezetek felé terelni. De az örökösen harcra kész, háborúban járó, dicsőségre vágyó férfinak, ha alkalmanként nem is élt aszkéta módjára, a fáradalmakat jól tűrő, kemény természete útját állta annak, hogy elpuhító időtöltésekbe hosszan belefeledkezzék. Tény, hogy hosszú nőtlenségének ideje alatt, mégpedig éppen a Vitéz János-féle összeesküvés leleplezése után, a humanizmusban viszonylagosan „csalódott" korszakában, 1473-ban született egy természetes fia, János, akit Corvin Jánosnak nevez a történelem. Az anya, Edelpeck Borbála osztrák nő volt, később egy osztrák férfival kötött házasságot, és özvegységében Ausztriába, Klosterneuburg apácazárdájába vonult vissza.

Ez az újabb „homályos" származású gyermek azonban csak azért jutott nevezetességre, mert rövidesen kiderült: Beatrix nem képes megfelelni a beléje vetett reményeknek. Meddő asszony volt, aki sohasem hozott a világra gyermeket.

Mátyás ekkor úgy érezhette, mintha Frigyes császár ármá-

nyai újra bekerítették volna. Először abban volt balszerencséje, hogy hosszasan kellett feleséget keresnie, másodszor abban, hogy a kiválasztott nőtől nem született gyermeke. Nem volt remény tehát, hogy törvényes utódot hagyjon hátra, aki örökölheti trónját.

Bármennyire is elkényeztetett asszony lett Beatrix Budán, kemény sorsot kellett vállalnia a gyermektelen királyné szerepében. Látnia kellett, hogy akar Mátyás – kényszerűségből ugyan, de mégis – egy más nőtől született, „törvénytelen" fiúból trónörököst csinálni. Ehhez a hatalom méltó birtoklása mellett okos belátás, szerénység kellett volna – tehát olyan tulajdonságok, melyek Beatrixból hiányoztak.

De a nápolyi királylány Mátyásnak mégiscsak nagy ihletője volt. Mátyás, aki Janus Pannonius és Vitéz János miatt „megharagudott" kissé az itáliai humanizmusra is, most Beatrix kedvéért „megbocsátott" – sőt, mintha nagy sietséggel helyre akarná hozni a közbeeső évek lanyhaságait, túlságos háborús gondjait.

Több ez, mintha csak Beatrix kedvéért tette volna. Az asszonynak kedvezve saját, régi ízlését követte. A nápolyi királylány szerette a könyveket, de a könyvgyűjtemény, amelyet magával hozott és amely gyarapodott, a sajátja. Mátyásnak ettől független és régibb eredetű könyvgyűjtése most új lendületet kapott. Könyvgyűjtés, palota-építkezés együtt folyt, hiszen kapcsolat volt a kettő között: a könyvnek hely kellett, ezért is épült a dunai épületszárny. De a termeknek, szobáknak, ahol itáliai asszony lakott, kényelmesnek, szépnek, ragyogónak, az olasz reneszánsz divatjához igazodónak kellett lenni. Chimenti Camicia, a híres itáliai építész és műasztalos, valamint firenzei mennyezetfaragói ezért dolgoztak itt az új budai palotán és a palota bútorain, ahol a híres, firenzei művésznek, Verrocchionak ércdomborművei is láthatók voltak.

Nincs szó arról, hogy Beatrix keltette volna fel Mátyás irodalom- és művészetpártolását. Hiszen a király, mikor ebben az időben többek között a neoplatonizmus eszméit igyekezett Budán meghonosítani, a nagy hírnevűvé vált Marsilio Ficinóval újította fel az összeköttetést. Azzal a humanistával, aki még

Janus Pannonius barátja volt, és általa ismerte meg. De az igaz, hogy a királyné rövidesen mindenbe beleszólt.

Néhány év után már a külföldi diplomácia előtt sem volt titok, hogy Beatrix valósággal „uralkodótárs". Mátyás maga is megtette, hogy egyes rendeleteinek záradékában a királyné tetszését is belefoglalta. Az erős akaratú, az okos, sőt bölcs emberek tanácsaira sem hallgató, mindig egyedül uralkodó Mátyás most egy szeszélyes és hatalomra éhes asszony igájába került.

AZ UTOLSÓ KÜZDELMEK FRIGYES CSÁSZÁRRAL

Bármennyire gyengének és befolyásolhatónak is bizonyult Mátyás mint férj, a császárral való küzdelmében fokozott erélyt és most már egyenesen támadó szándékot mutatott.

Nem lankasztotta az sem, hogy a német választófejedelmek egyikét sem tudta a császártól eltántorítani. Ugyanakkor nem kellett tartania a nehézkes birodalmi szervezettől és attól, hogy Frigyes hatékony segítséget kap német földről. 1477-ben még egy utolsó, békés szerződést kötött Frigyessel, igaz, ezt is háború előzte meg. A császár, aki megint a lengyel király fiával, Ulászlóval szövetkezett, akit ő egyedül ismert el cseh királynak, csúfos kudarcot vallott, mikor a Magyarország ellen tervezett hadjárata nem sikerült. Ulászló serege, mivel zsoldot fizetni sem tudott rendesen, felbomlott, s ő Magyarország és Ausztria határáról kénytelen volt dicstelenül visszatérni királyi székhelyére, Prágába. Mátyás seregei viszont, benyomulva Ausztriába, Bécs és Bécsújhely között nagy pusztításokat okoztak, majd egy rövid kremsi tárgyalás után, amelyben Mátyás szándékosan teljesíthetetlen feltételeket szabott, a magyar király most érkezett először Bécs alá, hogy ostrommal bevegye. Táborozása, mint megfigyelők mondták, inkább nászmenethez hasonlított, mert felesége, sőt anyja is jelen volt. Csak a pápai legátus közbelépése bírta rá a hadjárat megszüntetésére, de Frigyesnek megalázó békét kellett kötnie vele. Mátyás azt követelte mindenekelőtt, hogy amilyen felavatási okiratot állított ki Ulászló mint cseh

király számára, most egészen ugyanolyat állítson ki neki is. Frigyes ezt kénytelen volt megtenni, hogy a magyar hadak tovább ne nyomuljanak.

Volt a megállapodásnak még néhány további pontja is. Egyik az, amelyen már Beatrix befolyása ismerhető fel. Mátyás azt kívánta Frigyestől, hogy a meggyilkolt Maria Galeazzo Sforza milánói fejedelem után ne az ő fiát ruházza fel az utódlással, hanem, mint hűbérura, adja a fejedelemséget Milánóban Beatrix fivérének, Aragoniai Frigyesnek, úgy, hogy házasítsa össze leányával, Habsburg Kunigundával.

Ezzel egyidejűleg Mátyás a korábban követelt 754 000 forint hadikárpótlást leszállította 100 000 forintra.

Három évig várt Mátyás, hogy Frigyes ezt az összeget megfizesse. Pontosabban: inkább arra várt – Beatrix ösztönzésére is –, hogy a számára megtagadott Kunigunda császárlány keze legalább a sógorának jusson. Frigyes azonban semmit sem tett abban az irányban, hogy a Sforza-családot megfossza a milánói fejedelmi tróntól. 1480. február havában fogyott el végképpen Mátyás türelme, Miután a százezer forintra leszállított követelésből is csak ötvenezer forint érkezett el hozzá, érvénytelennek tekintette a császárral kötött békeszerződést, és hadait megindítva Ausztriába, elsőnek Radkersburgot foglalta el.

Mikor pedig a hadüzenet nélküli háborút a császár törvénysértésnek bélyegezte, Mátyás a német birodalom fejedelmeihez és a svájci köztársasághoz írott leveleiben tárta fel eljárásának okait. Az igazi okok természetesen mélyebben fekvők voltak: és nem csupán Beatrix császári rokonságra áhitozó nagyravágyása, továbbá a saját, egykori leánykérő kísérletei éledhettek fel benne, hanem az a bizonytalan jövő is, amely a koronáért való szerződés értelmében, a törvényes Hunyadi-utód hiányában, Magyarországra vár.

Bonfini érdekes módon hoz fel még egy okot, amely az Ausztria elleni végső háborút kirobbantotta. Ezeket mondja e vonatkozásban Mátyásról és Magyarországról: „Növelte (Mátyás) kedvét e háborúsághoz Ausztria szépsége, tudta, hogy sok, gazdag, büszke városa van, melyekben gyönyör és emberi

élvezetek ütöttek tanyát. A csábító bécsi éveket sem felejtette el, melyeknek még forrongó ifjúkorában néha rabja lett. Megértette azt is, hogy Magyarország parasztosságát, városokban való szegénységét könnyen ellensúlyozhatja, ha haddal foglalja el Ausztriát. Nem mondom, hogy főként ez váltotta ki a háborút, de állítom, hogy akadályul nem szolgálhatott." (Bonfini, IV. dec. IV. liber.)

„Magyarország parasztossága" – ebben a kifejezésben tükröződik a korabeli pártatlan külföldi megfigyelése. Antonio Bonfini, az itáliai iskolamester, aki éppen az Ausztria elleni háborúk végén, 1486-ban járt először Mátyás udvarában, a városi műveltséghez szokott olasz szemével nézi a hazai viszonyokat. Feltűnik neki Magyarországon a városok hiánya, illetve fejletlensége, s ebből következően az életmód falusias jellege. Neki, aki a magyarokkal szemben nem ellenséges, és Magyarország történetét úgy kezdi írni 1488-ban, hogy arra Mátyás ad a számára biztatást, elhihetjük azt is, hogy a művelt király is tisztán látta, miben lehetne előrelépni alattvalóinak. Egyébként Bonfini művének legújabb kritikai vizsgálata rámutat, hogy az olasz történetírót már csak azért sem lehet elfogultsággal vádolni saját hazája javára, mert Beatrix királynéval kapcsolatban sem ragadja meg az alkalmat az egyoldalú dicsőítésre. Igaz, elmondja, hogy Beatrix „több méltóságot" és pompát vitt az udvartartásba, tetszetősebb és csinosabb külsőségeket, azt sem titkolja el, hogy ezzel a király korábbi, közvetlenebb, patriarkálisabb magatartása megszűnt alattvalói irányában. Ő, aki korábban még olykor maga „szolgálta ki" vendégeit és a megbetegedőket gondozta, biztatta, bátorította, szabad bejárást engedve a királyi palotába, most Beatrix hatására teremőrök mögé vonult, elzárkózott, csak alkalomszerűen és ritkán, akkor is megfelelő méltósággal mutatkozott. Ha úgy vesszük, mondhatjuk, hogy Mátyás korábbi magatartásában is volt valami „parasztos": ha egyszerűségét, közvetlenségét tekintjük és azt a szokását, hogy nem adott sokat környezetének díszére, kényelmére. De mennyivel inkább élt ez a nemes urakban, akik csak gazdagságukban, hatalomban különböztek a falusiaktól és nem szoká-

saikban, műveltségükben. Az általánossá váló, polgárias életmód az, ami hiányzott itt, és amit Bonfini nemcsak saját hazájában, Itáliában, de Ausztriában is láthatott.

A történetíró, aki semmiféle „parasztosságnak" nem kedvelője, más helyen szólva ezért írja Ausztriáról: „A Duna mellett van Krems, Klosterneuburg, Korneuburg, Bécs és Hainburg... Itt a kelleténél is büszkébbek az épületek... Innét minden parasztos száműzetett, mert a falvak is városi és fényűző életet élnek. Itt mindenféle mesterséget virágozni látsz, kivált a kereskedést..." (Bonfini IV. 4. 225.)

Bonfini itt voltaképpen arra a különbségre tapint rá, amit aztán a későbbi történelmi munkák is megállapítanak: az ipar és kereskedés Ausztriától keletre elmaradottabb a lakosság körében, a polgári fejlődéssel együtt. De természetszerűen nemcsak Magyarországon, hanem tőle keletebbre és délebbre méginkább, ahol a tatár és a török birodalom közvetlen szomszédsága, vagy éppen tényleges elnyomása egy egészen másfajta világ és életmód kereteit alakítja ki. Ahol csak urat és szolgát ismernek, de „polgárt" nem.

Nem tudhatjuk, nem áll-e Bonfini idevonatkozó, egyes megjegyzései mögött valami személyes beszélgetés vagy benyomás emléke a királlyal, vagy a királyról. De joggal feltételezhetjük. Mátyásnak a művelődés ügyében tett erőfeszítései, építkezései, könyvgyűjtése, udvari élete is azt bizonyítják, hogy valami hallatlan nyugtalan, dicsőségvágyó, örök erőfeszítésben egy állandóan és fokozatosan felfelé haladó fejlődés lépcsőfokain járt. Még a háborúi is e fejlődésvágyba tartoznak, mert mindig többet és többet akart elérni és egyre szebbé akarta tenni maga körül az életet. Királyi törekvésként, ez együtt járt alattvalói felemelésével is. De látnia kellett, mint másoknak is mindig, hogy tömegesen, mindenestől, egyik óráról a másikra nem lehet megváltoztatni embereket. Csak lassan és az egyéni, külön fejlődési lehetőségek biztosításával.

Városfejlődés és új nemesség-felfogás: körülbelül ezek a fogalmak azok, melyek a Mátyás-kori Magyarország átalakulását jelzik. A változás nem gyors ütemű, hanem egyenlőtlen folyamat, mert a király uralkodásának utolsó tizenöt éve mutatja a legnagyobb lendületet. De olyan kezdetekről van szó, amelyek lassú fejlődésükben is tovább értek, és még Mátyás halála után is hozták szellemi gyümölcseiket.

A városfejlődés elmaradottságára jó ítélettel tapintott rá Bonfini, de ő maga, épp azért, mert az akkori jelenben élt és a korábbi Magyarországot nem ismerte, nem foghatta át a megindul fejlődés ívét. Ez csak az újabb történeti kutatásoknak sikerülhetett inkább. Ma már tudjuk, hogy Mátyás építkező szenvedélye nemcsak a saját rezidenciáin, Budán és Visegrádon hagyta nyomait, hanem – ha természetszerűleg nem is azonos színvonalon –, de egész uralma országszerte ösztönzést jelentett a városok „csinosodására": egyre több, szebb épület emelésére. S ez nemcsak a főurak és főpapok kastély-építkezéseiben nyílvánult meg, hiszen maga az építkezés nagy munkafolyamatokat indított meg a kőfejtés, anyagszállítás, az épülettervezés, a falak felrakása, díszítése terén. Nemcsak a főurak és a nemesek, hanem éppen az egyes városokban lakó, iparűző polgárok szellemi horizontja is tágulni kezdett. Igaz, a művészet élvonalának képviselői, a szobrászok, a festők többnyire Itáliából jöttek, de Buda láttán érezték, hogy nem valami sivár, kulturálatlan vidékre érkeztek. Ma már, a budai várpalota XV. század eleji, Mátyás-előtti korszakáról is tudjuk, hogy a királyi műhely szobrászata európai vonatkozásban is az élvonalban állott, francia–burgundi hatások alatt, kiemelkedve Közép-Európában. Ez az „élvonalban járás" volt az, ami a reneszánsz stílusváltással sem szűnt meg Mátyás nagy tervei révén, s amely kisugárzásában már messzebb körökre hatott, finomítani kezdve a társadalmi rétegeződést. Elsősorban a művészettel rokon iparágak, az ács- és kőművesmesterség, a bútoripart jelentő asztalosság, továbbá az ötvösség, aranyművesség, de a ruházatkészítés és a

kelmefestés fejlődésnek indulásával is. A munkaalkalmak révén a kézműipar egyes képviselői gazdagodni kezdtek, s ifjaik már magasabb műveltség, tágabb látókör elsajátítására igyekezve, a nemes ifjak társaságában jelentek meg egyre nagyobb számban a külföldi egyetemeken.

Igaz, Mátyás mindent egy kézben tartó, központosító uralma távolról sem „polgári" célkitűzésű. A nagy adókivetések nemcsak a nemesség kiváltságait érintik, hanem az alattuk álló, igazi adózó osztályt is, amely fokozottabban érzi a terheket. Mégis fejlődés az, ami megindul, a reneszánsz stílusváltás kora, amely Itália kis városállamaiban, polgárias környezetben kelve életre, most hirtelen egy feudális monarchiában, és Közép-Európában ad első példát arra, hogy a humanizmus, a szellem értékei egyenrangú módon jelennek meg az egyoldalúan, lovagi–katonai magatartású emberek között.

Mátyás feudális uralkodó módjára él, ő maga is rajong a katonaéletért, a lovagi tornajátékokért, és mikor a kopjatörésben annyi győzelmet arató, idegen Holubár vitézt személyes viadalban legyőzi, erre éppoly büszke, mint könyvtárára és tudós körére. De az életszemlélet megváltozását mégiscsak a király mozdítja elő, mikor elismeri, sőt pártolja a humanisták irataiban a szellemi műveltség „nemesítő erejét". Bizonyára Mátyás „homályos" származása is hozzájárul a királyi kancelláriába benyomuló új felfogáshoz, de ez még önmagában nem lenne elég. A személyes képességek adhatnak csak olyan igazi példát, amely utat törhet a szélesebb látókörnek, tudománynak, művészetnek, az egyoldalú, puszta őstisztelethez és fegyverforgatáshoz csatolva a szellem megbecsülését.

Az Európa központjától keletebbre eső tájak egyszerű „úr-szolga" képzetét lényegbe vágó módon változtatják meg azok az új, királyi nemesítő oklevelek, amelyekben a „virtus" fogalma a humanizmussal, emberséggel lesz azonos. Az oklevélfogalmazás ugyan rejtetten és közvetetten utal csak a változásra, amelyet a gyakorlatban a kancellária új hivatalnokai jeleznek. A királyi kancelláriában most már olyan polgári származású hivatalnokok is helyet foglalnak, akik elsősorban az írás-

hoz-olvasáshoz kapcsolódó ismeretek révén emelkedtek fel, és a gyakorlati ügyintézést – megszüntetve a papi személyek kizárólagosságát –, mint a világi értelmiség első tagjai bonyolítják le.

Nem véletlen, hogy a történetírás történetében is nagy fordulópont ez a korszak. A magyar krónikák anyagának utolsó, középkorias összefoglalója, aki egyben már a reneszánsz néhány jellemvonását is felcsillantja, Thuróczi János a királyi kúria jegyzői közül emelkedik országbírói ítélőmesterré. De mire 1488-ban a magyarok történetéről írt munkája Augsburgban nyomtatásban is megjelenik, az olasz Antonio Bonfini már elkezdi Mátyás udvarában írni Magyarország történetének azt a nagyszabású feldolgozását, amely sokáig a magyar történetírás fő forrása és mintaképe lesz. Mint a magyar reneszánsz talaján épülő többi, szellemi és anyagi produktum: ennek hatása is csak később, Mátyás halála után bontakozik ki, hiszen az író alig kezdi meg az első fejezeteket, amikor megbízójának, a királynak élete már véget ér, s a befejezés II. Ulászló korára marad. De még éppen idejében, noha késedelemmel, nyomtatásban is napvilágot lát 1543-ban, majd 1568-ban, amikor a török hatalom minden európaiságot irtó leple már ráborult az ország egyik felére.

Bonfini elkésetten is időszerű művének előszavában olvasható, hogy Mátyás az itáliai szerzőt eredetileg „a magyarok őseinek, a hunoknak története" megírásával bízta meg. Ez az adat pedig nemcsak a már XIII. század óta, Kézai Simon krónikájában megjelenő magyar történeti tudat útjának tanulságaihoz tartozik, hanem Mátyás gondolatvilágához is. Ő, a művelt európai, reneszánsz ember, akinek Bonfini első bemutatkozásul még a Hunyadi-család római eredeztetésével, a Corvinus-nemzetségből való leszármazásával hízelgett, Attila kultuszát, mint erről más források is beszámolnak, fontosabbnak érezte az országkormányzás légköréhez.

A lengyel Callimachus Experiens humanista író is arról számolt be, hogy Mátyás udvarában Attila-kultusz van. S a királylyal nem rokonszenvező szerző, aki a nyolcvanas évek elején egy évet Mátyás környezetében töltött, ennek hatására írta meg

Attila című, Mátyás-ellenes művét, amelyben a hun uralkodó vonásait Mátyásról mintázta.

Pedig mindazok a külföldiek, akik Attila és a hunok emlegetésében valami „barbár büszkeséget" éreztek – tekintet nélkül arra, hogy volt-e valóságos történeti alapja e hagyománynak, vagy nem – tévedtek. Mátyás udvarában még az Attila-kultusz is a megszülető, magyar reneszánsz talajából sarjadt. A görög–római eszményekért lelkesedő Mátyás Attilában nem a barbárt akarta látni, hanem a Nagy Sándor-szabású hódítót. S kétségtelen, hogy Bonfininek bonyolultan levezetett, erőltetett római Corvinus-leszármaztatása helyett, eszményeihez közelebb állónak érzett egy olyan hódító uralkodót, aki a Kárpát-medencében, ugyanazon a talajon állt, mint ő, s akihez a magyar történetszemléletnek már ekkor réginek mondható hagyományai fűződtek.

Ez a hagyomány hatolt az idők folyamán legmélyebbre a nemzeti közfelfogásban. De Mátyás udvari kultúrájának csúcsát mégsem az Attila-kultusz, hanem az újplatónikus kör létezése jelezte, amely ugyan csak egy, szellemi módon arisztokratikus szűk körre szorítkozott, de annál jellemzőbben tükrözte az egész kor, az egész, igazi Európa reneszánsz-tájékozódásait. Janus Pannonius egykori barátja, Marsilio Ficino az újplatónizmusból vallást akart csinálni, ekkoriban írt művében, mint ahogy erre egy másik Pannóniai János nevű magyar szerző, a maga elleniratában rámutatott, de a kereszténység védelmében. A platónizmusból nem lett vallás, de a király, a királyné, a hozzájuk csatlakozó Garázda Péter költő (akinek művei nem maradtak fenn), és a budai olasz humanisták: Galeotto, Bonfini, Brandolinus Lippus és Ficino tanítványa: Francesco Bandini a két magyar püspökkel, Várdai Péterrel és Báthori Miklóssal élesztették azt a szellemi arisztokratizmust, hogy az ember rendkívüli szellemi képességek birtokában „önmagát tovább teremtheti": istenülhet. Míg Mátyás élt, ezek a gondolatok is éltek.

Mikor utolsó ausztriai háborúját megindította, Mátyás még nem volt negyvenéves. A háború azonban évekre elhúzódott, s mire 1485-ben bevonult Bécsbe, negyvenkét esztendős volt és már nem bízott abban, hogy törvényes utóda legyen. Sokat, nagyot kellett tehát még akarnia és – sietnie.

A bécsi bevonulásig terjedő időszakot a következő eseményekhez köthetjük. Miután Mátyás 1480 februárjában elfoglalta Radkersburgot, hivatkozott az előző békeszerződés ama pontjaira, amely felhatalmazza az elégtételt kívánó felet, hogy tetszése szerint keresse azt magának, ha nem kapná meg. Frigyes pedig nem fizette meg a kikötött, és már úgyis leszállított 100 000 forintot. Mátyás egyúttal óvta az osztrák rendeket a császár megsegítésétől. Miután szavának nem volt foganatja, a király 1480 nyarán Ausztriába küldött egy sereget, Zelleni János vezetésével, mely a Duna vidékét pusztítva, Markensteint szállta meg.

Ezután, 1480 augusztusában György bajor fejedelem kísérelt meg közbenjárni Frigyes és Mátyás között. Pozsonyban meglátogatta Beatrix királynét, de eredményt nem ért el. Erre a császár a birodalmi rendekhez fordult segítségért. A nürnbergi gyűlés 1480 őszén úgy határozott, hogy követeket küld Mátyáshoz, egyúttal 15 000 fegyverest bocsát Frigyes rendelkezésére. A küldött követek: Vilmos eichstädti püspök és Absberg lovag fegyverszünetet eszközöltek ki.

A következő, 1481. évben kiújult a háború. A Mátyástól csalárd módon megszökött esztergomi érsek, Beckensloer János ugyanis, aki a császár oltalma alatt Salzburg érsekségét kapta meg, s ugyanakkor szemérmetlen módon esztergomi igényét sem adta fel, még azzal is ingerelte Mátyást, hogy csapataival rajtaütött egy magyar hadosztályon és azt visszavonulásra kényszerítve, Magyarország területén is üldöztette. 1481 júniusában pedig Mátyásnak a birodalmi gyűlésre kiküldött követeitől a császári biztosok megtagadták a menedéklevelet – ezért nem utazhattak el. A magyar király ezért újult erővel bocsátko-

zott harcba, megvert egy császári hadosztályt, s ugyanakkor fogadta a hozzápártoló passaui püspök, Friedrich Mauerkircher közeledését, amellyel Sankt-Pölten és Maurten 10 000 forint zálogösszegért a birtokába jutott.

1482. március elején megfutamította a birodalmi segélyhadat, amelyet aztán Mátyás gúnyosan említ a pápának és apósának, a nápolyi királynak szóló leveleiben. Ez a segélyhad mindössze a szász hercegtől küldött kis csapat volt, és Markenstein visszafoglalását kísérelte meg. A hírre Mátyás, aki tatai vadászkastélyában időzött éppen és nem hadviselére, hanem vadászatra készült, fegyvereseivel azonnal Pozsonyba sietett, majd kíséretét Markenstein felé küldte. A német sereg a magyarok közeledésének puszta hírére visszavonult.

A király azonban még ezek után sem zárkózott el mereven a békekötéstől. De végül is, türelmét újra és újra próbára tette Frigyes, mire 1482 májusában Mátyás hadüzenet után újra háborút kezdett.

Most már nem volt olyan könnyű az útja. Hainburgot csak több hónapi, hosszú ostrom után tudta elfoglalni. Ezután Stiriában küldött sereget, ő maga pedig mindenekelőtt visszafoglalta a császártól Kőszeget, a magyar várost, amelyet az már hosszú idő óta megszállva tartott. Bécs környékén is elfoglalt olyan fontos helyeket, mint Sankt-Veit, Baden, Enzersdorf. De Bécs maga most még nem került sorra. Sőt, a háború az 1483. évben is csak kevés erővel és különösebb eredmény nélkül folyt.

Ennek az átmeneti csendességnek az volt az eredménye, hogy Frigyes azt hitte, Mátyás kimerült a hosszú háborúban és nincs már több ereje. Ezért nem akart hallgatni IV. Sixtus pápa békekövetére, a castellói püspökre sem. Mikor Mátyás átlátta, hogy Frigyes ismét a halogatásban reménykedik, a pápai követnek arra a gondolatára, hogy személyesen találkozzék a Habsburggal, így felelt: „Ha a császárnak kedve van bevárni engem, én nemsokára a közelében leszek!"

Az események azonban még ekkor sem rohamosan következtek be. 1484 elején kezdte meg Mátyás Bécs körülzárását, elfoglalva sorra a szomszédos magaslatokat, így április 15-én a

Kahlenberget. Bécs teljes körülzárása és a város lövetése azonban csak 1485. január 29-én kezdődött meg. Frigyesre ez nem hatott, ő már rég elszállította innét leányát és a családi kincseket Tirolba. Engedményeket nem tett, de felmentő sereget sem tudott összeszedni. Így történt, hogy hosszú és kitartó ostrom után Mátyás végül 1485. június 1-én ünnepélyesen bevonult Bécsbe.

Szent István óta először történt meg, hogy magyar csapatok bevonultak Bécsbe. Csakhogy Szent István idejében ez a Bécs még csak jelentéktelen őrhely volt, nem nagy fontosságú pont. Most viszont Ausztria fővárosa és mégiscsak – noha inkább Bécsújhelyen szeretett tartózkodni Frigyes – a Habsburg császár székvárosa. A magyar király diadala e bevonulással teljesnek látszott, azt az ellenségét alázta meg, aki el akarta tőle, vagy utódaitól venni a magyar koronát. Ráadásul nem mint valami keletről betörő barbár fejedelem jelent meg Bécsben, hanem mint a tudományok és művészetek pártfogója, a reneszánsz király, akit hódoló versekben üdvözöltek Itália költői is.

MÁTYÁS ÉS A TÖRÖK BIRODALOM

A régebbi történetírás Mátyás-kritikája abban marasztalta el az uralkodót, hogy míg Ausztria elfoglalására tett előkészületeket, és ebben mindenképpen a császári korona megszerzésének vágya sarkallta, elhanyagolta a pogány török elleni küzdelmet, a keresztény Európa védelmét a betörő barbárság ellen. Ma viszont, a „keresztény Európa" gondolatát sokan túlhangsúlyozottnak látják, és benne valamiféle klerikális világnézet maradványát vélik felfedezni. Részben bizonyára így is van, de csak részben. Valójában sokkal többről van itt szó, mint egy leszűkült „papi-egyházi" nézőpontról. Hiszen az egyházias szellemtől sok tekintetben maga a kor is elszakadóban volt. A kereszténység azonban erre az időre már annyira egybeforrott Európával, hogy magát a kultúrát és a civilizációt is jelentette. Vele szemben a mohamedanizmust képviselő törökség, a maga

hódító-katonai „szent háborús" eszmevilágával valóban megsemmisítéssel fenyegette nem csupán a kereszténységet, de vele együtt az európai életformát, gondolkodásmódot és érzésvilágot is.

Ezzel a programszerűen nyugat felé özönlő, hódító, katonai tömeggel szemben kétségtelenül Magyarország volt az egyetlen gát. Tőle nyugatra, a kicsit is távolabb eső országok, a maguk teljes biztonságában annyira nem fogták fel, mi és mekkora a veszély – illetve, ha ezt felfogták, annyira nem hittek benne, hogy az ő ellenük is irányulhat –, hogy még szövetségkötés gondolatával is kacérkodtak. Velencét, majd főként Franciaországot tartósan kísértette az ilyenféle elképzelés. Mátyás viszont a legjobban tudta az európai uralkodók között, hogy mit jelent a török veszély.

Kétségtelen, hogy Mátyás figyelméből sokat kötött le Ausztria, de az események ismeretében az is világos, hogy – ha gondolt is a császári koronára – az eredeti vezérmotívum a védekezés gondolata volt Frigyessel szemben. Hiszen Frigyes már Mátyás előtt, a magyar koronát birtokában tartva, maga volt az, aki török veszéllyel nem törődve, mindenáron Magyarország megszerzésére, bekebelezésére vágyott. Ezzel rákényszerítette Mátyást, hogy állandóan az osztrák határszél felől fenyegető problémákkal foglalkozzék. Bármennyire ismerjük is Mátyás egyéni ambícióinak mércéjét és dicsőségre való vágyát, még a cseh királyság megszerzésének törekvéseibe is minduntalan belejátszott az a motívum, hogy a török veszedelemmel szemben magárahagyottnak, sőt, nyugat felől állandó fenyegetettségben érezte magát. E „fenyegetettség" határait igyekezett mind messzebbre tolni Magyarországtól.

A forráskutatás különben kimutatta, hogy Mátyás leveleiben, a német birodalommal és Itáliával folytatott tárgyalásaiban minduntalan felmerült egy nagy, támadó hadjárat gondolata, amelyet a törökök ellen vezetnének. De erre egymagában Mátyás sem volt képes. Viszont egyre inkább látnia kellett azt is, hogy segítségre sehonnét nem számíthat. Velence 1479-ben egyenesen békét kötött a törökkel. Mátyás ekkor azzal vádolta

a köztársaságot, hogy a török szultánnak még ebben az évben meginduló hadai egyenesen Velence biztatására törtek Magyarországba.

Mint már annyiszor, a török most is a vlach vajdaságon, Havaselvén keresztül vezette seregeit Erdélybe. Mátyás Báthori István erdélyi vajdát, és a köznemesi sorból nagy hírnévre jutott vitéz parancsnokát, Kinizsi Pált küldte a török elé. A magyar sereg aztán 1479. október 13-án, Kenyérmezőnél, Szászváros mellett, hatalmas győzelmet aratott II. Mohamed szultán serege fölött. A csatában mintegy 30 000 török pusztult el.

1480 őszén még azt is megkísérelte Mátyás, hogy a Frigyes császár területére, Stiriába és Karinthiába becsapó, és nagyszámú foglyot ejtő török sereget feltartóztassa. A megáradt Dráván és Száván való hídverés azonban sok időt vett igénybe, ezért elkésett. De, hogy a török érezze visszavágási szándékát, még ekkor, november közepén Bosnyákországnak abba a részébe rontott, mely már a török hódoltság alá esett. Itt pusztítva vonult keresztül, és egy basán öt napig tartó ütközet után győzelmet aratott. Ugyanakkor Kinizsi Pált Szerbiába küldte, ahol az Krusevácnál a törököt ugyancsak többször megverte.

Viszont – mintegy megdöbbentő figyelmeztetésül – míg Mátyás a törökök egy részét verte Szerbiában, addig egy török hajóhad egyenesen a nyugati kontinens déli részére, az olasz félszigeten fekvő Apuliába hajózott és ott partra szállva, 1480. augusztus 11-én Otranto városát elfoglalta. Csakhamar a fontos kikötőt, Brindisit is fenyegette. Mátyás apósa, Ferdinánd nápolyi király a legidősebb fiát, Alfonz herceget küldte a török ellen, de az ifjú nápolyi trónörökös eredmény nélkül jött vissza Otranto alól. A török továbbra is Itáliában maradt! A félszigetet rettegés kerítette hatalmába, a pápa már menekülni készült Rómából.

Ekkor ismét Mátyás segített, akihez – többek között – segélykéréssel fordultak. Amit apósa és sógora nem tudott elérni, azt elérte ő, az odaküldött Magyar Balázs kapitány vezetésével küzdő 600 válogatott katonával. Ezek sikeresen partra szállva, heves küzdelem után azonnal elfoglalták azt az erődítményt,

amely a várost vízzel látta el. A téli és tavaszi hónapokban mindazonáltal állóharc következett, mert az esővíz a várost védő töröknek egyelőre elegendőnek bizonyult. Mikor azonban a nyári hónapokban jött a szárazság, a török víz nélkül maradt. Megújította küzdelmeit az elfoglalt forrásért, de sikertelenül. Erre 1481. augusztus 10-én feladták a magyar csapatnak Otrantót, és távoztak Itáliából.

Ez a viszonylag kis csapatot igénylő fegyvertény úgy tüntethetné fel Mátyást, mint a pápaság megmentőjét. Az események azonban sokkal kuszáltabban követték egymást, s éppen ez az időszak lett az, amelyben Mátyás, a magyar királyok között egyedülállóan, súlyos konfliktusba bonyolódott a pápasággal.

A pápasággal való konfliktusoknak mintegy nyitánya az az ügy volt, amely kezdetben nem is kapcsolódott a pápasághoz. A bonyodalom először a török birodalom székhelyén keletkezett, ahol II. Mohamed szultán 1481. május 3-án meghalt. Utóda legidősebb fia, II. Bajazid lett. De az ifjabb fiú, Dsem mellett egy másik párt – a nagyvezér pártja emelte fel szavát – azzal érvelve, hogy az ifjabbik méltóbb a trónra, mivel Mohamednek már szultánkorában született, míg az idősebb ezt nem mondhatja el magáról. Pártharc tört ki, amelyben Bajazid győzött, és Dsemnek menekülnie kellett. Előbb Egyiptomba, majd Rhodosz szigetére ment, ahol a Szent János-lovagrend nagymesterénél talált menedéket.

A menekült Dsemet sokan Bajazid szultán megbuktatására akarták felhasználni, mégpedig abban a reményben, hogy az ifjú herceg uralma alatt a török békésebben férne meg Európával. Dsem Magyarországhoz fűzte reményeit és Mátyásban bízott, hiszen a király másodunokatestvére volt. Ezt a meglepő tényt nem hinnénk el, ha Mátyás maga nem erősítette volna meg 1483-ban a pápai követnek, hogy nagyanyjának nővérét a törökök még II. Murad szultán idejében elrabolták. Ez a lány a szultán háremébe került, s az ő fia volt II. Mohamed, Bajazid és Dsem apja. Ezek szerint Mátyásnak az utóbbiak másodunokatestvérei voltak.

Mátyás nagy lendülettel karolta fel az ügyet, és szerette volna

Dsemet udvarába hozatni. Velence azonban, Bajazid szövetségeseként közbelépett és nem engedte át a területén. Így Dél-Franciaországba került, innét pedig – Mátyás kérései ellenére – a pápai udvarba küldték.

Mátyás diplomáciai vonalvezetése sem volt egészen egyenes vonalú. Először személyes levelet írt Dsem hercegnek, akit „szeretett testvérének" nevezett, és megfogadta – igaz, ekkor még azt remélte, Budára jöhet –, hogy mihelyt megérkezik, „apai birodalmába azonnal visszavezeti, és minden erejét ... rendelkezésre bocsátja, hogy a trónt elfoglalhassa".

Ekkoriban, az 1483. évben Mátyás horvátországi bánja, Geréb Mátyás éppen fölényes diadalt aratott a Frigyes császár területére betört török seregen. Ennek ellenére Mátyás király az év végén elfogadta Bajazid szultán fegyverszüneti ajánlatát, öt évre. A keresztény uralkodókhoz írt leveleiben azzal magyarázta eljárását, hogy egyedül nem folytathatja a háborút a törökkel. Valóban igaz is volt, hogy senki nem segített neki, most sem.

Bajazid azonban, már a következő évben kitűnt, nem gondolta komolyan a szövetséget. Már 1484-ben Moldvára tört, s mikor azzal magyarázta hadjáratát, hogy Moldva nem volt benne az egyezségben, ugyanakkor a Magyarországhoz tartozó Temesvár vidékére is lecsapott. Itt Kinizsi Pál verte megint tönkre nagy csatában a török hadat 1484. szeptember 13-án. A török szultán magatartása ezután új kérelmekre ösztönözte Dsem ügyében Mátyást, ezúttal a francia királyhoz, de Velence megint útjába állott, s ekkor történt, hogy a török herceget végül is Rómába, a pápai udvarba vitték.

Mátyás király sohasem találkozhatott török unokatestvérével.

KONFLIKTUSOK A PÁPÁKKAL

Az új vonások, amelyek a Vitéz János-féle összeesküvést leleplező, majd pedig a nápolyi királylánnyal házasságra lépő Mátyást jellemzik, talán elsősorban egyházpolitikájában, kö-

zelebbről a főpapi székek betöltésének jogai körül mutatkoztak meg.

Mátyás kezdettől fogva ragaszkodik a püspöki székek betöltésében ahhoz a bizonyos önállósághoz, amelyet a magyar királyok, a pápasággal való kedvező viszonyuk következtében, általában élveztek. Mátyás kora azonban egyúttal a nemzeti egyházi törekvések kora is, amelyben az európai fejlődést az jellemezte, hogy az uralkodók igyekeztek Róma befolyását a maguk főpapi környezetének kialakításában mérsékelni.

Természetszerűnek is mondható, hogy Mátyás az európai uralkodókhoz hasonlóan, féltékenyen vigyáz a maga beleszólási jogára, ha érseki, püspöki kinevezésekről van szó. Méginkább érthető ez 1472 után, amikor éppen az ország legmagasabb főpapi méltóságát, az esztergomi érsekséget viselő Vitéz János támadt fel ellene.

Elgondolkoztató azonban, hogy Mátyás a Vitézt követő maga választotta főpappal is kudarcot vall. Még különösebb az, hogy az erélyes Mátyás, aki oly szilárdul tudta eltávolítani még atyai jóbarátait és ha kellett rokonait is, ha úgy érezte, hogy egy kissé is gátolják szabad akarata érvényesítésében – ugyanez a Mátyás a maga idegen kegyencével szemben feltűnően gyengének, késedelmesnek mutatkozott.

A német Beckensloer János ugyanis, aki először egri püspök, majd esztergomi érsek lett, csúnyán visszaélt Mátyás bizalmával. Ez a kegyekkel elhalmozott ember, akit az uralkodó magyar főpapok félreállításával különösen közel engedett magához, végül kincsekkel megrakodva Frigyes császárhoz szökött, a salzburgi érsekséget foglalta el, Mátyás ellen intrikált a császári udvarban, s ugyanakkor az esztergomi érsekség jövedelmeit is meg akarta tartani. Mátyás gyengesége abban rejlett, hogy késlekedett vádat emelni ellene a szentszéknél, mert abban reménykedett, visszatér hozzá. S később, vádemelése és az esztergomi érsekségtől a pápa által történt megfosztása után sem szűnt meg – úgy látszik – értékelni ezt az árulót, aki nem is titkolta, hogy Mátyás megbecsülésével nem sokat törődik. Különös, hogy a király még a későbbi években is megengedte feleségének,

Beatrixnek, hogy Beckensloer közbenjárását vegye igénybe a császárral kapcsolatban.

Még ha feltételezzük is, hogy az okos diplomácia, és a Frigyessel való kapcsolatok fontossága tanácsolták ezt az engedékenységet, az a körülmény, hogy a király a feleségének „engedte meg" ezt a kérelmet, azt a sejtelmet kelti, hogy itt is tulajdonképpen Beatrix vonzalmairól volt szó. A királyné lehetett az, aki a Mátyással szemben oly arrogáns Beckensloernek ilyen kiváltságos szerepet biztosított. Erre ugyan nincs határozott adatunk, de annál több, kétségtelen bizonyítékot találunk arra, hogyan került Mátyás egyre jobban Beatrix hatása alá, éppen a főpapok kinevezésével, de a pápasághoz való viszonyával kapcsolatban is.

A Beckensloer elmozdítása által üressé vált esztergomi érseki szék ugyanis nem arra bírta Mátyást, hogy egy komoly és tanult magyar főpapot nevezzen ki, illetve terjesszen kinevezésre a pápa elé. Pedig talált volna ilyet, olyan kiváló képességű embert, mint Várdai Péter, aki Bolognában iskolázott, kalocsai érsek volt és a király titkos kancellárja lett. Csakhogy Várdait éppen Beatrix vádaskodására börtönbe vetették, ahonnét a magyar főpap nem is szabadult Mátyás életében. De másik, humanista műveltségű, kiváló főpapja, Báthori Miklós váci püspök is elvesztette kegyeit. Ki kerülhetett ezek után Beckensloer helyébe? Természetesen Beatrix legkisebb öccse, a 14 éves Aragóniai János, aki csak 1479-ben jött először Magyarországra. Mátyás kedvéért a pápa bíborossá tette, és 1480. május 11-én ünnepélyes beiktatás útján Esztergom érseki székébe ülhetett.

De már ebben az évben az is megtörtént, hogy a megüresedett modrusi püspökség betöltésének jogát Mátyás *Beatrixra ruházta át,* aki a saját gyóntatóját, a dalmát Zárai Antal domonkos szerzetest nevezte ki. Azaz nevezte volna, ha a pápa ezúttal nem állította volna szembe a saját jelöltjét, Raguzai Kristófot. Mátyás erre hevesen ellenállt, jobb ügyhöz méltó buzgalommal harcolt felesége kénye-kedvéért. A befejezés is jellemző: Mátyás 1483-ban megadta hozzájárulását Raguzai Kristóf pápai kinevezéséhez, de csak azért, mert erre az apósa, a nápolyi király is intette.

Mátyás Beatrix családjához alkalmazta további lépéseit is. Mikor 1484-ben Aragóniai János, a beiktatott esztergomi érsek másodízben jött Magyarországra, majd innét Rómába utazva, 1485-ben ott meghalt – ismét Beatrix döntötte el, ki legyen Magyarország első főpapja. Mivel számba jöhető fivére már nem volt az asszonynak, most egy unokaöccse került sorra, a 7 éves Estei Hippolit ferrarai herceg. S Mátyás ezt a lehetetlen kívánságot is nagy buzgalommal karolta fel, veszekedésbe bocsátkozott a római szentszékkel, holott mindenki megbotránkozva, nevetségesnek tartotta a gyerek szerepeltetését.

S mit mondjunk a rettenthetetlen uralkodó szomorú, testi-lelki rabságáról, mikor végre kieszközölve a pápa engedélyét, az Estei Hippolit gyermekherceget érsekké kinevező okiratban ilyen mondatokat olvasunk: már Aragóniai János kinevezésére „a halhatatlan szerelem, melyet legkedvesebb neje iránt érez, a rokonszenv és vonzalom, melyet nejének testvére iránt táplál, végül azon kötelesség érzete, hogy neje atyjának kedveskedjék . . . birta rá . . . Ennélfogva azon sógorsági viszonynál fogva, melyben a méltóságos . . . ferrarai herceggel állunk, főképpen pedig a fenséges királyné kérésére, méltóságos Hippolit herceget . . . esztergomi érsekké megválasztjuk és kinevezzük."

Ehhez járult még az az ízléstelen jelenet is, mikor a ferrarai herceg követe az eljövendő kis prímás helyett egyelőre, festett képét hozta el. Mátyás csókolgatta a képmást a jelenlévő urak előtt, és „az ő magyarjának" nevezte a gyereket, Beatrix unokaöccsét, aki ugyanúgy soha nem látta még az országot, mint előtte Aragóniai János.

A jelenetet leíró Valentini Cesar, ferrarai követ még azt is hozzáteszi, hogy a király példájára a jelenlévő urak is csókolgatni kezdték a festményt. Igaz, Mátyás hangsúlyozta, hogy Hippolitnak meg kell tanulnia a magyar nyelvet, el kell sajátítania a magyar szokásokat, hogy megkedveltesse magát az országban. De az egész kinevezés így is nevetséges és elképesztő maradt.

Ekkor már nem élt IV. Sixtus pápa, aki 1484. augusztus 12-én

halt meg. Utóda, VIII. Ince volt az, aki Mátyásnak ebben az ügyben tett felterjesztését megkapta, elutasítva a gyermek kinevezését. Megírta Mátyásnak, hogy ő a király iránt, tekintettel a kereszténység ügyében tett nagy szolgálataira, mindig kiváló figyelmet óhajt tanúsítani. De ezt a méltatlan kívánságot nem terjesztheti a bíborosi testület elé. Ezért felkéri, hogy tekintve országa legelső egyházi méltóságának jelentőségét, irányítsa figyelmét inkább „érdemes férfiakra, kikben országa bővelkedik".

Beatrixnak köszönhette Mátyás, hogy ő, a valaha oly kitűnő ítélőképességgel rendelkező, okos férfi most ilyen szégyenteljes kioktatásban részesült. Az eredmény azonban az volt, hogy Mátyás – illetve mögötte egy elkényeztetett, hisztériára hajlamos asszony – méginkább ragaszkodott képtelen ötletéhez, s azzal vágott vissza, hogy a pápa már ennél méltatlanabb személyekre is pazarolta kegyeit. Végül pedig kijelentette, hogy az esztergomi érsekség jövedelmeit mindenképpen folyósítani fogja Hippolitnak! Tehát elsősorban ez volt a fontos. A pápa végül engedett.

De ugyanezzel a VIII. Ince pápával szemben Mátyás apósa ügyében is vakon elkötelezte magát. Erről is, jellemző módon Beatrixnak egy levele tudósít, 1485. december 4-iki keltezéssel.

Ezúttal is arról volt szó, hogy Mátyás egy hozzá méltatlan, illetve nem rá tartozó ügybe ártsa bele magát, természetesen apósa védelmében. Ferdinánd nápolyi királynak ugyanis éppen VIII. Ince trónra lépésekor jutott eszébe, hogy ő nem fogja tovább a hűbéri adót fizetni a pápának. A nápolyi királyság régi idők óta a pápa hűbéres országa volt. Ferdinánd azt akarta, hogy Ince pápa mentse őt fel a hűbéri adófizetés alól. Erre természetesen nem kapott felmentést, ugyanakkor ő maga országa papságát súlyosan megterhelte önkényesen kivetett adókkal, és más visszaéléseket is követett el az egyházi javadalmak adományozása körül. Mindez jó alkalom volt arra, hogy a Ferdinánd kormányával elégedetlen világi főurak egy része is fellázadjon, és a pápától mint hűbérúrtól kérjen segítséget a zsarnok király ellen. A városok közül is fellázadt Aquila és Salerno, kitűzve a pápai

lobogót. VIII. Ince pápa elfogadta a hozzá küldött hódoló követséget, és egy bullát bocsátott ki. Ebben felsorolva az egyház sérelmeit a nápolyi királyságban, hadat üzent Ferdinándnak és mindazokat, akik a királyt támogatásukban részesítik, egyházi átokkal fenyegette meg.

Ebbe az ügybe vonta bele tehát Beatrix Mátyást, aki azonnal biztosította apósát, hogy – ha kívánja – akár személyesen vezet sereget Nápolyba. Erről tudósít Beatrix levele.

S valóban, a római székkel szemben mindig tartózkodó, már csak a török elleni pénzsegély miatt is korábban méltányos Mátyás, mintha elveszítette volna minden mérsékletét. Budán magához kérette a főpapokat és főurakat, valamint Velence és Firenze követeit, akik előtt nyíltan kijelentette, hogy segíteni fogja a nápolyi királyt. Azzal is fenyegetőzött, hogy a pápának felmondja az engedelmességet és az egyetemes zsinathoz fellebbez. Ha valami komoly, elvi kérdés merült volna fel, egészen más színben tűnt volna fel a dolog. De mindezt a nápolyi király adóügyei miatt tette. És valóban 1000 lovast és 700 gyalogost küldött le Nápolyba. Sőt, még mást is tett.

Ő, Hunyadi János fia, aki a törökkel szemben eddig a meg nem alkuvó, védő-támadó magatartást, legfeljebb a fegyverszünetet alkalmazta, most, belebonyolódva a nápolyi családi ügyekbe, odáig jutott, hogy a törökök európai fenyegetését diplomáciájának eszközeként használja. Rá tudta bírni a törököt, hogy az háborúval fenyegesse meg Velencét, ha ez a nápolyi királyt megtámadná.

Igaz viszont, hogy amikor 1486 tavaszán a pápa fennhatósága alatt álló Osimo városában egy Boccolino nevű condottieri – ugyancsak török segítségben bízva – a római szék ellen fellázadt, Mátyás felajánlotta segítségét a szentszéknek. S ez a puszta ajánlat, mint maga Mátyás mondta később, elég volt a töröknek ahhoz, hogy az olasz partok felé már készenlétben álló hajóhadát visszatartsa.

De Mátyás volt az is, nem sokkal később, aki a szentszékhez tartozó Ancona elégületlenségét felhasználva a várost titkos diplomáciai előkészítéssel a saját uralma alá vette. Az anconai

városi tanács hirtelen, a pápa és a környező olasz államok nagy megdöbbenésére, minden „előzetes értesítés" nélkül tűzte ki a városháza tornyára a magyar zászlót, 1488 áprilisában.

A pápa heves szemrehányásokkal telt iratot küldött Mátyásnak, tettét bosszúállásnak nevezve. Mátyás hosszas, engesztelő választ küldött, és kérte a pápát, függessze fel róla alkotott véleményét és kész hódolatát bemutatni – de ez csak időhúzás, tompítás volt, a lényeg sokáig változatlan maradt.

Igaz, hogy Mátyás kezdettől féltékenyen ügyelt a magyar király cselekvési szabadságára a pápával szemben is. De az is bizonyos, melyre az újabb történetírás figyelt fel hangsúlyozottabban: ez a reneszánsz uralkodó törekvései a „nemzeti egyház" létrehozására. A nem rá tartozó, illetve személyére nem sok dicsőséget jelentő szereplésekbe azonban Beatrix ösztönzései sodorták.

A TRÓNÖRÖKLÉS

Hiába tett azonban Mátyás mindenben Beatrix kedvére, maradt valami, amelyben a legjobb akarattal sem engedhetett. Ez éppen a trónöröklés kérdése volt, s azzal függött össze, hogy Beatrix nem volt anyaságra alkalmas asszony. Nem múlott Mátyáson, hiszen neki az osztrák Edelpeck Borbálától már született – 1473. április 2-án – gyermeke: Corvin János. A „Corvin" név arról a humanista elnevezésről szállt a gyermekre, hogy az írók, így elsősorban Bonfini, Mátyás őseit a római Corvinus-nemzetségből származtatták (alap nélkül, természetesen a Hunyadi-címerben szereplő holló latin nevéből – corvus, corvinus – kiindulva).

Corvin János anyjával együtt ott élt szerényen meghúzódva a budai udvarban. Ahogy azonban múltak az évek, és a törvényes trónörökös nem született meg, Mátyásnak be kellett látnia, hogy más utódra nem számíthat, ezért természetes fiának trónutódlását kezdte előkészíteni.

Hatalmas mérkőzés indult meg ezzel voltaképpen Mátyás és

az asszony között. Mert Beatrix természetesen még akkor is bele kívánt szólni a trónutódlás kérdésébe, hogy neki nem volt gyermeke. Eleinte még vakon reménykedett abban, hogy gyermeke lesz, orvosszerekben bízott. Mikor látta, hogy mindez reménytelen, vak uralomvágyát olyan módon árulta el, amely példa nélkül áll a magyar királynék történetében, de külföldön is nehezen akadni párjára. A hisztériás, elkényeztetett nőben az uralomvágy mellett úgy látszik, nemcsak az ártatlan és szelíd Corvin János ellen fejlődött ki a gyűlölet, hanem férjét, Mátyást is meggyűlölhette. Csak a szeretetben elvakult férj nem érezhette igazán, milyen veszedelmes kezd lenni ez az asszony, aki a trónöröklés terveiben most már számítani kezdett Mátyás közeli halálára, és erre az esetre *saját magának* akarta biztosítani az egyeduralmat: ő mint a király özvegye, örökölni szerette volna Szent István koronáját.

Magyar forrásokban nem maradt fenn, de az apósnak, Ferdinánd nápolyi királynak a ferrarai herceghez intézett 1489. évi üzenete megőrizte, hogy Beatrix abban a hitben volt: Mátyás halála után mint királyné, ő maga kormányozhat, egészen addig, amíg második házasságra nem lép, amikor férje lesz az új király. Ezt a képtelen és a magyar törvényekkel szöges ellentétben álló lehetőséget az udvaroncok élesztették fel benne. Ma már nem lehet eldönteni, hogy kinek a fejében született meg ez a gondolat.

A tervet, úgy látszik, Corvin János herceg puszta jelenléte is fejlesztette. Beatrix mintha nem tudna uralkodni az idegein, olyan eszközökhöz is hozzányúlt, hogy János herceg anyját, Borbálát boszorkánysággal vádolja, aki őt szándékosan megrontotta, hogy ne lehessen gyermeke. Ebben az ügyben a bécsi egyetem tanárainak véleményét is kikérte. (1494-ben II. Ulászló beszélte el az esetet a pápai követnek. Jelentés, 1494. aug. 2-ről Szent Márk könyvtár, Velence.)

Mátyás önálló gondolkodási képessége azonban nem szűnt meg, teljes rabja nem lett az asszonynak, ezt apai gondjai sem engedték. A trónöröklés ügyében nem engedett és nem is engedhetett. Megpróbálta felvilágosítani az asszonyt, hogy a

döntés joga a halála után alattvalóié, s tőlük nem várhatja, hogy a király özvegyét tegyék meg utódnak. Beatrix elvakultságát azonban nem csökkentették ezek a gondolatok. Mátyás ekkor kénytelen volt – hogy a nápolyi udvar is tájékozódjék – Sankfalvi Antal pozsonyi prépost útján egy írásos feljegyzést küldeni Beatrix testvérének, Alfonz calabriai hercegnek.

„A magyarok – írta Mátyás – készek magukat inkább egytől-egyig felkoncoltatni, semhogy asszony uralma alá adják magukat . . . Ehhez járul, hogy a királyné nem nagy mértékben bírja alattvalóinak szeretetét. Talán nem is szolgáltat okot arra, hogy rokonszenvet tápláljanak iránta." Súlyos szavak egy gyengéd, sőt oly gyenge férj szájából, mint Mátyás volt. A továbbiakban így folytatja még:

„Egyedül Isten, a szívek vizsgálója tudhatja, hogy mit rejt az alattvalók szíve . . ." S arra figyelmeztet, könnyen lehet, hogy az ország halálos ellenségét fogják megválasztani, és nemcsak János herceget, de Beatrixet is csúfosan kiűzik majd az országból, megfeledkezve az ő jótéteményeiről . . .

Mátyás tehát, Beatrix „igájában" is reálisan látta a helyzetet, tudta, hogy felesége lehetetlent akar. De nem kívánt az asszonnyal szemben továbbra sem erélyesen fellépni. Hiszen abban neki is része volt, hogy Beatrixot túlságosan is bevonta a kormányzásba, szinte uralkodótársként kezelte, amitől elbizakodottsága alaposan megnőhetett. A külföldi követek már négy évvel az asszony Magyarországra érkezése után megjegyezték jelentéseikben, hogy „mindent ki tud vinni, amit akar . . .".

Éppen ebben bízva próbálta meg Mátyást befolyásolni, hogy János herceget adja papi pályára. Ezzel elvágta volna, hogy a fiatalembernek gyermekei lehessenek. Mátyás először bele is ment ebbe a tervbe, de aztán felocsúdott, s most már egyre csak azon dolgozott, hogy minél jelentősebb birtokok tulajdonosává tegye a fiát, aki természetesen Hunyad várát is örökölte. További terveiben jelentős házassággal szerette volna János herceg helyzetét megerősíteni, valamilyen külföldi dinasztiával próbálta összekapcsolni. A milánói Sforza-családdal tárgyalt, ahol Bianca Sforzát sikerült 1487. november 25-én jegyességgel

János herceghez kötnie. De itt is kínos helyzetbe jutott, ugyanis az ügyben tájékozódó küldöttének azt az utasítást kellett adnia, hogy közölje: a királyné nem tud az ügyről. És amikor Beatrix mégis megtudta a dolgot, az asszony mindenre képesnek hitte magát. Hamis levelet írt Mátyás nevében, és azt utólag a Milánóba küldött követ után küldte, mintha a király megmásította volna elhatározását. Mikor a dolog kisült, a hamisításban közreműködő olasz titkárt majdnem kivégezték.

Beatrix azonban így is elérte, hogy megkötötte Mátyást a szabad cselekvésben. A „jeleneteket rendező", síró és dühöngő asszony visszavonulásra késztette azt a királyt, akit bátorságban és akarata szabad érvényesítésében eddig nem múlt felül senki, és aki saját családjával szemben is oly erélyes tudott lenni. A feleségével való jó viszonyt azonban mindennél többre becsülte. Akár azon az áron is, hogy fiának, János hercegnek trónörökössé nyilvánítását egyre halasztgatta, és ezzel együtt a milánói hercegkisasszony Magyarországra jövetelét is.

Igaz viszont, hogy a tervezett milánói házasság más okból is háttérbe került.

1489 folyamán ugyanis Mátyás váratlan szövetséges partnert, és magához hasonló, lovagias gondolkodású egyéniséget talált Frigyes császár fiában, az ifjú Miksa főhercegben. Ez a fiatalember, aki egészen távol állt apjának alacsony gondolkodásától és uzsorás szellemétől, Mátyásban is méltányolta a büszke, önérzetes szellemet, sőt, vonzódott is hozzá. A magyar király, aki egész életét olyan uralkodók közvetlen környezetében élte le, akik között a hatalmasságok nem, az emberi nagyságok viszont annál inkább hiányoztak – most, élete végén, halálos ellensége fiában, Habsburg Miksában megértő szellemre talált.

A körülmények azonban olyanok voltak, hogy ez a találkozás nem teljesedhetett ki. Miksa mellett ott őrködött vigyázva apja, Frigyes, mint ahogy Mátyás mellett is őrködött Beatrix. Nincs ugyan adat rá, hogy ezúttal Beatrix közbelépett volna, de elvégezte azt helyette Frigyes császár.

Miksa ugyanis követei útján, akiket először még apjával való egyetértésben küldött Budára, felvette az érintkezést Mátyással.

Ausztria visszaadásának feltételeiről volt szó ebben. A többszörös követi érintkezés során, mint a pápai nuncius jelentéseiből tudjuk, Miksa kész volt Corvin János herceg magyar trónöröklését elismerni, sőt, leányát, Margitot is nőül adni hozzá, ha Mátyás Ausztriát visszaadja. Beatrix számára az volt ebben a megnyugtató pont, hogy a tervek szerint az özvegy Miksa a legifjabb aragón hercegnőt, Johannát vette volna nőül.

A RÓMAI SZÉK UTOLSÓ KÖVETE MÁTYÁS UDVARÁBAN

Angelo Pecchinolli ortei püspök 1488 őszén érkezett Mátyás udvarába, VIII. Ince pápa megbízásából. Megjelenése azt mutatta, hogy Magyarországnak és a római széknek meglehetősen ziláltttá vált viszonyát a pápa rendbe akarja hozni. Kényes kérdésekről volt szó, olyanokról, mint a nápolyi királlyal való béke, az illetéktelenül bekebelezett Ancona visszaadása pápai birtokba, de olyan esetről is, mint Várdai Péter kalocsai érsek bebörtönzése. Nagyrészt tehát Beatrix sugallta ügyekről.

Jellemző a Mátyás utolsó éveiben kialakult helyzetre, hogy Várdai Péternek, a Bolognában iskolázott, humanista magyar főpapnak börtönbe vetése után, helyét a kancellári ügyek vitelében a cseh Filipec János foglalta el, egy huszita kereskedő fia, aki később maga is eretnekség gyanújába keveredett Róma előtt. Akadt már kutató, aki e tényben csak Mátyás szabadszellemű gondolkodásának bizonyítékát látta (Kardos Tibor). Szerintünk Mátyást igen kevéssé érdekelte titkos kancellárjának huszita beállítottsága, de annál inkább az a tulajdonsága, hogy hűséges embernek és akarata teljes végrehajtójának mutatkozott. Filipec nem merészelte Mátyást vagy feleségét kritizálni, ami a magyar alattvalóknak olykor szokása volt, s Várdait is szabados kijelentései juttatták börtönbe. Filipec különben Vitéz János egykori méltóságát, a váradi püspökséget birtokolta, mintegy kiegészítve az ország egyre szaporodó idegen főpapjainak sorát. Éppen ezért nem lehet „nemzeti egyház" létrehozására való törekvésnek minősíteni határozottan Mátyásnak még a

pápával szemben való fellépéseit sem. Inkább „állami egyház"-ról lehetett volna szó Mátyás változó elképzeléseiben. Igaz ugyanis az a megállapítás, hogy Beatrix Mátyást magyar alattvalóitól, udvari környezetében szinte tervszerűen igyekezett elszigetelni.

Ince pápa egyébként, amikor követét Mátyáshoz küldte, az ellenszolgáltatásról sem feledkezve meg, felhatalmazást adott, hogy a királyt kibékíti Velencével, és segítséget ad a török elleni hadjáratra. Egyúttal a nuncius arra is tett célzást, hogy a pápa kész Corvin János trónöröklése ügyét is támogatni.

Mátyásnak ezzel az utolsó, pápai követtel való érintkezései és a követnek arról készített jelentései a legfontosabb források közé tartoznak arra nézve, milyen változásokon ment át végül is a magyar király egyénisége, illetve milyen vonások maradtak jellemében, gondolkodásában változatlanok.

A követ bemutatkozását és a János herceg trónöröklésére tett, egyetértő nyilatkozatokat Mátyás szívesen hallotta és vette. Hangsúlyozta háláját, valamint azt, hogy ő maga és gyermeke is „az egész országgal egyetemben őszentsége rendelkezésére áll". Újból kijelentette, mint már régebben is többször, hogy azonnal felbontja a törökökkel kötött ideiglenes békét, ha a keresztény hatalmak segítségére számíthat. „Életének és erejének hátralévő részét, mondotta, örömmel fordítja a szent vállalkozásra, melyért éppoly szép élni, mint halni!"

Ugyanilyen engedékeny hangon beszélt arról is, hogy a nápolyi király ügyében befolyását fel fogja használni. Ancona esetében is megígérte visszalépését, a kalocsai érsek ügyében pedig azt, hogy a per lefolytatásáig a foglyot a pápai követ őrizetére bízza.

A régi Mátyás beszélt itt tehát, aki még mindig gondolt apja örökére, a nagy törökellenes hadjáratra, és minden erőszakos cselekménye ellenére a római szék hű fiának vallotta magát.

Pecchinelli püspök azonban néhány hónappal később, 1489 januárjában megismerhette a megváltozott Mátyást is, akit udvarával Bécsbe kísért, és aki őt itt újból fogadta.

Ez a fogadtatás már Beatrix jelenlétében folyt le. A királyi pár

trónszéken, az uralkodói díszek pompájában fogadta a püspököt, egész udvarától körülvéve. S a király nyájassága mintha nem is létezett volna soha. A leírásból az tűnik ki, hogy egy egész más ember fogadta most a pápai követet, komor arckifejezéssel és barátságtalanul, még hellyel sem kínálva meg Ince pápa képviselőjét.

Mátyás azonnal hosszú és heves, láthatóan előre elkészített szónoklatba kezdett. Ebben előhozta összes érdemeit a kereszténység védelmében, utalva apja emlékére is, majd említette a török kiűzését Itáliából, de mindezt csak azért, hogy élesen szembeállítsa: a szentszéktől ő ezért semmi jutalmat nem kapott. Keserűen emlegette Dsem herceget, akit a pápa ma is vonakodik hozzáküldeni, pedig az ő trónra segítésével el lehetne érni a muzulmán hatalom visszavonulását.

A király a beszéd elmondása közben észrevehetően mindig jobban felhevült, vagy csak azt kívánta mutatni, hogy indulatba jön. Már át is csapott a pápa elleni vádakba, hogy a török herceg ügyében összejátszott ellene a francia királlyal, és hogy saját követét, a váradi püspököt is arra bíztatta, hogy őt elárulja. Aztán annak az eszmének rohant neki, hogy Velence segítségével a török ellen lehetne harcolni. Kimutatta Velence álnokságát, azt, hogy csak a saját hasznát keresi. Védelmébe vette a maga anconai lépését, s ugyanakkor tovább folytatta a pápa „bűnlajstromának" felsorolását, még mindig Velencével kapcsolatban, és a török hercegre vonatkozóan.

De a legkényesebb pontok egyike a cseh kérdés volt, amelyben Ince pápa valóban nem Mátyásra kedvezően járt el. A magyar király felháborodva említette, hogy míg az elhunyt Sixtus pápa megsemmisítette Ulászló cseh királlyá választásának érvényét, addig Ince pápa fogadta Ulászlónak mint a cseh királynak követeit, s ezzel elismerte uralmának törvényességét. Ehhez még azt is hozzáfűzte, hogyha ő nem indít gyorsan hadat Morvaországba és Sziléziába, a csehek eretneksége – a huszitizmus – nagymértékben elterjedt volna.

Aztán következtek Beatrix „sérelmei". Mátyás a pápa ellenkezését hánytorgatta fel, hogy nem akarta a hétéves gyereket

esztergomi érsekké tenni. Az egész kérdést úgy állította be, mintha a pápa csak az érseki javadalom másnak adományozásával akart volna önmagának hasznot húzni, de a fő akadályt, azt, hogy Beatrix unokaöccse nem volt felnőtt korban, meg sem említette! Nem szólva arról, hogy a kinevezés ennek ellenére is megtörtént.

Hozzávette még az egri és a zengi püspökségek betöltésének kérdését is, amelyekben a pápa részéről „semmi szívességet" nem tapasztalt.

A beszéd zárórészében bizonyos patetikus és kissé hisztériás tónus is felfedezhető, Úgy tett, mintha nem a pápa közeledett volna hozzá a követ elküldésével, hanem mindez csak a további „ellenséges magaviselet" következménye volna. Miután az előzőkben arról beszélt, hogy a török porta a keresztény fejedelmek közül legjobban őrá hallgat, burkolt fenyegetés is csillant fel beszéde végén, mikor így szólt: „Ám tagadja meg tőlem, őszentsége, mások kedvéért a török herceget, én kötelességemet teljesítem. Ha majd ... a veszedelmek tüze fellobog, megmutatom, hogy nem tartozom a föld legutolsó hatalmasságai közé. Akkor aztán a szentszék, Itália és az egész kereszténység érezni fogja a török herceg feláldozásának következményeit."

Kétségtelen, hogy Mátyást teljesen érthetően izgatta fel az a hír, hogy Ince pápa Dsem herceget Velencének akarja átadni, hiszen a török portával összeköttetést tartó köztársaságban valóban nem lett volna biztonságban. Mikor a viharos kihallgatás után a nuncius a királynét kereste fel – közbenjárását kérve –, Beatrix ezt meg is mondta a püspöknek. De azért minden őszinte hevesség mellett is volt az egész jelenetben valami színjátékszerű jelleg, amely ismét csak azt volt hivatva kidomborítani: Mátyás engedékenységéhez az út a királyné megkérlelésén át vezet.

A következő alkalommal Mátyás ismét mint „szelíd bárány" fogadta a püspököt. Újból megígérte az anconai szövetség felbontását, és Várdai kalocsai érseket is – akire pedig nagyon haragudott a „nyelve" miatt, amellyel őt sértette – rangjához méltó őrizetbe engedte a szigorú börtönből Visegrádra. De hevessége,

amely még újra fellobbant, nem volt teljesen tettetett, a török herceg elvesztésének ügye nagyon fájt neki és ingerelte. Egy ilyen dührohamában egyenesen ezt mondta a püspöknek arra a hírre, hogy Dsemet az egyiptomi szultánhoz akarják szállítani: „Krisztus keresztfájára fogadom, hogy ha a tengeren túl szállítják Dsem herceget, én Itáliába vezetem a török császárt!"

Életének ezeknek az utolsó hónapjaiban Mátyás király mintha beszáguldozta volna indulatrohamaiban az összes lehetőségeket, amelyeket csak megragadhatott. Bizonyos, hogy ezt a kijelentését maga sem gondolta komolyan, de azért jellemző a benne tomboló indulatokra, melyek talán annyival is zabolátlanabbul nyilatkoztak meg a püspökkel kapcsolatban, amennyire békés és gyengéd férj volt mindig Beatrix irányában. De hogy saját apósával szemben is megőrizte ítélőképességét, azt jól mutatják azok a kijelentései, amelyeket röviddel ezután tett. Ekkor történt ugyanis, hogy Beatrix apja, a nápolyi király, nem nyugodva bele a pápa ítéletébe, az egyetemes zsinathoz akart fellebbezni.

„Esküvel erősíthetem – mondta Mátyás a pápai követnek – hogy szándékáról előre semmit nem tudtam, és amikor elhatározásáról értesültem, sajnálatomat fejeztem ki . . ."

Aztán még ezt: „Követ úr, jelentse őszentségének, hogy kora gyermekségemtől megszoktam tisztelni a szentszéket, hódolatot tanúsítani a pápa iránt. Most, az aggkor határszélén állva, ugyanazon érzelmek vezérelnek. *Ne higgye őszentsége, hogy a nápolyi királynak, ha őszentsége ellen háborút viselne, segítséget nyújtanék.* De viszont azt sem látnám szívesen, ha őszentsége indítana háborút a nápolyi király ellen; a becsület nem engedné, hogy apósomat és szövetségesemet elhagyjam. Az Istenre kérem őszentségét, hagyja békében a nápolyi királyt, úgyis vén ember már . . . Ha őszentsége kívánja, magamra veszem a fáradságot és kiegyezem vele."

Mátyás, nem, mint mondta, az „aggkor határán" – hiszen csak negyvenhét éves volt –, de a halál mesgyéjén állt. Ebben az 1489-ik évben már többször súlyosan beteg volt, köszvény kínozta, néha a lábára sem tudott állni, hordszéken kellett vinni.

Állapota azonban időről időre megjavult. Mintha a pápai követhez intézett utóbbi szavaiban egy szorongatott, megtört ember őszintesége mutatkoznék meg. Valóban, gyermekkora óta a szentszék tiszteletében nőtt fel, s hogy bármily messzire is ment a fenyegetőzésekben – a lelkiismeret, amely a lelke mélyén őt is, mint a hivőket általában, arra ösztökélte, hogy tegyenek különbséget az emberi gyarlóságok és a lelki dolgok között, nem engedte volna túl olyan határokon, amelyeken éppen a reneszánsz fejedelmek, vagy már korábban Szép Fülöp, a francia király, könnyedén túltették magukat.

Kísértései a teljes önkényuralom felé mindenesetre nagyok voltak. De látnia kellett, hogy minden vágya nem teljesülhet, főként a császári korona és „előszobája" a római királyság felé hiába törekszik. Ezért Frigyes fiának, a római királlyá választott Miksának közeledését élénken, készségesen és szimpátiával fogadta.

A BEFEJEZÉS

A tárgyalások, amelyek a legnagyobb titokban, Miksa és Mátyás követei között folytak, a pápai követ és a milánói ügyvivő értesülései szerint váltak valamennyire később ismeretessé. Eszerint Miksa elismerte volna az ifjú Corvin János herceget Ausztria hercegének és Magyarország trónörökösének, ha Mátyás átadja Ausztria elfoglalt részeit és Pozsony városát is. Más változat szerint Bécset Mátyás haláláig megtartja. Ezenfelül ajánlotta fel még Miksa az ő Margit leányának kezét János herceg számára.

A tervek szerint Linzben kellett volna személyes találkozónak létrejönni, 1489. szeptember 8-án. Az ügy már azért is nagy fontosságú volt, mert ha teljesedik, Mátyás elérte volna a magyar trónörökösödésre oly káros 1463. évi szerződés, a Habsburg magyar trónigény megsemmisítését.

A csillagjósok azonban közbeszóltak. A források úgy mondják, Frigyes császár az „asztrológusai által" értesült arról, hogy Mátyás közeli halála várható. Azonnal Linzbe sietett tehát a fiá-

hoz, hogy a megegyezést, amely úgysem volt kedvére, tőle telhetően meggátolja. Frigyes és Miksa heves jelenetek közben fordultak szembe egymással, mert az emelkedettebb lelkületű római király nem osztozott apja kicsinyes, halogató álláspontjában, s vele tartott a német fejedelmek nagy része is. Frigyes azonban nem engedett, így a találkozó egyre halasztódott. A császár a maga engedményeit mindössze ötvenezer forint kárpótlásösszegre zsugorította, Ausztria teljes átadásáért. Ezt viszont Mátyás nem fogadhatta el.

A fegyverszünetet azért meghosszabbították, s még volt bizonyos remény, hogy változás áll be. Miksa arra is kész volt, hogy apja mellőzésével köt külön egyezséget, de Mátyás ezt nem fogadhatta el, hiszen Frigyes még uralkodott. Nem sejtette, hogy a nála jóval öregebb császár most nemcsak egyszerűen makacskodik, hanem egyenesen az ő életének fogyó napjait számlálja.

Máig tisztázatlan, hogy tulajdonképpen mi történt. Igaz, hogy Mátyás időnként betegeskedett, a köszvény akadályozta olykor mozgásában, de erőinek hirtelen leromlása nem volt várható. Mikor feleségével 1490 januárjában, jó állapotba kerülve, Budáról Bécsbe érkezett ismét, körülötte csupa hű, udvari embere tartózkodott. Igaz, ebbe bele kell foglalni a királyné udvartartását és a külföldi követeket is, akik közül Velence követével éppen ezekben az utóbbi időkben modora – ha csak színlelésből is – szívélyessé vált. Nyilván szeretett volna a köztársaság követétől minél előbb, finoman megszabadulni, ezért határozta el a követ kitüntetését, ünnepélyes lovaggá avatását. Virágvasárnapra tűzték ki a hosszú szertartást, amelyet Mátyás el is végzett és a velencei követ lovag lett.

Velencén kívül – kétségen felül – Frigyes császár volt az, akinek mindenképpen megkönnyebbülést hozhatott Mátyás halála. De Beatrixról sem feledkezhetünk meg, aki már évek óta oly feltűnő módon sokat foglalkozott azzal – szinte teljes nyíltsággal –, hogy miként fog ő egyedül uralkodni, esetleg egy második férjjel, Mátyás halála után. Jellemző, hogy az itáliai udvarokban – még el sem temették a királyt – már az a hír terjedt el, hogy Beatrix mérgeztette meg.

Biztosat azonban nem lehet tudni. Tény, hogy Mátyás, miután a lovaggá avatás szertartásával végzett a vasárnapi mise után, elhagyta a bécsi palota udvarára emelt dísztribünt. Miután Beatrix húsvét előtti ájtatoskodása miatt későre halasztották az ebédet, s ő megéhezett, hogy valamit mégis egyen, fügét kért. De már az első darabot romlottnak és rossz ízűnek találta, s ezen nagyon felindult. A királyné ekkor hirtelen mégis megérkezett, és férjét különböző ételekkel kínálva akarta megnyugtatni. Mátyásnak azonban már semmi nem kellett.

Szédült, homályosan látott és ezért a hálószobájába vitette magát. Ez déltájban volt, és este hat órakor vesztette el az eszméletét. De mégsem volt ez teljesen öntudatlan kábulat, mert közben hatalmas fájdalmak kezdték gyötörni. Beszélni nem tudott, és itt a leírás sem pontos, hogy „eszméletét veszté" – mert utána viszont azt olvassuk, hogy szüntelenül ezt nyögte: „Jaj, jaj, Jézus". Az eszméletét elvesztett ember agyában semmiféle gondolat nem jelent volna meg, így az sem, hogy a keresztény Megváltót hívja segítségül.

Érdekes, hogy Bonfini, aki szemtanúk nyomán írta le a jelenetet, elmondja, hogy az udvari méltóságok és orvosok fejüket vesztve, tétlenül álltak ott, csak a királyné igyekezett mindenáron Mátyás összeszorított ajkait szétfeszíteni, hogy italt, vagy ételt csepegtessen belé. Bonfini azt is írja, hogy főpapok is voltak jelen. Sőt, elbeszélve a harmadnapig tartó iszonyú, fájdalmas haldoklást, arról is megemlékezik, hogy a halál kínjait szenvedő király a bűnbánat „nyilvánvaló jeleit" mutatta. Arról viszont nem tesz említést, hogy a jelen levő papok közül bárki is a haldoklók szentségében részesítette volna, mint a katolikus hívők között szokásos volt.

1490. április 4-től április 6-a reggeléig haldoklott Mátyás. Napfelkelte után, 7 és 8 óra között halt meg bécsi udvarában, kedvenc tartózkodási helyén, ahonnét birodalma ügyeit sokáig olyan dicsőséggel intézte, és saját személyével együtt Magyarország nevét és jelentőségét még egyszer olyan magasra emelte, mint az elmúlt századokban volt.

Halála pillanatától megkezdődött az országra nézve oly tragikus, de csak 36 év múlva bekövetkező, mohácsi katasztrófa előkészítő korszaka.

MÁTYÁS SZEMÉLYISÉGE ÉS A MAGYAR KIRÁLYESZME ·

Nem követjük tovább a Hunyadi-család útját Mátyás halála után. Célunk csak az apa és a fiú, a kormányzó és a király életfolyásának bemutatása volt, azé a két személyé, akiknek sorsa szorosan összefonódott Magyarország sorsával és történetével. Corvin János herceg szerencse nélküli és rövid élete, miután meg kellett alkudnia, ha egyelőre nem is a Habsburgok, de a Jagellók trónfoglalásával, már nem király- és nem országkormányzó-történet, ő és még rövidebb életű gyermekei, akikkel kihalt a Hunyadi-család, II. Ulászló király alattvalóiként élték le életüket – amíg azt meghagyták nekik. A Mátyás által legyőzött cseh király, Ulászló, jórészt a magyar főnemesség újra feltámadó szeszélyének köszönhette trónját, és annak a kívánságnak, hogy olyan királyt akarnak most már, Mátyás után, „akinek üstökét a kezükben tartják”. Ez a kívánságuk teljesült is, csakhogy közben az ország külső ellenségei sem vesztették el éberségüket. Az erélyes és értelmes központi kormányzás helyébe nem valami modern színezetű demokrácia lépett – nem is léphetett – de betölthette szerepét a főurak anarchiába süllyedő uralma, amely a mohácsi katasztrófával zárta le az ország történetének szuverén korszakát.

De nem követjük Beatrix sorsát sem, aki azt hitte, hogy majd Mátyás örökébe lép, mint korlátlan egyeduralkodó, mint parancsolgató, szeszélyes asszonynép, és aki örült volna, ha Ulászló király feleségül veszi, remélve, hogy vele is együtt uralkodhat. Ulászló azonban egy érvényteleníthető esküvői komédiával becsapta az asszonyt és egy francia hercegnőt vett nőül. Beatrix sírva és átkozódva menekült el Magyarországból hazájába, ahol csak addig volt jó dolga és csak addig számíthatott védelemre, amíg Mátyás élt.

Befejezésül nem lehet más feladatunk, mint visszatérni oda, ahonnét kiindultunk: a magyar királyeszméhez. Láttuk, hogy az Árpádok és Anjouk egyenes vonalban öröklődő magyar királyeszméjét Zsigmond már a XV. század elején megtörte, nemzetközivé tette és áruba bocsátotta, megfosztva minden eredeti sajátosságától. Most fel kell tennünk a kérdést: Mátyás, a magyar nemzeti király hogyan viszonyult ehhez az eszméhez?

Az ősök hagyományához való kapcsolódás Mátyás korszakára sem jellemző. Őneki még annyi köze sincs az Árpádokhoz, mint amennyi a vérségi leszármazás mechanizmusa révén az idegen királyoknak, Zsigmondnak és utódainak volt. Mátyás ősei úgy idegenek, hogy – közrendűek lévén – nem kapcsolódnak bele az európai dinasztiák nagy genealógiai hálózatába. Nincs közük még a magyar köznemességben fellelhető Árpád-leszármazáshoz sem. Mátyás családjának minden dicsősége az apánál, Hunyadi Jánosnál kezdődik, ez a közvetlen ős teszi lehetővé számára a trónra emelkedést, de nem tudja „pótolni" a dinasztikus ősök hiányát. Mátyás az első és egyetlen a Szent István koronáját viselők között, aki „homo novus": még a dicsőséges apa sem tudja királyősökkel ellátni. Míg egyrészt „nemzeti" király, másrészt, közrendű származásával „idegen" marad alattvalóinak oligarcha-családjai között éppúgy, mint az európai uralkodócsaládok között is.

Királyi ősök hiányában Mátyás személyi jelentősége emelkedett nagy fontosságra, s ez juttatta oda, hogy – amíg más uralkodónak elég a puszta létezés a nagy ősök árnyékában – neki örökösen „bizonyítania" kellett, rendkívüli tetteket végrehajtani, és szinte emberfölötti erőt mutatni. Ebben a légkörben nem lehetett véletlen, hogy az Árpád-házi hagyományok elhalkultak, hiszen Mátyás mellőzte az elődökre való hivatkozást. Egyéni erőfeszítéseire való hagyatkozása azonban nem gyengítette, hanem frissítette és gyarapította a magyar királyeszmét.

Nem övezte ősök glóriája, de ennek nemcsak hátrányait érezte, hanem előnyeit is élvezte. Nem volt lebéklyózva, szellemi „keménygallérba" szorítva, nem kötötte semmiféle atavisztikus mechanizmus. Szabad személyiség lévén nem kellett örökösen

családja mintaképeit keresgélnie, ha tenni akart valamit. A bátor tettrekészség, az ország védelme, a dicsőségvággyal keveredő hódítási hajlam nála egyéni elhatározásként jelent meg, amelynek kútforrása a saját személyisége volt. S ezekben a harcedzett, katonai-hódító tulajdonságaiban akarva-akaratlan is találkozott a maga szellemi elődeivel. Az Árpádok katonai-hódító tehetségeivel éppúgy, mint ifjúsága olvasmányainak hőseivel, Nagy Sándorral, vagy a híres római hadvezérekkel.

Az udvarában újjászülető magyarországi történetírás mutatja, hogyan tágította ki Mátyás szellemének hatása a korábbi magyar hagyományokat. A magyarság történetét krónikás modorban még egyszer összefoglaló köznemesnek, Thuróczi Jánosnak műve nem elégítette ki igényeit, ezért biztosított lehetőséget – mint a képzőművészetben és a könyvgyűjtésben is tette – az itáliai reneszánsz képviselőinek. De ezek közül sem felelt meg neki Galeotto, hanem inkább a komolyabb szellemű firenzei, Antonio Bonfini, aki a krónikás és anekdotázó modort egyaránt elhagyva, modern adatfeldolgozással mélyebb alapokat ásott. Igaz, Mátyás nem érte meg Bonfini művének kiteljesedését, de a munka irányulása már jelezte a királyi igény szerint változó nemzeti, történeti-eszmei követelményeket. Az ősök hagyományából az Attila-kultusz kelt Mátyás udvarában új életre, de Bonfini a barbár hódító alakját kiegyensúlyozta az általa kreált ősökkel, a római Corvinus-nemzetséggel. S ennek a realitásra mutató lényege az volt, hogy a rómaiak szeretetén keresztül Mátyás az európai kultúra forrásáig terjesztette ki érdeklődését. A görög és latin írók műveinek, a könyveknek, a logika és a ráció képviselőinek szerzett becsületet állandó háborúi közben is. Ezzel együtt pedig a művészi épületeknek és az összes szobrászi-festői díszeknek is. Ezzel bizonyította, hogy az ország védelme és hatalmának növelése együtt jár a tudomány és a művészet fejlesztésével. Mai szóval azt mondhatnánk, „polgári" erényeket kezdett kifejleszteni – de természetesen ez csak a királyi trón magasából, a kor viszonyainak megfelelően, feudális köntösben történt.

A királyeszme többi jellemző vonása: az állami szuverenitás,

a központi királyi hatalom őrzése, a nyugat-keleti egyensúlypolitika, de még a hajlandóság az idegenek befogadására is – akadály nélkül illett Mátyás egyéni törekvéseibe. Az ország hagyományainak generációkon át megmaradó szerepe itt oly elhatározó erejű volt, hogy – jól megalapozva – nem kellett már mindig a vérségi mechanizmus erejére támaszkodnia. Mátyás azonban ehhez a megszilárdult királyeszméhez egy új motívumot is csatolt. Éppen azzal a törekvésével, a császári korona elérésének szándékával, amely végül is hiábavaló maradt, de ami vezérmotívuma lett élete második felének.

A mai német történetírás természetesen hangsúlyozza, hogy Frigyes császár Mátyásban semmiféle ilyen komolyan vehető reményt nem keltett, hiszen a szokással merőben ellentétes lett volna mindez. De nem is ez a fontos a mi vizsgálódásunk szemszögéből, hanem az, hogy Mátyás valóban ezt *akarta.* Mai szemléletünkben persze nem maga a császári korona a lényeges, hanem az, amit e méltóság képviselt, Közép-Európa vezető tekintélye, amelyet Mátyás Magyarországra támaszkodva kívánt elfoglalni.

Hunyadi János fia királysága magasáról intézkedett és emelte fel újra a már süllyedni kezdő Magyarországot az európai politika élvonalába. A császárságig nem jutott el, de északon és délen nemcsak ellensúlya lett a töröknek, hanem megteremtette Középkelet-Európa térségének vezető hatalmát a magyar királyság megerősítésével. Még úgy is, hogy nem minden erejével fordult a török ellen, hanem északnyugat felé is hadakozott – vagy talán éppen ezért.

Az a jelenet, amelyet egykorú forrás ír le Mátyás pompázatos, de nemcsak szemkápráztató, hanem lenyűgöző, tiszteletet és tekintélyt parancsoló megjelenéséről a visegrádi királyi palotában, igen jellemző. A szultán egyik követe, akit a fejedelmi udvarokat felülmúló környezetében fogadott, amikor megpillantotta őt, csak hebegni tudott, és képtelen volt elmondani ura üzenetét.

Igen jellemző az is, hogy Mátyásnak Itália művészi fellendülését először követő udvara, amelyben hatalma nagyobb súlyú

mint a kis olasz városállamok fejeinek saját uralma, Európa-szerte tekintéllyé lett. Iván orosz cár építőket, művészeket kért tőle, hogy környezete újjáalakításában segítségére legyen. Mindez ma már szimbólumként is felfogható. De az a körülmény is szimbólum, hogy Mátyás udvari történetírója, Bonfini, a római Convinus-ősök imponáló legendájának kitalálója, aki a magyarokról és történetükről is igyekezett becsülettel és rokonszenvvel írni, mást is tett királya szolgálatában.

Anélkül, hogy különös célzatosság vezette volna, Bonfini felfigyelt magyar földön az erdélyi vlachoknak az olasszal és a latinnal rokon módon hangzó nyelvére. Az antikizáló reneszánsz mámorában, amikor mindenütt görög és latin ősöket kerestek, Bonfini latin nyelvű magyar története nemcsak a későbbi, forráskritikával dolgozó, oknyomozó történetírás egyik kútfeje lett, hanem olyan nacionalista álmokat is kibontakoztatott, amelyek Bonfini legendás motívumaiból kezdték majd később szívni táplálékukat. Bonfini hatására kezdte meg a délszláv Tubero is a saját népének egykori nagy birodalmáról való gondolatait leírni. Őt ugyancsak egy nyelvi egybehangzás indította el, de már nem a latinok, hanem a többi szlávok felé, lerakva a XVI. században egy 2-300 évvel később fellobbanó nacionalizmus elméleti alapjait.

Mindezt csak a történeti-eszmei szálak ismerői veszik észre. Ekkoriban a reneszánsz még pompájában virágzott Magyarországon, és Mátyás megvetően kergette el színe elől – bár gazdagon megajándékozva – a félelmében dadogó török követet. Annak a birodalomnak követét, mely alig néhány évtized múlva teljes súlyával fog majd ránehezedni Magyarországra és szomszédságára.

Magyar volt-e igazán Mátyás? Ezt a kérdést is sokan feltették már, főleg azok, akik a magyarságot, és vele a nemzetiséget is pusztán valami természettudományosan számokkal mérhető, genetikai produktumnak tekintik. Ha nem törődünk azzal, hogy Mátyás maga miként érzett, akkor könnyen ráfoghatjuk, hogy nem volt magyar, vagy legalábbis igen kevéssé lévén az, apai ágról vlach, anyairól nagyrészt bosnyák eredetű. De az

eszmetörténet kereteiben, a szellem, a kultúra, a magatartás magasabb rendű történetében éppúgy nem a sejtek mechanizmusának hiszünk, mint ahogy a kiváló, vagy nem kiváló ősök hagyománya sem kábíthat el bennünket. Látnunk kell, hogy Mátyás magyarsága is a saját tudatából és a saját erejéből jött létre, és érvényes magyarság volt, mert nemcsak diplomáciából, hanem élete bizonyságával hirdette, hogy „a magyar nyelv védelmében" és a „magyar név becsületéért" harcolt. S ezt komolyan kell vennünk, még akkor is, ha felfedezzük mellette egyéniségének olykor egészen egyedülálló utakra vezető irányvonalait is. Jöhetnek idők, fogalmazta meg jóval később, de máig ható érvénnyel Babits, amikor a nemzet egyetlen személyben testesül meg.

Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy Mátyás egymaga képviselte volna a magyarokat, de kétségtelen, hogy személyisége, magatartása kitágította a magyarság fogalmát. Mindezt azonban nem úgy tette, mint egy bálvány, még úgy sem, mint egy teljesen eszményi hős. Egyéniségének, hajlamainak kétségtelenül több volt az árnyoldala, mint apjáénak. Nem látjuk oly kristálytiszta személyiségnek, mint Hunyadi Jánost. Zsenialitása azonban sokoldalúbb, bár ugyanakkor jobban ki is volt szolgáltatva az emberi esendőségnek.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Mátyás alakja nem érthető meg csupán egy nemzet karakteréből. Személyiségfejlődése végső vonatkozásaiban túllendült a nemzeti kereteken, s tágabb értelemben, korának európai reneszánsz emberét testesítette meg. Ő – bár nem származott uralkodócsaládból – személyisége szerint mégis vérbeli uralkodó volt a maga nemzetköziségében. A dicsőség ormára felhágók valamennyien nemzetköziek a szó bizonyos értelmében, hiszen a hatalom csúcsára törekedve semmiféle korlát, így a nemzeti keretek sem gátolhatják őket. Mátyás Magyarországból kiindulva, nemcsak saját országát képviselte, hanem ő, a könyvolvasó és művészeteket terjesztő, háborús hódító Európát is képviselni tudta, az ázsiai török hatalom szomszédságában.

Elérhetetlen ugyan az az emberi törekvés, hogy egy személyi-

ség mivoltát a maga teljességében feltárjuk, mert minden magyarázat alján marad valami titokszerű, valami megmagyarázhatatlan. De előfordul olykor, hogy éppen azok a régiók viszik a megértés lendületét előbbre, melyeket annyira irreálisaknak tartunk. Különös módon a racionalista reneszánsz oly erőteljes képviselőjének, mint amilyen Mátyás volt, ugyancsak nem az ész-elvűség, a mindent megmagyarázni-tudás volt az egyetlen oldala. Talán éppen azért, mert annyira ki akarta mélyíteni a tudást, mert annyira „mindent" akart, a lehető legnagyobbat, lényének igazi jellegzetességét kedvenc eszméjének, a neoplatónizmusnak egyik irányulása fejezte ki. Ez a platónizmus, bár egészen más utakra tért, mint az a filozófus, akinek nevét hordozta, sajátos kettősségében valóban örökölt valamit Platón jellegzetességéből. Tovább vitte a mindent magyarázó, értelmező ész-igényt, de egyúttal a misztika rejtelmét, észfölöttiségét is. Platón azt állította valaha, hogy „legnagyobb javaink. . . isteni adományként ránk szálló őrjöngésből származnak" (Phaidros). A reneszánsz újplatónizmusának iránya ezért törekedett a „misztikus" elmélkedésre. Csakhogy Platón az embert mindig egy isteni alkotó függvényének, teremtményének állította, és a szellem magasát sohasem helyezte szembe az isteni világgal. A reneszánsz emberközpontú kora az, amely a platónizmus „misztikus" vonásaiban is praktikus hasznot vél felfedezni. Igaz, Marsilio Ficino nem fordul szembe az Isten létébe vetett hittel, sőt, úgy véli, erősíti azt. Mátyás is fenntartja Istenbe vetett hitét. De cselekedetei, vágyai – mint egyszer már említettük – mégis csak arról a pantheista irányú platónizmusról árulkodnak, amelynek felfogása szerint rendkívüli képességek birtokában az ember „önmagát tovább teremtheti és a misztikus elmélkedés segítségével istenülhet". A középkor misztikusai mindenütt az alázatot, a rejtőzést, az Istennel való egyesülést keresték saját személyiségük háttérbe állításával, mint például az Árpád-ház tagjai is. A reneszánsz Mátyás viszont a misztikát az asztrológiával pótolva, mintha a saját személyisége már-már emberfeletti érvényesülését kereste volna. Csak akkor mondhatott le erről, mikor halálos kínjai között Jézus nevét suttogta.

Mátyás az Árpádok ellenpólusának látszik, azért is, mert nélkülöz minden ősi leszármazás-misztikumot. Anélkül természetesen, hogy személyiségével az Árpádok jelentőségét kissé is halványíthatná. Csupán egy másfajta uralkodótípus életére adott példát. Királyi ősök híján, egyszerű őseit sem részesítette babonás tiszteletben. Zárt személyiség, aki tetteinek magyarázatát mintha önmagában hordozta volna. Legfeljebb a csillagok törvényeiben, mint ő maga és kortársai azt oly erősen hitték.

Egész léte és pályája az emberi történelem sokszínűségét, sokoldalú lehetőségeit példázza, és egy fényes, üstökös pályát, amelyet ragyogása után szükségszerűen követ a vég, az elsötétedés. De a pálya íve még hosszan tud világítani azoknak, akik megfigyelték.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A Hunyadiak korának hatalmas terjedelmű irodalmát nem volna lehetséges itt felsorolni. Célunk csupán a főbb forráskiadások és a használt irodalom szemelvényes megemlítése.

A Hunyadi-kor és előzményeinek általános történetére elősorban az egykorú, elbeszélő források: *Thuróczi János: Chronica Hungarorum, Brünn, 1488.* majd *Augsburg 1488.* Magyar nyelvű kiadás: *Bp. 1978.* Elemző kritikája *Mályusz Elemér: A Thuróczi-krónika és forrásai, Bp. 1967.* – *Antonio Bonfini: Rerum Ungaricarum decades,* készült 1488–1496. között, első, teljes kiadása *Sambucus (Zsámboky János)* által: *Basel, 1568.*, majd *Frankfurt, 1581.* Legújabban I–IV. köt. *(Fógel J.–Iványi B.–Juhász L.* kiadásában), *Bp. 1936–1941.* Magyarul megjelent a Mátyásról szóló rész: *Mátyás király (ford. Geréb L.) Bp. 1959.* Elemző kritikája Bonfini szövegének: *Kulcsár Péter: Bonfini Magyar Történetének forrásai és keletkezése. Bp. 1973.* Mátyás alakja körül kialakult hagyományokat, álruhás történeteket, igazságosztást az elnyomottak érdekében – jegyzett fel *Heltai Gáspár: Chronica, Kolozsvár 1575.* (Nem is mindig alaptalanok, de a hiteles adatokat ma már nem lehet szétválasztani a legendáktól). Összefoglaló munkák: *Teleki József gr.: A Hunyadiak kora Magyarországon,* I–VI. köt., *Pest, 1852–1863.* Okmánytár: *Pest, 1853–1857.* X–XII. köt. *Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és Jagellók kora (Magyar Nemzet Története,* IV. köt.) *Bp. 1896.* – *Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar törté-*

net, (3. kiad. II. köt.) *Bp. 1936. Székely György–R. Várkonyi Ágnes* stb.: *Magyarország története* (3. kiad.) *Bp. 1971.* I. köt. Részletmonográfiák: *Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon, Bp. 1984., Elekes Lajos: Hunyadi, Bp. 1952.* és *uő: Mátyás és kora, Bp. 1956.*

A humanizmus és reneszánsz koráról egyetemes történeti-filológiai vonatkozásban *Georg Voigt: Die Wiederbelebung des classischen Alterthums . . . Berlin, I. Bd. 1880, II. Bd. 1881.* A magyar összefüggésekre számtalan más részlettanulmánya mellett összefoglalóan *Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora, Bp. 1955.* A korra vonatkozó forrásszemelvények (Vitéz János, Janus Pannonius, Galeotto, Oláh Miklós stb. írásai): *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták, Bp. 1982.,* továbbá: *A renaissance Magyarországon (szerk. Kardos T.), Bp. 1961.*

Kapisztrán Szent Jánosról: *Acta Sanctorum Boll. 23. Okt. X. p. 439–483.* Fő források között: *Lucas Wadding: Annales Minorum,* IV–VI. tom. *Lugduni, 1648.* (2. kiad. IX–XIII. tom. *Romae, 1734.)* Továbbá: *Giovanni da Tagliacozzo: Victoriae Mirabilis divinitus de Turcis habitae duce vene. beato Joanne de Capistrano* – series descripta atque beato Jacobo de Marchia directa. Ex cod. IX. F. 62. Bibl. Nat. Neapolitanae nunc primum integre edita. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1906. (Ugyanez magyarul: Kapisztrán Szent János csodás győzelme Nándorfehérvárnál stb. Tagliakocius János szentferencrendi szerzetesnek Marchiai szent Jakabhoz intézett levele nyomán ford. P. Krämer Bonifác. Kolozsvár, 1907) – *Eugen Jacob: Johannes von Capistrano.* I. Theil: Das Leben und Werken Capistrans, *Breslau, 1903. II. Theil:* Die auf der königl. und Univ. Bibl. zu Breslau befindlichen handschriftlichen Aufzeichnungen von Reden und Tractaten Capistrans, *1–3. Folge, Breslau, 1905–1911. – Amandus Hermann: Capistranus Triumphans . . . Coloniae, 1700.* – Részletes bibliografiával *Bölcskey Ödön: Capistranói Szent János élete és kora, Székesfehérvár, I. köt. 1923, II–III. köt. 1924.*

Egyházi vonatkozásokról *Szántó Konrád: A katolikus egy-*

ház története, I. köt. Bp. 1983., *Gergely József: A pápaság története, Bp. 1982.* újabb munkák mellett *Ludwig Pastor: Geschichte der Päpste, Freiburg i. Breisgau, 2. Bd. 1889, 3. Bd. 1895.* Vergerio jelentőségéről *Huszti József: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus. Filológiai Közlöny, 1955. évf.*, és *Kardos Tibor* id. műve. Az itáliai kulturális háttérrel kapcsolatban *Jacob Burckhardt: Die Kultur der renaissance in Italien.* (8. Aufl.) *Leipzig, 1901.*

Újabban *Held József: Nándorfehérvár (Belgrád) védelme 1456-ban. Történelmi Szemle, 1983. évf. 87-95.* (Fordítás.) A cikk ellentétbe állítja a győzelmet Kapisztrán szerepével, akinek a szavára viszonylag kevesen gyűltek össze. Lényegében ezt írta már a Beatrix királyné előtt tisztelgő *Petrus Ransanus* lucerai püspök is, mint a nápolyi udvar küldötte, *Epitome rerum Hungaricarum* c. műve 27. fejezetében (*Historiae Hungaricae Fontes Domestici,* ed. *M. Florianus,* IV. tom. Bp. 1885. 244 p.), és nyilván ez az igazság. Csakhogy Kapisztrán lelkesítő ereje a szemtanúk leírása szerint nem kizárólag az ő szavára összegyűlt csekély seregre hatott, hanem ott helyben, a többiekre is. De mindenképpen csekély volt a védősereg összes létszáma is a törökkel szemben, és a győzelmet éppen ez tette meglepővé. Félreértésre ad okot *Kardos Tibornak* (id. m. 176 l.) az a megfogalmazása is, hogy Ransanus, művében Kapisztránt „kifigurázta" – holott a paptörténetíró idáig nem merészkedett, ez épp a Kardos T. által magyarra fordított szövegrészből is kitűnik, csak egy futó mellékmondatban próbálta jelentőségét csökkenteni, hogy nem övé volt a döntő hatás.

Az országgyűlési rendek 1440. júl. 17-én kelt dekrétumát a fontos, a koronát és a koronázást érintő szöveggel („a koronázás mindig az alattvalók akaratától függ"), először *Pray György: Annales regum Hungariae,* II. tom. *Vindobonae, 1764., 346–349 p.* adta ki. Utána *Kovachich Márton György: Vestigia comitiorum apud Hungaros, Budae, 1790. 235–243 p.* Először *Hóman Bálint* (*Magyar történet,* 3. kiad. II. 419.) majd *Bartoniek Emma: Corona és Regnum. Századok, 1934. évf.* természetszerűleg a koronatan első jelentkezését látták benne.

Hóman szerint itt a nemzet ruházza át hatalmát a királyra. *Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története, Bp. 1941. 97–98. l.* ennek ellene mond, s Bartoniekkel ellentétben is úgy látja, hogy már itt „a király és a nemzet egyesülése" történik meg „a koronában", amit majd Werbőczi fogalmaz meg (*Tripartitum, I. pars, 4. tit. 1. §:* „. . . nobiles . . . membra sacrae Coronae esse censentur."). Eckhart elsiklik afölött, amit Bartoniek nagyon helyesen hangsúlyoz, hogy Werbőczi sehol nem beszél a korona „testéről" csak „tagjairól". De egyik szerző sem tulajdonít fontosságot a ténynek, hogy 1440-ben a rendek a koronával rendelkező alattvalókat még csak az általános „regnicola" szóval jelölik, és csak Werbőczinél jelenik meg a szűkítő értelmű „nobilis" kifejezés. Azt viszont Bartoniek látja jól, szerintünk, hogy 1440-ben nem a királlyal egyesül a nemzet a koronában, hanem a királlyal szemben, a koronával az országlakók akaratát emeli ki.

Mátyás király életéről még ma is a leghasználhatóbb művek közé tartozik *Fraknói Vilmos: Mátyás király, Bp. 1890.*, amely gazdag levéltári forrásanyagot tár fel. Nagy fontosságúak a külföldi követjelentések, valamint a levelezés, s ennek keretében Mátyás saját levelei. Bár teljes biztonsággal nem állapítható meg, melyeket tekinthetünk Mátyás saját leveleinek, bizonyos, hogy fellelhető bennük egy sajátos stílus és szellem, amelynek játszi hajlékonysága, könnyedsége, majd heves kitörései Mátyásnak, az embernek viselkedését tükrözik, s tükröződik benne a kivételes elmeél is, amely a királyt nem csupán politikai, hanem szellemi magaslaton is mutatja. Levelei azonban a mai napig nincsenek mind feltárva. Fontosabb régi kiadásai: *Epistolae Matthiae Corvini ad pontifices, imperatores, reges, principes, aliosque viros illustres datae, I–IV. tom. Kassa, 1743–1744.* (Kiadta Kelcz Imre.) – *Kaprinai István: Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad 1457–1461. I–II. tom. Vindobonae, 1767–1771.* A levelek új kiadása Fraknóitól: *Mátyás király levelei,* I–II. *Bp. 1893–1895.*, de ez sem teljes. A kormányzással kapcsolatos iratok kiadása: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490.* (Szerk. *Nagy Iván–br. Nyáry*

Albert.) I–IV. köt. *Bp. 1875–1878. (Magyar Történelmi Emlékek.)* Mátyásról és a pálosokról *Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Bp. 1983.* (112, 155–160).

Mátyás pontos születési idejéről, valamint a fiának életet adó, és sokáig név szerint nem ismert Edelpeck Borbáláról: *Ludwig Vince Oszkár – Maschek Ferenc: Corvin János anyja. Turul, 1942. évf. 1–11. l.* Mátyás és a német birodalom, illetve III. Frigyes viszonyáról legújabban *Karl Nehring: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich, München 1975.* (*Südosteuropäische Arbeiten,* 72.) Mátyás és Brünn kapcsolatáról legújabban *Székely György: Mátyás és a morva főváros. Századok, 1980. évf. 600–614. l.* A szövegben idézett részletek Mátyás és Janus Pannonius leveleiből: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták,* id. m. 211–213., 602–603., 604–606. l. Mátyás és Gatti teológus vitája Galeottónál: *A renaissance Magyarországon,* id. m. 326–327. l.

Mátyás építkezéseiről, művészet-pártolásáról adatok a nagy, összefoglaló műben: *Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában,* I–II. köt. *Bp. 1966.* Könyvtáráról több részlettanulmány mellett főként *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana, Bp. 1981. Oláh Miklós* művei: *A renaissance Magyarországon,* i. m.

A neoplatónikus körről: *Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1924. évf.* és *Kardos Tibor,* id. m. Platón: Phaidrosból az idézet *J. Stephanus, Paris 1573. Platonis Opera,* 244. p. (Platón összes művei, magyar ford. Bp. 1984. II. 742.)

A mottóként is felhasznált latin vers szövegét és annak utóéletét ismerteti *Ritoókné Szalay Ágnes: Nympha super ripam Danubii. Irodalomtörténeti Közlemények, 1983. évf. 67–74. l.*

LAUSITZ
BAUTZEN
GÖRLITZ
LIEGNITZ
BOROSZLÓ
SZILÉZIAI HERCEGSÉG
OPPELN
PRÁGA
CSEHORSZÁG
LENGYEL KIRÁLYSÁG
KRAKKÓ
RATIBOR
TROPPAU
OLMÜTZ
MORVAORSZÁG
BRÜNN
HALICS
PASSAU
NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG
ÁRVAVÁRA
BÁRTFA
LŐCSE
EPERJES
TRENCSÉN
BESZTERCEBÁNYA
KASSA
UNGVÁR
MUNKÁCS
LINZ
KREMS
MELK
BÉCS
NAGYSZOMBAT
POZSONY
NYITRA
SELMECBÁNYA
FÜLEK
SÁROSPATAK
ALSÓ-AUSZTRIA
BÉCSÚJHELY
SOPRON
ESZTERGOM
SZÉCSÉNY
VÁC
VISEGRÁD
MISKOLC
EGER
SZATMÁR
SZIGET
MOLDVA
NAGYBÁNYA
BRUCK
GYŐR
TATA
BUDA
PEST
DEBRECEN
KŐSZEG
NÉMETÚJVÁR
VASVÁR
STÁJERORSZÁG
GRÁC
FEHÉRVÁR
VESZPRÉM
SZOLNOK
ZILAH
DÉS
BESZTERCE
KARINTIAI HERCEGSÉG
KESZTHELY
SIMONTORNYA
KECSKEMÉT
VÁRAD
ERDÉLYI VAJDASÁG
KOLOZSVÁR
TORDA
VÁSÁRHELY
GYULA
CILLI
KANIZSA
KALOCSA
JENŐ
NAGYENYED
KRAJNAI HERCEGSÉG
VARASD
KÖRÖS
SZIGETVÁR
PÉCS
SZEGED
CSANÁD
ARAD
SOLYMOS
MEDGYES
SEGESVÁR
TRIESZT
ZÁGRÁB
MOHÁCS
LIPPA
ALVINC
GYULAFEHÉRVÁR
SEBES
DÉVA
Kenyérmező
TEMESVÁR
SZEBEN
BRASSÓ
VAJDAHUNYAD
SZLAVÓNIA
FIUME
VELENCE
SZISZEK
POZSEGA
ESZÉK
BÁCS
BRÓD
PÉTERVÁRAD
SZALÁNKEMÉN
ZIMONY
ZENGG
ARBE
VELENCEI KÖZTÁRSASÁG
PALÁNKA
SZÖRÉNYI BÁNSÁG
ARGYAS
TIRGOVIST
ORSOVA
SZÖRÉNYVÁR
HAVASALFÖLD
BANJALUKA
SZREBERNIKI BÁNSÁG
SZABÁCS
NÁNDORFEHÉRVÁR
SZENDRŐ
GALAMBÓC
MACSÓI BÁNSÁG
ZARA
JAJCAI BÁNSÁG
KNIN
JAJCA
BODONY
NIKÁPOLY
ANCONA
SPALATO
TÖRÖK BIRODALOM
NIS
VÁRNA
Rigómező
PIRÓT
SZÓFIA